

Azar Nafisi, autorica međunarodnog bestselera "Lolita u Teheranu", u svojoj novoj knjizi „Stvari o kojima sam šutjela” (Naklada Ljevak), iznosi snažnu osobnu priču o odrastanju u Iranu - dirljiva sjećanja na život obilježen divljenjem prema snažnoj i kompleksnoj личности svoje majke u vrijeme dok je Iran prolazio kroz turbulentno razdoblje revolucije

„Stvari o kojima sam šutjela” prije svega je intimistički roman o djetinjstvu i odrastanju, te kompleksnom odnosu između majke i kćeri, u svim njegovim najfinijim nijansama. No, roman je to i o specifičnim društvenim trenucima u zemlji u kojoj su politička i mnoga druga prava, u doba Nafisina odrastanja bila (i još uvijek su), duboko potisnuta. Nafisi piše o bolnim sjećanjima na obiteljske tajne svoje majke, o tome kako je kao mlada žena otkrila moć senzualnosti u književnosti, te o cijeni koju je njezina obitelj platila zalažući se za slobodu u zemlji potresanoj političkim nemirima. Ove i druge teme provlače se kroz Nafisinu memoarsku prozu u kojoj iščitavamo priču o autoričinu životu, ali i složeni povijesni kontekst i političke igre o kojima većina nas vrlo malo toga zna.

Priče kao bijeg od stvarnosti

Središnji lik romana je svakako majka Azar Nafisi, inteligentna i kompleksna ličnost, koja, suočena s propašću sna o uspješnom i romantikom ispunjenom životu, pribjegava smišljanju očaravajućih priča o sebi, svojoj prošlosti, svom bogatom prvom mužu koji je umro jako mlad i o vlastitoj obitelji. Te priče o obitelji i njezinim slavnim danima koje su joj služile kao bijeg od stvarnosti jednako su toliko skrivale koliko su otkrivale. Nafisin otac utočište je tražio u pričama drugačije vrste - pričajući svojoj voljenoj kćeri o klasicima perzijske književnosti, o junacima i junakinjama Shaknamaha - perzijske Knjige kraljeva - i o ostalim perzijskim klasicima. Kad se njezin otac

upustio u niz ljubavnih avantura njegova je kći počela lagati majci, skrivajući njegovu nevjeru.

Ženski izbor

Dijelom detektivska priča, a dijelom portret jedne izuzetne žene, prikaz jednog braka i odnosa između oca, majke i kćeri, ova knjiga ujedno predstavlja duboka osobna razmišljanja o ženama i o životnim izborima koji im stoje na raspolaganju te o tome kako je Azar Nafisi kao žena pronašla nadahnuće za drugačiji pristup životu - najprije u pričama perzijskih a onda i zapadnjačkih pisaca - kao što je Charlotte Brontë i njezina Jane Eyre, ili Jane Austen i njezin roman „Ponos i predrasude“

V većina muškaraca vara svoje supruge jer žele imati ljubavnice. Moj je otac varao moju majku, jer je htio imati sretan obiteljski život. Bilo mi ga je žao i na određeni način na sebe preuzela zadatak da popunim praznine u njegovu životu. Skupljala sam njegove pjesme, slušala njegove jadikovke i pomagala mu izabrati odgovarajuće darove - najprije za moju majku, a kasnije za ženu u koju se zaljubio. Uglavnom je tvrdio da većina tih veza nije bila seksualne naravi, da je zapravo žudio za toplinom i priznanjem. Priznanje! Moji su me roditelji naučili koliko pogibeljna može biti ta želja.

U našoj obitelji postoji izrazita sklonost prema pričanju priča. Moj je otac ostavio za sobom jednu objavljenu knjigu sjećanja i nekoliko daleko zanimljivijih, neobjavljenih. Majka nije pisala, ali nam je pripovijedala o događajima iz svoje prošlosti, obično ih završavajući riječima: »Ali ja nikad nisam rekla ni riječ, držala sam jezik za zubima.« Ona je iskreno vjerovala da nikad ne treba govoriti o osobnom životu, premda se činilo da, na svoj način, često ne govori ni o čemu drugome. Ona ne bi odobravalala to što pišem memoare, osobito ne obiteljske. A ni samoj mi nije bilo na kraj pameti da bih jednoga dana mogla pisati o mojim roditeljima. Krajnja suzdržanost, kad je riječ o privatnom životu, snažan je dio iranske kulture: »Mi ne iznosimo u javnost svoje prljavo rublje«, govorila je majka, »a osim toga privatni su životi toliko beznačajni da ne zaslužuju da se o njima piše.« Ono što vrijedi poučne su životne priče, kao što je biografija koju je moj otac konačno objavio, ta papirnata verzija njega samoga. Više ne vjerujem da možemo držati jezik za zubima. Zapravo ne vjerujem da smo ga ikada i držali. Na ovaj ili onaj način naša iskustva nalaze izraz u vrsti ljudi kakvima smo postali.

Moj je otac počeo voditi dnevnik kada sam imala četiri godine. Posvetio ga je meni. Dao mi ga je godinama kasnije kad sam već imala vlastitu djecu. Na prvih nekoliko stranica razglaba o tome kako postati i biti dobar čovjek te poštovati druge. Zatim se počinje tužiti na majku. Žao mu je što je zaboravila da joj se nekoć sviđao i kako je uživala u njegovu društvu. Piše da sammuja, iako još samo dijete, jedina utjehaipot-

Azarina majka Nezhat i otac Ahmed Nafisi.

Stvari o kojima sam šutjela

11

pora. Savjetuje mi da se, ako se ikada udam, potrudim mužu biti iskren prijatelj i drug. Opisuje zgodu kad su se njih dvoje svađali, a ja sam, »kao anđeo mira«, pokušala privući njihovu pozornost i zabaviti ih svojim ponašanjem. Moja je empatija bila opasna poput bilo kakve ilegalne aktivnosti: bila je grijeh koji majka nije mogla oprostiti. Brat i ja trudili smo se udovoljiti oboma, no koliko god se trudili - a trudili smo se svojski - oni nikad nisu bili zadovoljni. Majka bi okrenula glavu na drugu stranu i zagledala se u daljinu te stala sveznajuće kimati nekom nevidljivom sugovorniku kao da mu želi reći: »Zar ti nisam rekla?«. Kao, znala je da će je moj otac prevariti i prije nego što je on uopće pomislio na to. Ona je to uzimala kao gotovu činjenicu i kad su se njezina predviđanja ostvarila, kao da je u tome našla neko nastrano zadovoljstvo.

Kad se majka teško razboljela, nekoliko godina nakon što sam s obitelji otišla iz Teherana u Sjedinjene Države, doznala sam daje danima odbijala otići u bolnicu sve dok se ne zamijeni brava na ulaznim vratima njezina stana. »Onaj čovjek i njegova drolja provalit će kao što su već jedanput učinili«, mrmrljala je, »i opljačkati mi preostalu imovinu.« »Onaj čovjek i njegova drolja« - to su bili moj otac i njegova druga žena, a krivila ih je za sve svoje nevolje, uključujući i misteriozan nestanak njezine kolekcije zlatnika i dvaju kovčega srebra. Nitko joj, dakako, nije vjerovao. Naviknuti na majčine fikcije, ugađali smo joj ne obraćajući mnogo pozornosti na ono što govori.

Prisjećala bi se tajanstvenih likova koje je, jednog po jednog, izgubila - svoje majke, oca, prvog muža - i smatrala nas je odgovornima za njihov gubitak. Na kraju nitko od nas više nije mogao ući u njezin izmi-

šljeni svijet. Ona je od nas zahtijevala da ostanemo vjerni ne njoj, nego njezinoj priči.

Očeve fikcije bile su iskrenije, ili sam barem dugo tako mislila. Njegova komunikacija s nama svodila se na priče o njegovu životu, o njegovoj obitelji i Iranu - temi kojom je gotovo bio opsjednut, te na raspredanja

o klasičnim tekstovima perzijske književnosti. Tako sam i otkrila književnost i upoznala se s poviješću svoje zemlje. On nam je predočio i svoju verziju majčinih maštanja, tako da smo se neprestance kolebali između tih dvaju izmišljenih svjetova.

Moj brat i ja bili smo uhvaćeni u fikcije roditelja -njihove fikcije o sebi i o drugima. Svaki od njih želio nas je pridobiti za sebe, a protiv onog drugoga. Katkad bih se osjetila prevarenom, kao da nam nisu dopuštali da imamo vlastitu priču. Tek danas shvaćam u kojoj je mjeri njihova priča bila i moja.

Kad oni koji su nam bliski umru, njihova smrt razara naš svijet. Od tog trenutka, osim svijeta živih kojemu na ovaj ili onaj način na kraju podliježemo, postoji

1 svijet mrtvih koji nas, poput imaginarne sablasti (ili neprijatelja) ili tajne prilježnice, neprestance doziva podsjećajući nas na naš gubitak. Što je drugo sjećanje ako ne duh što vreba u zakutku svijesti prekidajući naš normalan tijek života, remeteći naše snove kako bi nas podsjetio na neku silovitu bol ili snažan užitak, na nešto što smo zatajili ili zanemarili? Ne nedostaje nam samo njihova nazočnost nego i način na koji su nas doživljavali, no ponajviše način na koji su nam dopuštali da doživljavamo sebe ili njih.

Na koji nam je način majka dopuštala da je doživljavamo? Jedini način na koji se mogu nositi s njezi-

Stvari o kojima sam šutjela • \ 13

nim gubitkom jest da si nastavljam postavljati to pitanje. Ponekad sam se pitala nije li ona oduvijek bila izgubljena za mene, no dok je bila živa previše sam vremena gubila odupirući joj se da bih to mogla shvatiti. Postojalo je nešto dirljivo u tome kako je govorila o sebi i svojoj prošlosti, kao daje i sama kakav izmišljaj nastanjen u tijelu druge žene koji nam se izazivački predstavljao u bljeskovima, poput krijesnice. Sada tragam za tim trenucima krijesnice. Što oni otkrivaju o majci i o nama?

Posljednje godine koje sam provela u Iranu bila sam sve više usredotočena na majčina sjećanja. čak sam joj ukrala nekoliko fotografija. činilo mi se da jedino tako mogu ući u njezinu prošlost. Postala sam kradljivica sjećanj skupljajući njezine fotografije usporedno s onima nekadašnjeg Teherana u kojem je odrasla, udala se i rodila djecu. Moja znatiželja pretvorila se u opsesiju. No, ništa od toga nije doista pomagalo. Fotografije, opisi, u određenoj mjeri čak i činjenice, nisu dovoljni. Te stvari otkrivaju određene detalje, ali ostaju beživotni fragmenti. Ono što tražim pukotine su šutnje. To je način na koji vidim prošlost: kao iskapanje. Prebirete po kršu, pokupite tu jedan dio, tamo drugi, zalijepite na njih etiketu na kojoj napišete gdje ste ih i kada pronašli. Ne tragam samo za temeljima, nego i za nečim istodobno više i manje opipljivim.

Nisam zamislila ovu knjigu kao politički ili društveni komentar, ni kao poučnu životnu priču. Želim ispričati povijest jedne obitelji koja se događa u pozadini burnog razdoblja u političkoj i kulturnoj povijesti Irana. Postoji mnogo priča o tom dobu, razdoblju između rođenja moje bake na početku 20. stoljeća i ro-

14 | • AzarNafisi

đenja moje kćeri na njegovu kraju, razdoblju obilježenom dvjema revolucijama koje su oblikovale Iran pro-uzročivši mnoge razdore i proturječja te je trenutačno komešanje postalo jedinom postojanom stvarnošću.

Moja je baka bila rođena u doba kad je Iran bio pod vlašću destabilizirane apsolutističke monarhije sa strogim vjerskim zakonima. Tada se prekršitelje kamenovalo, poticalo se mnogoženstvo i uobičajena je bila udaja devetogodišnjih djevojčica. Žene gotovo da nisu smjele izaći iz kuće, a

kada su je napuštale, morale su imati pratnju i pokriti se od glave do pete. Za njih nisu postojale nikakve škole, premda su neke bogataške i plemićke obitelji za svoje kćeri unajmljivale privatne učitelje. No, postojala je i druga strana te priče, blijedi navještaji budućnosti što se otkrivala u kulturnoj i političkoj krizi koja je na kraju ukinula sve te stare režime. Moja je baka svjedočila Ustavnoj revoluciji od godine 1905. do 1911., prvoj revoluciji te vrste na Bliskom istoku koja je položila temelje modernom Iranu oživljujući različite društvene slojeve, uključujući napredne klerike, manjine, intelektualce, pojedine pripadnike plemstva te žene. Neki među njima počeli su podupirati revolucionare, osnivati ilegalne skupine i zahtijevati pravo na obrazovanje. Godine 1912. američki financijski savjetnik u Iranu Morgan Shuster izrazio je čuđenje zbog pomaka koje su Iranke postigle u tako kratkom razdoblju, prihvaćajući nove slobode za koje je ženama na Zapadu trebalo nekoliko desetljeća, ili čak stoljeća. »Perzijanke su od 1907. postale najprogresivnije, da ne kažemo najradikalnije žene na svijetu«, rekao je i nastavio: »Iako se ta tvrdnja kosi sa stoljetnom predodžbom, ona nije manje istinita. To je činjenica.«

Stvari o kojima sam šutjela • | 15

Kako mogu opisati krhkost, sukobljen karakter majčina djetinjstva i mladosti sredinom 1920-ih i 1930-ih kada su nove mogućnosti u tolikoj mjeri prevladale da je ona mogla izaći u javnost bez marame, pohađati francusku školu te sresti i zaljubiti se u svojega prvog muža dok su plesali na nekom vjenčanju - dvadeset godina ranije te su stvari bile nezamislive. No, njezino je doba imalo i drugi aspekt: odbijanje da se odrekne poražene prošlosti. Kad je godine 1936., nastojeći ubrzati proces modernizacije, šah Reza Pahlavi objavio da se ženama zabranjuje nošenje marame, a muškarcima tradicionalna moja očeve odlu-poput Iran-izlaziti Šahov Azarina kći Negar (druga slijeva) sa svojim razrednim kolegicama u Teheranu. Nakon Islamske revolucije sve su učenice morale nositi maramu.

odjeća, baka s strane čila je, mnogih ki, ne iz kuće. edikt opozvan je 1941., no sjećanje na njega i dalje potiče nova pitanja i nove razdore.

U doba mojeg odrastanja, 1950-ih i 1960-ih, uzimali smo naše obrazovanje i naše knjige, zabave i filmove kao gotove činjenice. Pratili smo kako se žene uključuju u sve profesije, kako imaju riječ u Parlamentu -među njima, nakratko, i moja majka - te postaju ministricе. Ali onda, 1984., moja kći, rođena pet godina nakon Islamske revolucije, svjedočit će povratku onih istih zakona koji su bili ukinuti za života moje bake i

16 I •

majke. Morat će nositi maramu u prvom razredu i bit će kažnjena jer je otkrila kosu u javnosti. Njezina će generacija postupno razviti vlastitu vrstu hrabrosti i otpora.

U ovoj se knjizi ne usredotočujem toliko na općenito ponavljanje povijesnih lekcija koliko na ona krhka sjecišta - na mjesta u kojima se osobe i trenuci u pojedinačevu privatnom životu isprepleću sa širom, univerzalnijom pričom i zrcale je.

Upravo sam za tim sjecištima privatnoga i javnoga tragala kad sam u Iranu počela pisati prvu knjigu o Vladimiru Nabokovu. Željela sam raspravljati o njegovim romanima u svjetlu različitih razdoblja u kojima sam ih čitala. To je bilo nemoguće, ne samo zato što nisam mogla otvoreno pisati o političkim i društvenim stvarnostima života u Islamskoj Republici Iranu, nego zato što se prema osobnim i privatnim iskustvima država odnosila kao prema tabuu.

Otprilike u to doba počela sam sastavljati popis u mojem dnevniku naslovljen: »Stvari o kojima sam šutjela.« Ispod tog naslova napisala sam: »Zaljubljanje u Teheranu. Zabave u Teheranu. Braća Marx u Tehera-nu. Lolita u Teheranu.« Pisala sam o represivnim zakonima i smaknućima, o javnim i političkim strahotama.. . Na kraju sam i nehotice počela pisati o privatnim izdajama, kompromitirajući sebe i meni bliske na načine na koje nisam niti sanjala da bih mogla.

Postoje raznorazni oblici šutnje: šutnja na koju tiranske države prisiljavaju svoje građane krađući im sjećanja te ponovno pišući njihove osobne povijesti i namećući im propisani identitet. Ili šutnja svjedoka koji odluče ignorirati ili prešutjeti istinu te žrtava koje

Stvari o kojima sam šutjela

17

katkad postaju sudionici u nad sobom učinjenim zločinima. Zatim postoje šutnje kojima se

prepuštamo o sebi samima, o svojim osobnim mitologijama, pričama što ih namećemo svojim stvarnim životima. Mnogo prije nego što sam shvatila na koji način beskrupulozan politički režim nameće vlastitu sliku svojim građanima otimajući im identitete i samoodređenja, iskusila sam te prisile u osobnom životu - u životu s obitelji. I mnogo prije nego što sam pojmla što za žrtvu znači postati sudionikom u državnim zločinima, otkrila sam, u daleko osobnijem smislu, sramotu sudioništva. Na neki način ova je knjiga odgovor mojem unutarnjem cenzoru i inkvizitoru. Možda ne postoji uobičajenija pripovijest od one o odsutnim roditeljima i neodgodivoj potrebi da se ispuni praznina prouzročena njihovom smrću. Taj proces ne vodi zatvaranju - barem ne za mene - nego razumijevanju. Radi se o razumijevanju koje ne donosi nužno mir, nego osjećaj da bi ta pripovijest mogla biti jedini način na koji možemo odati priznanje svojim roditeljima i, u neku ruku, vratiti ih u život sada kad smo napokon slobodni zacrtati granice vlastite priče.

DIO | OBITELJSKE FIKCIJE

Nejasna sposobnost za krila Prezire haljinu mi zemnu...

emj(.y dickinson, »lz čahure«

KNJIŽNICA ZELINA

poglavlje 1.

Često sam se pitala u kojoj je mjeri majčin opis njezina prvog susreta s prvim mužem plod mašte. Da nema fotografija, sumnjala bih da se to uopće dogodilo. Jedan je prijatelj jednom zgodom spomenuo njezin »nevjerojatan otpor prema svemu nepoželjnom«, a budući daje mnogo toga u njezinu životu bilo nepoželjno, ona je izmišljala priče o sebi u koje bi postupno počela vjerovati s takvom sigurnošću da smo mi oko nje počeli sumnjati u vlastite.

U njezinoj mašti njihova je ljubavna veza počela plesom. Meni se činilo vjerojatnijim da su njegovi roditelji zatražili njezinu ruku od oca, kao što je to bio običaj u Teheranu 1940-ih. No, ona je iz godine u godinu ustrajavala na svojoj priči, kao što je ustrajavala i na mnogim drugima. Upoznala ga je na ujakovu vjenčanju. Uvijek se prisjećala da je tog jutra odjenula svilenu haljinu sa cvjetnim uzorkom koju je zamijenila večernjom od finog atlasa te kako su plesali cijelu večer (»Nakon što je otac otišao...«, napomenula bi, te odmah dodala: » '

22 | | AzarNafisi

...jer se nitko nije usuđivao plesati u očevoj nazočnosti«). Sljedeći danju je zaprosio.

Saifi! Ne sjećam se da je itko u kući ikad spomenuo njegovo prezime. Mi smo ga morali zvati - čuvajući prikladnu distanciju - majčinim prvim mužem, ili punom titulom Saif ol Molk Bajat. No, za mene je on uvijek bio samo Saifi, dobroćudan dio naše svakodnevne rutine. Uvukao se u naše živote istom lakoćom s kojom je stajao iza majke na slikama s vjenčanja, pojavljujući se niotkuda i kradom je odvlačeći od nas. Imam dvije fotografije snimljene toga dana - više nego što sam imala s vjenčanja vlastitih roditelja. Saifi se na njima, sa svojom svijetlom kosom i smeđim očima, doima opušten i ljubazan, dok majka stoji u sredini ukrućena poput kakva stolnog aranžmana. On izgleda opušteno, bezazleno sretan. No, možda nemam pravo i ono što vidim na njegovu licu nije nada nego krajnja beznadnost. Jer, i on ima svoje tajne.

Vjenčanje Azarine majke sa Saifljem.

Stvari o kojima sam šutjela | \ 23

Postojalo je nešto u majčinoj priči što me oduvijek mučilo, čak i dok sam bila dijete. Ona mi se nije činila toliko neistinitom koliko pogrešnom. Većina ljudi na ovaj ili onaj način zrači svojim potencijalima, odajući ne samo ono što jesu nego i ono što bi mogli postati. Ne tvrdim da moja majka nije imala dara za ples. Stvar je još gora! Ona je odbijala plesati, unatoč tome što je, prema svemu sudeći, bila dobra plesačica. Ples je podrazumijevao užitak, a ona se osobito ponosila time da si uskraćuje užitke i odbija se prepustiti sličnim hirovima.

Tijekom djetinjstva i mladosti, pa čak i sada u ovome gradu toliko udaljenom od Teherana kakvog se sjećam, sjena te druge, nestvarne žene koja je plesala, smijala se i ljubila, narušava uspomene na onu koju sam poznavala kao svoju majku. Imam osjećaj da bih, kad bih uspjela doznati kada je točno prestala plesati, kada je prestala željeti plesati, pronašla ključ njezine tajne i konačno se pomirila s njom. Ja sam se, naime, opirala majci - ako je vjerovati njezinim riječima - gotovo od početka.

Imam tri fotografije majke i Saifija. Dvije su s njihova vjenčanja, no mene zanima treća, mnogo manja, s nekog piknika na kojoj njih dvoje sjede na kamenu. Oboje gledaju u objektiv i smiješe se. Ona je nehajno privijena uz njega, kao što to čine prisne osobe koje nemaju potrebe prečvrsto se stiskati jedna uz drugu. Njihova tijela kao da se spontano privlače. Dok gledam tu fotografiju kao da razabirem sposobnost te mlade žene (tada možda još nije bila frigidna) da se prepusti osjećajima. U toj slici otkrivam emotivnost koja nam je oduvijek nedostajala u njezinu stvarnom životu. Kada?
24 | • AzarNafisi

Hoću reći, kada si završila srednju školu? Koliko godina kasnije si se udala za Saiflja? čime se on bavio? Kada si upoznala oca? Jednostavna pitanja na koja ona zapravo nikad nije odgovorila. Bila je previše uronjena u svoj unutarnji svijet da bi se zamarala tim pojedinostima. Na svako moje pitanje odgovarala bi jednim te istim pričama koje sam gotovo znala napamet. Kasnije, kada sam napustila Iran, zamolila sam jednu moju studenticu da joj točno određena pitanja, no i na njih je odgovorila isto. Nikakvi datumi, nikakve činjenice, ništa što bi izlazilo iz majčina utvrđenog scenarija.

Prije nekoliko godina, prigodom jednog obiteljskog okupljanja, nabasala sam na jednu dražesnu damu iz Austrije, ženu dalekog rođaka koja je bila na majčinu vjenčanju sa Saifijem. Jedan od razloga zbog kojih se sjećala svadbe bila je panika te pomutnja zbog tajanstvenog nestanka nevjestina rodnog lista (u Iranu se brakovi i djeca upisuju u rodni list). Rekla mi je, s jedva primjetnim smiješkom, kako se kasnije otkrilo da je mlada bila nekoliko godina starija od mladoženje. Majčin najnoviji rodni list ne sadržava nikakav spomen na njezin prvi brak. Prema tom dokumentu, koji je zamijenio onaj za koji je tvrdila da ga

Stvari o kojima sam šutjela

25

je izgubila, rođena je godine 1920. No, ona je smatrala da je zapravo rođena 1924. i da joj je otac dodao četiri godine, jer ju je htio ranije upisati u školu. Moj je otac tvrdio da si je ona ustvari oduzela četiri godine kad je tražila novi rodni list kako bi se mogla prijaviti za polaganje vozačkog ispita. Kad joj činjenice ne bi odgovarale, majka je sve poduzimala kako bi ih preinačila. Neke su činjenice utvrđene. Njezin svekar, Saham Sultan Bajat, bio je imućan zemljoposjednik koji je svjedočio zamjeni jedne kraljevske dinastije - Kadžara (1794.-1925.), drugom - Pahlavija (1925.-1979.). Uspio je preživjeti tu promjenu vlasti, pa čak i napredovati. Majka se ponekad hvalila da je u rodu sa Sai-fijem s majčine strane i da su oboje potomci kadžarskih kraljeva. Pedesetih i šezdesetih godina, u doba mojeg odrastanja, povezanost s Kadžarima (u službenim povijesnim knjigama predstavljali su oličenje starog apsolutističkog režima), nije služila nikome na čast. Moj bi nas otac zlobno podsjećao na to da su svi Iranci na ovaj ili onaj način njihovi potomci. Zapravo, tvrdio je - doista su povlašteni oni koji mogu dokazati da nemaju nikakve veze s njima. Kadžari su vladali zemljom 131 godinu i imali su bezbroj žena i potomaka. Poput vladara prije njih i oni su navodno uzimali žene iz svih društvenih slojeva i staleža, grabeći svaku koja bi im zapela za oko: princeze, vrtla-reve kćeri, uboge seoske djevojke - sve su ulazile u njihove kolekcije. Jedan kadžarski vladar, Fath Ali Šah (1771.-1834.) navodno je imao 160 žena. Trezvenog pogleda na stvari, otac bi obično dodavao da je, dakako, to samo jedna strana priče, i da se - budući da povijest pišu pobjednici, što osobito vrijedi u našoj

261 | • AzarNafisi

zemlji - ništa od onoga što se tvrdi o Kadžarima ne smije prihvaćati zdravo za gotovo. Na kraju krajeva, upravo se pod njihovom vlašću Iran počeo modernizirati. Oni su bili gubitnici i o njima se moglo pripovijedati što god se želi. čak sam i kao dijete osjećala da se majka poziva na tu povezanost s Kadžarima više kako bi podcijenila svoj život s ocem nego zato što se diči prošlošću. Njezin je snobizam bio svojevuljan, a njezine predrasude ograničene na pravila i zakone vlastita, osobnog kraljevstva.

Majčin svekar Saham Sultan pojavljuje se u nekoliko povijesnih knjiga i političkih memoara - redak tu, odlomak tamo - najprije kao zamjenik i potpredsjednik Parlamenta, zatim dva puta kao ministar financija u ranim 1940-im te kao premijer od studenoga 1944. do travnja 1945. - u razdoblju za koje je majka tvrdila da je bila u braku sa Saifijem. Unatoč činjenici da je Iran objavio neutralnost u

Drugome svjetskom ratu, šah Reza Pahlavi pogriješio je pokazavši simpatije prema Nijemcima. Saveznici, Britanci i osobito Sovjeti, u potrazi za političkim uspjesima zauzeli su Iran godine 1941. i prisilili šaha na abdikaciju. Protjerali su ga u Johannesburg te na prijestolje postavili njegova mladog i podložnijeg sina Mohammeda Rezu. Drugi svjetski rat prouzročio je takva previranja u zemlji da su između 1943. i 1944. bila izabrana četvorica premijera i sedmorica ministara financija. Majka je malo toga znala o tome kakav je premijer bio njezin svekar, a to je prema svemu sudeći nije niti zanimalo. Važna je bila samo njegova uloga imaginarnog svjedoka njezina degradiranog aktualnog života. Na taj je način u moj život ušlo mnogo javnih osoba, stvari o kojima sam šutjela • | 27

ne preko povijesnih knjiga nego zahvaljujući pričama mojih roditelja.

Koliko je zapravo bio blistav majčin život sa Sa-ifijem, to je otvoreno pitanje. Njih su dvoje živjeli u kući Sahama Sultana u razdoblju između smrti njegove prve supruge i, prema majčinu sjećanju, ponovne ženidbe s jednom dosta mlađom, zazornom ženom. U odsutnosti prve dame, majka je obavljala ulogu domaćice. »Te prve noći sve su oči bile uprte u mene«, znala bi nam reći, potanko opisujući svoju haljinu i dojam koji je učinila svojim besprijekornim francuskim. Kao dijete zamišljala sam je kako silazi stubama u crvenoj šifonskoj haljini, blistavih crnih očiju i savršeno uređene kose.

»Prvu noć kad je došao doktor Millspaugh...to ste trebali vidjeti!« Dr. Millspaugh, šefa američke misije 1940-ih, postavila je i Rooseveltova i Trumanova administracija kao osobu koja je trebala pomoći Te-heranu u osnutku modernih financijskih institucija. Majka nikad nije smatrala potrebnim objasniti nam tko je bio taj čovjek i dugo sam bila uvjeren, ne znam ni sama zašto, da je Belgijanac. Kasnije, prisjećajući se majčinih opisa tih večera, pozornost bi mi privukla činjenica da Saifi na njima nikad nije sudjelovao. Njegov je otac uvijek bio nazočan, kao i dr. Millspaugh ili neki drugi važan i osobno beznačajan lik. Ali, gdje je bio Saifi? To je bila tragedija njezina života: čovjek s kojim je bila nikad nije bio onaj s kojim je željela biti.

Kako bi nas podmitio da šutimo o majčinoj tiraniji, i možda kao kompenzaciju za vlastitu popustljivost, otac je bratu i meni neprestance ponavljao kako je t ona bila zatočena u svekrovoj kući u kojoj je zapravo

281 • AzarNafisi

gospodarica bila Hodži, glavna kućanica. čak je i ključ od spremišta bio u njezinim rukama, te joj se majka morala ulagivati ako je htjela iskamčiti bilo kakav komad tkanine da si sašije pristojnu haljinu. Otac nas je podsjećao da se prema njoj postupalo više kao prema nepoželjnom gostu, negoli kao gospodarici svekrove kuće.

Majka se predstavljala kao sretna mlada nevjesta, ponosna junakinja koju je snubio princ na bijelom konju, dok ju je otac prikazivao kao žrtvu tuđih sitnih pakosti. Htjeli su nas uvjeriti svaki u svoju verziju. Majka nam je opisivala prošlost kako bi osudila sadašnjost, a otac je osjećao potrebu da opravda njezina tlačenja zbog kojih smo svi patili potičući naše suosjećanje. Bilo je teško natjecati se sa Saifiem, s pokojnikom, i osim toga naočitim premijerovim sinom koji je mogao postati što god joj se prohtjelo. Očeva inteligencija i dobrohotnost, njegovi budući izgledi i ambicije kao nadobudnog visokog činovnika u Ministarstvu financija, pa čak i činjenica da potječu iz različitih grana iste obitelji, bili su slabi nadomjesci u usporedbi s onim što je majka smatrala da joj je mogao pružiti Saifi. Kasnije je bila zavidna ocu na njegovim uspjesima u javnom životu, kao da su bili veliki protivnici, a ne partneri.

Problem nije bio u onome što je govorila, nego u onome što je izostavljala. Moj je otac popunjavao praznine: Saifi, omiljen prvorođeni sin, obolio je od neizlječive bolesti - upale bubrega, kako su je zvali, i liječnici su od njega dignuli ruke. Jedan je savjetovao da mu se u tom posljednjem razdoblju života pusti na volju da čini što želi: »Ugađajte mu, puštajte da bude po njegovu. Omogućite mu što god poželi, budući

Stvari o kojima sam šutjela

da mu preostaje tako malo vremena da uživa u životu.« Kad je njegova obitelj zatražila ruku moje majke, prikladno joj je prešutjela da je bolestan. Ona je to otkrila tek prve bračne noći. Prema očevu mišljenju njihov brak nikad nije bio konzumiran. Umjesto toga ona je dvije godine njegovala

bolesnog supruga, gledajući ga kako kopni iz dana u dan. I to je bila ljubav njezina života, čovjek kojim se koristila da nas podsjeća na naše nedostatke!

Ponekad, dok bi u njezina majka. dogled razglabala o Saifi-

ju onako odsutnog izraza lica, poželjela bih je pro-drmati i reći joj: »Ne, nije tako bilo!« Jasno, to nikad nisam učinila. Je li se on pitao što će se dogoditi kad ona otkrije njegovo stanje, ili što će biti s njom kad je ostavi samu? Bila je previše ponosna da bi pretjerano marila za istinu. I tako je preobrazila zbiljsko mjesto i zbiljsku povijest u vlastitu fantaziju. Otkad znam za sebe, moj brat, moj otac i ja pokušavali smo dokučiti što ona zapravo želi od nas. Pokušavali smo je pratiti do toga drugog mjesta koje kao da ju je dozivalo, prema kojem je njezin pogled neprestance bio usmjeren dok je gledala izvan zidova svojega stvarnog doma. Ono čega sam se bojala nisu bile njezine provale bijesa, nego to sledeno mjesto u njoj u koje nam nije bilo

301 • Azar Nafsi

dopušteno ući. Dok je bila živa previše sam vremena gubila izbjegavajući je i zamjerajući joj, da bih shvatila koliko mora da se osjećala razočaranom i samom, u kojoj je mjeri slična bezbrojnim drugim ženama za koje je njezina najbolja prijateljica Mina običavala reći s ironičnim smiješkom: »Još jedna propala inteligentna žena.«

poglavlje 2.

M,

Lajka je Cesto govorila da sam joj se opirala od trenutka kad sam se rodila. Navodno sam već tijekom poroda iskašljavala krv i smatrali su me mrtvoroden-četom. često je pripovijedala o tome kako sam kao dojenče odbijala sisu, a kasnije hranu i kako me se moglo natjerati da jedem samo nakon prijatnji injekcijama ili sabljom jednog prijatelja pukovnika. Iz nekog razloga nije mi dopuštala jesti krastavce i orahe. Jedanput mi je dala toliko ribljega ulja da sam dobila osip. Kad smo brat i ja dobili šarlah zatvorila nas je četrdeset dana u zamračenu sobu, vjerujući da svjetlost uzrokuje sljepoću kod djece s tom bolešću. Kasnije, kao odrasla, znala bih prepričavati kako me je jednog jutra toliko »natankala« sokom od grožđa da sam povraćala. Odbijala sam okusiti to voće gotovo trideset godina, sve dok jedne noći u kući prijatelja nisam iz hira ubacila dvije bobice u čašu s vinom i otkrila slast njihova gnječenja među zubima.

321 • AzarNafisi

Azar je silno voljela ovu porculansku lutku, no razbila ju je istog časa kad su joj dopustili da se s njom igra.

često smo se pre-pirale zbog mojih igračaka, obično zaključanih u ormaru. Igračke je uvijek izabirala ona, i s vremena na vrijeme dopuštala mi je nakratko poigrati se s njima, prije nego što bi me natjerala da ih spremim. Sjećam se male lutke što je puzala na sve četiri, a osobito sam voljela zeca kojega je iz Pariza donijela njezina prijateljica Monir. Taj je zec udarao u bubnjeve i bio je bijel i čupav, ali zbog bubnjeva ga se nije moglo dobro pogladiti. Kako sam obožavala mekano bijelo krzno toga nepristupačnog zeca! Dugo nakon što sam otišla od kuće majka je nastavila upotpunjavati tu zbirku igračaka, obećavajući da će mi je jednoga dana darovati. Kad je umrla, nitko je nije uspio pronaći. Nestala je zajedno s njezinim antiknim tepisima, dvama kovčezima srebra, zlatnicima, porculanom naslijeđenim iz prvog braka i gotovo svim nakitom.

Prvi put kad mi je bilo dopušteno poigrati se s jednom od omiljenih lutaka, plavookim porculanskim primjerkom s dugom plavom kosom i tirkiznom haljinom, počela sam je bacati u zrak i hvatati u padu sve dok nije udarila o tlo i lice joj se razbilo u komadiće. Godinama ću gubiti ili uništavati najdraže predmete, osobito one koje ću dobivati od majke. Prstenje i naušnice, antikne svjetiljke, figurice - još ih sve mogu jasno dozvati u sjećanje. Što znači gubitak tih predme-

Stvari o kojima sam šutjela | \ 33

ta? Jesam li na taj način postajala bezobzirna osoba koja gubi ljude i predmete?

Ako se dobro sjećam, prvi pravi sukob volja između nas dviju dogodio se kad sam imala oko četiri godine. Ta osobita bitka počela je zbog položaja mojeg kreveta. Ja sam htjela da bude blizu prozora, jer je imao široku izbočinu na koju sam mogla poslagati igračke i kolekciju porculanskih lutkica. Majka je htjela da ga se smjesti uza zid pokraj ormara. A svaki put kad bi mi popustila, za dan-dva vratila bi se prvotnom planu. Jedne večeri, vrativši se kući nakon igre sa kćeri naših američkih

susjeda - stidljivom četverogodišnjaki-njom od koje se nisam razdvajala - zatekla sam krevet smješten uza zid. Udarila sam u neutješan plač i odbila večerati. U normalnim okolnostima majka bi me natjerala da pojedem večeru, no te je noći učinila iznimku i pustila me zaspati u suzama. Iduće jutro probudila sam se na omraženoj strani sobe, puna plačnoga bijesa. Otac je prišao krevetu Azar u dobi od pet godina. smiješeći se. Nas smo dvoje počeli razvijati jednu rutinu: svake večeri on bi došao ispričovijedati mi priču za laku noć. No, tog mi je jutra predložio posebnu nagodbu. Rekao mi je, odlažući

34 | • AzarNafisi

na priručni stol porculanski tanjurić pun čokolade, da će mi odati jednu tajnu budem li dobra djevojčica i pružim mu najveći mogući osmijeh. »Kakvu tajnu?« Ali, on ne može odavati tajne nesretnim, neprestance namrštenim djevojčicama. No, ja sam ostala pri svojem; mora mi reći tajnu ne očekujući ništa zauzvrat. »U redu«, rekao je i dodao: »no, kladim se da ćeš se nasmijati kad čuješ moj plan.«

»Hajdemo učiniti nešto novo, počnimo izmišljati vlastite priče«, rekao je urotnički. »Kakve priče?«, pitala sam. Odgovorio je: »Naše vlastite priče; možemo izmišljati što god želimo.« Rekla sam da ne znam kako se to radi. »Naravno da znaš, samo pomisli na ono što najviše želiš i izmisli priču o tome. Što trenutčno najviše želiš?« »Ništa«, odgovaram. On će nato: »Možda sada najviše želiš da se tvoj krevet pomakne ponovno do prozora, ali znaš li što tvoj krevet želi?« Sliježem ramenima. »Zašto ne bismo izmislili priču«, nastavio je, »o jednoj djevojčici i njezinu krevetu.. Jesi li ikad čula za krevet koji govori?«

Tako je nastao novi ritual: od toga smo dana moj otac i ja stvorili naš tajni jezik. Izmišljali smo priče kako bismo jedno drugom povjerali osjećaje i želje te na taj način izgradili vlastiti svijet. Naše su priče ponekad bile vrlo prozaične. Kad god bih učinila nešto stoje osuđivao, on bi izrazio svoje negodovanje u obliku priče, a počeo bi je, primjerice, riječima: »Bio jednom jedan čovjek koji je neizmjerne volio svoju kćer, ali jako ga je, jako, povrijedilo to što je obećala da se neće svađati s dadiljom, a to se ipak dogodilo...« Kako su godine prolazile razvili smo i druge tajne načine komunikacije: kad bih učinila nešto loše dok smo bili u društvu, otac bi stavio kažiprst na nos kao znak upo-

V

Stvari o kojima sam šutjela

35

zorenja. Kad bih trebala zapamtiti neki važan zadatak, morala sam prstom dotaknuti nos sedam puta, svaki put ponavljajući što mi valja učiniti, a tim se trikom služim još i danas. U taj tajni svijet majka nije imala pristup. Bio je to način na koji smo se osvećivali za njezino tiransko ponašanje. Tijekom godina shvatila sam da uvijek mogu pobjeći u imaginarni svijet, onaj u kojemu ne samo da sam mogla pomaknuti krevet do prozora nego i odletjeti s njime do mjesta na koje nitko, pa čak ni majka, nije imala pristup, a kamoli da je mogla gospodariti.

Ranih devedesetih moj je otac objavio tri dječje knjige temeljene na klasičnim tekstovima. Jedna od njih bila je verzija Šahname, poznatije pod naslovom Knjiga kraljeva koju je napisao epski pjesnik Firdusi. U uvodu svoje knjige otac objašnjava kako je najprije nama, svojoj djeci pripovijedao te priče dok smo bili u dobi od tri ili četiri godine i kako je nastavio s našom književnom izobrazbom govoreći nam i o ostalim velikim klasičnim djelima perzijske književnosti: Rumijevoj Mesneviji, Sadijevu đulistanu i Bustanu te o Kelili i Dimni. Piše da smo ih kasnije nastavili čitati sami. U tom uvodu ističe da bi današnji Iranci trebali učiti o svojim precima i vrijednostima pomno čitajući Šahnamu. Izražava svoje zadovoljstvo što se Firdusi-jevom zaslugom »Iran vidi, čuje i osjeća u našim domovima i grije nam srca...«

Očev je glas uvijek dobivao ton pun poštovanja kad god bi govorio o Firdusiju. Naučio nas je da pjesnici zaslužuju osobitu vrstu poštovanja, različitog od onoga koje smo dužni iskazivati nastavnicima ili starijima. •, Jednom, dok sam bila vrlo mala - imala sam možda

361 | • AzarNafisi

četiri godine - zamolila sam oca da mi ispričovijeda još neke priče gospodina Firdusija. »Ne gospodina«, ispravio me. Trebam ga zvati Pjesnik Firdusi. I dugo nakon toga tražila sam od oca da

mi priča priče Pjesnika Firdusija. Svoje prve predodžbe o Iranu izgradila sam upravo na temelju očevih priča iz Šahname.

Dokle mi pamćenje seže moji roditelji i njihovi prijatelji uvijek su govorili o Iranu kao o obožavanom, ali i razmetnom sinu o čijoj su se sudbini neprestance prepirali. S godinama, Iran je za mene stekao paradoksalan identitet: bio je konkretno mjesto, određeno činjenicom da sam u njemu rođena i živim u njemu, da govorim njegov jezik i jedem njegovu hranu, i istodobno mitski pojam, žarište svakojakih vrlina i vrednota te simbol otpora i izdaje.

Za moju majku nije postojala ni jedna druga zemlja. Ponekad bi pripovijedala o mjestima koje je vidjela tijekom putovanja. Divila im se, ali Iran je bio njezina jedina domovina. Dok se otac neprestance prepirao o tome što to znači biti Iranac, majku nisu mučila ta pitanja. Neke su stvari za nju bile nedodirljive. Svoje iranstvo kao da je dobila u paketu sa svojim genima - svojim predivnim tamnim očima, tako tamnima da su se činile crne, ili svojom svijetlomasli-nastom bojom kože. Kritizirala je Irance na isti način na koji je kudila određene članove svojega klana, ali nikad nije povezivala s Iranom ono što je smatrala njihovim manama.

Majka je poštovala Firdusija, kao i svaka Iranka, no s neodobravanjem je gledala na naše bavljenje književnošću smatrajući to traćenjem vremena. Kasnije sam otkrila živopisnije objašnjenje za njezino neprijateljstvo prema tvorcima fikcije: palo mi je na pamet da

Stvari o kojima sam šutjela « | 3 7

ona zapravo nije željela suparnike. Stvorila je vlastiti svijet i vlastitu mitologiju i nisu joj trebali drugi koji su od toga zarađivali za život.

Kad razmišljam o ocu, prvo čega se sjetim jest njegov glas. Na kojekakvim mjestima - dok se šećem ulicom, sjedim u vrtu, vozim, spremam se na spavanje - još katkad osjetim spokojstvo koje bi me obuzelo uvijek kad bi mi počeo pripovijedati priču. Te sam priče slušala i prihvaćala na način na koji to nikad nisam činila s iskustvima iz stvarnog života. Otac mi je kasnije slomio srce, a kako sam ga voljela i vjerovala mu kao nikome drugome, i ja sam njega povrijedila i slomila mu srce. Ono što ga djelomice spašava u mojim očima jesu njegove priče. Jedino su ti zajednički trenuci ostali neukaljani našim uzajamnim iznevjeravanjima i izdajama.

Kod majke sam se bojala njezinih hladnih ispada i neprestanih zahtjeva koje mi je nametala, dok me u očevu slučaju progonio dubok i postojan strah da ga ne izgubim. Sjećam se da sam mnoge večeri provela bdijući uz prozor i čekajući ga da se vrati kući, ne mogavši zaspati sve dok ne bih čula odzvanjanje njegovih koraka u hodniku. S godinama sam postala njegov najvjerniji saveznik i branitelj. Osjećala sam da je i on poput mene žrtva majčine tiranije i smatrala da ga to oslobađa krivnje. Nju je smetala naša uzajamna naklonost i svako bi je malo spopadali napadi bijesa. »Vi ste svoje loše gene naslijedili od oca«, govorila bi bratu i meni u trenucima srdžbe. »Svi samo čekate da umrem kako biste se dokopali mojeg nasljedstva.« Ponekad sam se pitala ima li možda pravo: na kraju krajeva, možda sam doista naslijedila te loše gene?

381 • AzarNafsi

Dok je majka naređivala i zahtijevala, otac je mamio i zavodio služeći se metodama sličnima onima Toma Sawyera kad je naveo prijatelje da mu oliče ogradu. Naš je odnos uvijek obilježavala prisnost koja proizlazi iz dijeljenja zajedničke tajne, bilo na ulicama dok sam slušala njegove priče ili dok smo zajednički planirali kako ugoditi majci. Otac i ja bili smo povezani tajnim svijetom i prisnošću stvorenom u tim zajedničkim pripovjedačkim trenucima koji su me istodobno oslobađali stvarnosti i prebacivali u nepoznato područje satkano od bajki uobličjenih njegovim glasom.

Petkom ujutro otac bi me budio rano i vodio na duge šetnje. Kako bi me spriječio da se žalim na njihovu duljinu, kupio mi je posebnu šalicu koju bi usput napunio na omiljenom zdencu. To je zvao našim »specijalnim trenucima« tijekom kojih bi mi pričao priče i povremeno zastajkivao da kupi sladoled. Na taj su mi način likovi iz Firdusijeve Šahname postali bliski poput članova obitelji. Nisam mogla zamisliti život bez njih, a sama je knjiga postala mjesto koje sam rado posjećivala, znajući da mogu kucati na ta vrata u bilo koje doba dana ili noći i lunjati okolo bez ikakvih ograničenja i zabrana. Kasnije mi je ušlo u naviku, koju sam zadržala do danas, da nasumce otvorim knjigu i pročitam priču-dvije. Nikad nisam detaljnije proučavala Šahnamu, niti mi je ikad palo na pamet da napišem o njoj nešto znanstvenog karaktera, možda baš zato što sam htjela sačuvati

osjećaj zadivljenosti koji me obuzeo kad sam prvi put čula te priče od oca.

Prije više od tisuću godina Firdusi je napisao mitsku priču o Iranu, djelomice sastavljenu od povijesnih fragmenata. Njegov se ep proteže na razdoblje od Stvari o kojima sam šutjela

39

stvaranja svijeta do arapskog osvajanja u 7. stoljeću, konačnog poraza koji je značio slom drevnoga Perzijskog Carstva i prelazak od zoroastrizma na islam. Firdusi je htio probuditi povijesni ponos svojih sunarodnjaka i obnoviti njihov osjećaj za dostojanstvo i baštinu. Otac je neprestance podsjećao brata i mene da je povijest naše zemlje bremenita ratovima i osvajanjima - Perzijanci su ratovali s Grcima, Rimljanima, Arapima i Mongolima. Kasnije, nakon Islamske revolucije, tvrdio je da smo bili suočeni s najgorim osvajačem, a to je neprijatelj iznutra, koji se, unatoč svemu, ponaša prema Irancima kao prema podređenim građanima.

Arapci su bili okrutni osvajači. Legenda tvrdi da su željeli gotovo potpuno razoriti perzijsku kulturu, napose pisanu riječ. Siti dekadentne vladavine sasanid-skih vladara i njihovih moćnih svećenika - posljednjega sasanidskog kralja Jazdegerda Trećega ubio je godine 651. jedan mlinar kod kojega je potražio utočište - mnogi su Perzijanci s dobrodošlicom dočekali one koje su smatrali divljim barbarima. Sjećam se da sam kao dijete slušala pripovijesti o tome kako je kalif Omar zapovjedio svojim vojnicima da spale sve knjige koje nađu u Iranu, jer ljudi ne trebaju čitati ništa osim Kurana. Otac nas je naučio da se iranski nacionalizam velikim dijelom temelji na protuarapskom osjećaju. Tvrdio je da smo mi Iranci suviše zabrinuti za vlastiti ugled i da želimo izgledati nedužni u očima svijeta. Zbog toga mnogi od nas prebacuju krivnju na Arape. Samo se manjina pita koju smo ulogu mi sami imali u vlastitu porazu. Na kraju krajeva, tko je otvorio vrata kraljevstva tim barbarima, tko je omogućio njihovo osvajanje?

40 | | AzarNafisi

U svojoj epskoj poemi Firdusi je pokušao očuvati i preispitati prošlost istodobno slaveći i oplakujući propast jedne velike civilizacije. On je oživio drevnu Perziju¹ obnavljajući njezinu mitologiju u prvom dijelu Šahname, a stvarnu povijest do arapskog osvajanja u drugom dijelu, prikupljajući krhotine naše kulture kako bi ih ponovno složio u svojem pjesništvu. Firdusijevo nevjerojatno postignuće nije se sastojalo samo u prikazivanju prošlosti cjelokupne nacije, nego i u predviđanju njezine budućnosti. Nakon pobjede Islamske revolucije neprestance sam se vraćala našim pjesnicima, a osobito njemu, nastojeći ući u trag nevidljivoj niti što je vodila stvaranju Islamske države.

U ono doba moja je omiljena priča iz Šahname bila ona o prelijepoj Rudabi i njezinoj ljubavnoj aferi sa sjedokosim ratnikom Žalom. Ocu je bila najdraža ona

0 Feridunu i trojici njegovih sinova te ju je shvaćao osobno kao i ja svoju. Kao da je njome mogao priopćiti nešto o sebi što drugačije nije znao izraziti.

Ma koliko puta ispričovijedao neku omiljenu priču, otac je uvijek ponovno bio toliko uronjen u nju da mi se činilo kao daje istodobno prvi put i pripovijeda

1 sluša. Sjećam se kako mi je jedanput pripovijedao vodeći me za ruku niz prostranu Šemiransku aveniju koja se pruža na sjever prema snijegom prekrivenim vrhuncima čiji su mi se obrisi urezali u pamćenje te ih mogu dozvati u sjećanje iz kojega god mjesta na svijetu, baš kao što mogu dozvati i očeve priče.

1 Naziv Iran, što znači zemlja Arijaca, također je vrlo star. Grci su pod Perzijom smatrali područje na kojem se u antičko doba prostiralo Perzijsko Carstvo. Britanci su taj teritorij također nazivali Perzijom. Godine 1931. utemeljitelj dinastije Pahlavi, šah Reza, službeno je promijenio ime zemlje u Iran.

Stvari o kojima sam šutjela

41

»Feridun je bio kralj svijeta«, počinjao bi..., »spasio je svijet od demonskoga kralja arapskog podrijetla Za-haka, koji je - udruživši se sa Sotonom - ubio njegova oca i osvojio Perziju. Iz Zahakovih ramena, iz mjesta koja je poljubio Sotona, izniknule su dvije grozne zmije koje je svaki dan trebalo nahraniti mozgom dvoje mladih Perzijanaca. Feridun se pobunio protiv Zaha-ka i,

svladavši ga, okovao u podnožju najviše perzijske planine Damavanda.«

Feridun je imao trojicu sinova - Salma, Tura i Irad-ža. Kad je ostario i kad je došlo vrijeme da podijeli kraljevstvo, odlučio je iskušati njihovu hrabrost tako što ih je napao usred noći. Dvojica starijih sinova su pobjegli, a samo se najmlađi - Iradž, zazivajući očevo ime, pripremio za borbu. Doznajući što je htio, Feridun je nestao u mraku.

Feridun je odlučio podijeliti kraljevstvo na tri dijela i dati svakom sinu njegovo. »Sjećaš li se što je dao svakom od sinova?« pitao bi otac, okrećući se prema meni. »Da«, revno bih odgovorila, pokušavajući oponašati njegove riječi: »Najstarijem - Salmu, dao je Zapad, srednjem - Turu, dao je Kinu i tursku zemlju, a najmlađemu - Iradžu, dao je Perziju.«

»Tako je«, rekao bi otac s odobravanjem, »Iradžu je dao najdragocjeniji dio kraljevstva: Perziju, zemlju ratnik.«

Dvojica starije braće zavidjela su Iradžu, jer je dobio najbolju zemlju, te je njihov ljubomoran bijes iz dana u dan sve jače ključao. Poslali su k ocu glasnika zahtijevajući od njega da »skine krunu« s Iradževe glave i »pošalje ga u neki mračni kutak svijeta.« Feridun im je srdito odgovorio sljedećim savjetom:

421 • AzarNafisi

»...srce slobodno od žaoke Žudnje što mori i pohlepe gorke, Kraljevsko blago od praha ne luči.«

Kad mu se otac požalio na ljubomoru njegove braće, Iradž je odgovorio:

»Znajući da život je ovaj tek vjetar što huji, Zar da tuguje čovjek što nestat mu je u oluji?«

Moj je otac volio te stihove i obično bi ih ponovio, više sebi nego meni.

Iradž je odlučio posjetiti braću i pokušati se nagoditi s njima. No, zaslijepljeni zavišću i pohlepom, Salm i Tur odbili su mirovnu ponudu. »Sjećaš li se što im je Iradž rekao«, pitao bi me otac okrećući se prema meni i blago me stišćući za ruku. »Zamolio ih je da ga ne ubiju«, odgovorila bih. »Ne baš«, ispravio bi me. »Zamolio ih je da ne postanu ubojice. Kad je shvatio njihovu namjeru, rekao im je: »I sami imate dušu, tko vam daje pravo da oduzme te nekom njegovu?« Ali, braća ga nisu poslušala. Tur je izvukao nož i prerezao Iradža napola. Salm i Tur napunili su njegovu glavu kamforom i mošusom te je poslali ocu s radosnom porukom, likujući zbog činjenice da je prekinuta Iradževa kraljevska loza.«

Za mojeg oca pravi junak te priče nije bio Feridun, nego Iradž. »Imaj na umu da je Iradž jedan od najboljih likova Šahname«, rekao bi mi, ponovno prekidajući priču. »On je bio spreman odreći se Irana ne zato što se bojao borbe, nego zato što je znao da svjetovna dobra nisu vrijedna mržnje i razdora među braćom.

Stvari o kojima sam šutjela

43

Nije pokazao samo fizičku, nego i moralnu hrabrost, a nju je daleko teže steći.«

Kasnije, kada sam sama ponovno čitala Firdusija, shvatila sam zašto nam je otac od svih priča iz Šahna-me odlučio najprije ispričati upravo tu. Iradž je jedan od rijetkih likova u tom djelu koji ne traži osvetu. On nije samo hrabar i pravedan nego, što je još važnije - dobar.

Dobrota je bila očeva slabost upravo kao što je ispravnost bila majčina fiksacija. Dok je moj brat bio malen, otac je za njega napisao pripovijetku »čovjek koji je htio biti dobar.« Bila je to priča o njegovu životu, o tome kako je oduvijek bio opsjednut nepravdom i kako je pokušavao biti dobar čovjek. Cijeli život otac nas je podsjećao da moramo biti dobri, pojam za koji je mislio daje sam po sebi jasan, iako ga, razumljivo, nikad nije uspio odrediti.

»Iradževa braća nisu shvaćala da svijet može biti isto tako okrutan prema nepravdnicima. Iradževa žena Mah Afrid rodila je prekrasnu kćer koja je donijela na svijet Iradževa unuka, Manučera. Manučer je tijekom bitke odrubio glavu najprije Turu, a zatim i Salmu, te je njihove glave poslao Feridunu s pobjedničkom porukom«, pripovijedao je otac gledajući me krajem oka i prateći moju reakciju.

Kad je Feridun doznao da je Iradževa smrt osveće-na, prepustio je prijestolje Manučeru i ostatak života proveo oplakujući sinove.

»Napukla srca, za prošlošću lijućsuze, Živješe žaloban dok Smrt ga ne uze. O svijete, prevrtljivosti sliko i laži,

U tebi čovjek sreću uzalud traži.

Al blagoslovljen onaj tko vječno si ime,
Kralj bio U rob, djelima dobrim podigne«.

Ti su mi stihovi trebali podignuti moral budući da su dobri na kraju pobijedili, no gotovo svaki put kad bi ispričovijedao tu priču otac bi dodao da, premda su Iradževo ime i nasljedstvo bili sačuvani, od tog trenutka iranska zemlja više nije znala za mir. »Tako je nastao Iran«, zaključio je, »a sukobi traju do dandanas. U Šahnami su Iranci uglavnom dobri ljudi, sljedbenici Iradža, hrabri i pravedni. Volio bih da to mogu reći za suvremeni Iran, jer danas naša zemlja ponekad više nalikuje na onu Salma i Tura nego Iradža.« Hodali bismo tako neko vrijeme bez riječi, sve dok otac ne bi prekinuo šutnju: »Jesmo li za sladoled?«

Firdusijev Iran bio je prekrasan raj u koji sam ma-lo-pomalo počela vjerovati. Bio je to beskrajn zeleni pašnjak napučen junacima i kraljicama. Neko sam se vrijeme obmanjivala da je moja zemlja veličanstvena poput zdanja što su ih njezini klasični pjesnici podignuli svojim riječima.

Ne samo Damavand sa svojim snježnim vrhuncima, nego i sve one planine prema kojima smo otac i ja hodali gotovo svakog petka dok sam bila dijete, za mene su zauvijek ostale povezane s likovima o kojima mi je pripovijedao. Nikad nije iščeznuo taj svijet tik iza planina gdje su Feridun i njegova trojica sinova, Bijeli Demon, legendarna ptica Simurg i prelijepa Rudaba živjeli zajedno neprestance dajući povoda za jedne te iste priče.

poglavlje 3.

Kući ljudi

JL RIJE MNOGO GODINA JEDAN MI JE PSIHIJATAR rekao da bi

uzrok mojih problema moglo biti rođenje brata Mo-hammada. Taj je događaj, tvrdio je, odvuкао majčinu pažnju od mene i zbog toga sam doživjela »smrt.« Bio je pristaša psihijatrijske škole Melanie Klein, a mene je dosta iritirao način na koji je ta liječnica, poput mnogih drugih, sve svodila na jednu stvar - u njezinu slučaju na smrt. Kako se ikada možemo izliječiti od smrti? Ubrzo sam se počela prepirati s njim raspravljajući o Melanie Klein, umjesto da se usredotočim na vlastite probleme.

Bilo kako bilo, bratovo rođenje mora daje bilo traumatično. Nisam još bila navršila ni pet godina, no sjećam se noći kada su majku odveli u bolnicu, a mene ostavili s domaćicom koju je majka jako voljela i poštovala. Zvali smo je Nana. Ona me odvela na ulazne stube gdje smo sjedile do zore čekajući oca da se vrati s novostima. Nana se bila spakirala, spremna napustiti kuću u slučaju da se rodi žensko dijete. Mrzila je

461 • AzarNafisi

djevojčice i to mi je godinu dana zorno davala do znanja. Hodala bi po kući i govorila: »Djevojčica je poput svijeće usred bijelog dana, a dječak poput svjetiljke u noći.« Odbijala je zvati me po imenu i obraćala mi se s »djevojčice.« Majka joj je bila toliko odana daje posve zanemarivala moje pritužbe i uvijek bi stala na njezinu stranu.

Mislim daje majka voljela Mohammada kao što ni-Azarin mlađi brat Mohammad kad nije voljela mene. Iako

je to kasnije poricala, često je tvrdila da je, kad se brat rodio, osjetila da će u njemu naći zaštitu. Uvijek sam se čudila tome što majka, nakon što je toliko propatila zbog muškaraca, može imati povjerenja u njega.

Od tog smo trenutka rijetko kad bile prisne ili ostale nasamo. Nju je ljutilo ono što je zvala mojom tvrdo-glavošću, a mene je pritiskao teret njezinih tlačenja. Isključivala me iz svega, a ja sam pokušavala biti neosjetljiva na njezine prigovore.

Žudjela sam za njezinim priznanjem koje mi nikad nije davala. Hvalila je moja postignuća, moje dobre ocjene i slično, no osjećala sam da sam je razočarala na neki neopisiv način. Željela sam da me voli. Opirala sam joj se, ali sam istodobno činila sve kako bih privukla njezinu pozornost. Imala sam nepunih sedam godina kad sam se bacila niz stube koje su iz kuće

Stvari o kojima sam šutjela • | 47

vodile u stražnje dvorište. Drugi put, vrlo brzo nakon toga, čula sam je kako pripovijeda nekoj

prijateljici o nekome tko se ubio prerezavši si vene, pa sam si i ih i sama pokušala prerezati očevim žiletom pred zrcalom u spavaćoj sobi, no upala je omrznuta Nana i, umjesto da me spriječi, izašla i pozvala majku. Majka nije bila impresionirana mojim očajničkim činom te me zatočila u sobu do kraja dana.

Imam oko pet godina, Mohammad ima nekoliko mjeseci i upravo smo se uselili u novu kuću. Prozori su zamračeni, a soba u prizemlju prohladna, uronjena u polutamu i potpunu tišinu. Majka me posjeda na pod i sjeda nasuprot meni. »Sada mi reci«, kaže, »gdje ste otac i ti bili posljednjeg četvrtka« Odgovaram: »Bili smo u kinu.« Slijedi pitanje: »Tko je bio s vama?« »Nitko«, kažem. Još jedanput mi postavlja isto pitanje, pa još dvaput. Ustvrdjuje da mrzi lažljivce. »Jednu stvar«, dodaje, »jednu stvar sam te oduvijek pokušavala naučiti, a to je da nikad, baš nikad ne lažeš.« Osjećam se sledeno, uplašeno. Htjela bih da me uzme u naručje i poljubi, ali ona se mršti. Kaže mi da su me vidjeli s ocem i nekom ženom. »Reci mi«, uporno će, »reci mi tko je ta žena?«

Nije bilo nikakve žene. Potajno smo otišli u posjet jednom očevu prijatelju koji se nedavno bio oženio sa ženom koja se majci nije dopadala. Majka je odlučila „ . . . „

' ' Azar i Mohammad kad

da se više neće družiti s nji- bilo dvije godine.

481 • AzarNafisi

ma. Ali, otac je volio prijatelja i nastavio ga je potajno posjećivati.

Nekoliko dana nakon toga događaja nije htjela razgovarati sa mnom. Sjećam se da su se tada prvi put svađali drugačije nego obično. Vikali su jedno na drugo ne osvrćući se na mene i slušničad. Prisluškiivala sam na vratima. Slušala sam njezine prigušene razgovore s prijateljicama i urotničke telefonske pozive. »Žena« u čijem nas je društvu optuživala da smo viđeni, zapravo je bila supruga očeva prijatelja. Sima je bila vrlo privlačna, isijavala je seksualnošću kao što majka nikad nije. Navodno je svojedobno bila napola zaručena s ocem, a zatim se iznenada, dok je bio na nekom poslovnom putovanju, spetljala s njegovim najboljim prijateljem i kasnije se udala za njega. Bila je to očeva prva velika nesretna ljubav. Sumnjajući u očevu tajnicu kao posrednicu, majka me ispitivala i o njoj te je nastojala doznati jesam li ikad izašla s ocem i Simom.

čujem »otrov« u majčinu glasu ne znajući što on znači. Pet mi je godina. Još i sad se pitam jesam li u ono doba shvaćala što se može dogoditi zbog prevare za koju je optuživala oca. Ono što me zabrinjava njihove su otvorene svađe, majčini neprijateljski pogledi, način na koji me otac odsutno gladi po kosi i njegov napet glas dok mi pripovijeda priče za laku noć. Tada, odjednom, ona uzima brata i odlazi od kuće ostavljajući me s ocem i Nanom. Osjećam se odbačenom i zanemarenom. Otac je rastresen, i dok razgovara sa mnom, čini mi se kao da razgovara sam sa sobom. Katkad me vodi u ured, gdje opaku tajnicu gledam novim očima.

Tada sam, ako se dobro sjećam, prvi put slagala majci. Iako se radilo o bezazlenoj laži, zahtijevala je određenu domišljatost. Posjetila sam je u kući jedne

Stvari o kojima sam šutjela

49

prijateljice gdje je privremeno odsjela. Njezin se bijes potpuno stišao. Na neki je način to bilo još gore. Zasipala me pitanjima, nastojeći prikupiti dokaze. No, nije ih postavljala izravno, nego podmuklo. Svako bi malo razmijenila pogled s prijateljicom. Osjetila sam se strahovito usamljenom i udaljenom od svega. Njezini pokušaji da izvuče iz mene odgovore i urotnički pogledi bili su gori od izravnih optužbi u onoj hladnoj, mračnoj sobi. Toliko sam htjela da opet postane moja majka, da mi se nasmiješi, da me primi za ruku, da sam joj odlučila lagati kako bih je ponovno dovela kući. Izmislila sam priču o tome da se otac sukobio s tajnicom, gospodom Džahangiri, zahtijevajući od nje da više nikad ne spomene ime svoje prijateljice. Ne shvaćali ona da on podnosi Simu samo zbog prijateljstva s njezinim mužem?

Nevjerojatno u kojoj mjeri sami gradimo vlastitu budućnost, osobito u odnosu prema drugima, koliko često određujemo njihovo ponašanje prema nama. Kad me majka optužila za laž i sudioništvo s ocem, bila sam nedužna. Ali, ubrzo sam postala doista kriva. Na neki nam način nije ostavila izbora. Nisu joj bili dovoljni nikakvi dokazi vjernosti. Zapravo je od nas tražila nešto što joj nismo mogli dati. Iako se ubrzo vratila kući, ništa više nije bilo kao prije. Nastavila sam odlaziti s

ocem u posjete njegovu prijatelju, a počela sam ga pratiti i na sastanke. Postala sam njegov najpouzdaniji ortak, a našu su vezu učvršćivale zajedničke nevolje za koje smo osjećali da ih trpimo pod majčinom tiranijom.

Taj dan, kad me prvi put pozvala na stranu, neizbrisivo se urezao u moje pamćenje. Nisam joj ništa

501 AzarNafisi

uzimala za zlo - mislim da sam bila premalena za to. Iako nikad nije podignula ruku na mene, osjećala sam se punom modrica. Sjećam se da sam se jedva suzdržavala da ne zaplačem. Nisam se znala obraniti i progonio me nejasan osjećaj krivnje. Isto tako, da sam priznala nešto od onoga što je željela da priznam, da sam počela »opanjovati« oca tvrdeći, primjerice, da me natjerao da posjetimo Simu, bilo bi sve u redu. Ali, nisam to učinila. Kasnije sam je prestala slušati - to mi je prešlo u naviku. Jednostavno bih se pretvarala da je slušam i kimala bih glavom, a zapravo nisam čula ni riječ. čim bih začula njezin glas, jednostavno bih ga odbila od sebe i počela razgovarati s nekim zamišljenim prijateljem, prepričavajući priče koje sam čula ili pročitala ili bih izmišljala nove.

Imam oko pet godina. Rano je poslijepodne. Otac se upravo vratio iz ureda. Prepire se s majkom u dnevnoj sobi iza zatvorenih vrata, dok se ja skrivam u hodniku i znam da se svađaju zbog mene. Majka i ja posvađale smo se ranije toga dana. Vrag za kojega odrasli često tvrde da napastuje djecu mora dajе ušao i u mene podbadajući me da ostanem na njihaljki i ne odazovem se majčnim pozivima na ručak i, premda sam znala da činim nešto loše i da ću za to biti kažnjena, jednostavno si nisam mogla pomoći.

Još se mogu do u tančine sjetiti tih trenutaka neposluha dok sam se njihala amo-tamo uživajući u blagom povjetarcu na licu. Kada sam ipak ušla u kuću, oprala ruke i pojavila se za stolom, majka je bila bijesna. Nije dopustila mojem drugu u igri, susjedovu sinu, da ruča sa mnom, iako mu je bila obećala. Poslala ga je kući. Ponižena, sjela sam za stol i

Stvari o kojima sam šutjela

51

odbila jesti. Što me više tjerala da jedem, to sam bila manje sklona popustiti. Igrala sam se sa žlicom i vilicom. Pravila sam kuglice od kruha. Kada sam krenula prema vratima, naredila mi je da se vratim i poslala me u sobu. »čekaj dok otac dode kući«, rekla je, »pa ćemo jednom zauvijek riješiti taj problem, budući da me »vaše veličanstvo« odbija poslušati. Tko sam ja da ti naređujem što trebaš činiti?«

Cijeli dan sam ostala u sobi. Pokušavala sam izmišljati priče kako bih se razveselila: »Bila jednom jedna nesretna djevojčica...i onda?« »Bilo jednom«...Ubrzo sam odustala. Umjesto toga, neprestance sam plakala i listala slikovnice.

Otac upada u sobu i njegovo lice plamti od bijesa. A ipak osjećam, kao i uvijek u sličnim situacijama, da je srcem uz mene, da ima taj izraz samo kako bi je umirio. »Zašto nisi poslušala majku«, pita. Ne odgovaram. »Moraš joj se ispričati«, kaže. I dalje šutim. »Učini što sam ti rekao ili ću te zatvoriti u podrum.« Majka ne dolazi, no vrata su odškrinuta i znam da sluša. Nastavljam šutjeti. Ne preostaje mu drugo nego da me potjera niz stube. »Ne želim buntovnicu u svojoj kući«, kaže glasno i pomalo neuvjerljivo. »Nakon svega što je tvoja majka učinila za tebe...Zašto«, upita..., »zašto?« Hodajući niz stube njegov glas postaje blaži, gotovo preklinjući. »Samo se trebaš ispričati i gotovo«, kaže tiho. »Hajde, Azi, budi razumna.«

Zna koliko se bojim podruma. Tamo je vlažno i hladno i ima vrlo malo svjetla. Služi nam kao skladište, a tijekom zime tamo je razapeto uže za vješanje rublja. Preko puta nalazi se šupa za ugljen, gdje mi se čini da postoji neka zlokobna i prijeteća »prisutnost«, koja samo čeka da me zaskoči. Otac me tjera da sta-

521 • AzarNafisi

nem leđima okrenuta prema šupi. Neprestance osjećam da me stvorenje promatra, premda ja ne mogu vidjeti njega. »Ostat ćeš tu dok ne dođem po tebe«, kaže. Ostajem nepomično stajati i podsvijest mi bilježi njegovo neshvatljivo napuštanje, kao što će kasnije bilježiti njegova iznevjeravanja.

Najljepša sjećanja na majku povezana su s našim smucanjima teheranskim ulicama. Osobito će mi

jedna ulica uvijek predstavljati Téhéran koji volim i u koji se žudim vratiti, čak i sada dok pišem na ovome stolu u gradu daleko velikodušnijem prema meni. No, taj je grad, iz istog razloga, oskudniji sjećanjima. Sada kad se prisjećam toga iznenađuje me beznačajna činjenica da je ime te ulice jednako prezimenu mojega supruga: Naderi.

Čini mi se da sam veći dio djetinjstva provela u Naderijevoj ulici i u mreži pokrajnjih ulica koje su se granale od nje. U njoj je postojala prodavaonica piroški i trgovina s orašcima i začинима, zatim ribarnica, parfumerija »Džila« u koju je majka svraćala po parfem »L'Air du Temps« Nine Ricci i čiji bi vlasnik za mene uvijek sačuvao nekoliko besplatnih uzoraka (zvali smo ih échantillons: te su stvari uvijek bile francuske). Bila je tamo i jedna kavana sa stranim imenom (ono mi iznenada navire u sjećanje: Aibeta) u kojoj je majka kupovala čokoladu. Od svih mirisa i isparavanja u toj začaranoj ulici, ono što mi je ostalo najdublje urezano u sjećanje jest miris čokolade koju smo izgovarali na francuski način - chocolat. Tvornica čokolade nalazila se nedaleko od bolnice u kojoj sam primala cjepiva, a nakon svakog cijepjenja majka bi me nagradila čokoladnim proizvodima.

Upravo

Stvari o kojima sam šutjela

I 53

sam tamo otkrila bijelu čokoladu, no nisam je voljela zato što je bila ukusnija, nego zbog njezine neuobičajenosti.

Naderijeva ulica prelazi u Istambulsku i odvaja se u Lalehzar - Aveniju tulipana. Za vladavine kadžarskih kraljeva u drugoj polovici 19. stoljeća, taj je komad zemljišta bio golem vrt pun KrižanjeAvenijeLaiehzar !

tulipan. Vlasti SU dale iz- Istambulske ulice u 1940-im

mjestu i pretvorile ga u jedno od najživljih poslovnih središta Teherana, a bilo je načičkano kazalištima i kinima. Kakvo ime za poslovnu ulicu! Lalehzarom je uvijek prevladavao vonj kože.

Majka i ja posjećivale smo prenatalne prodavaonice ženskog rublja, trgovine s tkaninama i prodavače kožnih proizvoda. Ona se uvijek šalila i razmjenjivala iskustva s prodavačima, dok bih se ja motala okolo i navirivala u stražnje prostorije, očekujući da ću na trenutak ugledati mračne radionice u kojima se tkanine i koža pretvaraju u grudnjake, negližee, cipele i torbe.

Jedanput na mjesec odlazile smo u prodavaonicu igračaka »Iran« u Naderijevoj ulici, koju je majka smatrala najboljom u Teheranu. Tamo bi odabrala novu igračku ili lutku za mene i kod kuće je odmah zaključala u ormar s ostalima. Dobro se sjećam neonske reklame iznad ulaznih vrata - velikoga, veselog Dje- v da Mraza sa sobovskom zapregom. Nije on izazivao graditi bulevar na tom

godinama.

54 I • AzarNafisi

nikakvo čuđenje, kao što ga nisu izazivala ni imena mnogobrojnih restorana i kina: Riviera, Niagara, Rex, Metropole, Radio City, Moulin Rouge, Chattanooga. Bila sam naviknuta na Djeda Mraza kao što sam bila naviknuta na Iran; zvali smo ga Baba Noel. Sve smo to prihvaćali kao dio modernog Irana - i taj izraz »modernog« bila još jedna prihvaćena tuđica. S primjesom sarkazma, otac je često tvrdio da to pokazuje nevjerojatnu fluidnost perzijskog jezika koju je povezivao s nesretnom fleksibilnošću njegovih govornika. No, koliko smo zapravo bili fleksibilni i koju smo cijenu morali platiti za svu tu prilagodljivost?

U Naderijevoj ulici i njezinoj okolini prodavači su većinom bili Armenci, Židovi ili Azeri. Mnogi su Armenci bili prisilno dovedeni u Iran u 16. stoljeću, za vladavine moćnoga sefevidskog šaha Abasa. Neki su Armenci i Židovi pobjegli iz Rusije nakon Oktobarske revolucije; neki su došli iz Poljske i drugih sovjetskih satelita nakon Drugoga svjetskog rata. Kao što je bilo normalno kupovati sladoled kod armenskih prodavača, a tkanine i parfeme kod židovskih, za neke je obitelji bilo normalno izbjegavati te manjine kao »nečiste«. Djeca su kucala na vrata njihovih trgovina pjevajući:

»Armensko pseto, armensko pseto, smetlaru pakla.« Židovi nisu bili samo prljavi, nego su i pili krv nevine djece. Zoroastriji su se smatrali štovaocima vatre i nevjernicima, a bahaisti - pripadnici odmetnute islamske sljedbe - ne samo krivovjercima nego i britanskim agentima i špijunima koje se smjelo i trebalo ubiti. Majku je sve to slabo doticalo; unatoč nizu predrasuda ona se pokoravala

pravilima svojega svijeta u kojem su se ljudi prosuđivali uglavnom prema tome koliko su poštovali njezine navade i fantazije. Većina

Stvari o kojima sam šutjela • | 55

kao da je prihvaćala svoje mjesto u tom slojevitom poretku, iako su napetosti svaki trenutak izbijale na površinu, sve dok se krvava priroda toga skrivenog neslaganja nije razotkrila nekoliko desetljeća kasnije, nakon Islamske revolucije godine 1979. Tada su islama-misti napali, zatvorili i ubili mnogo Armenaca, Židova i bahaista te zapovjedili nemuslimanskim vlasnicima restorana da na prozore izvjesu znakove koji su upozoravali na »vjersku manjinu«. No, ne treba svu krivnju svaljivati na Islamsku Republiku, budući daje ona samo izvukla na vidjelo i stavila pod povećalo dugotrajnu prijašnju zadrtnost.

Svakog četvrtka navečer - početkom našeg vikenda - smucala sam se tim istim ulicama s ocem. Obično smo svraćali u veliku delikatesnu prodavaonicu - odmah do trgovina kožom - kupiti kobasice i, ponekad, slaninu te mortadelu za specijalni doručak petkom. Nakon toga smo švrljali uokolo u potrazi za filmom ili predstavom. Prizori i zvukovi tih ulica mijenjali su se dolaskom večeri. Duž Naderijeve i Istambulske ulice te Lalehzara bilo je nanizano mnogo restorana, kazališta, kina i gostionica u perzijskom stilu i svaka je imala posebnu klijentelu koja je varirala ovisno o klasi i kulturnom backgroundu. Najviše smo navraćali u Cafe Naderi, čiji je vlasnik bio Armenac. Imao je predi-van vrt u kojem se ljeti uvijek sviralo i plesalo. Sjećam se jednog mjesta kamo su nas roditelji često vodili još dok smo bili djeca. Ne sjećam se da sam ih ikad vidjela plesati, premda nas je majka povremeno podsjećala na to da je nekoć bila vrsna plesačica. No, ponekad sam se s drugom djecom znala pridružiti odraslima na podiju, gibajući se uz ritmove ča-ča-ča ili sporijih plesova poput tanga.

561 • AzarNafisi

Nekoliko blokova dalje nalazila se jedna tradicionalnija kavana čije sam ime zaboravila; njezini su gosti uglavnom bili muškarci, a glazba je tamo bila perzijska, ponekad azerska ili arapska, kudikamo erotičnija od ča-ča-ča ili tanga u Cafeu Naderi. Ta i slične kavane bile su uvijek dupkom pune, a u njima se najčešće posluživalo pivo i votka s kebabom. Muškarci koji su tamo navraćali bili su obožavatelji određenih popularnih pjevačica, od kojih su neke postale slavne i danas nam mašu sa spotova na You Tubeu, podsjećajući nas na poraženu, ali ne i iščezlu prošlost. No, nekoliko ulica dalje nalazio se jedan drugi Teheran - religiozan i pobožan, u kojem se s negodovanjem gledalo na ono što se smatralo ekscesima poganske kulture.

Zamamna kakofonija ulice postupno je nestajala u spokojnom mrmoru očeva glasa dok mi je pripovijedao neku od svojih priča. Bila sam prebačena u onaj drugi svijet u kojem su Firdusijevi junaci i demoni i njegove tamnopute junakinje živjeli, bok uz bok, s nestašnim Pinocchiom, Tomom Sawyerom, La Fonta-ineovim životinjama i sirotom malom prodavačicom žigica Hansa Christiana Andersena, čiji mi se lik još ukazuje nakon toliko godina budući da nikad nisam mogla prihvatiti to daje za sve što je propatila na ovome svijetu nagrađena samo smrću.

Jedanput, mislim da sam imala oko četiri godine, izgubila sam majku dok sam se vraćala sa sata baleta. Zastajale smo pred mnogim trgovinama i nakon jedne takve stanke ja sam krenula dalje, a kad sam se okrenula nje više nije bilo. Nastavila sam hodati, tiho jecajući. Dobro sam poznavala ulicu i svaka je trgovina bila »mrvica« koja me vodila na sigurno: trgovina s igračkama, prodavaonica čokolade, ribarnica, pro-

Stvari o kojima sam šutjela

davaonice cipela, kina, draguljarnice, sve dok nisam dospjela do mojega omiljenog mjesta - slastičarnice »Nušin«. Voljela sam sve što se u njoj nudilo, osobito sladoled s čokoladnim preljevom, a zvao se Vita Creme. Uvijek kad bismo ušli dočekao nas je njezin veseo vlasnik, Armenac koji me volio zadirkivati govoreći mi da me ima u vidu kao potencijalnu nevjestu za svojega sina. Ovaj put, prije nego što me je stigao pozdraviti rekla sam mu da sam izgubila majku i bri-znula u plač. Pokušao me umiriti i ponudio mi je Vita Creme, no ja sam bila pristojna djevojčica i nikad nisam ništa prihvaćala bez dopuštenja roditelja, a, uostalom, strah mi je oduzeo čak i želju za sladoledom.

Tjeskoban izraz u majčinim očima izbrisalo je uzbuđenje u njezinu glasu kad je s uzdahom

izgovorila moj nadimak: »Azi!« Nikada neću zaboraviti taj uspaničen pogled, jer se desetljećima nakon toga vraćao u daleko beznačajnijim situacijama: kad bismo brat i ja ostali malo predugo vani, kad otac ne bi nazvao točno na vrijeme, ili ako nismo bili kod kuće kad bi se ona vratila sa zabave. Kasnije će i njezini unuci biti podvrgnuti istoj anticipaciji tragedije, koju sam nesvjesno pounutrašnjila i prihvatila.

Nakon revolucije, kad sam se vratila u Teheran, mjesto jednog od mojih prvih hodočašća bile su upravo te ulice. Imala sam dojam da sam stupila u Firdu-sijevu Šahnamu - u jedan od njezinih stalnih prizora kad se lik, umjesto na očekivanoj prijateljskoj gozbi, nađe u vješticinoj zamci. Ni u najsmionijim snovima nisam zamišljala da će Naderijeva ulica i Lalehzar jednog dana postati prizorišta krvavih prosvjeda i da ću biti prisiljena bježati pred policajcima i čuvarima s revolucije (vigilantima) pokraj trgovine s igračkama,

581 • AzarNafisi

prodavaonice čokolade, trgovine s orašcima i začinima, ruševina kina u kojem sam pogledala prvi film, nemajući vremena za zastajkivanje i prisjećanje.

poglavlje 4 .

TrtKiiaku Lava

odinama, otkad znam za sebe, majka je u našu kuću u Teheranu pozivala šaroliko društvo, ponekad na obrok, ali češće samo na kavu i kolače. Imala je nekoliko zbirki šalica i odabirala ih je ovisno o prigodi: one s jačim bojama i debljim rubovima za bliske prijatelje i obitelj, one finije - žućkaste sa cvjetnim motivima, ili porculanske sa zlatnim rubovima - za formalnije situacije. Novinari, javne osobe, taksisti, njezina frizerka - sve je njih majka primala u različito doba dana dostojanstveno rukujući malim aparatom za kavu. Razgovori su varirali ovisno o društvu, u ritualu koji me opčinjavao dok sam sjedila u kutu promatrajući majku kako toči kavu svima nazočnima, uključujući i mene. Kasnije je posluživala kavu i mojoj djeci dok su bila u dobi od samo četiri godine, sliježući ramenima na moje oštre prigovore. »Hajde, hajde«, govorila bi, »zar ćeš me ti učiti kako treba hraniti djecu.« Zatim bi se okrenula mojoj zabavljenoj djeci i poslužila im kavu koju nisu voljela te čokoladu koju jesu

601 • AzarNafisi

voljela, govoreći im: »Nemojte slušati majku. Samo naprijed, popijte kavu i pojedite čokoladu.« Kao dijete pritajila bih se u pozadini, ponekad igrajući se s papirnatim lutkama, a kasnije čitajući knjigu ili časopis. Kad je bila zadovoljna mojim ponašanjem, majka bi mi se svako malo osmjehnula ili mi ponudila kolač, napominjući kako je neobično za djevojčicu da provodi vrijeme u čitanju. čak i kad nisam bila u njezinoj milosti dopuštala mi je da budem na tim seansama. Zapravo, mislim da je nalazila određeno zadovoljstvo u mojoj nazočnosti. Njezina je srdžba, naime, zahtijevala stalnu publiku. Hranila se takvim svojim potvrđivanjem.

Majka je barem dva puta na tjedan oko deset sati pozivala prijateljice na zajedničku trač-partiju, razmjenu najnovijih ogovaranja i gatanje. Budući da je bila dnevni tip, društvene je aktivnosti što je više moguće pokušavala nagurati u prijepodnevnne sate. Na tim skupovima diktator kojega sam poznavala gotovo bi posve iščeznuo. Majčine kavanske seanse obavijala je neka karnevalska aura, kao da su se svi na njima okupljali kako bi razotkrili nekakvu veliku i važnu tajnu. »Zar ona doista ide s njim u krevet?« »Zaslužuje li ona takvu partiju?« »Kako muškarci mogu biti istodobno tako okrutni i tako glupi?« Sve je bilo u tonu: nevjerstva neke supruge, gadan razvod, nečija smrt - sve se prepričavalo na takav način da su se bol i skandali činili dalekima, ili barem nečim što se može svladati. Povremeno bi uputile poglede upozorenja u mojem smjeru i stišale glasove. Jedna je gošća pokazivala na mene i ponavljala perzijsku izreku: »Ne zaboravi da u zidovima žive miševi i da miševi imaju uši« - upozoravajući ostale da pripaze što govore u mojoj nazočnosti.

Stvari o kojima sam šutjela

\61

Neke od mojih najživljih uspomena odnose se na majčino pletenje. Ona i Monir, prijateljica i bivša susjeda, razmjenjivale su tračeve i uzorke u istom dahu i s velikom gorljivošću. Plela je u svako godišnje doba, čak i ljeti, premda su rezultati tih nastojanja uvijek bili neizvjesni. Rijetko je slijedila uzorke i radije je sama izabirala boje i izmišljala vlastite nacрте, što je pridonosilo nepredvidi-

VOSTi rezultat. Azar s majkom na vjenčanju

Majčina frizerka, mlada jedne rođakinje. razvedena žena po imenu

Goli, često je bila dio tog okružja. Jedna od njezinih zadaća bilo je gatanje, vještina u kojoj se i majka povremeno okušavala. Nakon što bi popile kavu, žene su okretale šalice, postavile ih u smjeru srca i ostavile na tanjurićima sve dok se talog ne bi počeo sušiti. Goli je zatim podizala jednu za drugom te je iznimno usredotočeno pretvarala talogom oblikovane linije i zavijutke u nevjerojatne priče o prošlim, sadašnjim i budućim jadima i uspjesima. Imala je četvrtasto lice, velike oči i tanke usnice; kad je okretala šalicu imala je naviku nabirati usta sve dok joj usnice ne bi posve nestale među desnim. S uživanjem bih promatrala taj čin nestajanja i očekivala povratak usnica.

Pogled mi nakratko zastaje na Monir, mršavoj usi- , djelići šiljasta nosa, plavih očiju i prorijeđene crvene

621 • AzarNafisi

kovrčave kose. Govori u kratkim, odsječnim rečenicama. Vidim i tromu, pretilu Fahru, izvrsnu gataru koja je okretala šalice čudesno dugim prstima svojih debelih ruku i pobožnu Širin čija je nazočnost obično izazivala nelagodu, budući daje malo tko podnosio njezine prodike. Htjela bih se zadržati na teti Mini - ona je uvijek odabirala stolac na najdiskretnijem mjestu i malokad davala riječi od sebe. Kad bi se svi razišli, ona bi obično ostala na ručku. Brat i ja zvali smo sve bliske prijatelje svojih roditelja teta i ujko, no teta Mina je bila je najpo-sebnija, »prava sestra koju nikad nisam imala«, kako je

Azarina majka (prvi red, u sredini) na razrednoj fotografiji. Iza nje u bijeloj vesti sjedi Ozra-hanum. Majku su u školu poslali nedolično odjevenu za fotografiranje, pa je morala posuditi kaputić od razredne kolegice (na kraju prvog reda).

običavala reći majka. No, slučajno ona je imala i pravu sestru, u najmanju ruku polusestru - Naflsu, s kojom je bila u nestabilnom »ljubazno-hladnom« odnosu.

Teta Mina i moja majka pohađale su isti razred škole »Teanne d'Arc«, jedne od rijetkih ženskih škola

Stvari o kojima sam šutjela • | 63

u Teheranu pod ravnateljstvom francuskih redovnica. Obje su bile briljantne učenice i gorljive suparnice. S godinama se njihovo suparništvo pretvorilo u poštovanje puno zavisti; počele su učiti zajedno i postale su nerazdvojne prijateljice. Sve do njihove konačne svade vidale smo tetu Minu skoro svaki dan. Večerali smo kod nje ili kod nas, a većinu vikenda i blagdana provodili smo zajedno.

Teta Mina je bila malo pretila, tijela pomalo u neskladu s elegantnim i vitkim nogama. Uglavnom je imala dugu kosu uredno skupljenu u punđu ili riblju kost. Ali, nikakvi opisi ne mogu dočarati atmosferu koju je stvarala oko sebe. činilo se kao da neprestance uzmiče pred neočekivanim udarcima. Kao dijete izgubila je oba roditelja, pa ju je, zajedno sa sestrom i dvojicom braće, posvojio stariji ujak, poznati političar i kasnije utjecajan veleposlanik u Rusiji. Imao je dvije kćeri. Majka bi često sa simpatijom znala reći da je Mina žrtva zle sudbine. Njezini su se bratići upisali na sveučilište i postali ugledni akademici, no ona nije mogla nastaviti obrazovanje nakon srednje škole. U ono doba bila je bez prebijene lipe. Udala se za čovjeka vrlo sličnog njezinu ujaku: ambicioznog, nepopustljivog, nepristupačnog... No, nedostajala mu je ujakova ustrajnost i ona neopisiva osobina koja se naziva »kičmom.« Njezina sestra i stariji brat umrli su u ranoj mladosti tek navršivši dvadeset godina, a drugi brat umro je dvadeset godina kasnije od srčanog udara. Smrću mlađega brata cijelo nasljedstvo prešlo je na tetu Minu. No, tada je već bilo prekasno. Njezin je muž uspio samo napola ostvariti ambicije, što je možda razlog zbog kojega je bio tako auto- , ritaran kod kuće. Moja majka mu se divila i, premda

64 | • AzarNafisi

se odnosio visoka prema ocu, vrlo je pažljivo slušala svaku njegovu tvrdnju; to nije promaknulo teti Mini koja se sprdala s majčinom naklonošću prema autoritarnim muškarcima. »Nezhat je slijepa za njihove slabosti«, govorila je. Osobno ga nisam voljela, jer mi je izražavao preveliku simpatiju. Kad god bi me zatekao samu, za poslijepodnevnog odmora ili dok sam telefonirala u hodniku,

pokušao bi me poljubiti i govorio mi da sam prekrasna i koliko mu se dopadam. Nisam se mogla požaliti roditeljima, pa sam ga jednostavno izbjegavala. Ponekad sam pronalazila neobično zadovoljstvo u činjenici da znam koliko je neosnovano majčino divljenje.

Godinama kasnije ta snažna, autoritarna osoba jedno je jutro otišla u garažu i »prosvirala« si glavu. U pismu koje je ostavio zapanjenoj ženi i djeci objasnio je da više ne može podnositi novčane poteškoće u kojima su se našli. Tih posljednjih godina on se počeo sve više oslanjati i pouzdati u mojeg oca. Upravo se otac pobrinuo za njegov pogreb i pokušao je upotrijebiti svoj utjecaj gradonačelnika kako bi spriječio novinare da pišu o njegovu samoubojstvu.

Iako je bila siročica, teta Mina je imala lakše djetinjstvo od majke, čija je majka, moja baka, umrla vrlo mlada, prepustivši je na milost i nemilost kapricioznoj maćehi i bezobzirnoj skrbi oca koji nije pravio razliku između discipline i ljubavi. Dok su njezina polubraća i polusestre živjeli u velikom komforu i raskoši, majku su potjerali u sobicu na tavanu i zahtijevali da pere zube sapunom i vodom. Nepodnošljiva joj je bila činjenica da se u njezinoj kući prema njoj odnose kao prema siromašnoj rođaci. Jedini način na koji se mogla nositi s tom dubokom povrijeđenošću i ogor-

Stvari o kojima sam šutjela čenjem koje je osjećala prema obitelji, bio je da razvije neumjeren osjećaj ponosa. Teta Mina mi je jedanput rekla daje s majkom dijelila knjige (moj bi joj djed zaboravio dati novac za udžbenike) i da su se tako navi-knule učiti zajedno. »Tako smo se zbližile«, tvrdila je. »Nezhat je uvijek bila najbolja u razredu, bila je nevjerojatno kompetitivna, puna želje za natjecanjem. Nije se mogla nadmetati s ostalima u odjeći ili stvarima, jedino područje u kojem je to mogla činiti - i u kojem je briljirala - bili su školski predmeti, osobito matematika.« Dok su njezina braća i sestre otišli na studij u inozemstvo, majka je morala prekinuti izobrazbu nakon srednje škole.

»Htjela sam biti liječnica«, govorila bi majka. »Bila sam najbolja učenica u razredu i najviše sam obećavala.« Stalno nas je podsjećala kako je žrtvovala karijeru da bi mogla ostati s djecom. Dičila se time da nisam »tip domaćice«, a kad sam se udala hvalila se mojem mužu da ne znam čak ni krevet pospremiti. Tijekom njihova prvog susreta rekla mu je: »Moja kći je odgojena da bude obrazovana žena, a ne ropkinja.« Ali, neprestance mi je prigovarala zbog toga što radim i što ne provodim više vremena kod kuće s djecom.

Nakon majčine smrti začudilo me kad sam doznala od spomenute dame iz Austrije koja je bila na njezinu vjenčanju, da je jedno vrijeme radila kao bankovna činovnica. Austrijanka mi je priznala da je bila vrlo impresionirana majkom, jer se činila toliko različita od većine žena iz njezina staleža. Nezhat je bila inteligentna, rječita, izvrsno je govorila francuski i, najdojmljivije od svega, radila je u banci. Tada su djevojke iz sličnog okružja radile uglavnom kao nastavnice, ponekad kao liječnice. Nakon Saifijeve smrti, majka -

661 • AzarNafisi

prema svemu sudeći - više nije htjela ovisiti isključivo

o ocu i omraženoj maćehi te se odlučila zaposliti. No, iako je s tolikim ponosom govorila o svojim ambicijama da postane liječnica i žudnji prema samostalnosti, to nije nijedanput spomenula. Samo bi tu i tamo napomenula kako je jedan obiteljski prijatelj, gospodin Hoš Kiš, kasnije predsjednik Iranske središnje banke, bio jedan od njezinih najgorljivijih prosaca i obožavatelja.

Mislim da je majčin neprestani nemir djelomice potjecao od dubokog osjećaja neudomljenosti. Ne samo zato što nikad nije uspjela osjetiti da ima dom, nego i zato što nije pripadala kategoriji žena zadovoljnih isključivo životom kućanice ni kategoriji samostalnih poslovnih žena. Pripadala je ona, poput mnogih žena svojega doba, onoj nesvrstanoj klasi žena koje osjećaju da su njihove sposobnosti i težnje ugušene njihovim položajem. Pripovijedajući nam o svojim ocjenama i svijetloj budućnosti koju su joj predviđali njezini učitelji, često bi završila odmahujući glavom

1 s riječima: »Eh, da sam bila muškarac!« Patila je od onoga što bih nazvala sindromom Alice James - mislim na inteligentnu i boležljivu sestru Henryja Jame-sa: njezine sposobnosti i težnje daleko su nadilazile njezin stvarni položaj.

I teta Mina bila je briljantna. Budući da nije raspolagala sredstvima za nastavak školovanja, udala se -»još jedna propala inteligentna žena«. Teta Mina nikad nije podizala glas, glasno se smijala ili izražavala osjećaje. Za razliku od majke nije zapodijevala razmirice niti se otvoreno bunila.

Povlačila se čak i od najbliskijih, kao daje htjela sakriti nešto dragocjeno od svijeta koji joj je toliko toga uskratilo. Svjesno je odabrala svo-
Stvari o kojima sam šutjela • | 67

je poroke: pretjerano je kockala i pušila. Majka, koja se hvalila da se odavala i jednoj i drugoj aktivnosti ali da ih se odlučila kloniti jer su škodljive (iako bi povremeno odigrala partiju remija), pokušavala je na sve načine natjerati prijateljicu da ih se okani. Teta Mina bi se na to ironično osmjehnula i rekla: »Ja nisam mazohist poput tebe, Nezhat.« Malo ju je uvrijedilo kad je majka u vezi s tim držala stranu njezina supruga Ma-hboda. Izbjegavala je otvorene sukobe i nastavila ići svojim putem, čak i kad je to značilo skrivati postupke od najbliskijih osoba - od muža i najbolje prijateljice.

S godinama se izgradila čvrsta veza između mog oca i tete Mine, a temeljila se na zajedničkim interesima i zajedničkim nesklonostima. Ali, ona nije podlegla očevu šarmu. »Ahmade, ja nisam jedna od onih koju bi želio zavesti!«, govorila bi. Jako ga je voljela i kasnije mu se obraćala za pomoć, no nikad se nije previše obazirala na njegove pritužbe.

Kad sam bila nešto starija, majka mi je stalno ponavljala kako je »u ono doba« postojalo uvriježeno mišljenje da školovanje nastavlja samo djevojke koje se ne mogu udati. Obrazovane žene smatrale su se ružnima i neprestance uzimale »na zub.« U nekim se obiteljima tvrdilo da će čitanje i pisanje djevojkama »otvoriti oči i uši« i pretvoriti ih u »raspuštenice«. Moj je djed bio dovoljno napredan da se ne obazire na te gluposti. Majčina mlada polusestra Nafisa otišla je na studij u Ameriku, no majci se nikad nije pružila takva mogućnost. »Mene nitko nije štutio«, tvrdila je, »i nisam imala majku koja bi se brinula za mene.« Majka i teta Mina nikad nisu preboljele svoje neostvarene želje, ono što je Emily Dickinson nazvala »nejasnom sposobnošću ,, za krila.« Možda su upravo zbog toga ostale toliko dugo

681 ' AzarNafisi

zajedno, unatoč golemim razlikama u temperamentu i činjenici da se u nekim stvarima uopće nisu slagale, odnosno točnije rečeno, nisu se podnosile.

Majka je rado pravila scene. Ponosila se pritom da je »potpuno iskrena i otvorena.« Ponekad, na vrhuncu frustracije, nazvala bi tetu Minu prepredenom. »čini se da joj je prikrivanje urođena osobina«, govorila bi. »Iako zna koliko cijenim poštenje, nastavlja lagati ili mi jednostavno prešućuje istinu.« »Tvoja majka drži glavu u oblacima i ne zna što bi učinila sa svojim životom«, tvrdila je teta Mina. »Ona je zadržala idealist, naivna poput dvogodišnjeg djeteta.«

Teta Mina nije pokazivala nimalo strpljenja za majčina prisjećanja na njezina savršenijeg prvog muža. »Samo kad pomislim«, pripovijedala bi majka, »kako se Saifi odnosio prema meni od trenutka kad se zagledao u mene. A sada...« Glas bi joj zastao. »A sada što?« odbrusila bi teta Mina s poluironičnim, polupo-pustljivim smiješkom. »Sada imaš dobrog muža i dvoje prekrasne, zdrave djece. Nezhat, hoćeš li zauvijek živjeti u oblacima?«

Svaki petak u našoj se dnevnoj sobi okupljala drugačija skupina ljudi. Sada se radilo o ozbiljnijim stvarima. Gosti su obično počeli stizati kasno prijepodne, a na tim su »zasjedanjima« bila oba roditelja. Broj pozvanih je varirao, no neki su bili stalni. Teta Mina je ponekad došla, ali rijetko bi sudjelovala u razgovoru. Mislim da je dolazila djelomice iz znatiželje, djelomice iz navike. Tu i tamo bi procijedila riječ-dvije, najčešće proturječeći nekoj izjavi ili tvrdnji.

Sjećam se gospodina Halikija, očeva kolege u državnoj administraciji, njegova podređenoga kako po

Stvari o kojima sam šutjela

rangu tako i po godinama. On je svjedočio očevu usponu dok je sam sve do umirovljenja ostao na istom mjestu, onome nižega vladina dužnosnika. Mislim da su se upoznali dok je otac obnašao dužnost direktora u Ministarstvu financija, a počeli su prijateljevali kad je bio promaknut u zamjenika načelnika Organizacije za planiranje i proračun. On je veličao očev poslovni uspjeh s rijetkom velikodušnošću. Gospodin Haliki imao je običaj pisati humoristične stihove za različite prigode i čitao ih je naglas svaki put kad bi nas posjetio. Obično je stizao prije ostalih i rijetko je kad propustio druženje. činilo mi se da taj čovjek uopće ne stari - samo se malo-pomalo smanjivao i postajao smežuran, sve dok jednoga dana nije nestao. Menije rečeno daje umro.

Drugi stalni posjetitelj na tim »zasjedanjima« petkom bio je jedan pukovnik koji je otišao u prijevremenu mirovinu, jer je htio uživati u životu. Bio je naočit poput staromodne filmske zvijezde, s brkovima a la Clark Gable koje je bojio u crno kao i kosu. Za razliku od gospodina Halikija, obično je šutio s vječnim titravim smiješkom pod brkom. Slušao je katkad žustre prepirke bez ikakva interesa da u njima sudjeluje.

Počela je dolaziti i Širin, pukovnikova žena - na početku kako bi se uvjerila da joj se suprug ne smuca s nekom »droljom«, kao što je znala reći, a kasnije zbog svojeg interesa u raspravama. Za razliku od muža, ona se živo zanimala za sve teme o kojima se raspravljalo. Bila je stasita, koščata i mnogo krupnija od supruga. Imala je tih glas, no uvijek kad bi prozborila činilo se kao da tutnji, možda zato što, preopterećeno prevelikom snagom i osobnošću, njezino tijelo nije uspije- , valo obuzdati želje i zahtjeve. Pukovnik nije bio imu-

701 • AzarNafisi

ćan, pa je Širin morala raditi. Držala je školu šivanja i zlostavljala je sirote djevojke koje su dolazile kako bi naučile zanat i zaradile za život. Neke je uzela kao sluškinje, ali, koliko je meni poznato, nikad im nije plaćala za njihov rad. Širin i teta Mina nisu se voljele, a budući da su obje bile na svoj način iskrene, nisu se odveć trudile sakriti osjećaje.

Na skupu petkom uvijek je bilo i nekoliko ambicioznih mladića, dalekih rođaka u potrazi za visokim vezama te bivših službenika bez ugleda. Ta mješavina bivših i budućih karijerista zabrinjavala je Širin. Ona je bila sumnjičava prema svima njima i tvrdila je da je majka previše ljubazna i slijepa za zle namjere drugih ljudi. Nazivala ih je besposličarima, sa sigurnošću koju čak ni majka nije stavljala u pitanje. »Nezhat-ha-num«, govorila je, »ima predobro srce.« I zatim bi mudro dodala: »A time će naući samo nevolje.«

poglavlje 5.

OloitdisktJtzt

Otac je godinama radio na svojim memoarima. Prvi nacrt bio je protkan anegdotama o njegovu djetinjstvu. Opisao je kako je ubijena njegova četverogodišnja sestra, jer se pokušala oduprijeti čovjeku koji joj je pokušao skinuti zlatne naušnice. Kako bi prigušio njezine krike, izbo ju je nožem. Taj je događaj naveo oca da se u ranoj mladosti pobuni protiv temeljne životne nepravde. Bila je to dirljivo ispriopovijedana ganutljiva priča, no kada je došlo vrijeme da objavi svoje djelo savjetovali su mu da izostavi osobne dijelove -na kraju krajeva, ono što je bitno u nečijem životu nije sestrino ubojstvo, nego važna poslovna postignuća. čitajući kasnije njegovu knjigu, objavljenu devedesetih, učinila mi se prazna i izvještačena bez tih osobnih detalja. Iako bremenita važnim političkim događajima, nedostaje joj glas koji prevladava u njegovim neobjavljenim memoarima. Ona obiluje informacijama o njegovoj političkoj karijeri, ali sadržava tek poneko od njegovih intimnijih stajališta.

721 • AzarNafisi

Strašno mi je žao što nisam posvetila više pozornosti očevim memoarima dok je bio živ. Dao mi je njihov prvi nacrt nakon Revolucije. U to doba gotovo da sam ga posve zanemarila, budući da sam pomalo svisoka gledala na njegove književničke napore. Tek sam nakon očeve smrti, kad mi je brat poslao njegove dnevnik i kopije originalnog rukopisa, shvatila koliko sam propustila. U neobjavljenom rukopisu on vrlo otvoreno govori o hirovima svojega odrastanja, uključujući i seksualnu igru u dobi od osam godina sa susjedovom kćeri. Kasnije otvoreno prepričava neka očijukanja sa ženama koje su, unatoč društvenim i vjerskim ograničenjima, slobodno izražavale svoje želje.

Knjiga počinje genealogijom koja prati podrijetlo obitelji unatrag šest stotina godina do Ibn-Nafisa, liječnika, učenog čovjeka, hakima. Tijekom četrnaest generacija muškarci u obitelji bili su liječnici izobraženi u filozofiji i književnosti, te su neki napisali važne rasprave. Otac je sastavio podroban popis raznih postignuća za koje su naši preci bili zaslužni u području znanosti i književnosti (kada sam počela podučavati na Sveučilištu u Teheranu napomenuo mi je da bi me portret Ibn-Nafisa na zidu Pravnog fakultetu i na Fa-kuletu političkih znanosti trebao podsjećati na težak zadatak što ga imam kao nastavnik i pisac). Osobno nikad nisam točno znala što mi je činiti s tim istaknutim precima. Brat i ja pripadali smo generaciji koja nije pokazivala nikakav interes za prošlost i

smatrala je pretke više teretom i razlogom za sram, negoli za ponos i osjećaj povlaštenosti. Tek mi je nakon Revolucije prošlost obitelji iznenada postala važna. Ako je sadašnjost krhka i nepostojana, prošlost može postati zamjenskim domom.

Stvari o kojima sam šutjela | 73

Otac mojeg oca, Abdol Mehdi, bio je liječnik i nije imao nikakve političke ili poslovne ambicije. Prema obiteljskoj legendi, kad mu je umro prvi pacijent odustao je od prakse i pokušao je neko vrijeme podučavati, a zatim je donio katastrofalnu odluku: da ode u trgovce. Navodno je bio dobar liječnik, ali vrlo loš poslovni čovjek te je na jedvite jade uzdržavao svoju mnogočlanu obitelj. Kad je oženio moju baku, koja je potjecala iz strogoga vjerskog okružja, ona je imala devet godina, a prvo je dijete rodila u trinaestoj.

Abdol Mehdi bio je strog čovjek. Njegov mračan pogled na svijet izgleda da je bio uobličeni neumoljivim

zahtjevima koje je nametao sam sebi. Na fotografiji koju posjedujem čini se povučen i nepristupačan - čovjek koji svijetu ne želi otkriti ništa o sebi. Očevi su bili šejhije, pripadnici odmetničke sljedbe koja se suprotstavljala pravovjernom šijitizmu, službenoj vjeri u Iranu. Moj je djed bio intelektualni vođa skupine šejhija u Isfahanu. Njegova povezanost sa sektom marginalizirala je obitelj, te se ona pretvorila u čvrsto povezanu i naizgled samodostatnu intelektualnu zajednicu koja se hranila iluzijom da će se na taj način zaštititi od dekadencije i lukavstava vanjskoga svijeta.

Azarin djed po ocu, Abdol Mehdi Nafsi.

74 | • AzarNafsi

Djedov Isfahan bio je sumorno mjesto kojim su vladali strah i zatomljeni osjećaji, no u svojem neobjavljenom rukopisu otac otkriva i jedan drugi Isfahan, obilježen nizom zapanjujućih seksualnih prijestupa. Visoki dužnosnik spava između svojih dviju prekrasnih žena; jedan drugi zavodi dječake, uključujući i mog oca, odvođeći ih na plivanje u bazen u svojem vrtu. Pisac tu pravi digresiju i počinje raspravljati o utjecaju seksualne prikraćenosti (deprivacije) u Iranu, posebice među mladićima, koja prema njegovu mišljenju vodi u pedofiliju.

S ljubavlju opisuje živopisne vjerske svetkovine, osobito Muharem, dan kada šijiti oplakuju mučeništvo imama Huseina u Karbali u Iraku. Tijekom tih rituala ljudi su hrlili na ulice promatrati procesije sa stotinama, možda i tisućama ljudi koji su prolazili ulicama bičujući se lancima po leđima u suživljenosti s mučeničkim imamom i njegovim sljedbenicima. Neki su nosili crne košulje s rasporima na leđima na mjestima udaraca. Drugi su se zamatali u bijele plahte. Bio je to rijedak dan kad su se muškarci i žene mogli miješati i družiti se u javnosti bez straha od kazne. Iako se oplakivanje čovjeka koji je umro prije više od tisuću i tri stotine godina može činiti neumjesnom prigodom za izražavanje izjalovljenih želja, svi su se okupljali na ulicama kako bi promatrali ceremonije i teatralne rekonstrukcije Huseinova mučeništva. Očev bratić Jusuf tvrdio je da je to najbolje doba za flert i zabavljao je oca pričama o svojim osvajanjima koja su se ponekad svodila na ukradeni dodir ruke. Otac nam je isticao da su sve do početka 20. stoljeća klerici bili zaštitnici ne samo religije i morala, nego i osjećaja i privatnih života.

Stvari o kojima sam šutjela

75

Kako smo mogli predvidjeti, pitao se, što će se dogoditi kad se drugi prizori, zvukovi, mirisi i okusi, vino i restorani, ples i strana glazba i slobodni odnosi među spolovima, počnu natjecati sa starim ritualima i tradicijama, pa čak ih i nadvladaju?

U svojem rukopisu otac opisuje osobe koje su nastanjivale njegov svijet - sramežljivu i ljubaznu majku koja je rijetko gledala u oči

i vlastitoj djeci; fanatičnog Azarina baka po ocu razgovara • i i •! „—„

sAzarinimstricemHasanom

ujaka koji se neprestance 1980. tin godina, trudio spasiti nepokornog

nećaka od paklene vatre; pobožne pedofile koji su u javnosti propovijedali umjerenost, a potajno zlostavljali svoje nećake i nećakinje. Ono što me danas zadivljuje nije to što je Isfahan sadržavao tolika proturječja - koji ih grad nema? - pa čak ni licemjerje vjerskih fanatika, nego činjenica daje

otac ozbiljno razmišljao o tome da objavi te priče. Bio je potreban određen stupanj hrabrosti ili naivnosti, kako vam je draže, da se dužnosnik njegove generacije na taj način želi izložiti javnosti. Da je majka posvetila više pozornosti očevim pričama, možda bi našla u njemu nešto od onoga za čim je čeznula. Njegov mi se život činio mnogo romantičnijim od onoga što sam znala o Saifijevu. Otac je bio buntovnik u toj velikoj obitelji. Njegov stariji brat

761 • AzarNafisi

Abu Torab, briljantan i tetošen u djetinjstvu, otišao je u liječnike te se prikladno i sretno oženio s Batul, dobrom, pobožnom ženom iz obitelji njegove majke. Otac je bio drugo dijete, rođeno između Abu Toraba i Karima, poslušnog i servilnog dječaka koji se kasnije pokazao najodanijim i najpostojanijim od devetoro djece. Moj je otac bio svojeglav i neprestance kažnjavan za sitne prijestupe. U svojim neobjavljenim memoarima opisuje kako se pobunio protiv ultrareligi-oznog ujaka, svojeg učitelja, pa čak i oca, a kasnije i protiv vlade. Počeo je na neki način povezivati čistu savjest s pobunom. Rekao nam je daje odlučio napustiti Isfahan u dobi od osamnaest godina, jer je bio sit tamošnjega zatvorenog društva i očevih uskogrudnih poduka. Napisao je fanatičnom ujaku da ne može vjerovati u Boga koji pušta u raj samo nekoliko stotina šejhijskih muslimana. A osim toga, odbio je oženiti se djevojkom koja mu je bila namijenjena. Možda su se njegova stajališta o braku razvila upravo iz pokušaja da izmiri svoj puritanski vjerski odgoj s vlastitim, romantičnijim težnjama. Njegovi su mu roditelji već bili našli «prikladnu» suprugu. Odbio je razmotriti njihov prijedlog te se ona kasnije udala za njegova mlađeg brata.

Ironično, upravo je zahvaljujući majčinom ocu Logmanu očevo život doživio korjenitu promjenu. Moji djedovi s očeve i majčine strane bili su bratići u drugom koljenu i imali su isto prezime. Logman Nafisi posjetio je službeno Isfahan kao pročelnik jednoga specijalnog vladina ureda. U to je doba otac radio u trgovini svojega oca, a obitelj je bila u financijskoj krizi. Impresioniran očevom inteligencijom i energijom, djed mu je predložio da se prijavi za posao u lokalnom ogranku Stvari o kojima sam šutjela • | 77

njegova ureda. Za razliku od djeda s očeve strane, moj djed s majčine strane bio je druželjubiv, iako temperamentan čovjek, imućan i ambiciozan, i imao je lijepu mladu ženu. Kockao je i pio, ali se smatrao pobožnim muslimanom - naime, obavljao je vjerske dužnosti i molitve. Njegov način života mora da je predstavljao dobrodošlu alternativu sumornom i asketskom životu u Isfahanu. Otac je poslušao njegov savjet, na veliko nezadovoljstvo svojega oca. Kolege su ga ubrzo uvjerali da njegova budućnost nije u Isfahanu nego u Teheranu. Otac se prijavio za premještaj, nadajući se da će u Teheranu nastaviti i s poslom i studijem. Otišao je od kuće u dobi od osamnaest godina, protiv volje roditelja, bez novaca, odbacivši životnu sigurnost i ne znajući što će pronaći umjesto nje.

U Teheranu je na početku živio s majčinom tetom. Uzdržavao se radeći puno radno vrijeme, a istodobno je učio engleski i francuski. Učio je noću, dovodeći se do ruba fizičke izdržljivosti. Kako bi se održao budnim, ponekad je sjedio u praznom bazenu teti-ne kuće, držeći knjigu u zraku i čitajući pod slabom dvorišnom žaruljom. Na kraju ga je Logman pozvao k sebi. Ali, nije se tamo počeo udvarati majci. Nakon Saifijeve smrti, majka je napustila kuću njegova oca, no, ne osjećajući se dobrodošlom kod maćehe, otišla je živjeti kod nekih rođaka, jednog para bez djece koji ju je posvojio. Upravo su se u njihovoj kući otac i majka prvi put sreli. Njega su očarale njezina ljepota i tuga, a možda i mogućnost koju je takav brak obećavao ambicioznom mladiću poput njega. Obje su obitelji bile nezadovoljne njihovom odlukom da se vjenčaju. Njegovi su roditelji priželjki-

781 • AzarNafisi

ćudljiv, suprotstavljao toj vezi - možda pod utjecajem supruge, ili možda zato što nije smatrao nećaka bez prebijene pare najboljom partijom za svoju kćer. Na kraju je odbio doći na svadbu u kući Ameha Turija, rođaka koji ih je upoznao.

Očevo brat Abu Torab poslao je brzoglav iz Isfahana, poručujući daje otac konzultirao Kuran u vezi s vjenčanjem i daje dobio nepovoljan odgovor. Stric je dodao da će, unatoč tome, obitelj biti zadovoljna s kojom god očevom odlukom i da mu daje blagoslov. Brzoglav je stigao na dan vjenčanja. Da bi vjenčanje bilo zakonito, nevjestin otac mora dati pismeno odobrenje, a budući da

nisu mogli ishoditi Logmanov potpis, otac je slagao da je na brzojavu potpis jednog Nafisija. Tako je njihov zajednički život počeo s lažima.

POGLAVLJE 6.

Sveti cnjtk

adži-aga Gasem bio je toliko svet da je već i samo ime dostatno svjedočilo o njegovoj pobožnosti. Svatko gaje u Isfahanu poznavao pod imenom Hadži-aga, počasnim nazivom koji se daje onome tko je bio na hodočašću u Meki. Bio je daleki rođak i blizak suradnik očeva strica u Širazu.

Asketskog izgleda i mršav poput učenjaka, govorio je tako da se činilo kao da daje značenje i

najbeznačajnijim riječima. Konstatirao je stvari s nepobitnošću i određenim prezirom prema

sugovorniku. Nije bio intelektualac poput većine mojih stričeva koji su proučavali islam i

pokušavali povezati svoju vjeru s filozofijom i životom. Hadži-aga nije imao vremena za

komplikirana znanja, čuvao je snagu za česte jezgrovite formulacije, poput: Glazba je zabranjena u kući. Bahaisti su vražji okot. Ustavna revolucija bila je britanska urota.

Tankih usnica i neobrijan (riječ je o kratkoj bradici muslimanskih pobožnjaka), odijevao se u oker odijela i bijele košulje zakopčane do grla. Osuđivao je oca i

801 • AzarNafisi

Medresa Madar-e-Šah, Isfahan.

nikad nije gledao majku u oči, što je bio još jedan znak pobožno-sti. Jednom zgodom dok smo ga pratili na bazar moji su bratići poželjeli kupiti neke srebrne žlice, no on ih je strogo podsjetio da je u islamu zabranjeno jesti iz srebrnog posuda. Unatoč njegovu ekstremnom po-božnjaštvu činio se, a možda je doista i bio, neobično mio. Sjećam ga se tijekom našeg prvog susreta za jednog posjeta Isfahanu. Majci govori o religiji, o Fatimi-Poslanikovoju kćeri, o njezinoj poslušnosti ocu i mužu, o tragičnoj smrti u dobi od osamnaest godina i o njezinoj čednosti. »Složiti ćete se sa mnom«, ustvrđuje blago, ali odlučno »da čednost ne sprječava ženu da bude korisna, niti umanjuje njezinu važnost. Ženina dužnost je sveta u islamu.« Majka pokazuje neobičnu osjetljivost za njegove riječi. Ono što je privlači jest spoj pažljivosti i nepopustljivosti te poticaj da napakosti ocu koji i nehotice pokazuje prezir prema tim besmislicama. Slaže se s Hadži-agom: nitko danas ne poštuje teret ženine odgovornosti, osobito ne njezina djeca. »Nadam se da to ne vrijedi za vašu«, kaže on ulagujući se. Ona odmahuje glavom. U to sam doba imala šest godina, a brat jednu, no ona je već naslućivala tmurnu budućnost.

Stvari o kojima sam šutjela | 81

Moj otac cinično zadirkuje Hadži-agu. Ako religija propovijeda ljubav prema čovječanstvu, kako to da se Židovi, kršćani, zoroastrijanci, bahaisti, budisti - pa čak i, što se toga tiče, ateisti - smatraju nečistima? Je li istina da će samo šejhije završiti u raj? Podbada po-božnjaka s gotovo djetinjastom obješću. Ali, ne može ga uzdrmati. Stričevi upadaju u riječ, majka pokušava pogledom ušutkati oca... Prije nego što smo otišli iz Isfahana, na očevo iznenađenje, ona poziva Hadži-agu da odsjedne kod nas sljedeći mjesec kad poslom dođe u Teheran.

Dok sam bila dijete Isfahan je u mojoj mašti dobivao veličanstvene razmjere. Još se sjećam njegovih prostranih, prašnjavih, dvoredima obrubljenih ulica i prekrasnih mostova izrađenih u čipki od kamena preko Zajande - poznate kao Rijeke rođenja. Isfahan je nekoć bio prijestolnica sefevidske dinastije i sjedište njezina najmoćnijeg vladara, šaha Abasa. On je dao izgraditi veličanstvena zdanja, džamije, mostove i široke zelene avenije prema kojima je grad i danas glasovit. Svjedočanstvo sefevidske moći i slave očituje se i u imenu grada - Isfahan znači Polovica svijeta. Upravo su Sefevidi u 16. stoljeću odlučili, kako bi se razlikovali od otomanskog dušmanina, promijeniti službenu religiju Irana iz sunizma u šijitizam.

Isfahan se razlikovao od Teheranaka što se obitelj s očeve strane razlikovala od majčine. U

Isfahanu su slojevi drevne prošlosti supostojali u nekoj vrsti asimetričnog sklada: ruševine

zoroastrističkog hrama, savršen modar svod džamije, spomenik slavnim se-fevidskim kraljevima...

Za razliku od Tabriza, Širaza ili Hamedana, Teheran se ne može podičiti osobitom

82 j • AzarNafisi

prošlošću. Bio je malo mjesto poznato po voćnjacima i temperamentnim stanovnicima, sve dok ga u 18. stoljeću osnivač kadžarske dinastije aga Muhamed-kan nije pretvorio u svoju prijestolnicu.

Teheran se gotovo nije sjećao drevnih osvajanja i poraza te su ga u naše doba šah Reza Pahlavi i njegov sin Mohammed Reza s lakoćom pretvorili u moderan grad. Teheran je bio oslobođen uzvišenog sjaja Isfahana i stvarao je iluziju da ga, zbog toga što nema nikakve prošlosti kojom bi se nadmetao, svatko može pretvoriti u što hoće. Predstavljao je nestašnog vragolana u usporedbi s Isfahanom i njegovom dostojanstvenom ljepotom.

Šestorica od očeve sedmorice braće živjeli su u Isfahanu (sestra je živjela u Širazu). Najbliškiji smo bili s Abu Torabom, inače ocem devetero djece - petorice dječaka i četiriju djevojčica, i uvijek smo se seljakali iz njegove kuće u bakinu kućicu s čokotima i stablima mogranja te natrag. Ne čuvam nikakvu uspomenu na djeda koji je umro 1948. Sjećam se plavo opločene česme u stričevu prohladnom suterenu kamo su nas ljeti tjerali na poslijepodnevno spavanje.

Očeva je obitelj prakticirala neku vrstu razrađenog asketizma koji je na svoj način zastrašivao podjednako kao i inzistiranje majčine obitelji na manirama i društvenom ugledu. Iako se odlikovala blagošću i gostoljubivošću, no ne odstupajući pritom od svoje suzdržanosti, očeva obitelj nikad nije do kraja prihvatila moju majku. Nitko se prema njoj nije loše odnosio - štoviše, svi su bili vrlo ljubazni - no, njihovo se prešutno neodobravanje neprestance osjećalo. Zauzvrat, ona se prema njima ponašala s pokornom superior-nošću. Ulazila je u njihovo područje oprezno i s određenim prkosom.

Stvari o kojima sam šutjela | \ 83

»Imate iste loše gene«, majka se tim riječima često koristila kad bi bila nezadovoljna s nama ili s ocem. A u Isfahanu je bilo očito s čijim smo se genima odlučili poistovjetiti. Već je i sam broj stričeva i bratića - često nas je za stolom bilo i dvadeset - smanjivao njezin autoritet. I tako su majčini posjeti Isfahanu postajali sve rjeđi, dok su naši, unatoč njezinim prosvjedima, bili sve češći. U dobi sam od šest godina kada nas Hadži-aga Ga-sem dolazi prvi put posjetiti u Teheranu. Prati očima svaki moj pokret. »Ne zamjerite mi na drskosti«, kaže oprezno i udvorno majci, »no gledam na vas kao na rođenu sestru.« Majka se uslužno smiješi pružajući mu šalicu turske kave. »Ovo dijete«, kaže okrećući se prema meni, »ušlo je u opasno doba i postoje mnogi koji nisu poput nas, bogobojaznih ljudi. Uočio sam da imate kao sluge i muškarce, možda bi se dijete trebalo zakriti čednijom odjećom.«

Majku su njegove riječi jako iznenadile. Bilo koga drugoga izbacila bi iz kuće zbog takvog ponašanja, no Hadži-agi kaže samo da se nema zbog čega brinuti, jer može biti siguran daje prva stvar koju me naučila bila da pazim na sebe (»čuvaj se stranaca. Ne dopusti im da te diraju. Nikad.«). Oba roditelja očituju svoje najbolje manire. Otac, u ulozi domaćina, ističe se ljubaznošću prekidanom povremenim podrugljivim pogledima dok Hadži-aga neometan iznosi svoje tvrdnje. Majka je popustljiva. »Cijenim ljude koji ne skrivaju što su«, napominje ocu toga dana za večerom. »Voljela bih da svi tako čvrsto drže do svojih stajališta.« Brka nepopustljivost i snagu, gorljivost i načelo. čak se ni Abu Torab, duboko religiozan ali znanstveno usmjeren, ne „, slaže s njezinim potpunim odobravanjem.

84 | • AmrNafisi

Hadži-aga stoji iza mene dok pišem zadaću i na-ginje se nad moju bilježnicu. »Što to pišeš?« pita, pa podižući knjigu popravlja moju suknju i rukama mi ovlaš dotiče bedro.

Te noći roditelji odlaze na neku zabavu. Hadži-aga se rano povlači u svoju sobu. Moj jednogodišnji brat spava u Naninoj sobi a ja, kao i inače kad nema roditelja, spavam u njihovu krevetu. Taj sam običaj prihvatila nakon bratova rođenja. On je uvijek spavao u Naninoj sobi kad njih nije bilo, a ja bih se osjećala napuštena i sama. Iz nekog razloga, spavajući u njihovoj sobi, no svjesna da će me odnijeti u moju kad se vrate, osjećala bih se zaštićenom. Volim njihov prostran krevet i uživam pružajući gole noge preko hladnih mjesta na plahti.

Budi me zvuk nepravilnog disanja. Netko se blago privio uz mene i dira me ispod struka. Meka pidžama dotiče moje gole noge. Više od dodira zastrašuje me disanje, jer se ubrzava, te dahtanje koje ga prati dok me sve čvršće stišće uza se. Trudim se ostati potpuno mirna, gotovo zadržavam dah i držim oči zatvorene. Možda će čovjek otići, ne budem li se micala. Nisam svjesna koliko dugo traje njegovo stiskanje, ali ne mičem se, kadli on iznenada ustaje. čujem ga kako neko vrijeme hoda mekim koracima, čini se ukруг po debelom tepihu, a zatim odlazi iz sobe. čak ni tada ne otvaram

oči u strahu da ga na taj način ne prizovem natrag.

Od te noći više ne mogu spavati sama u mraku. Roditelji misle da pokušavam privući pažnju i provjeravaju jesu li noću ugašena svjetla u mojoj sobi. Loše spavam. On ostaje kod nas još jednu noć. Ne mogu reći roditeljima što se dogodilo, ali trudim se izbjeći-

Stvari o kojima sam šutjela

vati ga. Pita me imam li još što za zadaću, pravim se da ga ne čujem. Došlo je vrijeme da ode, majka me poziva da ga dođem pozdraviti, ali ja odlazim u kupaonicu i zaključavam se. Prekorava me zbog neuljudnosti. »Kako sam te to odgojila?«, kaže zdvojno. »Hadži-aga je divan čovjek. Rekao mi je da te pozdravim. Kaže da si bistro dijete.«

Nakon toga nas je posjetio još dva puta. Uvijek sam ga pokušala izbjeći, čak i naočigled drugih.

Ono što me danas čudi jest da on nikad nije odao svoje postupke, ni pogledom ni gestom. Uvijek je imao onaj isti dalek i ljubazan izraz lica. Jedanput me zatekao samu. Bila sam u svojem uobičajenom skrovištu u stražnjem dijelu vrta pokraj potoka. Voljela sam divlje cvjetice što su rasli na njegovim sprudovima. Toga dana bila sam zaokupljena omiljenom razonodom: skupljanjem oblu-taka i gledanjem kako mijenjaju boju kad ih stavim u vodu. Prišao je tiho, čučnuo iza mene i rekao blagim glasom: »Što radiš? Ne bi li morala učiti?« Trgnula sam se i pokušala ustati, no on me držao oko struka pružajući ruke prema oblucima. »Oh, kako je lijepo«, rekao je dok su mu ruke prelazile po mojim golim nogama. Kada sam naposljetku ustala, on je ustao sa mnom i dalje me dodirujući kretnjama još i danas suviše bolnima da ih opišem. U prvi sam trenutak pomislila, izmislit ću imaginarni lik kojemu se sve to dogodilo umjesto meni. No, igra koju smo izmislili otac i ja bila je suviše bezazlena za takvu priču. Sramota se nije dala istjerati. Kasnije sam naučila da se žrtva često osjeća krivom, uglavnom zato što je njezina šutnja pretvara u sudionika. A osim toga postoji i dodatna krivnja zbog nejasnog osjećaja seksualnog užitka u prinudnom, činu koji se osjeća kao nešto pokudno.

861 | AzarNafisi

»Ne dopusti strancima da te diraju.« No, kako sam naučila mnogo prije adolescencije, malokad su stranci ti koji nas povreduju. Baš suprotno, uvijek su to oni najbliži: slatkorječivi vozač, vješt fotograf, blagi učitelj glazbe, ozbiljan i dostojanstven muž najbolje prijateljice, pobožan svetac... Osobe u koje naši roditelji imaju povjerenja i o kojima ne žele čuti ništa loše.

U svojim memoarima otac opisuje određeni oblik pedofilije u iranskom društvu, što proizlazi iz činjenice da je, prema njegovu mišljenju, »kontakt između muškarca i žene zabranjen, a adolescent ne smije biti blizak ni jednoj drugoj ženi osim majci, sestrama ili tetama.« On smatra da »gotovo svi oblici ludila imaju korijen u seksualnim suzdržavanjima.« Proširuje tu tvrdnju objašnjavajući da te devijantnosti nisu ograničene samo na Iran ili na muslimanska društva, nego se javljaju svugdje gdje postoji seksualno potiskivanje - primjerice, u strogo katoličkim zajednicama.

Osobno ne mogu biti tako obzirna. Intelektualno mogu shvatiti zamršenosti - znam da je postojalo doba kad je udaja za devetogodišnje djevojčice bila pravilo i da licemjerje u vezi s tim nije bilo porok nego način preživljavanja. Ali, ništa od toga ne pruža utjehu. Ne uklanja sramotu. Zahvalna sam da se društva, narodi, zakoni i tradicije mogu mijenjati, da možemo prestati spaljivati vještice, držati robove, kamenovati ljude do smrti; da se trudimo zaštititi djecu od napasnika. Generacija mojih roditelja živjela je u sumrak tih promjena, no moja je odrasla u svijetu različitom od onoga što ga je predstavljao Hadži-aga Gasem. Njegov način života postao je tabu upravo kao što je incest, nekoć u drevnim društvima prihvaćen kao pravilo, postao zločin.

Stvari o kojima sam šutjela

Hadži-aga je bio moje prvo i najbolnije takvo iskustvo; ostala su bila usputnija i prolaznija, iako je svako još više pojačavalo osjećaj stida, bijesa i bespomoćnosti. Nisam se mogla povjeriti roditeljima - oni su, na kraju krajeva, odrasli u istoj kulturi kao i moji zlostavljači. Bi li oni vjerovali meni ili Hadži-agi, čovjeku kojega je majka slušala i poštovala? Kako sam odrastala naučila sam se distancirati od tog iskustva smještajući ga u širi kontekst. To što sam ga počela analizirati kao društvenu bolest, a ne kao osobno iskustvo, imalo je određen terapijski učinak: na taj sam način stekla dojam da imam neku moć nad stvarnošću koju ne mogu kontrolirati. Istodobno vas umiruje i uznemiruje kad doznate da je ono što vam se dogodilo nešto uobičajeno, ne samo u vašoj zemlji

nego i diljem svijeta; da dijelite iste tajne s djevojkama i mladićima koji žive u NewYorku ili Bagdadu. Ali nije ublažilo patnju i zaprepaštenje koje je to iskustvo prouzročilo. Dugo o tome nisam nikome govorila. Nikad u dnevniku nisam ništa napisala o Hadži-agi, iako sam toliko puta prevrtjela događaj u glavi da su mi njegove pojedinosti još žive u sjećanju.

Nakon mnogo godina napokon sam progovorila o tom iskustvu u razgovoru s jednim rođakom. On mi je rekao da je Hadži-aga bio ozloglašen kao zlostavljač djece, no, naveo je kao olakotnu okolnost, daleko od toga daje bio jedini. Rekao mi je daje još gore bilo dječacima, budući da je njih mogao mnogo lakše dirati. Natjerao bi ih da mu za stolom sjednu u krilo s knjigom ispred sebe, i dok bi se pretvarao da pokazuje lekciju pipao bi ih držeći ih čvrsto u krilu. To se događalo (, dvadeset godina nakon slučaja u sobi mojih roditelja.

88 | • AzarNafisi

U svojoj autobiografiji otac je pisao o tome kako je taj oblik ponašanja jako čest u Iranu među ljudima koje profesija dovodi u doticaj s maloljetnicima, posebice među vlasnicima trgovina i iznajmljivačima bicikala maloljetnim dječacima. Spominje nekog Hu-seina, on je držao trgovinu s biciklima blizu djedove prodavaonice na bazaru. Sve do polovice sedamdesetih, tvrdi on, Husein je bio poznat kao pedofil, no istodobno je nesmetano vodio posao.

Trebalo mi je neko vrijeme da prihvatim činjenicu kako očeva obitelj ima vlastite tajne i neistine. One su bile istodobno intelektualno odvažne i krajnje čistun-ske. Kada sam rekla bratu da mi se čini pogrešnim u tolikoj mjeri potiskivati osjećaje, odgovorio je: «Možda je to način na koji odrastamo». «Kako to misliš?» «Mi se ne određujemo kroz ono što otkrivamo, nego kroz ono što skrivamo.» Imao je pravo, no meni se uvijek činilo da ono što se nije pokazalo zapravo ne postoji. A ipak, u određenom trenutku to prešućeno i zatajeno postaje važno kao i ono izrečeno, ako ne i važnije. Nije bilo užasno to što su se takve stvari događale. Svjesna sam da su seksualno zlostavljanje i licemjerje sveopći, poput ljubavi i ljubomore. Ono što je sve to činilo još nepodnošljivijim - i još uvijek čini - jest činjenica da se o tim stvarima nije razgovaralo i da ih se nije javno priznavalo. To se nazivalo »izlaganjem prljavoga rublja.« Privatno, tijekom kavanskih seansa, majčine su prijateljice razmjenjivale priče o djevojkama koje su prije udaje dale obnoviti nevinost ponovnim zašivanjem. Neprestance se aludiralo na skandale, no oni su bili prekriveni glatkom caklinom i prikriveni ružičastim frazama. Mašta i finoća bile su važnije od istine.

Stvari o kojima sam šutjela

89

Desetljećima nakon toga otkrila sam da mi je lakše suočiti se s policijom na teheranskim ulicama negoli noću spavati sama. Daje Hadži-aga Gasem danas živ, bih li mu mogla pogledati u lice? Naši su osobni strahovi i osjećaji ponekad snažniji od javne opasnosti. Držeći ih u tajnosti, omogućujemo im da nas i dalje progone. čovjek mora biti kadar izložiti na vidjelo nešto čega se želi riješiti, a da bi to učinio, mora najprije priznati da to nešto postoji. O političkoj nepravdi mogu razgovarati i oduprijeti joj se, ali to ne mogu učiniti s onim što se dogodilo ono poslijepodne u vrtu mojih roditelja. Desetljećima, nakon što sam i sama postala punoljetna, seks je bio čin udovoljavanja drugome, bestjelesno utaženje. I desetljećima sam patila od suzdržanog osjećaja bijesa na roditelje, osobito na majku, jer me nisu zaštitili. Moj je bijes bio prožet nekom ironijom: ona me htjela zaštititi sprječavajući me da se družim s dječacima svoje dobi, ali je vjerovala svim muškarcima kojima se divila zbog njihova snažnog karaktera, a oni su me doista povrijedili.

POGLAVLJE 7.

Shirt u dkitdii

odinama nakon smrti majčina oca moji su roditelji - svaki iz svoje perspektive - razmišljali o tome kako su stvari mogle biti drugačije da je poživio. Majka je obavljala sve što je smatrala kćerinskim dužnostima prema ocu kojeg je voljela i istodobno mu zamjerala: sastajala se s njime jedanput na tjedan, nazivala ga svaki drugi dan, bila je ljubazna prema njegovoj drugoj ženi, no izražavala je svoju ogorčenost uobičajenim šutnjama. Iznenada, njega više nije bilo.

Umro je neočekivano, u zoru, od srčane kapi. Imao je šezdeset dvije godine, a ja oko dvanaest. Otac je bio na poslovnom putovanju u Njemačkoj. Mrgodila sam se za doručkom, jer smo se noć prije majka i ja oštro posvađale zbog pulovera koji je plela za mene. Prisilila me je da ga odjenem unatoč

činjenici da mi nije odgovarao i da mi se nije sviđala boja. Usred doručka majku su pozvali na telefon. Tko bi mogao zvati u to doba?

Nije se za stol vratila ona nego sluškinja, zajapurena od uzbuđenja. »Sada budite dobri, djeco«, rekla je.

Stvari o kojima sam šutjela • | 91

»Gospodarica je trenutačno zauzeta.« Pogledali smo se uznemireno i počeli se nabacivati komadićima kruha, zatim smo popili sok od naranče i popeli se gore tražeći majku. Zapanjilo me njezino uplakano lice. Ne ispuštajući telefon, zapovjedila nam je da siđemo i sačekamo tetu Minu. Poslušali smo bez uobičajenog propitkivanja, zaprepašteni njezinim suzama.

Kako reći djetetu da mu je umro netko od najbližih? Zahvalna sam teti Mini što je bila iskrena i izravna. Blagim nam je glasom rekla daje djed umro i daje majka jako žalosna. Moramo misliti na nju i biti obzirni, osobito zbog toga što nema oca da joj pomogne. »Možemo li je vidjeti?«, pitali smo. »Ne ovog trenutka, morate u školu.« »Ali već kasnimo,« potužismo se. »Ne brinite se za to, napisat ćemo pismo ravnatelju.«

Uzbuđenje izazvano neobičnim okolnostima i osjećaj neke još neprihvaćene tragedije u mojem se umu stapaju s besramnim osjećajem osobne važnosti: s ponosom izlaganja vlastitih rana. »Jutros kasnim, jer mi je umro djed« - reći ću učitelju i drugovima iz razreda, potičući njihovu simpatiju i radoznalost. Kasnije sam napisala sastavak o tome (»Događaj koji mi je najviše promijenio život«), a još me i danas pomalo sram zbog pohvala za tu zadaću. Jesam li ga voljela? Je li me njegova smrt rastužila? Jesam li išta naučila iz tog događaja? U svojem sastavku dala sam potvrđan odgovor na sva tri pitanja. Morala sam ga pročitati pred razredom. Majka je dugo čuvala bilježnicu u kojoj sam ga napisala. Ponekad bi je izvadila i pročitala ga gostima, sa suzama u očima dok je izgovarala moje pažljivo birane riječi.

Tog se dana nismo vratili kući. Nakon škole odveli •, su nas teti Mini, gdje su nas primile njezine kćeri Mali

921 » AzarNaflsi

i Lejla, svojski se trudeći razonoditi nas. Uvijek sam osjećala neko strahopoštovanje prema njima. Majka mi je često govorila da se trebam više na njih ugledati. One su bile sve što ja nisam bila: svirale su klavir i bile su obrazovane, ali i vrlo korektne i konvencionalne. Bile su načitane, ali ne i pretjerano »knjiške«, samostalne, ali istodobno i darovite kuharice te besprijeorne kućanice. Prejedali smo se sladoledom. Pričali smo viceve. Našminkale smo mojega milog i popustljivog brata, stavile mu na glavu slamnati šešir ukrašen cvijećem i ružičastom vrpcom te ga natjerale da paradira oko kuće s torbicom u ruci. Kada se teta Mina vratila, malo prije večere, svi smo se »otrijeznili.« Rekla je: »Nezhat je još tamo, pomaže u pripremi pogreba.« »Samo obavlja svoju dužnost«, rekao je njezin muž. »Nezhat nikad ne izbjegava dužnosti«, nadovezala se teta Mina. »Pa čak i pretjeruje u tome...« Tada je zastala i obratila se kćeri: »Lejla, odvedi dijete u kupaonicu i operi mu tu prljavštinu s lica.« Dok je promatrala mog brata glas joj se ublažio: »Ne moraš im dati da te šminkaju, znaš milo? Nisi ti njihova igračka.«

Kada sam nakon nekoliko dana u novinama što su ležale na stolu u kući tete Mine ugledala djedovu sliku, briznula sam u plač. Lejla je rekla: »Nije li malo kasno za plakanje?« Nespretno sam joj pokušala objasniti kako me njegova smrt nije dotaknula sve dok je nisam vidjela, uz njegovu sliku, potvrđenu u novinama. Iako je to bila istina, upravo kao što je moj sentimentalni esej bio upitan, njezina je sumnjičavost zaustavila moje očitovanje tuge.

Dva dana nakon djedove smrti svi smo zajedno otišli u njegovu kuću. Bilo je rano jutro i u prostorijama je

Stvari o kojima sam šutjela • | 93

vladala potpuna tišina. Mlada sestra moje druge bake, ljubazna dama koju je majka jako voljela, bila je tamo sa svojom kćeri i nekim starijim gospodinom, daljim rođakom moje druge bake. Neko smo vrijeme sjedili u prohladnom, zamračenom dnevnom boravku. Ja sam neprestance poravnavala suknju, brat je pristojno sjedio pokraj mene. Kad su nam ponudili kolač ostavili smo ga na tanjuru a da ga nismo niti taknuli. Moha-mmad je blago lupkao nogama po stolcu. Ja sam zurila u slike na polici iznad kamina. Ugledala sam djeda u tamnom odijelu i s leptir-kravatom; zgodnog ujaka Alija

kako se smije u kameru; tetu Nafisu s kosom do ramena, u crnoj haljini s dijamantnim brošem. Pa opet nju s bratićem u naručju, pa nju s mužem. Pogled mi je zastao na jednoj staroj slici moje druge bake, još iz doba kada joj je kosa bila svijetlosmeđa - imala je raz-golićena ramena, zabacila je glavu i ne da se osmjehivala, ona se doista smijala. Nigdje nisam ugledala ni jednu sliku majke ili nas, njezine obitelji...

Nakon nekoliko površnih pokušaja konverzacije, moja je druga baka, koja je dotad prepričavala starijem gospodinu »kako se to dogodilo«, ustala i povela nas u sobu na katu gdje je djed umro. Hodala je ispred nas i mi smo je pratili u stopu kao da smo došli razgledati kuću. čini se da mu je pozlilo oko zore. Izišao je iz spavaće sobe i ušao u pokrajnju sobicu - jesu li oni spavali odvojeno, pa je to bila njegova spavaća soba? U toj sobi, vrlo svijetloj, nalazio se krevet do zida. Rekla nam je da ju je zvao, govoreći da se ne osjeća dobro. Zatim je nastavila pripovijedati kako joj je ušao u sobu, probudio je, kako je nazvala liječnika i kako je izdahnuo u tom uskom krevetu, još spojen na opremu „ za mjerenje tlaka.

94 | • AzarNafisi

Desetljećima kasnije prisjetila sam se tog prizora. Bilo je to nakon smrti mojeg oca kad sam nazvala u Tehe-ran kako bih izrazila sućut njegovoj drugoj ženi. Ona je primila moje riječi utjehe, ali ni jednom riječju nije izrazila žaljenje zbog očeve smrti, kao ni sućut meni i bratu. Umjesto toga pripovijedala je o tome kako ju je držao za ruku i rekao joj da se ne brine i koliko joj je bio zahvalan na brizi i potpori. Opisala je njegov

MaćehaAzarine majke. Majka izgled i SVOJU tUgU. U njezinu joj je umrla kad je Nezhat bila . . još vrlo mlada. glasu moglo se opaziti nešto

drugo umjesto tuge, možda pohlepa. Ona se nije dočepala samo njegovih dobara nego i njega. Bila je tamo. Ta soba, njegove posljednje riječi, njegova bespomoćnost, sve je to sada bilo njezino. Mi ostali bili smo stranci ostavljeni na cjedilu.

Otac se vratio nakon nekoliko dana, no čak su i tada on i majka bili toliko zaokupljeni pogrebnim pripremama da smo više ili manje boravili kod tete Mine. Ja sam hodala od sobe do sobe hvatajući djeliće razgovora. »Bio je on dobar čovjek, ali naivan i povodljiv, poput Nezhat«, čula sam oca kako govori teti Mini. »Bio je pod utjecajem supruge, ali kasnije je požalio zbog odnosa prema Nezhat i trudio se popraviti ga.«

»Tvoja se majka posvećuje svemu ovome s takvim žarom«, rekla je teta Mina. »Uvijek je bila suviše ponosna da to prizna, ali nikad nije imala pravi dom. Od-

Stvari o kojima sam šutjela • | 95

nosili su se prema njoj kao prema siromašnoj rodaki, no to je razdoblje sada iza nje, više joj nisu potrebni. Da je otvoreno izrazila svoj bijes, njezin bi joj otac možda posvetio više pažnje. Pojedi jabuku«, rekla je trenutak kasnije s lukavim smiješkom, »to što ti majka nije ovdje ne znači da možeš biti nepristojna!«

Kasnije sam shvatila mudrost stajališta tete Mine. Na svakoj životnoj prekretnici majka je protratila mogućnost da preobrazi ili prevlada svoj odnos sa svojom drugom obitelji, ne zato što su njezini članovi odbijali promijeniti svoja stajališta prema njoj, nego uglavnom zbog toga što ona nije bila spremna promijeniti svoja. Do kraja je namjerno poticala njihovu sposobnost da je povrijede.

Ogorčenost i ponos postali su u njoj maliciozna i maligna cjelina.

Nekoliko tjedana nakon djedove smrti, dok smo se vozili prema njegovoj kući, majka je spomenula kako je izgubila jedinog zaštitnika, pa je teta Mina izgubila strpljenje. Djed je potajno uzdržavao nekoliko siromašnih obitelji, krijući to od obitelji. To je otkriće još jače učvrstilo majčino poštovanje i uvjerilo je u njegovu urođenu nesebičnost. Kasnije je znala tvrditi (iskosa nas šibajući gnjevnim pogledom) da »ljudi« iskorištavaju njezinu bezazlenu narav upravo kao što su iskorištavali i očevu velikodušnost. »Što je tvoj otac učinio za tebe nakon Saifijeve smrti?« pitala je teta Mina oštro. »Bio je on dobar čovjek, ali ne i tebi dobar otac. Zaboravi.« »Ne mogu zaboraviti«, odgovorila je majka. »Dugujem mu sve. On me štitio u mladosti. Sada sam ostala sama na svijetu.« Teta Mina je zakolotala očima.

»Nadam se da ćeš ti živjeti vlastiti život«, rekla mi je „ teta Mina nakon što smo ostavili majku na putu kući.

»Nezhat kao da je sve zaboravila. Taj dobar otac slao ju je u školu s vozačem, ali bi joj zaboravio kupiti prikladnu odjeću. Sjećam se kad smo se jednom prigodom fotografirali u školi, a tvoja je majka bila jedina u razredu bez jakne. Morala ju je od nekoga posuditi da bi se mogla slikati. Snašla se kako je najbolje mogla, no znam koliko se osjećala poniženom.«

Otac mi je kasnije rekao da je u toj posljednjoj godini života djed osjećao sve veću grižnju savjesti zbog odnosa prema mojoj majci. Zakašnjeli osjećaj odgovornosti naveo ga je da pokuša nadoknaditi izgubljeno. Ponudio je da se njegova godišnja zarada prenosi na račun mojih roditelja i čak je financirao gradnju njihove nove kuće, budući da oni nikad prije nisu imali vlastiti dom. »Nezhat nema sreće«, tvrdio je otac. »Da je poživio, stvari bi vjerojatno bile drukčije.«

Dok joj je otac bio živ majčina ogorčenost imala je živu metu, a njezina omiljena bajka bila je romanca o Saifiju. On je bio princ koji ju je spasio. Voljela je oca, ali u njihovu su odnosu postojale zapreke pune nepovjerenja i povrijeđenosti. Bila je ona kreposna i zanemarena kći koja nikad ništa nije zahtijevala. Dok je bio živ za nju je bilo mjesta u njegovoj kući, no kako će biti sada kad je mrtav? »Ta kuća«, znala je reći teti Mini, »više nije moja.« »Nezhat, uzmi svoj dio i prekriži ostalo«, rekla joj je teta Mina i nastavila: »Nikad ti neće dati ono što smatraš da ti pripada.« Nakon što je umro, njezin je otac stekao posvećen status u njezinim očima i više ga nije mogla optuživati za prošle nepravde, pa je svu krivnju prebacila na muža.

U petak nakon djedove smrti održalo se okupljanje u njegovu čast u našoj dnevnoj sobi. Veličala se nje-

Stvari o kojima sam šutjela

gova filantropija, a neuspjeli su se politički pothvati navodili kao dokazi integriteta. Njegov nagao temperament tumačio se kao znak iskrene naravi, kao nesposobnost da se podnese bilo kakav oblik licemjerja. Majka je razglabala o tome kako je bio dobar otac, kako je posvetio više pozornosti njezinu odgoju nego onome njezine braće i sestara. Nikad neću zaboraviti dirljiv način na koji je navodila, kao dokaze njegove ljubavi, kazne koje je dodjeljivao samo njoj, i kako ju je, prošle godine, pozvao na razgovor u četiri oka i rekao da će joj platiti kuću koju želi izgraditi. »Ne šteti ni na čemu«, rekao je. Želim da imaš kuću kakvu zaslužuješ. »Sada«, rekla je plačljivo, »nikad neću živjeti u toj kući; ne mogu je podnijeti!«

Ta je kuća postala metafora majčinih odnosa s najbližima. Cijela obitelj uložila je mnogo vremena u njezino stvaranje. Raspravljalo se o svakom kutku, o svakoj su se površini morali sporazumjeti - kako moji roditelji međusobno, tako i oboje s mladim arhitektom. Gotovo smo svaki dan razgledavali nedovršenu strukturu kao kakva starog prijatelja. Ja sam čak odjenula posebnu majicu da bih zorno pokazala ličiocu u koju boju želim da oboji moju sobu. Sjećam se da sam sjedila pokraj svježe obojenog bazena, hipnotizirana bijelim mišem u kutu omamljenim od ispara-vanja. Kad je kuća bila dovršena, majka je stalno smišljala nove izlike da se ne uselimo. Kad je ustvrdila da ne može živjeti u njoj jer je podsjeća na oca, moj ju je otac podsjetio da u našoj sadašnjoj kući ima mnogo više stvari koje je podsjećaju na njega. Odgovorila mu je da je kuća predaleko od gradskog središta i zato neprihvatljiva. Naposljetku su je iznajmljivali i zatim prodali, tako da se u nju nikad nismo uselili.

Uto doba, u ljeto 1960., otac je rijetko bio kod kuće. Bio je on ambiciozan mladi muškarac koji se sigurnim koracima penjao u državnoj administraciji. Šah ga je imenovao zamjenikom teheranskog gradonačelnika. Majka i ja smo se svađale već gotovo svaki dan. Zabranjivala mi je izlaziti s prijateljima. Moj je dnevnik pun osjećaj frustracije, odbačenosti... U odlomku napisanom 21. ožujka, malo prije perzijske Nove godine koju smo trebali proslaviti u mjestu Sefid-Rudu s obitelji tete Mine, napisala sam: »Dok sam prala zube u kupaonici čula sam majku kako govori bratu da me ne može više podnijeti, jer joj upropaštavam ugled. Rekla je: »Ne idem s njom u Sefid-Rud. Ona me ne voli, priželjkuje moju smrt.«

DIO | PODUKE I UČENJE

Ali nisu li sve činjenice snovi čim ih ostavimo za sohom?

EMILY DICKINSON

POGLAVLJE 8.

OiUziL si kuće

0 SU ME KOD KUĆE MOGLI NATJERATI NA POSLUŠNOST, U

školi sam ubrzo stekla ugled teškog djeteta. Moja je odora uvijek bila zamrljana tintom. Imala sam dobre ocjene, no voljela sam književnost, povijest i algebru, a slabo marila za ostale predmete.

Nekolicina prijatelja i ja osnovali smo tajnu skupinu koju smo nazvali »Crveni vragovi«, a misija joj je bila osvećivati se nastavnicima. Organizirala sam štrajk protiv nastavnice engleskoga jer je, rastresena zbog vlastitih problema, cijeli školski sat govorila o svojem mužu.

Moji prijatelji i ja smišljali smo pjesmice o dr. Parsay, našoj strogoj, tuponosoj ravnateljici, a pjevušili smo ih u školskom dvorištu za odmor i tijekom ručka. Svako je jutro stajala na ulazu u školu i pregledavala nas. One među nama čije su odore bile prekratke, one s najlonskim čarapama umjesto bijelih pamučnih, ili našminkane i s lakiranim noktima, prekora je ili poslala kući. Sprdale smo se s njezinim izgledom i pitale se kakav seksualni život može imati s mužem. Kako

1021 • AzarNafisi

itko može voljeti takvu osobu? Jednom, kad je neki prijatelj bio izbačen iz jednog drugog razreda, s »Crvenim vragovima« bojkotirala sam nastavu. Naš prosvjed nije trajao duže od dva dana. Oca su zvali u školu gotovo svaki tjedan, no taj zadnji prijestup bio je ozbiljan. Rečeno nam je da bismo mogli biti izbačeni.

Dugo, kad god bih bilo Dr.Parsay. što čula o dr. Parsav, obuzeo bi me isti osjećaj mržnje. Ona je, poput majke, bila autoritarna osoba koja je u meni nagonski izazivala neposlušnost. Sjećam se njezina strogog izraza lica, beskompromisnog stajališta, imponirajućeg tona koji mi je poticao želju da joj poremetim rad i nagovorim ostale da se pobune. Tek sam se godinama kasnije, nakon što je umrla 1979., počela zanimati za njezin život. Tako sam doznala da je njezina majka bila jedan od prvih boraca za ženska prava u Iranu, zbog čega ju je režim napadao te je neko vrijeme bila prognana iz zemlje. Dr. Parsav bila je jedna od prvih žena koje su ušle u Parlament. Nekoliko je godina bila senatorica, a sedamdesetih je postala ministrica obrazovanja. Bila je zaslužna za promjenu školskih udžbenika koje je očistila od pogrđnih opisa žena i djevojaka. Nakon revolucije su je uhitili i na prijekom sudu optužili za sijanje pomutnje u zemlji, poticanje vjerskog rata, širenje prostitucije i kolaboraciju s imperijalistima. Na-

Stvari o kojima sam šutjela

103

vodno su je, budući da je bila žena i zato nedodirljiva, stavili u vreću. Nije razjašnjeno kako je ubijena; neki tvrde da su je strijeljali u vreći, drugi da su je kamenovali do smrti. Prema jednoj novijoj biografiji objesili su je zajedno s nekom prostitutkom, ali u njezinoj smrtovnici piše: »Uzrok smrti: rane od metaka.« Je li to bio predviđeni kraj za onaj dio inteligentnih žena koji još nije propao?

Poput mnogobrojnih životnih prekretnica, i odluka mojih roditelja da me pošalju u Englesku bila je plod jednog usputnog razgovora. Otac je tvrdio da mu je dr. Parsav savjetovala da me pošalje u inozemstvo kako bi me udaljio od »lošeg društva« u školi. Kasnije je govorio da me htio zaštititi od majčina neprijateljstva, od njezina vječitog bijesa i kivnosti. Zapravo, mora da je postojalo više razloga zbog kojih su me roditelji odlučili poslati u inozemstvo. Željeli su da dobijem »najbolje obrazovanje«, ali su tvrdili da se njihovi motivi razlikuju od motiva otmjenih obitelji koje su počele slati djecu u pomodne privatne škole u Britaniji i Europi. Dali su mi do znanja da čak i kad bi mi se dopala takva ideja oni ne bi imali dovoljno novca da je ostvare. Žrtvovat će se koliko mogu. Manjak novca postao je simbol vrijednosti u našoj obitelji. Nikad u biti nisam doznala koliko je novca dovoljno novca.

O mojem studiju u inozemstvu počelo se raspravljati dok sam išla u osmi razred, a svaki bi se dan vodila nova rasprava o tome kamo me treba poslati. Nakratko se razmatrala Amerika. Otac je volio Sjedinjene Države. Sam je bio poslan na Američko sveučilište u Washingtonu (D. C), kako bi stekao magistarski stu- t panj iz računovodstva i financija dok je ranih pede-

104 \ | AzarNafisi

setih radio u Ministarstvu financija. Dojmila ga se dobroćudnost i gostoljubivost ljudi koje je tamo

sreo te ponajprije sloboda da budu tko god ili što god žele biti. Osjetio je da je Amerika prikladno mjesto za djevojku poput mene.

Majka je bila protiv: tvrdila je da su ljudi tamo grubi i daje udaljenost prevelika. Predložena je Švicarska, ali i odbačena kao preskupa. Svako bi malo napomenula: »Šteta što Azi ne zna francuski; mogli bismo je poslati mojem bratu Aliju.« On je živio u Parizu gdje je stekao liječničko zvanje. Imala sam dojam da ustvari ne želi da odem u Francusku, pa čak ni da naučim francuski, jer je to bio njezin teritorij. »Molim te, ni riječi više«, - rekla bi mi kad sam uzela francuski kao izborni predmet na koledžu - »Afe s tim naglaskom. Ili govori francuski s pravilnim naglaskom ili ga nemoj govoriti.« Tada bi ponovila ono što je rekla već bezbroj puta: kako su, kad je posjetila Pariz prije dvije godine, svi bili toliko impresionirani njezinim znanjem francuskog jezika da su je smatrali izvornim govornikom. Naposljetku mi je francuski postao neosvojiva tvrđava. U društvu Francuza sam se crvenila i postajala nespretna: nikad se nisam osjetila dovoljno opuštenom da bih odgovorila i na najjednostavnije pitanje.

Iako je Francuze smatrala nadmoćnima, osobito ljude poput Napoleona i de Gaullea, najviše se divila Britancima. Oni su britki, uljudni, ali i prefrigani te nikad ne otkrivaju što im je na umu. Kako bi inače, sa svojega malog otoka, mogli osvojiti svijet? Još se sjećam prepirke roditelja nakon jednog domjenka organiziranog u čast Lyndona Johnsona, tada potpredsjednika Sjedinjenih Država. Otac je u to doba bio teheranski gradonačelnik, pa ga je Američko velepo-

Stvari o kojima sam šutjela

105

slanstvo pozvalo da sa suprugom bude nazočan zbivanju. Majka je pitala Johnsona bi li joj mogao preporučiti neku vrhunsku školu u Americi u kojoj se može dobiti solidno britansko obrazovanje. »Zar ne vidiš da je to dosta uvredljivo pitanje za potpredsjednika Sjedinjenih Država?« rekao je ogorčeno otac. »Trebao bi se osjećati povlaštenim«, odvrtila je majka te dodala: »Najvjerojatnije je i sam završio neku dobru britansku školu.«

Zbog divljenja prema britanskoj korektnosti, majka je možda bila uvjerena da će me boravak u Britaniji dovesti u red. Konačno, problem je riješila jedna draga rođakinja - Ama Hamdam. Djeca njezina muža bila su odsjela kod jednog uglednog Engleza, gospodina Cumpstvja koji je imao veliku kuću u Lancasteru zvanu Scotforth House. Mogu ostati tamo pod njegovom skrbi i pohađati mjesnu školu. Dogovoreno je da majka sa mnom provede prva tri mjeseca kako bi se uvjerila da je sve kako treba i da mi mjesto odgovara.

Otac mi je jedno poslijepodne, dok smo se šetali prostranom terasom u kući tete Nafise, ponosno rekao da imam sreće, jer se majci i njemu nikad nije pružila takva mogućnost i da nikad nisu imali nikoga tko bi se brinuo za njihovu budućnost sve do najmanje pojedinosti. Izrazio je želju da budem školovana i samostalna - oba moja roditelja bila su obuzeta idejom o mojoj obrazovanosti i samostalnosti. Još me jedanput podsjetio na svoju odluku da napusti Isfahan, bez prebijene pare i ne poznajući nikoga. »Položaj u društvu i ugled koji ćeš steći«, rekao mi je, »ne smiju imati nikakve veze s onim što si naslijedila. Ideš se tamo školovati, ali očekujemo da se vratiš i služiš svo-

4 joj domovini - tvoje je mjesto ovdje, u ovoj zemlji koja

1061 | AzarNafisi

ti je toliko toga omogućila.« Položaj u društvu, služba domovini - sve je u našoj obitelji bilo bremenito značenjem.

Mjesec prije odlaska provela sam u stroci oproštajnih slavlja. Posjećivali smo različite rođake i obiteljske starješine kako bismo se oprostili od njih i dobili blagoslov. Jedne pamćenja vrijedne večeri roditelji su me odveli starijem bratu Ame Hamdam, Saidu Nafisi-ju kojega smo zvali Amu Said, odnosno ujko Said. Amu Said. Amu Said školovao se u Europi. Bio je dobro upućen u književnost i povijest te jedan od najpoznatijih suvremenih intelektualaca. Osim mnogobrojnih djela o iranskoj povijesti i književnosti potpisao je i nekoliko prozih djela, Francusko-perzijski rječnik i mnoštvo prijevoda, među ostalima i onaj Homerove Ilijade i Odiseje. Njegova glavna slabost bila je tzv. »raspisano pero«, budući da je znao biti istodobno pronicav i plitak, precizan i nepromišljen.

Moji su me roditelji često vodili k njemu, a živio je pokraj Nafisijeve aleje u naizgled napuštenoj

pokrajnjoj ulici koju je po sredini presijecao isušeni potok. Njegova je kuća zimi bila pomalo hladna i vlažna. Imala je neko čudno svojstvo, kao da je u njoj uvijek,

Stvari o kojima sam šutjela | | 107

u bilo koje doba dana, bila večer. Pokućstvo kao da je iščezavalo u tom okružju, zbog čega su se otrcani naslonjači i stolci činili nestvarnim predmetima, poput tajni koje sam zamišljala da se kriju u sjenkama te prekrasne kuće.

Jedina svijetla soba u kući bila je knjižnica - tamo su hrpe knjiga popunjavale police ili su bile privremeno posložene po podu. Te su mi se knjige činile žive, poput kornjača s četvrtastim leđima i nevidljivim nogama. Kad god smo došli u posjet, Amu Said bi me u određenom trenutku, upućujući mi jedan od svojih rijetkih, ispod guste brade djelomice skrivenih osmijeha, poslao u knjižnicu naznačujući mi točno mjesto gdje je knjiga koju trebam donijeti. Možda sam baš zbog toga začarana mjesta uvijek zamišljala ne kao veličanstvena zdanja, nego kao sjenovite ruševine čija divota počiva u tajnama skrivenima u njihovim mračnim zakucima.

Amu Saidu je dobro pristajala uloga čarobnjaka, budući da je i samom pojavom postavljao zagonetke koje sam žudjela otkriti. Bio je visok i vitak, s neobično izduljenim tijelom - činio se gotovo elastičnim. Njegovo lice nije bilo ni ljubazno ni hladno, nego je privlačilo velikim smeđim očima koje kao da su, iza naočala s debelim okvirom, gledale u neku nepoznatu i nevidljivu točku ili odredište. Budući daje vrlo rijetko gledao bilo koga u oči, uvijek bih s istom zapanjeno-šću otkrila s kolikom je pozornošću slušao sugovornika.

Amu Said je bio dvadesetak godina stariji od oca. Kao mladić proživio je Ustavnu revoluciju koja je radikalno ograničila moć apsolutističke monarhije i 4 ortodoksnog klera te je svjedočio događajima kada

108 \ • AzarNafisi

je Kadžarsku dinastiju svrgnuo kozački časnik, kasnije okrunjen kao šah Reza Pahlavi. Šah Reza počeo je stvarati kohezivnu nacionalnu državu osnivajući moderne ustanove, uspostavljajući sekularni pravosudni sustav, centralizirajući vlast uz pomoć mreže željezničkih pruga te potičući razvoj vojske. Iran je doživio napredak, no stari apsolutizam nikad nije posve nestao: on se ponovno pojavio u promijenjenom obliku kao moderna politička diktatura koja je neprestance potkopavala vlastite etablirane institucije, osobito Parlament i sudstvo.

Godine 1921. Amu Said je sa šačicom istomišljenika, pisaca i intelektualaca, osnovao Iran-e Džavan (Klub mladih Iranaca) - skupinu čiji je zadatak bio uspostaviti demokraciju u Iranu. Ona je zahtijevala ukidanje svih zakonskih i pravnih povlastica stranim državljanima, gradnju željezničkih pruga u različitim dijelovima zemlje, zabranu opijuma, obvezno javno obrazovanje, ublažavanje restrikcija kako bi što više mladih Iranaca moglo studirati u inozemstvu, gradnju muzeja, knjižnica i kazališta, emancipaciju žena te ono što se zvalo »prihvatanje naprednih aspekata zapadne civilizacije« i konačno, osnutak sekularne države i odvajanje građanskih od vjerskih zakona. O tome koliko su se stvari u međuvremenu promijenile dovoljno govori činjenica da su pripadnici sljedeće generacije Iranaca - naraštaja mojih roditelja - uglavnom bili članovi istoga Kluba mladih Iranaca, ali se on iz živahnog kulturno-političkog društva pretvorio u pomodan društveni i kockarski klub.

Amu Said je bio stalan izvor prijepora u našoj obitelji. Došao je na dosta zao glas nakon što je objavio roman »s ključem« Na pola puta do raja, u kojem je

Stvari o kojima sam šutjela

109

razotkrio dekadenciju i političku nekompetentnost iranske elite te njezinu dvojbenu lojalnost stranim silama, osobito svenazočnim Britancima. Istaknuti Iranci primljeni u Red slobodnih zidara u njoj su opisani kao agenti britanske vlade. Knjiga je zaoštrila odnose s njegovim bratom, ministrom financija, čije je prijatelje (neke neopravdano) uzeo kao mete. Njegova su stajališta o tim stvarima katkada bila neumjerena, čak su graničila s paranojom.

S Amu Saidom je bilo nemoguće izaći na kraj. Obitelj se ponosila njegovim književnim ugledom, ali su je neprestance ozlojeđivali njegovi napadi na prijatelje i kolege. Kasnije je bio prisiljen veličati Šaha i opozvati svoje kritike kako bi mogao pisati i zarađivati za oskudan život. Unatoč

tome, ali i činjenici da je veći dio života proveo u stalnoj zebnji zbog novčanih poteškoća (što je rezultiralo obiteljskim sukobima i bračnim napetostima), o njemu se u našoj obitelji govorilo s velikom strahopoštovanjem te se njegov način života cijenio više od alternativnog bogatstva i moći za kojima su moji roditelji istodobno težili i prezirali ih. Ni njegovi financijski, ni osobni, ni politički problemi nisu narušavali sliku koju sam o njemu stvorila kao o svojevrsnom čarobnjaku. Te večeri, kad smo se otišli pozdraviti s Amu Saidom, on se okrenuo prema meni i, ne podižući pogled, rekao: »Možda ne znaš, ali kad su mene poslali u Europu samo je šačica ljudi odavde bila u inozemstvu. Svijet, ovaj naš svijet ovdje, bio je puno manji. Žudjeli smo za obrazovanjem. Nadam se da nećeš to što ti se pruža uzeti zdravo za gotovo.« Ne čekajući odgovor, dodao je: »Tako, sada ćeš morati stati na vlastite noge. „ Jesi li razmišljala o tome što želiš biti u životu?«

110 I •

Htjela sam reći - želim biti poput vas, no to mi se učinilo previše ulizički, pa sam rekla da ne znam. »Moraš imati neki uzor«, napomenuo je. Rekla sam da ga nemam. Ali čim sam to izgovorila, pa čak i prije, znala sam da sam u neprilici. »Ma, mora da imaš nekoga kome se diviš, tko bi željela biti?« »Rudaba«, ispalila sam na kraju, misleći na omiljenu junakinju iz Šahname.

»Ma nemoj mi reći, Rudaba a ne Rustem, nije loše«, rekao je. »Neobičan izbor. Otiđi u knjižnicu«, zahtijevao je i rekao neka mu donesem jednu knjigu čije mi je mjesto naznačio. »To je moj oprostajni dar«, izgovorio je predajući mi knjigu. »Jednog dana kad budeš čitala to djelo možda ćeš mi biti zahvalna. Darujem ti ga zbog tvojeg divljenja prema Rudabi.« Radilo se o Vis i Raminu, djelu Fahredina Gorganija koji je živio otprilike u isto doba kao i Firdusi.

Te večeri, dok smo hodali prema automobilu uskom vijugavom alejom s isušenim potokom u sredini, osjetila sam majčino nezadovoljstvo. Trebala sam reći da mi je ona uzor. Ona nikad nije pravila razliku između bitnih i beznačajnih stvari. U automobilu je šutjela, kao i ja: ona zbog bijesa, a ja zato što sam znala da sam uzrok tog bijesa. Otac je pokušavao razbiti napetost na svoj uobičajeno pomirljiv način.

»Ne zaboravite«, počeo je poprimajući svoj propovjednički ton, »da kad je Amu Said bio dijete na selu nije bilo pravih škola. Djeca iz viših slojeva dobivala su obrazovanje ili kod kuće ili u maktabima - sobicama u kojima su, od ranog jutra do večeri, učenike različitih dobi podučavali siromašni klerici. Amu Said je među prvima pohađao modernu školu. Zapravo,

Stvari o kojima sam šutjela

njegov otac, osobni kraljev liječnik, osnovao je prvu takvu školu.« Nikakve reakcije nije bilo ni s majčine ni s moje strane, pa je nastavio opuštenije, kao da ga slušamo: »Tvoja majka ima itekako pravo smatrajući da bi trebala poznavati povijest svoje zemlje. Već si dovoljno odrasla da počneš te stvari shvaćati ozbiljno. Nije dovoljno poznavati Šahnamu; moraš početi posvećivati više pozornosti stvarnoj povijesti.« Mrzila sam kad je poprimao taj ton samo kako bi joj ugodio, što mu je uostalom rijetko polazilo za rukom. Ona ga je samo prostrijelila pogledom punim mržnje i okrenula glavu prema prozoru.

Te noći, kad sam je došla poljubiti za laku noć, majka se okrenula na drugu stranu i rekla: »Idi i poljubi svoj imaginarni uzor, svoju Rudabu.« Povukla sam se u sobu, suzdržavajući suze i stišćući u rukama Amu Saidov dar. I to je, poput one o Rudabi, bila pripovijest o nesretnim ljubavnicima. Što da učinim s nekoliko stotina stranica pjesme napisane prije nekoliko stoljeća? Pokušala sam je čitati u krevetu. Ali, bilo je preteško pa sam uzela drugu, poznatiju pjesmu. Trebala su mi dva desetljeća i jedna revolucija da shvatim koliko sam dragocjen dar dobila toga dana.

POGLAVLJE 9.

Pozorno sam slušala sve očeve priče, no neke bi me nagnale da zadržim dah i doslovce se ukočim od očekivanja. Jedna od njih bila je, i još jest, priča o Rudabi. Tada još nisam bila svjesna njezinih dubljih implikacija, no poput određenih motiva koji se neprestance vraćaju, Rudaba se stalno ponovno i u različito vrijeme pojavljivala tijekom cijeloga mojeg života. Tek kad sam počela pisati ovu knjigu sjetila sam se da sam prema njoj nazvala svoju imaginarnu pratiteljicu - sjećanje je iskrsnulo iznenada, kao da me prekorava, i zahtijevalo je punu pozornost.

Rudaba i Zal bili su roditelji Rustema, glavnog lika u Šahnami i najvažnijega mitskog junaka u perzijskoj književnosti. Rustem je živio sto godina, obdaren je bio Ahilejevom hrabrošću te

Odisejevom lukavošću i daleko je bio važniji od vladara čija je kraljevstva štitio od neprijatelja. A ipak, on nikada nije uspio privući moje zanimanje u mjeri u kojoj su to uspjeli njegovi roditelji, sjedokosi Zal i Rudaba.

Stvari o kojima sam šutjela

113

»Od pogleda skrivena, u palači prebiva Od sunca samog ljepša kraljevna-djeva. Trepavice mrke, ko gavranova krila Oči joj zasjeniše, dva narcisa divlja. Tražiš li mjesec, ti lice joj pogledaj; Za mošusom tragaš li, kosu joj raspleti. Ona rajski je prizor, divotom sva zrači, Dražest takvu podno neba nećeš naći.«

Njezine su obrve poput »luka«, njezin je nos »srebrna trska«, a njezina su ustašca poput »stegnuta srca očajnika«... Tjerala sam oca da mi toliko puta ponovi priču o ljubavnicima Rudabi i Zalu da sam je znala gotovo napamet. Rudaba je valjda prvi u dugom nizu književnih likova kojima sam bila opsjednuta i s kojima sam se, na ovaj ili onaj način, poistovjećivala.

Kad bi mi otac počeo pripovijedati tu priču, prve riječi glasile su: »Sam, sin Narimanov, bio je najjači

Ilustracija iz priče o Zalu i Rudabi u slikovnici koja je pripadala Azarinom ocu.

114 | | AzarNafisi

ratnik u Iranu. Njegova mu je žena rodila dijete, milo koliko dijete može biti, tek - imalo je sijedu kosu poput starca. Sam je bio toliko zdvojan zbog sinove sijede kose da je naredio da ga ostave u šumi. Majka ga je pokušala spasiti ostavivši ga u blizini visoke planine na čijem je vrhu živjela velika mitska ptica Simurg. Si-murg se sažalio nad Žalom, pružio mu zaklon i hranu te ga podizao zajedno sa svojim potomkom sve dok se nije prometnuo u naočitog mladića, snažnog i neustrašivog. Trgovci u karavanama koje su prolazile preko planine opazili su Zala i ubrzo o njemu pronijeli glas. Budući da, kako ističe Firdusi, »ni dobro ni zlo ne ostaju skriveni«, jedne je noći Sam, kojega je počela mučiti grižnja savjesti, usnuo da je njegovo napušteno dijete živo. Sljedeće je noći sanjao stijeg podignut na nekom brdu i mladića kako predvodi vojsku, dok mu uz bok jašu vrhovni svećenik i mudrac. Sam je požalio zbog svojega nesmotrenog postupka i, posavje-tovavši se s mudracima, otišao tražiti sina. Otkrio gaje u zemlji čarobnog Simurga i pozvao ga natrag na dvor, moleći za oprost. Zal je nerado napustio Simurga. Tom mu je prigodom velika ptica dala nekoliko svojih pera napominjući da, kad se god nade u nevolji, baci pero u vatru i pozove je. Ona će doći u pomoć u obliku crnog oblaka.

Kad je kralj Manučer, Iradžev unuk, naredio Samu da pođe u rat, Sam je Zalu predao vlast nad svojom zemljom. »Živaj u životu i budi velikodušan«, savjetovao mu je. »Tragaj za znanjem i budi pravedan.« Zal je poslušao očev savjet te je okupio najpametnije ljude iz svih dijelova zemlje i dugo učio s njima. A onda je odlučio posjetiti prostrane teritorije pod svojom vlašću. Na tim putovanjima Zal je na kraju dospio u

Stvari o kojima sam šutjela I 115

Kabul (u današnjem Afganistanu), prijestolnicu kralja Mehrana.

Jednom zgodom dok je prisluškiivala razgovor roditelja, kći kralja Mehrana, prelijepa kraljevna Rudaba, čula je za Zalovu naočitost, njegovu hrabrost i njegove junačke podvige te se odmah zaljubila u njega. »Zaljubljena sam, a moja je ljubav poput morskog vala što uzdiže svoju krijestu prema nebu«, povjerala se dvorkinjama. »U snu me nikad ne ostavlja. Mjesto u mojem srcu gdje bih trebala osjećati stid ispunjeno je ljubavlju i njegovo mi je lice dan i noć pred očima. Pomognite, savjetujte mi što da radim. Morate smisliti neki plan, reći mi kako da si oslobodim srce i dušu od te agonije obožavanja.«

»Zar te nije stid?« rekoše dvorkinje. »Znaš li što bi to značilo za tvojeg oca?« Pitale su se je li Rudaba doista spremna voljeti »nekoga koga su podignule ptice na planini, poznatoga među ljudima po čudaštvu?«

Dvorkinje su je podsjetile da može imati kojega god muškarca poželi i ne treba čeznuti za strancem koji se doimlje kao starac i toliko je različit od ostalih.

Žalova čudnovatost za mene je bila jedna od njegovih glavnih čari, i to što je Rudaba izabrala takvog muškarca samo ju je uzvisilo u mojim očima. Možda je i način na koji mi je otac

pripovijedao tu priču pridonio simpatiji. U svakom slučaju, već sam bila zaljubljena u oboje u razdoblju kada sam sama počela čitati priču. Otac je rekao: »Djevojci je bilo teško suprotstaviti se roditeljima. Nemoj si štogod pogrešno umisliti. Udeš li u sukob s roditeljima, bolje ti je da imaš dobar razlog za to.«

Ali, Rudaba je donijela čvrstu odluku i nije se dala odgovoriti zbog predrasuda. »Ne želim više slušati te

116 | ↓

gluposti. Ne želim kineskoga cara, ni kralja Zapada, ni kralja Perzije. Samov sin Zal jedini je kojeg želim. On mi je ravan po lavovskoj snazi i stasu. Zvali ga vi mladim ili starim, mi ćemo biti jedno tijelo i jedna duša.«

Napamet sam znala prizor kad je Zal prvi put posjetio Rudabu u njezinoj palači. Zamišljala sam ga tako živopisno da sam bila malo razočarana kad sam ga prvi put pročitala u originalnoj Firdusijevoj verziji. Začuvši sa svojega visokog prozora Zalov glas, Ruda-ba je raspustila kosu tako da je »pala kolut po kolut, rasplićući se poput mnoštva zmija«. Rekla je: »Popni se po ovim crnim kovčama što sam ih rasplesla za te.« Iako zaslijepljen divotom njezina lica i kose, Zal nije htio udovoljiti njezinoj molbi. Umjesto toga uzeo je od paža uže, smotao ga bez riječi u omču i bacio u vis. Omča se zakvačila za zid i Zal se brzo popeo šezdeset lakata do Rudabina prozora. Slijedili su zagrljaji, poljupci i vino.

»Iz trena u tren njihova raste žudnja, I razgnaše razbor ljubavi pomutnja; Strašću svladani, tijela prepletenih Ostadoše ljubavnici do zore sjedinjeni. Toliko čvrst njihov zagrljaj bješe Da udove jedva rasplest uspješe Kad rastanka kucnu čas...«

Njihovu braku protivile su se obje strane. Iako je kraljevstvo Rudabina oca palo u vlast Irana, on je bio potomak njegova najomraženijeg neprijatelja, vražjega kralja Zahaka, pa nijedna strana nije posve vjerovala drugoj. Kralj Manučer i Zalov otac Sam pokušali su odgovoriti Zala od odluke da se oženi djevojkom iz

Stvari o kojima sam šutjela • \ 117

Zahakove loze. Ljubavnici su morali svladati goleme prepreke, činiti kojekakve ustupke i proći mnoge kušnje prije nego što im je bilo dopušteno stupiti u brak.

Vrlo brzo nakon vjenčanja Rudaba je zatrudnjela. Njezina je trudnoća bila vrlo teška, a lice joj je od boli požutjelo poput šafrana. Požalila se majci da ne može nositi teško breme u svojoj utrobi i da osjeća kako umire. Jednog se dana onesvijestila i nijedan je liječnik nije uspio prizvati k svijesti. Očajan, Zal se sjetio pera što mu ih je dao Simurg kako bi ga mogao dozvati u neprilici. Kad je zapalio jedno, Simurg se pojavio. Rekao mu je da mu valja slaviti, jer će uskoro dobiti sina kojemu na svijetu neće biti ravna po hrabrosti i dobroti.

Rustema je moralo dojiti deset dojlja, a kad je prestao sisati jeo je za desetero odraslih. Bio je naočit i snažan, poput junačkoga djeda od kojega je naslijedio i ratničke osobine. A više od četiri stotine godina Ru-stem je bio prvak i zaštitnik Perzije bez kojega nijedan kralj nije mogao sigurno vladati. Njegovoj hrabrosti i domišljatosti nije bilo ravne na cijelome bijelom svijetu.

Kad sam kasnije čitala Šahnamu, dojmilo me se kako je otac prikazivao Rustema kao gotovo besprijekoran lik, ali s jednom kobnom slabosti: bio je previše zaokupljen poslovima da bi se posvetio trajnijim željama srca. Rustem je u jednoj bitki slučajno ubio vlastita sina Suhreba.

Osobno smatram da gaje skupo stajalo odbijanje da se posveti stvarima srca.

Muškarci se u Šahnami odlikuju ponajprije očitovanjem fizičke hrabrosti; oni su ratnici, premda su najdopadljiviji među njima, poput Iradža, slojeviti i •, tankoćutni, obdareni moralnom odvažnošću i integri-

118 | ↓

tetom. Žene, s druge strane, poput Rudabe, posjeduju drugačiju vrstu hrabrosti, zatajniju, ali ne i manje važnu. Rudaba unosi u pripovijest osobne osjećaje i nagnuća što ih muškarci poput Rustema preziru ili zanemaruju. Kako bijedno izgledaju sve pobjede veličanstvenih ratnika bez ljubavi za koju je Rudaba bila spremna žrtvovati život!

Rudaba je u Šahnami jedna od mnogih važnih žena stranog podrijetla. Ona će ostati zapamćena uglavnom kao Rustemova majka. Njezin svekar, njezin muž i kasnije sin, likovi su koji postižu

junačka djela, odlaze u rat i pronose slavu svoje domovine. Firdusijeve žene, pak, stječu besmrtnost u ulogama majki, supruga ili ljubavnica. One očituju drugačiju vrstu hrabrosti, potvrđujući svoj identitet kad je sve usmjereno protiv njih i odabirući voljene muškarce. U paralelnom svijetu fikcije Firdusi je stvorio likove koji krše norme vlastita društva i ruše njegove tabue. Te žene, bez ikakvih javnih pretenzija, sa svojom otvorenom, nespontanom osjetilnošću i nepokolebljivošću, za mene su bile daleko romantičnije od bilo kojeg muškog junaka.

U Šahnami postoje i žene poput lijepe Gurd Afrid koje pokazuju hrabrost odijevajući se u muško ruho i boreći se na bojištu. No, zahvaljujući ženama poput Rudabe u meni se ukorijenila predodžba o drugačijoj vrsti žene čija je hrabrost zatajna i osobna. Ne postavljajući velike zahtjeve, ne težeći spasiti čovječanstvo od sotonskih sila, te junačke žene sudjeluju u tihoj pobuni, ne zato što žele steći javno priznanje, nego zato što ne mogu biti drugačije. Iako je njihov broj ograničen i premda su ranjive, radi se o odvažnoj ranjivosti koja prevladava ženomrstvo njihova tvorca i njegova doba. Stvari o kojima sam šutjela

119

Moji prvi uzori bile su imaginarne žene iz očevih priča - ne pasivne junakinje iz bajki, »dobre« djevojke prikladno nagrađene za dobrotu, nego prije erotične i emotivne Firdusijeve žene. Kasnije, kad sam pročitala Vis i Ramin, knjigu koju mi je Amu Said darovao prije odlaska u Englesku, otkrila sam još jednu takvu izvanrednu priču koja me duboko dojmila. U svim tim djelima zapahnuo me neki dah potisnute erotičnosti stoje izbijao iz idealiziranih ženskih likova. Priča o Vis i Raminu, napisana četrdeset godina nakon Firdusijeve Šahname, također vuče podrijetlo iz predislam-skoga zoroastrijskog Irana i vjerojatno je predstavljala još jedan pokušaj da se evocira i uzveliča nekadašnja kultura. Ispričana je uglavnom iz perspektive prelijepa i smione junakinje Vis. Njezina izričita putenost i zdrava seksualnost daju »krv i meso« pjesničkim apstrakcijama. Pogledaj te veličanstvene žene, mislila sam, stvorene u tako ženomrzačkim i hijerarhijskim društvima, no one predstavljaju subverzivna žarišta oko kojih je konstruirana cijela radnja. U načelu, sve bi se trebalo okretati oko muškog junaka. Ali, upravo je nazočnost tih žena ono što pokreće zbivanja i izbacuje čovjekov život iz tradicionalne kolotečine te ga navodi da promijeni način života. U klasičnim iranskim pripovijetkama aktivne žene vladaju prizorom; one su pokretači radnje. Nastavljajući čitati iransku poeziju, nije me začudilo kad sam otkrila daje gotovo tisuću godina nakon što je Gorgani uvijekječio Vis u svojoj poemi, žena po imenu Foruk Farohzad veličala svojeg ljubavnika u besramno putenim i iskrenim pjesmama. Naša najbolja poezija oduvijek je bila subverzivna i usmjerena protiv pravila i uvijek je predo-dređivala i preoblikovala stvarnost i način na koji je 1201 • AzarNafisi

opažamo. Kasnije sam našla tragove tih nepokornih žena u modernim pjesnikinjama. Ne samo u Foruk Farohzad nego i u Alam Tadž i Simin Behbahani, te u djelima zapadne kulture u Catherine Earnshaw u djelu Emily Bronté, Elizabeth Bennet kod Jane Austen, Dorothee Brooke kod George Eliot, Jane Eyre kod Charlotte Bronté, u Stendhalovoj Madame de la Mole i Mathilde. čak se i uglađena Sophia Western u Tomu Jonesu i Richardsonova razdražujuće smjerna Clarissa Harlow odlikuju time što su se suprotstavile volji roditelja, svojim društvima i njihovim pravilima te odvažile zahtijevati da se udaju za čovjeka po svojem izboru. Možda su upravo zato što su bile uskraćene za toliko toga u stvarnome životu, žene postale toliko subverzivne u području mašte, suprotstavljajući se nametnutom autoritetu, oslobađajući se starih struktura, odbijajući se pokoriti. Tjedni prije mogeg odlaska u Englesku brzo su protekli. U ono se doba vrtjela jedna popularna pjesma u kojoj pjevač oplakuje odlazak svoje drage. Nazivajući je svojim »tek pristiglim proljećem« tuguje jer ga napušta, no nada se da će mu ostati vjerna. Svaki put kad bi je čula, majka se okrenula prema meni i pogledala me očiju punih suza. Sada je bila previše zaokupljena pripremama za naš put da bi se natezala sa mnom, iako bismo se povremeno porječkale, primjerice zbog odjeće koju mi valja ponijeti ili koliko dugo smijem ostati vani s prijateljima. Ona i Monir plele su šalove i džempere za mene - sve mi je to trebalo potrajati dugo, dugo godina. U Engleskoj je hladno, tvrdila je, i sve će mi to kad-tad zatrebati. Brat je objavio primirje u našim redovitim bitkama i čak je prestao prisluški- Stvari o kojima sam šutjela

ti moje razgovore s prijateljima. Između Mohammeda i mene uvijek je postojalo neko bratsko-sestrinsko su-parnišvo, unatoč velikoj ljubavi koju smo je gajili jedno prema drugome. S moje strane sadržavalo je primjesu ljubomore zbog pažnje koju mu je posvećivala majka. Ali njegovo je bilo puno nježnije: iako sam ga ponekad znala povrijediti i premda ga je majka poticala da se žali na mene, nikad me nije »cinkao.« Možda se zapravo nije želio toliko natjecati sa mnom koliko sudjelovati u mojim aktivnostima - na kraju krajeva, ja sam bila njegova starija sestra. Prisluškivao je moje razgovore s prijateljima i oponašao me pišući vlastita sjećanja u moj dnevnik - još čuvam stranice ispisane njegovim dječjim rukopisom: »Dragi dnevniče, imam devet godina i pišem u bilježnicu moje sestre...« Ali, bio je i vrlo domišljat te je uz ujakovu pomoć pokušao izgraditi kemijski laboratorij i knjižnicu. S godinama je naše rivalstvo preraslo u iskreno dijeljenje zajedničkih interesa.

Jedino čega se sjećam do dana odlaska jest niz bučnih oprostaja pomiješanih s besramnim suzama i histeričnim prosvjedima te iznenadna tišina u zrakoplovu koja je istaknula neopozivu činjenicu da nikakvo samosažaljenje ne može preokrenuti tijek događaja. Krotko sam sjedila pokraj prozora i iznenada me obuzeo osjećaj da smo majka i ja same na svijetu. Pokazala mi je kako pričvrstiti sigurnosni pojas i držala me za ruku dok sam pokušavala zadržati suze. Nakon nekoliko minuta počela mi je govoriti vrlo blagim glasom. »Sretna si«, ustvrdila je, »jer imaš roditelje koji se brinu za tebe i dovoljno te vole da prihvate to odvajanje; ja nikad nisam doznala što znači imati majku, koliko to radost i utjehu donosi. Želim da imaš ono

1221 • AzarNafisi

što ja nikad nisam imala.« Ubrzo je njezin glas postao sanjiv i jednoličan kad mi je počela pripovijedati priču na koju će se u budućnosti često vraćati.

»Imala sam četiri godine«, počela je držeći ruku na mojoj kao da me želi spriječiti u bijegu. »Živjeli smo u jednoj kući usred golemoga vrta u Kermanu (tamo smo tada stanovali) kakvi su danas već vrlo rijetki: bio je to jedan od onih starih perzijskih vrtova s visokim stablima i potocima te sićušnim cvjetićima na njihovim sprudovima. Usred noći probudio me ženski plač. Utrčala sam u dnevnu sobu i tamo zatekla strinu, Nanu i slugu - svi su bili na broju. I otac je bio nazočan. Nitko se nije obazirao na mene. Otac je izišao na verandu i ja sam krenula za njim. Mislim da je sjao mjesec, iako je bilo vrlo mračno. Bilo me strah stabala i njihovih sjena i gotovo sam trčala kako bih držala korak s njim hodajući uz široki potok što je žuborio sredinom vrta. Tada je, iznenada, zastao. I ja sam zastala. Tamo na tlu pokraj potoka ležalo je majčino tijelo.«

To je bilo njezino jedino sjećanje na majku. Kad je kasnije prepričavala taj događaj, smanjila je broj svojih godina s četiri na tri i konačno na dvije. Moja druga baka rekla mi je da je majka bila odrasla djevojčica kad je baka umrla - imala je najmanje sedam ili osam godina, no tu je verziju opovrgavala majčina strina, njezina saveznica protiv druge bake, koja je tvrdila da je majka bila vrlo mala kad je izgubila majku. I bakina dob također se mijenjala: u prvim verzijama imala je osamnaest godina kad je umrla, a kasnije šesnaest. No, to zapravo nije bilo važno; jedino što je bilo važno jest to da je bila vrlo mlada.

Danas me zapanjuje činjenica daje tijekom godina, svaki put kad bi je ispričavala, majka izgovorila tu

Stvari o kojima sam šutjela | | 123

priču na isti način. Glas bi joj uvijek poprimio sanjiv i mehanički ton kad god bi stala iskapati uspomene u kojima mi nismo imali udjela. Neobično je pritom da je to činilo njezina sjećanja još dirljivijima. Dok mi je žena koja je plesala sa Saifijem bila posve nepoznata, ova mi je, ukočena od straha pred majčinim truplom, bila i previše poznata.

Uvijek je prekidala priču u trenutku otkrića. U to doba bogati su prali svoje mrtve u potocima koji su im tekli kroz vrtove prije nego što bi ih otpremili u mrtvačnicu. često sam pokušavala zamisliti taj prizor, slijedeći majku duž potoka i nailazeći na bakino tijelo. Pokušavala sam zamisliti što se dogodilo nakon toga. Je li ona shvaćala što to znači? Je li je otac na kraju primijetio i odveo? Je li je zagrlio?

Mrtvi se skrućuju u nepromjenjivim lijesovima koje za njih izrađujemo. A zapravo se mijenjanju

zajedno s nama, osobito ako su umrli mladi poput Sai-fija i bake. Upravo je zato tako neobično, ne to što je moja baka umrla, nego da nitko nije sačuvao nikakvo sjećanje na nju, da ne postoji nitko tko bi rekao koje je bilo njezino omiljeno jelo, ili: »Ovo ovdje me podsjeća na Šamoluk.« Djed je nikad nije spominjao. Nismo znali čak ni gdje je pokopana. Sumnjam da je majka ikad posjetila njezin grob ili doznala gdje se nalazi. To me strahovito boljelo i budilo u meni osjećaj sućuti prema majci, čak i kad bih se ljutila na nju, budući da je jedina uspomena koju je sačuvala na svoju majku bila njezina smrt, i nikad se nije, ni jedan jedini put, prisjetila nečega iz razdoblja dok je ona bila živa.

Taj let u London bio je važan iz više razloga, no tih nekoliko minuta koliko je majci trebalo da mi ispri-

124 | • AzarNafisi

i nakon toga šutnja, neizbrisivo su mi se urezali u pamćenje. Tada još nisam bogzna što osjećala prema mrtvoj baki o kojoj ništa nisam znala. Tek ću joj kasnije početi posvećivati pozornost. No, priča o njezinoj smrti čudesno je utjecala na moje osjećaje i moje stajalište prema majci. Navela me da suosjećam s njom i kao da je opravdavala njezin bijes. Poželjela sam da mogu uskrisiti baku, osloboditi ih obje toga prizora - te noći kad je umrla. I poželjela sam utješiti majku. Danas mi je žao što to nikad nisam učinila. Umjesto toga, nonšalantno sam zapitala: »I što je onda bilo?« Nije odgovorila. Za razliku od oca, koji nam je pripovijedao duge priče o sebi i uvijek ih analizirao, majčine nikad nisu imale ni početak ni kraj. Obično su se sastojale od jednog jedinoga događaja, važne zgrade predstavljene poput zagonetke koja upućuje na svakojaka značenja.

Poput Saifijeve, bakina odsutnost učinila ju je još prisutnijom u našim životima. Polako smo postajali sve svjesniji činjenice da je njezina smrt odredila sve što je majka postala. U Pepeljugi, kao i u Snjeguljici, mrtva majka je izlika, a njezina odsutnost važnija je od nazočnosti. Pričama su potrebni žalost i sukob, strah od gubitka i nada u povratak izgubljenog. Da je moja baka poživjela, ne bi bilo potrebe za pomajkom. Zbog toga je zla pomajka toliko slikovita, toliko očaravajuće živa - njezina zločestoća potiče niz akcija i reakcija. Majka je također izigravala lik iz neke vrste bajke, jedino što nije našla pravoga princa na bijelom konju. A ni njezino strpljenje nije bilo nagrađeno vječnim mirom i srećom.

čak se i Pepeljuga morala ponašati na određeni način ne bi li očarala princa, no majka nije imala dara za

Stvari o kojima sam šutjela

125

to. Njezina ogorčenost na prošlost sve se više raspli-njavala u općenitijem nezadovoljstvu sa sadašnjošću. Na neki smo je način iznevjerili. Njezini su duhovi postajali sve stvarniji, a mi, njezina obitelj, sve udaljeniji i nepristupačniji.

Ne znam što bi se dogodilo da nismo proveli ta tri mjeseca u Lancasteru. Iako to tada još nisam shvaćala, to je iskustvo u meni probudilo jedan nov osjećaj - ili, ako hoćete, slabu točku - koja će kasnije potpuno odrediti moj odnos prema majci. Bilo je to poput potočića koji daje naslutiti prostranu i golemu rijeku čiji se potencijal, jednom otkriven, više ne može zaboraviti.

POGLAVLJE 10.

Scdtjdrtk ttnt

Dan kad smo sišle s vlaka na lancasterskom kolodvoru bio je varljivo sunčan. Ubrzo mi je bilo suđeno otkriti daje ono zbog čega sam uvijek patila od nostalgije u Engleskoj - neprestana kiša i sivo nebo - zaslužno i za zasljepljujuće zelene livade i čarobne zvončice. Na peronu nas je dočekaio krupan debeljuškast muškarac na štakama, u društvu domaćice Ethel.

Gospodin Cumpstv, poznat pod nadimkom »Ski-pper«, navodno je nastradao kao kapetan nekog broda, vjerojatno u ratu. No, zanimljivija je bila priča o njegovoj ljubavnoj vezi s vlasnikom Scotforthskog dvorca, imućnom ženom koja se zaljubila u njega i on u nju, pa je ostavio suprugu i obitelj. Kad je umrla, naslijedio je kuću i uštedevinu. Skipperovu bivšu obitelj vidjela sam samo jedanput nakon što je umro tri godine kasnije, a svu je imovinu ostavio Ethel. Zbog svojeg pomalo upitnog morala, on vjerojatno ne bi bio tako neupitno prihvaćen kao moj skrbnik da ga nije preporučila Amu Saidova sestra, besprijekorna Ama Hamdam.

Majka je doputovala kako bi mi pomogla da se smjestim, no čim smo ušle u tu kuću preokrenula ju je naglavce ne bi li mi osigurala ono što je smatrala nužnim komforom. Zgranuli su je životni uvjeti u Scotforthu, upravo kao što je ona svojim ponašanjem zaprepastila njegove stanovnike. Imala je prigovor za sve: kupaonica nije imala tuš, posuđe nikad nije bilo oprano kako valja... Pratila je Christine, plašljivu sluškinju, u kuhinju, otimala posude iz njezinih gotovo drhtavih ruku i silila sirotu ženu da ponovno ispire svaki komad prije nego što dođe i u najmanji doticaj sa sudoperom. Iako je obećao da će se pobrinuti za kadu, Skipper očito za privremenog gosta nije imao namjeru ugraditi tuš, tako da je majka na kraju donijela plastični ručni tuš i prisilila me da se njime služim, zabranjujući mi kupanje u kadi.

Ethel nam poslužuje doručak, a kad završimo Christine posprema stol. Žitarice, dva jaja na oko koja odmah bacam na tost, pa još maslac, marmelada i čaj... Prvi dan škole: dok postavljamo stolce za doručak, majka me promatra i prasne u smijeh. Odjevena sam u odoru: plavu suknju, bijelu košulju, mornarsku bluzu i jaknu sa školskim znakom na džepu, a na glavi imam mornarsku beret-ku koju mrzim. Skida mi je jer mi stalno pada s glave, i odlaže na stolac pokraj škol-

G. Cumpsty, "Skipper". Majka me povjerila njegovoj brizi dok sam bila u školi u Engleskoj.

1281 • AzarNafisi

ske torbe. » Doista ne moraš to imati za stolom«, kaže, »iako je dobro da se što prije navikneš na te stvari.« Veže mi školsku kravatu, ponovno me motri i stane se smijati. »Siroti Azi«, kaže s neuobičajenim suosjećanjem. Toliko se rijetko smijala ili smiješila - poznavali smo uglavnom njezine kisele osmijehe, podsjetnike na naše prijestupe - da sam bila nespremna. »Što?«, pitam pomalo ljutito. Suze mi naviru na oči dok me tapka po ruci. »Eto, spremna si«, kaže još se uvijek smijući. Kasnije ću naučiti izvlačiti korist iz toga što sam strankinja - zaboravljala bih jednog dana beret-ku, drugi put kravatu ili jaknu.

Majka je bila zadrti pristaša tjelovježbe. Otkad se sjećam svako je jutro preskakala neko zamišljeno uže. U Lancasteru je jedino mjesto gdje je mogla obavljati taj ritual bio mali popločani prostor u vrtu ispod prozora moje spavaće sobe. Ujutro prije doručka silazila bi tamo i preskakala zamišljeno uže - tisuću skokova na dan, dičila se. Ponekad bih stajala pokraj prozora i gledala je, a ona bi mi uzvratila pogled i nasmiješila se, sretna što ima publiku. Ta se slika u mojem sjećanju preklapa s jednom drugom - kad sam imala oko tri godine sjedila sam jednoga sunčanog zimskog jutra blizu francuskog prozora u spavaćoj sobi roditelja gledajući majku kako preskače uže na terasi. Njezine su se oči na trenutak susrele s mojima i nasmiješila se. Još se živo sjećam njezina osmijeha dok su mi oči pratile kruženje zamišljenog užeta.

Navečer sam se vraćala u svoju golemu sobu gdje bi me majka redovito dočekala s pladnjem pretrpanim oguljenim narančama, čokoladom i pistacijama, lica iz kojega je isijavala usredotočena odlučnost. Prije spavanja ostavljala sam joj popis engleskih riječi

Stvari o kojima sam šutjela • | 129

čija je značenja ona noću tražila u rječniku, tako da me sljedeći dan čekao na stolu. Pomagala mi je pamtiti riječi jedan do dva sata nakon večere. Kasnije me ogorčeno podsjećala kako, da nije bilo nje, nikad ne bih naučila engleski. Scotforth House u Lancasteru. To je vjerojatno istina.

Kad sam u prvom razredu počela učiti engleski ona nije znala ni riječi (njezin drugi jezik bio je francuski). A ipak, svaki je dan s tetom Nafisom proučavala označene stranice u mojem udžbeniku iz engleskoga i svake me večeri ispitivala. Kad je za nas nešto željela, stremila je tome s nevjerojatnom energijom i ustraj-nošću.

Njezine fiksne ideje i ta energična opsjednutost nisu bile usmjerene ni prema kakvom specifičnom cilju - premda su se neizvježbanom oku mogle učiniti svrhovitima. činilo se da je uvijek pokreće neki snažan kompulzivni osjećaj protiv svega onoga što nije htjela biti. Voljela je pušiti, ali nikad nije pušila; voljela je kartati se, ali gotovo nikad nije kartala; bila je darovita plesačica, ali nikad nije plesala. Zbog toga njezina stajališta imali smo dojam da nitko ne obavlja svoj posao kako valja.

Taj negativan poticaj pokatkad ju je tjerao da stvara planove, no nikad nisu imali nikakve veze jedni s drugima. Svakome zadatku, ma koliko beznačajan bio, posvećivala se bez zadržke. Nekoliko godina

glavni joj je cilj bio dobro naučiti engleski. čak je na pet mjeseci otišla u London gdje je živjela u nekom pansionu i gotovo sve vrijeme provodila na tečajevima ili učeći u sobi. Pohađala je i tečajeve cvjećarstva te punila kuću svojim kratkotrajnim kreacijama, sve dok joj jednoga dana ta aktivnost nije dodijala i od tada je više nikad nije spomenula. Istu količinu energije uložila je u dobivanje vozačke dozvole, čemu se, iz nekog zaboravljenog razloga, otac suprotstavljao. (Nije bulaznila tvrdeći daje pokušao upotrijebiti svoj utjecaj kako bi spriječio mjerodavnog službenika da joj izda dozvolu.)

Među svim njezinim planovima možda je najambiciozniji bio stvoriti uzornu obitelj. Nitko se nije brinuo za nju dok je bila dijete: nitko nije posvećivao pažnju onome što jede, obavlja li tjelovježbu, kako se odijeva. ... Sve je to nama htjela nadoknaditi. Bila je perfekcionista: savršena obitelj, savršeni prijatelji, savršena zemlja. Totalitarni mentalitet razara vas ne samo onim što vam nameće, nego i neočekivanim dobročinstvima. Daje ustrajala u svojim okrutnostima, bilo bi lako prekinuti vezu. Ali, osjećali smo se uhvaćeni u klopku, budući daje, iako je vladala našim životima, istodobno bila i tako strahovito ranjiva i - premda me ponekad mrzila - mnogo je toga žrtvovala za mene. Htjela je da budem lijepa, uglađena, sofisticirana, inteligentna, poslušna kći, uspješna i obrazovana samostalna žena. Možda sam bila njezino najveće razočaranje.

Danas s bolom shvaćam daje u meni možda vidjela mladu ženu kakva je nekad i sama bila - zapostavljenu i neželjenu. To možda objašnjava one rijetke trenutke kad bi me pogledala, te gotovo plačući i odmahujući glavom izgovorila: »Sirota, sirota moja Azi!«

Stvari o kojima sam. šutjela | | 131

Kad sam se nakon trećeg dana škole vratila u svoju sobu i ugledala pladanj s narančama, briznula sam u plač. Osjetila sam se bespomoćnom. Na prvom satu engleske književnosti već smo obrađivali Shakespeare-areovu komediju Mnogo vike ni za što. Nisam bila kadra pratiti kršnu gospodu Weaver. A problem nije bio samo Shakespeare. Ljupka učiteljica biologije, mrzovoljan učitelj glazbenog i vozač autobusa, svi su podjednako nerazumljivo govorili. Nisam li kod kuće imala najbolju ocjenu iz engleskoga? Zašto ne razumijem te ljude? Majka me posjela i pokušala umiriti. Gladila me po kosi, pomogla mi je da se presvučem i gurajući mi kriške naranče u usta rekla: »Znaš, stvarno ne moraš prolaziti kroz sve to. Mogu javiti ocu i sljedeći tjedan si u Teheranu.«

»Mislila sam da želiš da dođem ovamo i učinim nešto od sebe«, rekla sam. Blagog pogleda nastavila mi je, gotovo mehanički, ubacivati naranče i pistacije u usta. »Željela sam da dobiješ ono što je meni bilo uskraćeno«, odgovorila je. »Znaš da sam bila najbolja u razredu. Moja učiteljica Ozra voljela me više od svih drugih učenica. Nadala se da ću nastaviti školovanje, poput nekih žena u našoj obitelji - Ame Hamdam ili Mae Monir...«

Iako mi je sve to govorila u prvom redu kako bi me umirila, mislim da je pritom i evocirala duhove iz vlastite prošlosti. Ama Hamdam bila je jedna od njezinih junakinja. Bila je jedna od prvih Iranki poslanih na studij u Europu (1920-ih godina). Kad se vratila kući nije se udala nego je odmah počela raditi, najprije kao nastavnica, a kasnije kao dekanica jednog dobro poznatog ženskog koledža u Teheranu. Do- t bro je se sjećam, jer je izgledom toliko odudarala od

Vjenčanje Ame Handam. Mladenka, koja se odlučila za brak tek kad je ušla u četrdesete, stoji u sredini, u bijeloj haljini. Azarin djed po majci, Logman Nafisi, stoji mladenki zdesna. Azar i njezina majka su u prvom redu.

ostalih žena koje su dolazile u našu kuću. Diskretno se šminkala i uvijek se odijevala u prigušene smeđe tonove. Kad bismo je posjetili, zavalivši se u njezin mekani svijetlosmeđi naslonjač i slušajući umirujući mrmor njezina mirnog i autoritativnog glasa koji je bio u opreci s majčinim izmučenim upadicama, gdje kad bih se pitala što me kod nje toliko intrigira. Je su li to bile njezine priče o ženama iz doba moje bake koje su nosile pištolje ispod crnih čadora i pomagale konstitucionalistima? Rekla mi je da mnogo dugujem tim ženama, jer su osnovale prve javne ženske škole u Iranu. Zbog svojih su se nastojanja izvrgavale batinama i progonu, a neke su bile istjerane iz svojih rodničkih mjesta. »Žene se«, rekla bi svojim tihim mrmorom, »uvijek moraju boriti za ono što žele. I to ne samo u ovoj zemlji. Još su nedavno u Britaniji žene morale svojim muževima prepustiti

sav novac i imovinu.« Majci je neprestance govorila: »Ovo dijete mora znati

Stvari o kojima sam šutjela • \ 133

cijeniti mogućnosti koje ima, ne smije ih uzimati kao gotovu činjenicu.«

Tek sam kasnije shvatila što je imala istinski romantično u sebi: u društvu u kojem je »ženstvenost« tako strogo definirana, njezino odbijanje da se prilagodi konvencionalnim predodžbama bilo je istodobno hrabro i iznimno. Žene poput nje bile su krčiteljice novih putova, visokoobrazovane te uglavnom neudane, posvećivale su se obično svojem poslu i razvile namjerno neženstven stil. Ipak, mnogi su sažalijevali Amu Hamdam. Neki su smatrali da pripada kategoriji propalih žena zbog te svoje neženstvenosti. Iako su se njezina postignuća nevoljko priznavala, ona se nije smatrala tjelesno privlačnom. Kao ni u jednoj puritanskoj kulturi, u slučaju žena spol i poštovanje nisu išli zajedno. Kad se počelo govoriti o mojem odlasku na studij u inozemstvo, neke majčine prijateljice upozorile su je neka pripazi, jer bih mogla postati poput Ame Hamdam koja se udala tek u četrdesetoj za ljekarnika s četvero djece. To je, navodno, sudbina previše školovanih žena: brinuti se za tuđu djecu. Meni se nikad nije činilo da ona zaslužuje sažaljenje. Muž ju je volio i poštovao, ona se, pak, predano posvetila svojoj pastorčadi, a oni su joj zauzvrat bili odani. Tek sam mnogo kasnije shvatila u koliko je boljoj situaciji bila od svih tih brbljavih jezika i zagrižljivih dosadnjakovića.

Neka mi bude dopušteno vratiti se u onaj dan u Lancasteru kad smo majka i ja sjedile u prostranoj sobi s veselim cvjetnim tapetama, izbljedjelim tepihom, otmjenim krevetom i šarenim poplunom. Priznala mi je da joj je najveća želja u životu bila postati liječnica - poput njezina brata, poput stričeva, poput

134 | • AzarNafisi

toliko mnogo njih u našoj obitelji. Ali, otac joj nije dopustio nastaviti obrazovanje nakon srednje škole. često sam mislila da dugujem svoje obrazovanje ocu, njegovu pripovijedanju i intelektualnom prostoru koji su on i njegova obitelj stvorili za nas. Ali toga dana, da nije bilo majke, njezina razumijevanja i priča koje mi je ispričavala, mislim da ne bih mogla nastaviti. Počela sam vjerovati da postati školovanom ženom znači nešto drugo negoli biti dobra Iranaka ili učiniti ponosnom svoju obitelj. Postojalo je nešto što sam joj mogla pružiti umjesto toga. Poželjela sam postati ženom kakva je htjela biti.

Putovanje u Englesku i naš tamošnji tromjesečni zajednički boravak za mene su postali oličenje svega što sam voljela kod majke i za čime ću kasnije čeznuti. Uvijek kad bismo je Mohammad i ja trebali postajala je blaga i brižna, kao da se njezin dobar duh iznenada probudio iz dugoga sna. U vezi s mnogim stvarima majka se odnosila prema meni na način na koji se nitko nije odnosio prema njoj dok je bila dijete ili djevojka. Posvećivala mi je svu pozornost koja je njoj bila uskraćena. Ironija je u tome da sam se, kako bih postala ono što je željela da budem, morala distancirati od nje. Nisam mogla biti njezina lutka. Nikad nije shvatila, kad sam se kasnije naučila brinuti za sebe, koliko je postigla.

Otputovala je iz Lancastera jedno poslijepodne krajem prosinca. Dan je bio hladan i oblačan, na što me podsjeća snimka nas dviju na željezničkom kolodvoru. Na sebi imam smeđi baloner koji mi je kupila i na koji smo obje bile vrlo ponosne, a ona crno-crve-ni kaput. Nagnuta je prema meni i smiješi se. Iako ni ona ni ja ne gledamo u objektiv, očito je da smo iteka-

Stvari o kojima sam šutjela | \ 135

Azar se oprašta s majkom na željezničkom kolodvoru u Lancasteru.

ko svjesne da nas se snima. Okrenuta je licem prema meni, a jednu je ruku položila na moja leđa kao da me želi zaštititi. Ta poza i taj izraz lica karakteristični su za sve njezine fotografije u prigodama kad se od nje očekivalo da zrači obiteljskom ljubavlju i prisnošću.

»Nemoj biti tužna«, rekla je. Pogledala me toliko sažaljivo kao da bolujem od neke neizlječive bolesti. »Nećeš niti trepnuti, a već ćeš biti kod kuće za ljetne praznike. Hajde, hajde«, rekla je sa smiješkom. Što biste vi učinili da ste bili na mojem mjestu?

POGLAVLJE 11 .

TditfLtt i {utrke

JL/uGo nakon što je majka otišla osjećala sam se krajnje izgubljeno. Nije to bilo samo zbog razlika

u jeziku, kulturi i okružju između Lancastera i Teherana, nostalgije za obitelji i prijateljima, nego i zbog šoka prouzrokovanog iznenadnom promjenom načina života. Sve je bilo različito - primjerice, vječito sivo nebo i kiša u Lancasteru bili su drugačiji od sunčanog neba u Teheranu i snijegom pokrivenih planina u daljini. U Teheranu je moj život bio uklopljen u čvrste okvire i zaštićen; gotovo je svaki moj pokret bio proračunat: majka je nadzirala što jedem, uvijek su me vozili u školu i iz nje i nikad nisam izlazila bez roditelja ili njihova dopuštenja. Sada sam bila sama, sa skrbnikom koji nije znao što radim ili ga nije bilo briga. Bila sam uglavnom prepuštena sama sebi.

Većina drugih mladih Iranaca poslanih u inozemstvo pohađala je privatne škole, no mene su poslali u običnu dnevnu školu u gradić u kojemu većina ljudi nije nikad čula za Iran. Bila sam jedini strani đak. Na-

Stvari o kojima sam šutjela

137

stavnici su sa mnom bili strpljivi i pažljivi, a drugove iz razreda moja je nazočnost uglavnom zabavljala. Postavljali su mi radoznala pitanja tonom koji je bio istodobno obziran i posprdan: »Koliko deva ima tvoj otac? Je li te ikad itko poljubio?« Beskonačno ih je zabavljalo što nisam znala što je hickey ili kad sam jednom zgodom ozbiljno pitala neku djevojku kakav je okus poljupca. Ali, ubrzo sam postala jedna od njih - gotovo postala. U razredu je bilo mnogo ekscentrika i ja sam jednostavno bila samo još jedan u nizu. Imala sam mnogo prijateljica: tankočutnu umjetnicu Sheilu, šaljivu Elizabeth, studioznu Dianne i najbolju prijateljicu Barbaru. Mislim da smo se Barbara i ja toliko zbližile ne samo zbog onoga što smo imale zajedničko, nego i zbog naših razlika. Barbara - pla-vooka, kratke smeđe kose, uvijek spremna na smiješak... Njezino me prijateljstvo umirivalo, budući daje njezin život izgledao, a mislim da je dobrim dijelom doista i bio, mnogo jednostavniji od mogega. Znala je što želi. Imala je brižne, skromne roditelje koji su uživali u uzajamnom društvu i izgleda bili u izvrsnim odnosima, kako međusobno tako i sa svojom djecom. Bila je vrlo inteligentna, ali je u četrnaestoj već našla stalnog dečka. Zaprošio ju je, a njezin ga je otac istjerao iz kuće. Bez ikakva nametnutog osjećaja dužnosti prema obitelji ili domovini, bila je sretna na bezbrižan način na koji ja nikad nisam bila. Posjedovala je neku iskrenu, privlačnu neuvijenost. Dakako, nijedan život nije ravna crta, no tada mi je tako izgledalo.

Danju sam bila zaokupljena školom i prijateljima, ali noću sam bila usamljena. Obično bih se nakon večere oko pola sedam povukla u svoju sobu. Bila je pro-strana. Navukla bih zavjese i ostavila svjetlo čak i kad

1381 • AzarNafisi

sam legla. često bi me obuzela strahovita usamljenost i tuga, pa i neka zebnja. Zato sam čitala sve što bi mi došlo pod ruku. Soba je bila vrlo hladna i daje ugrijem morala sam ubacivati novčiće u grijalicu, a ona bi vas opekla ako ste joj sjedili preblizu, a ne bi vas grijala ako biste se udaljili. Tako sam počela čitati u krevetu, osjećajući se zaštićeno i toplo pod poplunom s termo-forom pokraj sebe (otprilike u to doba čitala sam knjigu Kako biti stranac. Još se sjećam odlomka u kojem se tvrdi da kontinentalci imaju seksualne partnere, a Britanci termofor). Dvije su mi knjige uvijek bile uz uzglavlje - Hafizove pjesme i lirika suvremene feminističke pjesnikinje Foruk Farohzad. Ali, uglavnom sam čitala romane. Tako sam se skrasila na tom lijepom, sivom i vlažnom mjestu, napučujući sobu likovima iz Dickensa, Dostojevskog, Austenove i Stendhala.

Nitko me nije pripremio za prizor koji sam zatekla to ljeto u zračnoj luci kad sam se konačno vratila kući na praznike. Među bezbrojnim licima isticao se određeni broj sablasno srdačnih i stranih.

Konačno sam spazila majku i tetu Nafisu pokraj nekog sredovječnog muškarca vedrog lica i zapaštenog izgleda s velikim buketom jarko ružičastih gladiola u rukama. Smiješio se od uha do uha poput stranca koji se svim silama trudi biti vaš najbolji prijatelj. »Da te upoznam s gospodinom Zijom«, rekla je majka poljubivši me u oba obraza. »On je očev poslovni partner.« Teta Mina i njezina kći Lejla stajale su pokraj oca i brata, a ugledala sam i strica Rezu, očeva mlađeg brata koji se nedavno bio upisao na Sveučilište u Teheranu i odsjeo kod nas. No, bilo je tamo i mnogo meni nepoznatih osoba i činilo se da sve dijele neku zajedničku tajnu. To su odavale podjednako majčine kretnje kao i ulizički

Stvari o kojima sam šutjela | | 139

osmijeh gospodina Zije, za kojega se ispostavilo da je očev glavni tajnik. Od tada, kamo god bih se uputila okruživala bi me gomila stranaca koji su se ponašali kao bliski prijatelji, što je trajalo sve do očeva uhićenja godine 1963., kad se stanje gotovo posve preokrenulo. »Dobrodošla u očev Teheran!« - stric Reza mi je te riječi šapnuo u uho sarkastičnim tonom.

»Toliko nedostaješ majci«, pisao mi je otac, »da nas neprestance optužuje za bezosjećajnu ravnodušnost prema tvojoj situaciji. Prigovara nam da grijemo kuću dok 'sirota Azi' u Engleskoj dan za danom cvokoće od zime u onoj kućerini.« Majka mi je pisala pisma puna sažaljenja, tjeskobno se raspitujući za moje zdravlje i svakodnevicu, a oca je natjerala da mi šalje izreske iz ženskih časopisa posvećene blagodatima soka od grejpfruta i čišćenju peta plovućcem. Slala je sušene trešnje, šljive i marelice, zajedno s obično premalim ili prevelikim ručno pletenim vunanim čarapama, rukavicama i džemperima. To je uspostavilo obrazac za budućnost: razdvojene, majka i ja čeznule smo jedna za drugom, a zatim bismo se nakon nekoliko, najviše tjedan dana provedenih zajedno, vraćale starim navadama.

Firuzai Bu-išaki Hoš Derahšid vali dulataš musted-žal budi Ušavši u dnevnu sobu sljedeći dan, u petak, začula sam poznati glas kako recitira taj stih našega klasičnog pjesnika Hafiza u kojem se govori o Išaku, vladaru čija je kraljevina brzo propala zbog spleta njegovih neprijatelja. Hafiz oplakuje svijetlu, ali kratkotrajnu Išakovu slavu.

Mnogi redoviti posjetitelji bili su nazočni tog jutra: , očev stari prijatelj gospodin Haliki, majčina frizerka

1401 | AzarNafisi

Goli, imućni pukovnik te stric Reza koji je mrmljao kako se toliko srami očeva novog namještenja da čak poriče srodstvo s njime. Za mnoge Irance, biti na visokoj dužnosti u vladi značilo je prodati dušu vragu. I teta Mina je bila tamo i kad sam ušla u sobu mahnula mi je da sjednem pokraj nje.

Bila su tamo i neka nova lica: gospodin Zia, onaj s jarko ružičastim gladiolama, sjedio je u uspravnom stolcu, ali se ipak uspio držati pogrbljeno. Pored njega je bio neki mršav, crnomanjast čovjek za kojega sam kasnije otkrila daje reporter Mešgin, te neki muškarac skromnog držanja i pokornog osmijeha kojeg mi je otac predstavio kao gospodina Esmailija, jednog od njegovih službenika zaduženih za parkove i zelene površine.

Hafiza je citirao gospodin Haliki, koji je, nakon što me srdačno pozdravio, dodao: »Hafiz je živio prije više od sedam stotina godina, ali ono što je rekao za Išaka, zlosretnog kralja, vrijedi još i danas. Naš je Ah-mad mlad i ambiciozan. Njegove su težnje posve čiste i dobronamjerne. Ali, on ne zna da u ovoj vladi dobre namjere nisu dobrodošle. S dobrohotnošću se tamo ne da preživjeti.«

»Pripisuješ mi prevelik utjecaj«, rekao je otac sa smiješkom. »Moje su ambicije skromne i ne predstavljam prijetnju gospodi oko Šaha. Niti sam im podređen.« Slušala sam u nedoumici, mozgajući o stričevim šaputanjima. »Štoviše«, nastavio je otac, »Šah je svjestan toga. Nema nikakva razloga da se osjeća ugroženim.«

»Šah se, dragi prijatelju«, istaknuo je gospodin Haliki, »osjeća ugroženim od svih. A možda i s pravom. Nakon Mosadeka izgubio je ono malo povjerenja što ga je imao u suradnike. Sada si je zabio u glavu da ga

Stvari o kojima sam šutjela • | 141

želi smijeniti svatko tko je popularan i ima svoje mišljenje. »Zato«, rekao je naginjući se prema ocu, »nije pametno staviti sudbinu u ruke čovjeka bez samopouzdanja.«

To je bila aluzija na Mosadeka, tvrdoglavoga iranskog premijera ranih pedesetih, najpoznatijeg po otporu Šahu i borbi za nacionalizaciju naftne industrije koja je u ono doba bila u vlasništvu Britanaca. To je vodilo prema histeričnom i tenzijama prožetom međunarodnom sukobu, uglavnom između Irana i Velike Britanije te, na njezin zahtjev, bojkotu iranske nafte, što još pogoršalo ionako nezavidno gospodarsko stanje u Iranu. Šah je bio prisiljen nakratko napustiti zemlju. To je za poticanje krize i nemire iskoristila pro-sovjetska komunistička stranka Tudeh koja je imala zastupnike u Parlamentu te se uvukla i u vojne redove. Jedan od mentora ajatolaha Homeinija, ajatolah Ka-šani, najprije je podupirao premijera Mosadeka, da bi se zatim okrenuo i sklopio mir sa Šahovim rojalistima. Sve je to doseglo vrhunac 1953. u vojnom puču koji su podupirali Amerikanci i Britanci. Vratio se i Šah. Mosadek i prevrat u kojem svrgnut još su najzanimljivija

tema o kojoj se vode beskrajne rasprave - tko je imao pravo, a tko ne, tko je koga izdao i po kojoj cijeni?

Mosadek je bio, i prema svemu sudeći još jest, najpopularniji iranski političar. Moji su ga roditelji simpatizirali, a majka je često prepričavala pripovijest o znamenitom danu prije njegova kontroverznog suđenja i progonstva u Ahmad Abad, selo u njegovu vlasništvu. Njegovo izjalovljeno premijerstvo s godinama je postalo simbol neostvarenih demokratskih težnji u Iranu. On je zračio nagrizenim šarmom neispunjenih

142 | • AzarNafisi

Mosadek na sudskom procesu kao optuženik.

snova. A ipak, mnogo kasnije - 1978., kad nam se pružila mogućnost da za Šahova posljednjeg premijera izaberemo Mosadekova pristašu Šahpura Bahtijara, poznatu osobu iz krugova nacionalističkog liberalizma, većina se nije odlučila za njega nego je dala glas ajatolahu Homeiniju, kudikamo većem despotu od Šaha. Mogli bismo se zapitati - barem gledajući unatrag - u kojoj mjeri narod koji je oplakivao Mosadeka, a glasovao za Homeinija, zaslužuje da mu se vjeruje. Još su mnoge spekulacije o sudbini iranskog naroda slijedile toga prvog jutra nakon mojeg povratka. Ustvrdilo se da sve naše nevolje proizlaze iz upornog njegovanja kulta ličnosti podignutog oko Šaha. Nitko ne može popiti čašu vode bez njegova dopuštenja, rekao je netko. »Nije on kriv za to«, prigovorio je tamnopusi reporter Mešgin. »To nam je u krvi, tako mi reagiramo na naše čelnike. Zovemo ih Kraljevima nad Kraljevima, Sjenkama Boga na Zemlji... To se toliko često ponavlja da i najumjereniji počnu vjerovati u ono što čuju. Mosadek je i sam povukao mnogo autokratskih

Stvari o kojima sam šutjela | j 143

poteza.« Okrenuo se prema ocu: »Ti, prijatelju moj, gradiš kule u zraku ako se oslanjaš na Šaha. Poznaješ svojeg Firdusija. Sjeti se koliko često kralj iznevjeri savjetnike.« Prije nego što je otac mogao odgovoriti, gospodin Haliki je rekao majci: »Nezhat-hanum, nadam se da se slažete sa mnom. Mnogi valjani ljudi iz vaše obitelji skupo su platili zbog svega što su učinili za Šaha.« Majka je sve vrijeme bila neobično šutljiva, no sada je kimnula i gorko se nasmiješila. »Mene se ne sluša«, rekla je, »ja samo ispaštam. I Amu Said mu je to uzalud pokušavao reći.« Koliko god uživala u svojem novom statusu gradonačelnikove žene, ni na trenutak nije zaboravljala nepravde učinjene mnogim Nafisiji-ma, poznatima po tvrdoglavosti, koji su u određenom trenutku pali u nemilost - bilo da su se nakratko našli u zatvoru ili su ih otpustili s odgovornih poslova ili poslali u progonstvo. O tim se slučajevima govorilo s ponosom, unatoč nevoljama koje su unijeli u naše živote, tako da bi slušajući naše rasprave netko sa strane vjerojatno pomislio da razgovaramo o uspjesima i promaknućima.

»Stvari nisu tako jednostavne«, branio se otac. »Ja nisam Mosadek, okolnosti su se promijenile i mi moramo činiti što je u našoj moći.«

U očevim osobnim dnevnicima iz tog razdoblja nalazim isto prigušeno oduševljenje koje sam tada opažala. Kao što sam kasnije otkrila, ono nije proizlazilo iz činjenice daje sve kako treba, nego da se toliko toga može poboljšati i da je baš njemu povjerena moć i odgovornost da sve to ostvari. U sličnoj situaciji, kao što ću naučiti, osjećate se potrebni i ushićeni, kao da

144 | • AzarNafisi

su vaše mogućnosti beskrajne, poput djeteta s bezbroj LEGO kockica zahvalno zaslijepljenog obećanjem da će mu se izgraditi svi zamišljeni dvorci. To je, dakako, privid. A odgovornost za kasnije razočaranje ne može se prebaciti isključivo na Šaha ili Homeinija.

Očevi dnevници obiluju neumornim opisima njegovih projekata u Teheranu - kao njegov gradonačelnik on govori o sadnji parkova i prvom cjelovitom planu grada, o osnutku lokalnih gradskih vijeća, o borbi protiv korupcije... Spominje i svoje bezbrojne razgovore sa Šahom koji se doimao pun pažnje i šarma. Dotični tekstovi ključaju od prijedloga: glagoli su u njima aktivni, a proza je energična i konkretna. Takvog ga se sjećam u ono doba. Bio je pun energije čije sam tragove kasnije opažala još samo dok se bavio biljkama u vrtu. Bio je uložio povjerenje u Šahovo povjerenje u njega. Sa svakom suverenovom gestom prisnosti kao da mu je raslo pouzdanje te se dičio svojom iskrenošću nasuprot onom što je opisivao kao ulizivačko dodvoravanje. Sjećam se

kako se ponosio time što je odbio, primjerice, kad mu je Šah ponudio komad zemlje na Kaspijskom jezeru. »Ne bojim se iznositi prigovore«, tvrdio je. »Otvoreno izražavam svoja neslaganja.« Od početka su postojale trzavice između oca i drugih visokih dužnosnika, osobito premijera Asadolaha Alama i ministra unutarnjih poslova Sejeda Mehdija Pirasteha. »Lukav kao lisica«, govorila je majka za Alama i dodala: »Nikad ne bih mogla vjerovati tom čovjeku.« Bio je poznat po bezosjećajnosti. Kružile su mnoge mračne priče o tome kako se rješava neprijatelja i daje povlastice pristašama.

Iako je otac bio iskren kad je tvrdio da nije ambiciozan na uobičajen način, on je to bio daleko više od

Stvari o kojima sam šutjela | | 145

premijera i njegovih pajdaša. Mislim da im je u određenoj mjeri htio pokazati koliko su nevažni, koliko mu ono za čim teže - položaj i bogatstvo - ništa ne znači. Svaki put kad bi odbio neko Šahovo dobročinstvo, potkopao bi njihov ugled u suverenim očima. A ipak, na taj je način potkopavao i vlastitu poziciju, koju je istodobno volio i prezirao. Majka se također ponosila što je s prezirom ignorirala neke članove kraljevske obitelji i neprijateljski raspložene dužnosnike. To je bio problem s mojom obitelji: njezini su članovi željeli moć kako bi ispunili svoje ideale, ali su pritom htjeli ostati neukaljani politikom. To djelomice objašnjava opsesivnu naklonost mojih roditelja prema onima u nemilosti kod vladajuće elite, čak i dok su sami bili njezin dio.

Unatoč očevu samopouzdanju, tijekom cijele te euforične faze bila sam svjesna duboko skrivenog nemira koji mi je ulazio i u snove. često, kad bi političke nesuglasice postale krajnje zaoštrene, rekao bi nam: »Ponudio sam ostavku, ali Šah ju je odbio.« Iako je majka kasnije neprestance ponavljala daje predviđjela katastrofalan obrat u očevoj karijeri, on joj je tajio svoje probleme, a ona je bila previše obuzeta općim strahom da bi mogla naslutiti bilo kakvu pravu prijetnju. Očevo desetominutno kašnjenje, neočekivan poziv i zabrinut izraz lica dostajali su da skoči i upita: Što je bilo? Što se dogodilo?, i to s takvim intenzitetom da se njezin nemir doimao gotovo pitanjem ponosa.

Premda zbog starog suparništva s ocem i temeljnog nezadovoljstva životom nije mogla u cijelosti cijeniti okolnosti u kojima s našla, uživala je u moći. čak nas ni u to doba nije zaboravljala podsjećati na idiličan život sa Saifijem u kući njegova oca - kao da

146 \ | AzarNafisi

bi svako priznanje o zadovoljstvu životom s ocem bio znak nevjere prema Saifiju. »U kući Sahama Sultana uvijek je bio neki krš i lom«, govorila bi. »Političari su bili drugačiji u ono doba, imali su kičmu.« Jednom je, u dobrom raspoloženju, otac nonšalantno rekao, ali s velikim ogorčenjem u glasu: »Jeste li uočili da, dok se prisjeća svoje nekadašnje slave, majka nikad ne spominje Saifija? Kakva su točno bila njegova postignuća? Osim što je bio sin svojega oca, je li bilo što postigao? Prema njezinim riječima dalo bi se zaključiti da je moja najveća pogreška to što nisam nadomak smrti!«

Ponekad mislim da postajemo toliko ovisni o slici koju stvaramo o sebi da je se više nikad ne možemo riješiti. Majka je od početka odlučila daje njezin brak s ocem pogreška, bijedan nadomjestak za život sa Sai-fijem i, unatoč svim dokazima za suprotno, nikad nije preispitala tu početnu pretpostavku. Teta Mina je tvrdila da majka doista voli oca, ali ne zna kako mu pokazati ljubav, pa se zato ona očituje u brizi za njegovu sigurnost, nekritičnoj obrani njegovih političkih akcija i neprestanoj zabrinutosti za njegovo zdravlje. Samo je njezina srdžba bila duboka i nije se mogla pretvoriti ni u što drugo.

POGLAVLJE 12.

Cjotovo svako jutro otac je odlazio od kuće oko pet sati. Prije nego što bi otišao u ured volio je »krstariti« gradom, katkad posjećujući vatrogasce i sanitetske ekipe te redovito svraćajući na veliku tržnicu provjeriti što se događa i što radi njezin neslužbeni šef Hadži Tajeb, ozloglašen zbog prijetnji, zastrašivanja i određivanja cijena. Otac je bio ponosan što je uspio izaći na kraj s Tajebom, natjeravši ga da se pokorava općinskim pravilima i propisima.

Majka je imala vlastite špijune uz čiju se pomoć upletala u poslove grada koji je, budimo iskreni, mnogo bolje poznavala od oca. Cijelog se života smucala po teheranskim ulicama u potrazi za

najkvalitetnijim materijalima, najprihvatljivijim cijenama, cjenkajući se, ulagajući, prepirući se i prijateljujući s trgovcima. Znala je koji prodavači voća skrivaju najbolje plodove i prodaju ih po nižim cijenama bogatijim mušterijama te je znalački odgovarala na pitanja prijatelja i poznanika kad bi se raspitali o ovome ili onome mesaru

148 | • AzarNafisi

ili pekaru. Emotivnost koja joj je nedostajala u osob- . nim odnosima, izbijala je u njezinim svakodnevnim pohodima na tržnicu gdje bi u jednom trenutku prouzročila metež, da bi već u sljedećem počela očijukati i ulagivati se. Nije bilo nimalo neobično ako bi provela pola sata u razgovoru s prodavačem voća, s narančom ili jabukom u ruci, njušeći je, provjeravajući koru, nagađajući o njezinu okusu. Prateći je na tim pustolovinama osjećala sam joj se nekako bliže, kao kad me, dok sam bila dijete, rastreseno vodila za ruku iz jedne prodavaonice u drugu, doimljući se tako udomaćeno u tome svijetu čokolada, kože i začina.

Predodžbe što su ih moji roditelji imali o Iranu jako su se očitovale u njihovim različitim stajalištima prema Teheranu. Otac je volio grad i zanimao se za njegovu povijest, ali ga je htio pogurati naprijed i ostaviti traga u njemu. Majka je bila zaljubljena u Teheran kao ideju, u njegove običaje i rituale i prašnjave aleje natopljene tradicijama te ih je htjela sačuvati po svaku cijenu. Ponekad, dok je lutala od trgovine do trgovine promatrajući i dotičući robu, imala bih dojam da se na taj način želi uvjeriti jesu li stvari doista onakve kakvima ih je zamišljala. Dakako, stvarala je neprijatelje i ljudi su je ogovarali iza leđa, no barem su je tamo, kad već nisu kod kuće, svi slušali i poštovali.

Uživala je kršeći očeva pravila i propise te je često k nama pozivala svoje omiljene trgovce. Tako se petkom ujutro, osim reportera, znao kod nas zateći i poneki prodavač ili armenski pekar, pristojno sjedeći na rubu stolca. Otac ju je ogorčeno podsjećao da bi se to moglo protumačiti kao znak protekcionizma. »Optužit će me da podmićujem i primam mito«, tvrdio je i isticao: »Ne smiješ to činiti.« To je išlo dotle da ih je bez maj-

Stvari o kojima sam šutjela • | 749

čina znanja molio neka nas ne posjećuju, upravo kao što se sluge podmićuju da ostanu i ne obaziru se na gospodaričine izljeve bijesa.

Oko tri tjedna nakon povratka iz Lancastera otišla sam s roditeljima u posjet Amu Saidu.

Mohammad je inzistirao da nam se pridruži. Prošla ga je zaludenost kemijom i sada je imao na umu ambiciozniji projekt - počeo je graditi knjižnicu. Već je imao pečat i ime za nju - »Napredni Iran«, prema časopisu što gaje osnovao i izdavao otac dok je radio u Organizaciji za planiranje i proračun. Mohammad je, prema mojem mišljenju, bestidno iznuđivao novac od članova obitelji i prijatelja. U tome je dobivao gotovo sveopću potporu. Majka, koja nam je neprestance prigovarala zbog toga što toliko čitamo, zaključila je daje njegov projekt vrlo pametan i čak gaje posvuda hvalila. Jedno je izvaliti se na pod zadubljen u knjigu, a nešto posve drugo graditi knjižnicu, mjesto gdje su knjige poredane i kategorizirane. Mohammad je odlučio pridružiti nam se kako bi dobio potporu i od Amu Saida koji ga je nagradio za trud darovavši mu, osim velike pažnje i poticaja, i dva romana te jednu knjigu o perzijskom misticizmu.

Toga dana čak ni magija Amu Saidove kuće nije mogla ublažiti moje ogorčeno i samosažno raspoloženje. Svađala sam se s majkom cijelo jutro. Htjela sam posjetiti jednu vrlo blisku prijateljicu. Spremala se na put za tjedan dana te me pozvala s još dvjema prijateljicama da provedemo noć zajedno. »Nikakva zabava«, rekla sam majci, »bit će samo djevojke.« Ali, iznenada me htjela kod kuće. Nedostajala sam joj. Nije u redu da djeca zanemaruju obitelj kad se vrate .,. kući za praznike, ne želeći provesti ni trenutak s njo-

150 | •

me. »Molim te, mama, molim te«, preklinjala sam je. »Rekla sam ne«, odgovorila je. »Ne želim više čuti ni riječi.« Završilo je kao što se često završavalo: kricima, optužbama i dugom, zamišljenom šutnjom.

čim smo sjeli u dnevnoj sobi, Amu Said me počeo zadirkivati zbog nedavnoga pojavljivanja na televiziji. Nekoliko dana prije toga pratila sam oca tijekom obilaska Teherana s nekim Amerikancima koji su posjetili grad s USAID-om. Događaj je bio prikazan u vijestima, a kamera je

uhvatila i mene. »Kad stranci posjete grad obično im se pokazuju njegovi najljepši dijelovi«, rekao je otac, »no, mi smo počeli obilazak u najsiromašnijim četvrtima kako bismo Amerikancima dali povoda za razmišljanje. Pomalo ih je šokiralo kad su shvatili daje Teheran mlad grad. Moja vlastita kći«, nastavio je, »također nije bila svjesna toga, pa sam smatrao da je i njoj potrebna lekcija iz povijesti.«

»Zar doista?« zadirkujućim tonom upitao me Amu Said. »Tko bi to očekivao od tako obrazovane djevojke?« Nato je majka ispustila jedva čujan uzdah nezadovoljstva. On je nastavio objašnjavati da je, prije nego što su ga kadžarski kraljevi izabrali za prijestolnicu u 18. stoljeću, Teheran bio seoce puno predivnih vrtova, a stanovnici su živjeli u podzemnim špiljama kako bi se zaštitili od napadača.

»Malo je toga ostalo od toga starog grada«, rekao je otac suho, odlučivši ignorirati tihi bijes što je ključao između majke i mene. »Istina«, odgovorio je Amu Said i dodao: »Lakše se dičiti slavnom prošlošću nego je sačuvati. Jedva sto godina nakon abdikacije Kadžara većina građevina iz njihova doba već je nestala zbog plana modernizacije.« Otac je objasnio da dosad nije

Stvari o kojima sam šutjela | 151

bilo glavnoga urbanističkog plana. Grad se širio prepušten slučaju. Pohvalio se daje zaposlio savjesnoga njemačkog inženjera koji će pripremiti četverogodišnji plan te jedan dugoročniji koji bi vrijedio dvadeset pet godina.

Dok su otac i Amu Said tako čavrljali, povremeno se obraćajući majci koja bi kimnula ne pokazujući naročito zanimanje, ja sam ih malo slušala, a onda bih se zadubila u svoje misli. Odjednom su počeli govoriti o Teheranu tijekom Ustavne revolucije 1905.-1911. »Svaki vrt i svaki park u gradu čuva uspomene na tu revoluciju«, rekao nam je Amu Said, te dodao: »Nadajmo se da duhovi naših predaka nisu napustili ovaj grad.«

Toga dana uglavnom su govorili o vrtovima Tehe-rana - oni su postali utočišta i grobovi konstitucionalista - no, ja sam bila usredotočena više na sve ono što ću propustiti ne budem li otišla tu večer u posjet prijateljici. Prije nego što smo se oprostili od Amu Sa-ida, odlučila sam da ću odmah napustiti Teheran, čim se vratimo kući.

Nalazimo se na terasi jednog od najpomodnijih restorana u Teheranu: otac, teta Nafisa i ja. Poput većine otmjenih mjesta i on ima strano ime: »Sorento«. Ne znam gdje je majka. Otac i teta Nafisa odnedavno su postali pravi »pajdaši.« Otkad je on na dužnosti gradonačelnika razvili su nov i prisniji odnos. Ona voli zabave i uživa u pažnji moćnih ljudi, a i velika je ko-keta.

Razapet između želje da shvati majku i pomogne joj, te ogorčenosti zbog njezina ponašanja prema nje- , mu, otac je počeo povjeravati svoje frustracije drugi-

152 | | Azar Naftsi

ma. Iako mislim da to nije činio namjerno, stjecao je naklonost ljudi. Bio je šarmantan i druželjubit te zabavniji od majke koja kao daje čvrsto odlučila nikad se ne zabavljati. Teta Nafisa voljela se smijati, piti i kockati, odlaziti u kino i kazalište. Uživala je u lagodnom životu kojemu se otac nadao kad se oženio majkom, opuštenom životu koji mu je njegova stroga obitelj u Isfahanu tako neumoljivo uskraćivala. Zato, dok je suosjećao s majkom i pripovijedao nam o tome kako joj je opaka maćeha otela nasljedstvo, istodobno je laskao teti Nafisi i zauzvrat bio polaskan njezinom pažnjom.

Sjede nasuprot meni. Osjećam se počašćeno što provodim večer u društvu omiljenih osoba. Iako nikad nisam zavoljela svoju drugu baku - bila je hladna i zlobna po prirodi - voljela sam posjećivati tetu Nafisu i očajnički sam se trudila ugoditi joj. Oči im se krijese dok me promatraju kako se »topim« obasjana njihovim komplimentima. No, zbiva se i nešto što nema veze sa mnom. To uključuje neko nijemo uzbuđenje koje se tiče samo njih dvoje: mladog, privlačnog, uspješnog muškarca i žene. Oni se zabavljaju i dive jedno drugome.

Iako ne mislim da činimo išta loše, ne mogu se otarasiti naknadnog osjećaja krivnje. Njihov odnos nikad nije prešao granicu određenog koketnog prijateljstva; ono što ga je činilo upitnim bilo je namjerno izostavljanje majke. Mnogo pri-Azars ocem i tetom Nafisom. je neg0 što ju je Otac

Stvari o kojima sam šutjela

prevario, moji su roditelji već bili popločali put emocionalnim prevarama. Tetu Naflsu su kasnije zamijenila druga ženska lica - ono očeve tajnice, zatim jedne obiteljske prijateljice koja su mi se smiješila s druge strane stola hvaleći me zbog ovoga ili onoga. Sablasno je koliko su u mojem sjećanju one slične jedna drugoj dok sjede preko puta mene, pokraj oca, smiješeći se i govoreći o meni u trećem licu. Zvale su me po nadimku - Azi. Iako sam se trudila ugoditi ocu i ženi u čijem se društvu nalazio, u tim trenucima osjetila bih svu težinu majčine odsutnosti.

Nekoliko dana nakon večere u »Sorentu«, majka, teta Mina i mršava Monir sastaju se u našoj dnevnoj sobi. Majka stavlja mali aparat za kavu na plamenik, a razgovor se vodi o teti Nafisi. Teta Mina izjavljuje: »Ti se, Nezhat, nikad nisi razračunala s Nafisom u vezi s obiteljskim pitanjima, načinu na koji su se ona i njezina majka odnosile prema tebi. Ali sada je drugačije. Radi se o tvojemu mužu i ne možeš držati jezik za zubima.«

»Ispod časti mi je čak to i priznati«, kaže majka. »Najbolje ću odgovoriti ako se pravim da ne znam što se zbiva.«

»U redu, u redu«, nestrpljivo će teta Mina, »ne moraš se odmah hvalisati svojom tvrdoglavom šutnjom.«

Majka odbacuje primjedbu tete Mine odmahujući rukom i počinje priču koju nam je ispričavijedala već nekoliko puta. Riječ je o navodnoj ljubavnoj aferi njezine maćehe. Ona se nepažljivo izlanula pred majkom i mlađim bratom mojega djeda te joj je on zaprijetio, da će izvijestiti njezina supruga. Prema majčinim rije-

154 | | AzarNafisi

čima, maćeha je uzvratila šurjaku tvrdnjom da širi te glasine jer nije popustila njegovim udvaranjima. Ta je optužba znatno zahladnjela odnose između njezina muža i njegova mlađeg brata. Majka ulijeva kavu u tri male šalice i pružajući jednu teti Mini, a drugu Monir, pripovijeda kako je cijelo poslijepodne sa svojim ocem šetala vrtom. On se raspitivao što zna o tim tvrdnjama, no ona nije rekla ni riječ. Bila je vrlo ponosna na to. »Nisam niti pisnu-la«, kaže i dodaje: »Nisam ništa odala.« Izgovara to s istim onim hvalisavim tonom kojim će kasnije tvrditi da voli miris cigarete, ali da nikad nije zapalila. Zašto? Zašto ništa nije rekla? Ako je tajila stvar od oca, zašto o tome govori drugima? Ponekad se nije moglo reći gdje završava njezin ponos, a počinje gorčina.

Pitam se, dok pišem ove retke i razbijam tu brižljivo njegovanu šutnju, ne odajem li se na taj način posljednjem obliku otpora prema njoj. Danas mislim da ne možemo tajiti istinu ako je znamo. Ni ona zapravo ništa nije uspjela zatajiti; na svoj je način odala tajnu tako što je neprestance ponavljala kako ju je zatajila. No, što bi se dogodilo da se suprotstavila maćehi ne osjećajući potrebu da poštuje manire? Uostalom, što bi se dogodilo da sam se ja suprotstavila ocu?

Jedno se mjesto činilo posve netaknuto očevim poslom: Isfahan. Kad bismo na nekoliko dana posjetili tamošnje rođake, izgledalo je kao da se u međuvremenu ništa nije promijenilo.

Mohammada i mene gostili su i častili od kuće do kuće. Moji bratići i mladi stričevi izdavali su vlastite časopise koje su pisali i ilustrirali rukom. Uspostavili su sofisticiran knjižnični sustav s ograncima u bakinoj kući i kući starijih stričeva, te su

Stvari o kojima sam šutjela

održavali tjedne sastanke na kojima se intenzivno raspravljalo o književnosti i filozofiji. Za našeg boravka u Isfahanu ti su sastanci bili gotovo svakodnevni. Za doručkom i ručkom, na ulicama dok smo obilazili povijesne lokacije, tijekom večeri na prohladnim terasama, noćima na balkonima na gornjem katu pod zvjezdanim nebom, razgovarali smo, razmjenjivali pjesme, raspravljali... To su moja sjećanja na Isfahan: dok sam s bratićem Mehdijem sjedila na stubama terase okrenute prema vrtu; dok sam naglas recitirala pjesme Foruk Farohzad; dok sam se šetala prostranim šetalištem duž rijeke s bratićem Madžidom razgovarajući o njegovim pjesmama; ili stajala ujutro naslonjena o stol i raspravljala s bratićem Nasrinom dok je njegova majka trčkarala u kuhinju i natrag. Teme su nam bile Šartre, Camus i Dostojevski, a ja sam pokušavala potisnuti nejasan osjećaj krivnje, jer joj ne pomažem pripremiti doručak.

Dvije godine kasnije, na istoj terasi, moj je stric sazvao obiteljski sastanak u povodu članka što ga je Mehdi objavio u njihovu lokalnom časopisu. »čovjek ne može živjeti bez nade«, napisao je Mehdi.

»Mi smo ostali bez nade...« Nastavio je žaliti se na zagušljivu atmosferu u Isfahanu koja koči razvoj mladeži i lišava je radosti mladenaštva i mogućnosti drugačijeg života. Stric se okrenuo prema meni i rekao mi s primjesom sarkazma: »Počnimo s našom modernom damom iz Teherana. Može li sputavati mjesto u kojem se takvi tekstovi slobodno objavljuju i o njima se raspravlja?« Majka je uglavnom odsutna iz tih sjećanja. Za nju je moja opsjednutost očevom obitelji bila prava sablazan. Na određeni način smatrala ju je uvredom. •, Kasnije se jadala kako ni brat ni ja nikad nismo nje-

156 | •

zinoj obitelji iskazivali ni približno takvo poštovanje i ljubav kakvo smo očitovali prema očevoj obitelji. No, jedan mi se prizor osobito urezao u pamćenje. Dogodilo se to istog ljeta tijekom kratkog posjeta Isfahanu. Nakon večere majka je izišla sa mnom iz blagovaonice na terasu s tanjurićem punim narezanih krušaka, povremeno zastajkujući kako bi vilicom nabola krišku i gurnula mi je u usta. Bila sam svjesna pogleda što su mi ih krajem oka upućivali stričevi i bratići. Konačno, s teatralnom kretnjom i usklikom: »Molim vas, smiluj-te se mojoj nesreći!«, predala sam se i sjela joj nasuprot kao u kakvoj predstavi, dok mi je ona nastavila trpati kruške u usta. Sjećam se njezina pobjedničkog osmijeha i pravilnog pomicanja male vilice. U jednom dnevniku, koji je čudom preživio tri desetljeća, ispisala sam na pola stranice:

»Mrzim kruške, Mrzim kruške, Mrzim kruške, Mrzim kruške, Mrzim kruške...«

I zatim, na preostalu polovicu:

»Jedem kruške, Jedem kruške, Jedem kruške, Jedem kruške, Jedem kruške...«

To je sjećanje izbrisano drugima: valovima sućuti i razumijevanja kod mojih stričeva i bratića.

Prepiremo

Stvari o kojima sam šutjela | | 157

se o nošenju marame, odnosima između muškaraca i žena, o ljubavi...

Otprilike tjedan dana prije nego što sam se vratila u školu u Englesku, s obitelji sam posjetila psihijatra. On zapravo nije bio pravi psihijatar, nego neurolog upućen u psihijatriju - prema mišljenju mnogih jedan od najboljih u zemlji - te prijatelj majčina polubrata, ujaka Alija. Izabrali smo ga zbog želje za diskrecijom - kao prvo, nikome nije bio ništa u rodu, kao drugo stvar ionako ničemu nije koristila, kao treće zašto bismo izlagali svoje prljavo rublje u javnosti?

Svi smo, zajedno su ujakom Alijem, u čekaonici ispred ordinacije. Radno vrijeme je prošlo i vlada neka užurbanost (moji roditelji večeras moraju biti na nekoj službenoj svečanosti). Nakon dugotrajnih savjetovanja otac je zaključio da bi majci mogao pomoći razgovor s liječnikom. Mislim da gaje njegov novostečeni položaj gradonačelnika, njegovo mišljenje da može unijeti promjenu u političku arenu, naveo da vjeruje kako može promijeniti i obiteljski život. Svi četvero smo tamo, jer majka ni u kojim uvjetima nije pristala sama posjetiti psihijatra, a moj je ujak došao jer je liječnikov prijatelj i jer ga je moja majka zamolila da bude uz nju. Nagovorili smo je da dođe i ona uvjerivši je da bi taj razgovor mogao pomoći riješiti zajedničke probleme.

»Znate kakvi su tinejdžeri«, kaže ujak, nesigurno prepuštajući našoj mašti preostali dio rečenice. »U moje doba nije bilo adolescenata«, odgovara ona nestrpljivo, prelazeći pogledom preko pejzaža nacrtanih na zidovima čekaonice. »Slušali smo starije bez obzira, na godine.« »A kako sada, kad je vaš muž toliko zapo-

1581 • AzarNaftsi

slen...« »Mislite daje on zaposlen?«, kaže ona i dodaje: »A što je sa mnom? On uživa u svojoj slavi, a ja trpim kritike. Tome dodajte brigu za kuću i djecu.« »Sve ima svoju cijenu«, kaže uvijek ljubazni ujak na svoj miran, zenovski način i dodaje: »Zato smo tu.« Zove je Nesi, nadimkom kojim se koriste samo on i teta Na-fisa. Majka obožava svojeg polubrata, on je vrlo mio. Prema svima se odnosi gotovo na isti način - s distan-cijom i naklonošću.

Liječnik nas zove jednog po jednog. Otac ulazi prvi. čim je izišao, majka ga odvlači na stranu i dolazi red na mene. Poput oca i brata, moja je zadaća prosvijetliti ionako prosvijetljenog liječnika o našim odnosima s majkom. Ispitivanje traje desetak minuta. Obuzima me neko urotničko ushićenje. Zbog tajnosti misije koja nam je bila povjerena postajem glupavo otvorena, iznosim liječniku sve svoje zamjerke, ističem naklonost prema ocu. Samo Bog zna na što slični njegov brak. Dvije iluzije:

da se na ovaj način može bilo što promijeniti i da naš trik može uroditi plodom.

I brat je obavio razgovor te dolazi red na majku, no ona poziva liječnika da iziđe. Kaže mu da nema što skrivati; za razliku od nas ona nema nikakvih tajni. »Oni«, kaže, »možda imaju problema o kojima žele razgovarati, ali ja nemam. Istina je da je Ahmad vrlo važan dužnosnik«, kaže sarkastično se osmjehnuvši. »Konačno, preuzeo je golemu odgovornost. A ova gospođica« - mislila je na mene - »i njezin brat upravo se nalaze na pragu života. Muče ih brige o studiju i budućnosti, a moraju misliti i na svojega vrlo važnog oca - on je uvijek bio središte njihovih života. Ja sam, pak, samo bijedna kućanica. Nitko i ništa. Mene ne muče nikakve brige. I nikad nisam osjetila potrebu požali-

Stvari o kojima sam šutjela • | 159

ti se liječnicima zbog svojih problema.« Pruža ruku, zahvaljuje liječniku s otrovno umiljatim osmijehom i izlazi. Mi poslušno krećemo za njom.

U automobilu otac pokušava opravdati svoju odluku. Daje uobičajene razloge i nastoji je uvjeriti da nema pravo, da bi bilo dobro za obitelj da odlazi liječniku. Svako malo se okreće prema nama tražeći potvrdu, a mi mrmļamo nešto u znak odobravanja. Prije nego što odu na svečanost moraju nas odvesti kući. Očekujem da će podignuti galamu, no, suprotno očekivanjima, ona ne odaje ni najmanji nemir. Hladno odgovara na naše tjeskobne, jedva čujne pozdrave te njih dvoje odlaze svojim putem.

Kako bismo se obranili od majke, Mohammad i ja smo razvili jedan podbadajući način komunikacije, pretvarajući svoje frustracije u igre i sitne pošalice. Zbližio nas je osjećaj bliskosti s ocem. Te večeri za stolom komentiramo posjet liječniku. »Upalilo je«, kaže on puneći tanjur sa što je više moguće zapečenih komada riže. Izvlačim mu tanjur iz ruku. »Hej, ostavi nešto za mene!« »I što sad?«, kaže. »Što, što sad?«, odbrusim. »Što da sad radimo s njom?«, upita. Te smo noći razradili nekoliko planova: možemo je uspavati tako da joj ubacimo valij u kavu i pozvati liječnika da joj potajno postavi dijagnozu. Mogao bi je hipnotizirati... »A otrov, što kažeš na to?«, pitam. »Želiš je ubiti?« »Ne, dat ćemo joj samo malo otrova kako bismo je spasili; tako bismo je naveli da počne cijeniti život.« »Ah«, reći će, »sada prvi put shvaćam da je život dragocjen.« »A što bi bilo da nas troje - otac, ti i ja, izvršimo samoubojstvo? To bi je naučilo pameti«, kažem ushićeno. Da, to bi možda bilo najbolje rješenje.

POGLAVLJE 13.

idUmiit ravUciit

Na kraju tog ljeta zaklela sam se da se više nikad neću vratiti kući za praznike. Posljednjih tjedan dana majka i ja smo se svađale gotovo svaki dan zbog mojih izlazaka s prijateljima ili njihovih posjeta, ili odlazaka u Isfahan - ukratko zbog mogeg nedostatka poštovanja u svakoj prigodi. No, tjedan dana nakon što sam se vratila u Lancaster već sam planirala sljedeće putovanje kući. Majka me u jednom dražesnom pismu obavijestila da mi je poslala sušene trešnje, orahe, vunene čarape za oštre engleske zime i džemper u plavoj, mojoj omiljenoj boji. Treba li mi još štogod? Njezina prijateljica uskoro dolazi u Englesku i po njoj će mi poslati zlatni lančić za rođendan.

Sljedeće ljeto zatekla sam se u Teheranu malo prije početka školskih praznika. Ne sjećam se točno zašto, ali znam da je to imalo veze s neredima u Iranu tijekom zime i proljeća 1962. i 1963., a eskalirali su u svetom mjesecu Muharemu koji je te godine počeo polovicom svibnja. Nemiri su buknuili nakon što su

Stvari o kojima sam šutjela | \ 161

bili prihvaćeni prijedlozi za novo Izorno vijeće prema kojima se prvi put dopustilo ženama da glasuju, a bio je ukinut i uvjet da svi parlamentarni kandidati moraju biti muslimani. Prijedlog, predan 8. listopada 1962., izazvao je bijes u visokim vjerskim krugovima, a raspirivao gaje uglavnom ajatolah Ruholah Homeini.

Analizirajući našu povijest, danas me ne začuđuje to koliko su bile moćne vjerske vlasti u Iranu, nego koliko su brzo moderni sekularni običaji uspjeli zavladati društvom u kojem je prevladavalo pravovjerje i politički apsolutizam. Pahlaviji su zamijenili vjerski zakon novim pravosudnim sustavom, pa su crkveni krugovi bili zakinuti za mnogo toga, čak se ne može naslutiti što su sve izgubili tim potezom. Prije Ustavne revolucije kler ne samo da je upravljao pravnim sustavom, nego

je i propisivao cjelokupan svjetonazor. Iako su neki svećenici htjeli očuvati stari režim i u njegovoj su propasti vidjeli, možda s pravom, iščezavanje vlastita utjecaja, neki su se odlučili za promjene te su aktivno sudjelovali u borbi.

Od Ustavne revolucije i ustanka 1963. do Islamske revolucije godine 1979., krvava i silovita borba koja je razdirala Iran nije bila samo politička nego i kulturna te ideološka. U određenom smislu bila je egzistencijalna. Suprotstavljanje tradicionalista izviralo je iz institucionalne i osobne odbojnosti prema modernizaciji za koju su bili svjesni da ju je pokrenuo šah Mo-hammed Reza Pahlavi i njegov otac Reza. No, istina je da je pokret za modernizaciju djelovao i mnogo prije Pahlavijevih te nikad nije prestao djelovati. Ženska prava, prava manjina i kultura, postale su glavne teme prijepora. Toga kobnog ljeta 1963. ajatolah Homeini i njegovi pristaše nekoliko su puta upozoravali na

162 j | AzarNaftsi

povezanost političke represije i strane dominacije sa Šahovim načinom života, zabranom nošenja marame koju je odredio njegov otac, Šahovom ljubavlju prema noćnim klubovima i njegovim držanjem pasa (u islamu se smatraju nečistima) kao kućnih ljubimaca. Rogoborili su protiv filmova, glazbe i romana te ismijavali ideju o individualnim pravima.

Vlada je uzmaknula pred nemirima i opozvala program prihvaćen u listopadu. Ali, Šah se nije namjeravao predati. Ubrzo je predložio novi i opsežniji program, takozvanu Bijelu revoluciju, odlučivši ga dati narodu na referendum.

Bijela revolucija uključivala je niz mjera: podjelu zemlje seljacima, pravo glasa ženama i pravo da se kandidiraju za Parlament i lokalnu vladu, nacionalizaciju prirodnih bogatstava, programe opismenjivanja za zabačena mjesta i sela te prijedlog kako u tvornicama podijeliti prihode da bi se radnicima omogućilo sudjelovati u dobiti. Neki Šahovi protivnici isticali su činjenicu da je plan imao blagoslov i snažnu potporu predsjednika Kennedyja. Neki su podupirali Bijelu revoluciju, osjećajući da su njezina osnovna načela progresivna, a drugi su smatrali da prijedlozi odozgo neće riješiti mnogobrojne državne probleme.

Referendum je bio dogovoren za 26. siječnja 1963. Dok su tradicionalisti i ljevičari bili oslabljeni nakon prevrata godine 1953. kada je bio svrgnut Mosadek i Šah je ponovno došao na vlast, klerici su potihno stjecali pristaše među utjecajnim bazarima (tradicionalnim poslovnim ljudima) i sjemeništarcima. Dana 23. siječnja Homeinijevi su sljedbenici iz prosvjeda zatvorili svoje trgovine. Slijedili su marševi i provokativne propovijedi u džamijama. Počeli su sukobi između

Stvari o kojima sam šutjela • | 163

policije i svjetine, dajući povoda za silovitije prosvjede u svetom gradu Komu. Ti su skupovi rezultirali zatvaranjem sjemeništa.

Postoji neobično velika razlika između preživljavanja nekog povijesnog trenutka i naknadnog razmišljanja o njegovim posljedicama. U mojem pamćenju mnogi događaji tog proljeća i ljeta kao da su koncentrirani u prvim danima lipnja, a vrhunac dosežu u onome što je kasnije postalo poznato kao Petolipanjski ustanak. Mi očevici i sudionici tog razdoblja, dakako, nismo mogli biti posve svjesni njegova značenja. Tih se dana sjećam kao kaotičnih trenutaka, rascjepkanih blic-snimki koje zahtijevaju da ih se uredi i ustroji da bi imale smisla. čak je i tada bilo jasno da se zbiva nešto važno. Prvi sam put postala svjesna jazova između tradicionalnog i modernog svijeta čije sam supostojanje uglavnom prihvaćala kao gotovu činjenicu. Danas mi se čini kao da su se sva zbivanja tijekom Islamske revolucije godine 1979. već prije dogodila u manjim razmjerima.

Svoju sam predodžbu o tradicionalnim muslimanima naslijedila od očeve obitelji, stroge i čvrste u obavljanju religijskih praksi, ali dovoljno fleksibilne da tolerira intelektualno eksperimentiranje svoje djece. Moja baka s očeve strane okruživala je ljubavlju i samilošću svoju djecu te vjernike, ali i nevjernike. Moje sestrične u Isfahanu nisu imale ništa protiv da se ženama dopusti pravo glasa. Svaki su se dan kao moderne i obrazovane žene koje su svjesno prihvatile tradicionalan način života suočavale s paradoksima. Tko su bili ti ljudi koji su se služili tako snažnom retorikom, nazivajući „žene poput moje majke prostitutkama“

164 | • AzarNafisi

Okupljanja u našoj kući postala su pomalo divlja i neobuzdana, a takva je atmosfera vladala diljem

zemlje. Otac je bio zaposleniji nego inače. Osim što je obavljao gradonačelničke dužnosti, bio je imenovan za predsjednika Komiteta slobodnih muškarca i žena, skupine čiji je zadatak bio skupljati među pukom potporu za Šahove reforme i pripremiti popis kandidata za novu vladu. To ga je još više otuđilo od stričeva i bratića koji su, iako nisu aktivno sudjelovali u pobuni, osuđivali Šahove poteze i odluke. Majčine društvene seanse uz kavu narušavalo je čudno i neumoljivo bubnjanje s ulice.

Pitanje o pravom Iranu neprestance je iskrsavalo u raspravama između mojih roditelja i njihovih prijatelja. Što je legitimnije: stare predislamske tradicije na kojima Šah temelji vlast, ili strogi islamski princip aja-tolaha Homeinija? Pišući sada o tim pitanjima o kojima sam slušala roditelje i njihove prijatelje kako razgovaraju u toliko različitih prigoda i razdoblja u mojem životu, htjela bih im dodati i nekoliko vlastitih: A što je s Firdusijem i njegovim ženama te predislamskim junacima i kraljevima? Ili satiričnim pjesnikom s prijelaza stoljeća Iradžem Mirzom i njegovim erotskim satirama

O kleru i vjerskom licemjerju? Što je s agnostičkim pjesnikom-zvjezdonošcem Omarom Hajamom koji je pozivao ljude da prkose prolaznosti života pijući vino

I vodeći ljubav, ili s velikim misticima i pjesnicima Ru-mijem i Hafizom koji su se u svojem veličanstvenom pjesništvu bunili protiv vjerske ortodoksije?

»Ne vjeruj lukavim klericima čiji se život temelji na prijeveri«, mogla sam čuti glasove kako odzvanjaju dnevnom sobom. »Kako možeš vjerovati Šahu da želi ženama dati pravo glasa? Imaju li muškarci u ovoj ze-

Stvari o kojima sam šutjela • | 165

mlji pravo glasa? Koliko smo slobodnih izbora imali u posljednjih deset godina?« Tako su se nizali argumenti, okolo-naokolo, naprijed-natrag, da bi se rasprava konačno vratila na pitanje povjerenja i prevrtljivosti iranskog naroda koji će danas gorljivo podržati jednog čelnika, a sutra se svrstati na stranu njegova neprijatelja. Mnogi su bili iznenađeni nasilnošću pristaša ajatolaha Homeinija - činilo se da imaju vlastite odmetničke bande zadužene da tuku nepokrivene žene i podmeću požare u različitim državnim ustanovama.

Ono što mi je tog ljeta ostalo najživlje u sjećanju -možda zato što sam tek godinama kasnije shvatila koliko je bila istinita - jest napomena reportera Mešgina. Rekao je: »Nije neobično to što su klerici postali tako moćni nego kako su, u tako kratkom roku, svjetovnjaci uspjeli zavladati našim umovima.« Iako se gospodin Mešgin nije uspio osvjedočiti u istinitost svoje tvrdnje - umro je od raka nekoliko godina kasnije - čak je i nakon Islamske revolucije u akademskim i kulturnim krugovima prevladavala sekularna i nereligijska elita. Upravo su u tim područjima klerici ostali ranjivi i upravo je kroz njih sekularizam malo-pomalo ponovno stekao popularnost, često zahvaljujući samim islama-mistima koji su ga toliko ustrajno pokušavali suzbiti.

Tijekom jednog takvog sastanka i uzavrele rasprave, prvi put sam sreća novo pojačanje u društvenom krugu mojih roditelja - upadljivog, proćelavog muškarca tihoga grlenog glasa. Odmah mi se učinio odbojnim. Bio je pretio. Trbuh mu je izvirivao iz zgužvane bijele košulje, a kravata kao da mu je bila prečvrsto zategnuta. Najjasnije se sjećam njegovih očiju - iskakale su iz duplji i buljile u mene s lascivnom pohlepom. Iz njega t je izbijala neka demonska snaga, kao da mu se kakav

166 \

zloduh pokušavao istrgnuti iz dubine duše. Predstavljen je kao gospodin Rahman.

Bio je trgovac tepisima, a tvrdio je da posjeduje spi-ritualne moći: zazivao je duhove, proricao budućnost uz pomoć Kurana i, kako sam ubrzo otkrila, postao je majčin glavni pouzdanik. Roditelji su ga upoznali preko nekog majčina rođaka. Ugledavši ga, majčino se lice rastegnulo u ozaren osmijeh. Očevo je izražavalo više podrugljivost. Kada je prišao k meni, držao je moju ruku u svojim tako dugo da mi je postalo neugodno. »To je, dakle, ta mlada dama«, rekao je.

»Prekrasno, doista prekrasno!« Njegove su ruke bile hladne i vlažne. Nije u meni poticao toliko strah koliko gađenje.

Gospodin Rahman se sljedećih deset godina pojavljivao i iščezavao poput češirske mačke. Otac ga nekoliko puta spominje u memoarima: »Rahman me neko vrijeme netremice gledao u oči, a onda je počeo promatrati moj dlan«, piše otac na jednom mjestu. »Dao je nekoliko komentara o mojem

karakteru, a onda je počeo govoriti o mojim problemima na poslu. Naveo je imena mojih zakletih neprijatelja i počeo me uvjeravati da je Šah još na mojoj strani jer se nije dao obmanuti klevetama i lažnim svjedočenjima. No, bitka će završiti pobjedom mojih neprijatelja, pa mi savjetuje da dam ostavku.« Otac nije imao povjerenja u Rahmana i slutio je da do te informacije nije došao zahvaljujući proročkim moćima, nego zato što je bio agent obavještajne službe SAVAK. U svojim memoarima ističe činjenicu da je već dva puta ponudio ostavku zbog nesuglasica s premijerom i ministrom unutarnjih poslova Pirastehom, koji ga je, među ostalim, optužio da podilazi mulama. Ali, Šah je odrješito od-

Stvari o kojima sam šutjela • \ 167

bio prijedlog i natjerao Pirasteha, očeva glavnog protivnika, da mu se ispriča u nazočnosti ministra dvora.

Ne sjećam se točno kad je počeo veliki okršaj između majke i nikoga drugoga do gospodina Halikija. Pročulo se da će majka biti među prvim kandidatkinjama za Parlament na sljedećim izborima najavljenima za jesen. Natjecat će se iz pokrajine Kermana, gdje je rođena i odakle potječe obitelj Nafisijevih. Iznenada je postala zaljubljena u Šaha i nije više trpjela gluposti koje su se o njemu govorile. »Ti si, draga moja Nezhat-hanum«, rekao joj je gospodin Haliki, »još manje od muža spremna za ulazak u tu arenu.«

Majci je promaknula dobrohotnost u pozadini te tvrdnje, u njoj je vidjela samo jasan znak prezira. Nikakva objašnjenja nisu mogla ublažiti situaciju. Kasnije te večeri, očevi pokušaji da je smekša nisu urodili plodom. Od toga dana, pa sve do očeva uhićenja nekoliko mjeseci kasnije, nismo viđali Halikija - ni petkom, ni bilo koji drugi dan. Unatoč tome, kao i u slučaju drugih potjeranih prijatelja i poznanika, otac gaje nastavio potajno viđati.

Otac je bio u dobrim odnosima s mnogim klericima, osobito ako ih je smatrao naprednima. Oglušio se o premijerovu »preporuku« da se drži podalje i sudjelovao je u pogrebnoj svečanosti u kući uglednoga aja-tolaha Behbehanija na kojoj je neki mladi klerik pod-cjenjivački govorio o Šahu i vladi. Premijer je upozorio oca da je vlada odlučila poduzeti oštre mjere protiv prosvjednika i savjetovao mu neka se ne miješa. Natuknuo mu je kako je poželjno da se ne pojavljuje u javnosti i naredio mu da zatvori trgovine 5. lipnja, na dan kada su Homeini i njegovi pristaše najavili opće 4 prosvjede. Otac ga nije poslušao. Baš suprotno, tražio

168 | |

je da se trgovine otvore ranije nego inače kako bi se ljudi mogli opskrbiti potrebnim namirnicama. Osnovao je intervencijske centre u različitim dijelovima grada i upozorio bolnice da budu spremne primiti ranjene prosvjednike.

5. lipnja svi smo ustali vrlo rano. Otac je otišao u zoru, a majka je postajala sve zabrinutija, jer ga nije mogla dobiti na telefon. U neko doba očev nas je vozač došao obavijestiti daje s ocem sve u redu, ali daje neprestance u pokretu i ne uspijeva se javiti. Trenutačno je na putu u vatrogasnu postaju koju je pretvorio u jedan od svojih stožera.

Majka je osnovala vlastiti stožer u dnevnoj sobi, primajući i otpuštajući ljude koji su zadihano donosili najnovije vijesti. Lonac za kavu bio je u neprestanoj upotrebi. Brat i stric Reza otišli su rano ujutro vidjeti što se zbiva u gradu. Ja sam ostala kod kuće. S knjigom u ruci izlazila sam i ponovno ulazila u dnevnu sobu u kojoj je majka stolovala mirnog držanja, ali uspijevajući stvoriti dojam unutarnje napetosti, zabrinutosti za oca, za grad i za ljude. Što joj je drugo preostalo u tim okolnostima osim čuvati kuću i biti pripravna u slučaju opasnosti? A doista je bila zabrinuta za oca. Kao što je rekla moja pronicava teta Mina, upoznala je žene koje se prave da vole svoje muževe, a zapravo ih ne vole, ali nikad nije vidjela slučaj poput Nezhatina - Azarin otac stoji iza Šaha koji razgovara s klerikom.

Stvari o kojima sam šutjela | \ 169

ona je uporno tvrdila da joj nije stalo do muža, no bilo joj je itekako stalo.

Prisjećajući se danas ljudi koji su nas posjetili taj dan, zapanjuje me njihova raznolikost. Svi su došli zbog nje. Bila je to njezina osebnost: nikakvim preporukama nije ju se moglo navesti da unajmi nekoga, da posjeti liječnika ili frizera ako joj se dotična osoba nije dopadala. Te je osobe voljela djelomice zato što su joj povlađivale, a, mislim, djelomice i zato što su znale kako

manipulirati njome i uvjeriti je da su na njezinoj strani. To nije vrijedilo samo za ljude koje je poznavala; mnogi su stranci kucali na naša vrata tvrdeći da su sreli gospodu Nafisi u trgovini, u taksiju ili autobusu i da ih je pozvala da svrate na kavu.

Iako većina njih nije bila zainteresirana za politiku, u našoj dnevnoj sobi sve bi te osobe strastveno sudjelovale u političkim raspravama. Premda je naša obitelj iznjedrila katastrofalne političare, bila je izrazito građanski svjesna. Možda bih mogla uopćiti tu tvrdnju i proširiti je na svaku iransku obitelj - država je oduvijek bila toliko nametljivo prisutna u našim životima daje nijedan Iranac ne može ignorirati. Ali, moji su se roditelji voljeli zadubljivati u zbivanja i analizirati ih na posve osobit način. Privrženosti i preokupacije tete Mine bile su privatne i osobne; njezina je lojalnost bila ograničena na obitelj i nekolicinu prijatelja. Majka je, naprotiv, bila u duši javna osoba i politički akter, a nimalo zainteresirana za razmjenjivanje recepata.

Sredinom jutra stigao nam je jedan neočekivani posjetitelj. Iznenada je banula Ama Hamdam, iako nikad nije dolazila nenajavljena. Rekla je da ne može dugo ostati, ali mora razgovarati s majkom.

Njezina , me pojava oduvijek intrigirala. Povukla sam se na

170 | •

mjesto gdje sam bila gotovo neprimjetna, ali odakle sam mogla čuti gotovo svaku riječ. Govorile su tiho, no uspjela sam uhvatiti dijelove njihova razgovora. »Ali, nije to zbog njega«, rekla je Ama Hamdam. »Jest, sigurno jest«, odgovorila je majka, mudro kimajući. »On nikad nije htio da bilo što postignem sama. Sjećaš li se kad sam se prijavila za polaganje vozačkog ispita? čak se i tada upleo.«

Počelo mi je »svitati« da je otac poslao Amu Hamdam kako bi razuvjerila majku da se kandidira za Parlament. Bio je svjestan da sam ne može kontrolirati ni nju ni njezin neobuzdani jezik. »Ti to znaš bolje od ikoga«, tvrdila je. »Ja sam stvorena da budem žena s karijerom. Htjela sam biti liječnica.«

»Ovo je drugačije«, tiho je rekla Ama Hamdam. »Oni su poput vukova. Neće imati milosti.«

Majka se nije dala smesti. Ustvrdila je da je njezin brat Ali postao liječnik i da joj je medicina u krvi. »Bila sam tako dobra u tome«, rekla je sjetno, »ali nisu mi dali nastaviti. Saifi je bio jako bolestan. Nisam ga mogla ostaviti. A poslije«, uzdahnulaje, »već je bilo kasno. Sada kada mogu učiniti nešto što želim, on me želi spriječiti.« Dok je to govorila pogled joj je bio prikovan na aparat za kavu, izbjegavajući oči Ame Hamdam.

»Znaš da sam ti uvijek željela samo dobro«, rekla je Ama Hamdam prihvaćajući šalicu kave. »Ali ovaj će te posao unesrećiti.« »Kako možeš to reći?«, odvrtila je majka okrećući se prema njoj.

»Ugledala sam se na tebe.« Ama Hamdam se usprotivila tvrdeći da je uvijek bila samo nastavnica i da nikad nije imala nikakve veze s vladom. Druge kandidatkinje na ovaj su ili onaj način bile javne osobe. »Vjeruj mi, Nezhat, ne bih bila ovdje da ne mislim da će te taj posao unesrećiti.«

Stvari o kojima sam šutjela . | 171

Majka se ustobočila. »Trebala sam se roditi kao muškarac«, rekla je važno mašući glavom. »Onda bih mogla činiti što me volja. Hoće li ikad doći dani kada ću moći raditi ono za što sam rođena?«

»To nema nikakve veze s time što si žena«, dodala je Ama Hamdam strpljivo. »Naša obitelj nije dobra u politici. Htjela bih i da Ahmad izađe iz nje. Pogledaj mojeg brata Saida. Izgubio je naklonost sviju i ostao bez posla. A sada ispašta njegova obitelj. Politika donosi prokletstvo.«

Sada sam već bila potpuno na strani Ame Hamdam. Otac mi je u povjerenju rekao, pomalo ogorčen, da je majku nemoguće odgovoriti od kandidature. Njezino je ime Šah već odobrio i bilo je na popisu predloženih kandidata za Senat i Parlament - svaki je kandidat morao proći kroz tu proceduru. U svojem životopisu otac objašnjava kako se njegovo protivljenje temeljilo na majčinu manjku političkog iskustva i nepredvidljivom temperamentu. No, majka je drugačije gledala na stvari: bila je to njezina jedina mogućnost da se potvrdi u javnosti. Kasnije je zaboravila koliko joj je bilo stalo kandidirati se za Parlament i tvrdila je da ju je otac prisilio da prihvati imenovanje. čak je izmislila priču kako je posjetila Šaha i zamolila ga da je oslobodi dužnosti, no on joj je ljubazno odgovorio da se ne može suprotstaviti želji njezina muža. Kada smo mi lagali njoj znali smo da lažemo, ali ona je rijetko kad svjesno lagala. U tom smislu govorila je istinu kad se dičila svojim inzistiranjem na poštenju po svaku cijenu.

Njihov razgovor prekinut je dolaskom očeva glasnika, ovaj put iz vatrogasne postaje. Majka ga je

uzbuđeno uvela, skuhalo mu kavu i obasula ga pitanjima. „Ama Hamdam se ispričala i otišla. Oko tri sata pojavio

172 | •

se naš stomatolog. Morao je ranije zatvoriti ordinaciju. »Sad će biti gužve!« rekao je uzbuđeno. »Uhitili su Hadžija Tadžeba!« Šef teheranske tržnice bio je jedan od organizatora prosvjeda. Ispostavilo se da ćemo na »gužvu« morati pričekati još šesnaest godina, no toga smo dana mogli naslutiti što nas očekuje.

Tijekom ručka stigla je Goli, a zatim Širin. Nakon nekog vremena obje su otišle. Dan se činio beskonačnim. Vrzerala sam se po sobama, a svako malo netko bi pozvonio na vrata donoseći nove vijesti. Prosvjed-nici su napali Ministarstvo pravosuđa i Ministarstvo unutarnjih poslova, a namjeravali su zauzeti i radiopostaju. Premijerovu kuću okružilo je dvije stotine ljudi naoružanih toljagama. Prosvjednici su zapalili vježbalište Zurhanu gdje su se održavala natjecanja u tradicionalnim sportovima. Tukli su nepokrivene žene i napali vatrogasnu postaju prije nego što je otac tamo stigao. Vlasti su dopustile da se otvori paljba na prosvjednike, pa su bolnice bile pune mrtvih, ranjenih i njihove rodbine.

Poslijepodne je došla teta Mina, neuobičajeno uzrujana i uzbuđena. »Trebao mi je jedan sat da stignem od Parlamenta do vaše kuće«, rekla je majci prihvaćajući šalicu kave. »Ne možeš zamisliti kakav je vani metež.« Obazrela se po sobi. »Znaš li gdje je Ah-mad?« zapitala je. »Zabrinuta sam za njega. Ljudi na ulici govore da su pristaše klerika naoružani. Kolaju grozne priče - načula sam da su Britanci potajno naoružali skupinu lažnih mula kako bi poubijali ugledne političare.«

Majka je bila puna strpljenja. Napućila je usnice i rekla: »Sigurna sam da su to samo priče, ali i ja sam zabrinuta. No, misliš li da mene itko sluša?« Nakon

Stvari o kojima sam šutjela

nekog vremena, unatoč ozbiljnosti trenutka, nisu si mogle pomoći da malo ne ogovaraju zajedničke poznanike. »Nju su vidjeli s pukovnikom u kompromi-tirajućoj situaciji.« »Njezin muž je posve slijep.« »Neki muškarci doista znaju biti blesavi.« »Da«, odgovorila je majka gotovo s uzdahom. Između čavrljanja o politici i seksu, majka bi podignula telefonsku slušalicu i okrenula nekoliko brojeva pokušavajući doznati gdje se nalazi otac. Svaki put bi poklopila s istim strpljivim izrazom lica. U jednom se trenutku jako uznemirila, jer joj je rečeno da je otac otišao u obilazak bolnica, a da su područja oko tih ustanova i vatrogasne postaje vrlo opasna. Promrmljala je kako gaje preklinjala da ne prihvati taj posao, ako ne zbog drugoga onda zbog djece. »Dobro znamo da ih voli«, uzdahnula je. »Što god mogli reći o njemu, znamo da voli svoju djecu.«

Navečer je majka postala vidno nervozna. Otac se nije javio, što mu nije bilo slično. Zazvonilo je zvono i nekoliko trenutaka kasnije pojavio se gospodin Rah-man, odgurujući sluškinju, izbečenih očiju, u vječno zgužvanom sivom odijelu. Zaustavio me u hodniku dok sam se s knjigom u ruci lijeno vukla prema svojoj sobi. »Stani!«, rekao je poletjevši naprijed i grabeći me objema šakama za ruku. Njegova pažnja oduvijek mi je izazivala paničan strah. Mohammada je ignorirao, ali mene je uvijek uspio uhvatiti. »Imam posla«, rekla sam. »Nemaš ti nikakva posla«, rekao je. »čitaš neku besmislicu, već vidim. Ali trebam tvoju pomoć«, šapnuo mi je u uho. »Tvoj me otac poslao da razgovaram o nečemu s tvojom majkom i potrebna si mi da je urazumim.« Odgovorila sam iskreno: »Ona mene •, uopće ne sluša.« »Nije to nje radi, nego sam ja u pita-

174 | • AzarNafisi

nju«, rekao je. »Tvoja mi nazočnost donosi sreću. Pomoći će mi s mojim moćima.«

U tome trenutku majka je otvorila vrata sobe. »Oh, Rahmane«, rekla je, izgledajući zadovoljna što ga vidi. »Kojim povodom?« »Šalje me Ahmad-kan«, odgovorio je. »Dolazim ravno od njega. Smatrajte se sretnicom, jer niste svjedočili današnjim zbivanjima!« Majka se smiješila Rahmanu koji je, ne ispuštajući moju ruku, pošao za njom u dnevnu sobu. »Nema ničega što jedna dobra kava ne bi mogla izliječiti«, rekla je sa smiješkom.

»Draga moja Nezhat-hanum«, počeo je sjedajući na stolac, »predstoje nam crni dani. Vi imate hrabrog muža...« Opazivši majčin izraz neodobravanja, dodao je: »Ali i lakoumnog. Suosjećam s vama. Vaša majka«, rekao je okrećući se prema meni, »glavni je oslonac ove obitelji. Što biste vi bez nje?«

Spuštene glave, nervozno usredotočena na knjigu, svim sam se silama upirala da ga ignoriram. Okrenuo se prema teti Mini i postavio joj isto pitanje, no ona nije bila raspoložena za takvu vrstu razgovora, pa nas je, procijediivši daje već kasno, brzo pozdravila i otišla.

»Ne može nazvati«, objasnio je Rahman, »jer telefoni nisu sigurni. Mnogo je ranjenih. Klerici su spremni za okršaj. Ovaj prosvjed, draga moja Nezhat-hanum, bio je unaprijed organiziran i pomno koordiniran. Klerici su organizirali vlastite ophodnje naoružane toljagama i noževima. Podmetnuli su požare na bezbroj mjesta. Imaju doušnike na bazarima i među narodom. Stotine ljudi zamotanih u bijele plahte maršira iz sela Varamina prema gradu. Već su napali tamošnju policijsku postaju, a vojska se priprema za doček

Stvari o kojima sam šutjela • | 175

s oružjem. Ali, on je na sigurnom - zasad«, dodao je tajanstveno, te nastavio: »Koliko smo mu puta i vi i ja rekli da da ostavku?«

Majka je promrmljala kako gaje odvrćala od toga da uopće prihvati taj posao. »Da, to sam mu i ja danas rekao. Opasnost, vidim opasnost, posvuda.«

Majka mi je pružila šalicu kave i mahnula glavom. »Vidjeli ste u Knjizi?« pitala je, misleći na Kuran iz kojega je Rahman tobože primao božanske poruke.

»I u Knjizi, da, ali razgovarao sam i s poznanicima. Bogu hvala što je u ovoj obitelji barem jednoj osobi sve na broju. Danas sam rekao vašem mužu da barem vi imate dovoljno pameti u glavi da odustanete od kandidature za Parlament.«

Majka ga je pogledala s gorčinom, i u tom sam trenutku načulila uši. »Ja nemam veze s tim«, rekla je hladno i nastavila: »Rođena sam u obitelji političara. Moj se otac kandidirao za Parlament i bio je poražen, jer su ga izdali njegovi nazovi-prijatelji. Moj muž... moj muž Saifi«, zamucala je, »bio je premijerov sin. Bila sam okružena ljudima poput doktora Millspau-gha od...« zastala je, a zatim nastavila: »...od devetnaeste godine. Mogla sam postati liječnica, ali sada je prekasno.«

»Znam«, rekao je. »Znam. Ali vremena su opasna. Trebamo vas, vjerujte mi da vas trebamo. Ali, vaš muž ne pripada nikamo. On je posve sam.«

»Zar ću uvijek morati ispaštati zbog njegovih pogrešaka?« uzbunila se. A tada je dodala, mirnijim glasom: »Jeste li pronašli ono što sam vas zamolila?« Oboje su se okrenuli prema meni, a ja sam se, sada napeto slušajući što će se dogoditi, pravila da čitam. »Azi«, rekla je majka, »moram u četiri oka razgovara-

2761

ti s gospodinom Rahmanom.« »Nikome ne smetam«, rekla sam. Ali, znala sam da moram otići.

Uzela sam knjigu i vukući noge zaobišla gospodina Rahmana, no ostavila sam otvorena vrata.

Kad se otac oko 22 sata vratio kući, bile smo toliko iscrpljene da bi promatrač sa strane lako mogao pomisliti da smo i same sudjelovale u metežima. Strašno sam se brinula, ali trudila sam se da majka to ne uoči. Svaki bih čas otišla do vrata i pogledala van. Pila sam kavu sa svakim novim posjetiteljem. Kad je otac ušao u dnevnu sobu, gospodin Rahman je prijekorno rekao: »E pa, Ahmade-kane, već je bilo vrijeme. Ova sirota žena već se sva izgrizla od brige.« Sirota žena gledala je oca okamenjenim pogledom, kao da se upravo vratio s cjelodnevnog sastanka zaboravivši nazvati i reći da će zakasnuti na večeru.

Tog ljeta odlučeno je da će se majka kandidirati za Parlament s još pet žena. Stupila je na dužnost ujesen 1963. Roditelji su odlučili poslati me u Ženevu u otmjenu i pomodnu Ecole Internationale, a njihova mi je odluka probudila čežnju za otrcanim, sivim Lanca-sterom i mojim podrugljivim britanskim prijateljima. Toga dana, 5. lipnja 1963., napisana je o ocu prva stranica u dosjeu tajne policije. U tom tekstu anonimni su agenti tvrdili da surađuje sa Šahovom oporbom i klericima. U to doba nitko od nas nije mogao predvidjeti koliko će te stranice utjecati na naše živote, mijenjajući ih na načine na koje nismo mogli niti sanjati.

poglavlje 14.

u prosincu 1963. izvukli su me sa sata povijesti i odveli u ravnateljev ured gdje mi je svečano priopćeno da je Švicarski radio upravo prenio vijest o očevu uhićenju. »Počela je revolucija?« zapitala sam. Nije, naime, bilo - unatoč našoj uobičajenoj zabrinutosti -nikakva razloga da on bude

zatvoren u bilo kojim drugim okolnostima.

činilo se da je sve u redu. Cijele te jeseni slušala sam oduševljena izvješća o tome kako je otac ugostio ovog ili onog čelnika. Tri tjedna prije vidjela sam novinski članak na dvije stranice u Pariš Matchu s fotografijom oca kako stoji pored generala de Gaullea. Nijedan drugi uglednik nije bio na slici, čak ni Šah. De Gaulleu se otac svidio, možda zbog njegova pozdravnog govora na francuskome koji je sadržavao mnoge aluzije na francusku književnost. De Gaulle ga je nagradio medaljom Legije časti. Kad sam ushićeno spomenula tu fotografiju ocu na telefon, rekao je: »To ću vjerojatno platiti, nemojmo prebrzo slaviti.«

180 | |

Susret Azarina oca s francuskim predsjednikom Charlesom de Gaulleom.

U ženevskoj školi živjeli smo odijeljeni od svijeta. Nisam imala pristup perzijskom tisku, a kontakt s vanjskim svijetom bio je ograničen na nadzirane posjete rođaka i prijatelja. Kad sam nazvala majku da se raspitam o uhićenju, uvjerali su me daje riječ o pukoj glasini, da je otac između dvaju poslova i provodi svoj

Stvari o kojima sam šutjela | | 181

prijeko potrebni odmor u našem ljetnikovcu na Kaspijskom jezeru. Teta Mina mi je napisala u pismu da mu je ponuđena dužnost ministra unutarnjih poslova i da se nada vidjeti me za praznike. Trebala sam provesti božićne blagdane u Francuskoj, no rečeno mi je da je plan promijenjen i da putujem kući. Osim toga, sve se činilo po starom.

Moj bratić Reza (sin tete Nafise), koji se upisao u švicarsku školu Le Rosey, letio je istim zrakoplovom u Teheran. čim smo zauzeli mjesta, rekla sam mu da ne znam zašto sam pozvana kući (i u njegovim je planovima bilo iznenadnih promjena) i da vjerujem kako to ima veze s ocem. »I ima«, odgovorio je nehajno mašući novinama prema meni. Na naslovnici sam ugledala očevu sliku ispod velikoga naslova koji je obavještavao o njegovu uhićenju.

U članku su se nabrajale optužbe - uključivale su mito i zloupotrebu fondova. četrdesetak osoba, uglavnom poduzetnika, uhićeno je zajedno s njim. U izvještajima tajne policije SAVAK za oca se tvrdilo da je šurovao s oporbom i optuživalo za dobre odnose s klericima te »neposluh.« Dvojica premijera, Asadolah Alam i njegov nasljednik Hasan Ali Mansur, inače očev vršnjak i tobožnji prijatelj, smatrali su ga »problematičnim«. Jedan nije mogao oprostiti ocu aroganciju, a drugi - mlad i vrlo ambiciozan - smatrao ga je ozbiljnim suparnikom.

Prvo jutro nakon mojeg povratka poznati zvuči i miris kave na trenutak su mi izazvali dojam kao da se ništa nije promijenilo, da ću ulazeći u dnevnu sobu zateći oca kako se dobrodušno smiješi gostima. Tamo su bili teta Mina i gospodin Haliki. On je donio pjesmu, za moj doček u kojoj se oplakuje činjenica da otac nije

182 | |

mogao dočekati voljenu kćer u zračnoj luci. A uobičajeno natmureni izraz lica pokušao je narušiti rijetkim i usiljenim osmijehom. Goli mi se toplo nasmiješila, a Širin je davala oduška svojem bijesu zbog dekadentnih Pahlavija i njihova bezbožnog ponašanja.

Gospodin Rahman sjedio je pokraj majke, fiksirajući me pogledom. Bila sam sigurna da je to činio samo s jednom namjerom: da bih se osjećala neugodno. Sada je bio službeno uključen u majčin krug i postao je stalna »pojava« kako u kući tako i u očevim dnevnicima. Rahman je upozorio na činjenicu da, iako se Mansur trenutačno čini svemoćnim, nitko ne zna što se još može očekivati od njega. Majka nije bila tako obzirna. Kako bi itko mogao zaboraviti, tvrdila je, da je njegov otac, Šahov posljednji premijer, predao šaha Rezu Britancima? »Njegov sin našao je manje pouzdane zaštitnike u Americancima i naočigled izdaje svoju zemlju.« Ugledni odvjetnik gospodin Behdad (kasnije će

preuzeti očevu obra-» nu) došao je to jutro s | nadzornikom parkova i zelenih površina Esmailijem, jednim od očevih kolega koji nas je redovito posjećivao. Svaki dan dok je otac bio u zatvoru na njegovu se stolu nalazila vaza sa svježe ubranim cvijećem; tek nakon što je bio pušten otkrio je da je bukete anonimno slao Esmaili. Sljedećih mjeseci i godina počela sam cijeniti vjernost tih neprivlačnih ljudi poput nje-
Azarin otac u vrijeme utamničenja.

Stvari o kojima sam šutjela I 183

ga i očeva glavnog tajnika Zie, kojega sam smatrala pukom ulizicom.

Zia je tvrdio da, kad bi Nezhat-hanum uspjela razgovarati s premijerom i uvjeriti ga u nedužnost gospodina gradonačelnika (nikad nije prestao zvati oca gospodinom gradonačelnikom), možda bi ga brzo pustili na slobodu. »Dragi kolega«, odgovorio je pomalo razdraženo gospodin Haliki, »premijer bolje od svih zna da je Ahmad nedužan. Vi kao da zaboravljate da su upravo oni izmislili sve te optužbe. Na nama je da otkrijemo pravi razlog zašto je u zatvoru.«

Taj isprazan razgovor prekinut je dolaskom tete Nafise. Ona je banula ne pokazujući nikakvu neugodu zbog činjenice da je možda nešto prekinula i prihvaćajući iznenadnu šutnju kao sebi iskazanu počast. Teta Nafisa je pokrenula kampanju za očevu obranu. Pozivala je vladine dužnosnike da stanu u njegovu zaštitu i razmetala se svojim dobročinstvima redovito ga posjećujući, šaljući mu njegova omiljena jela, čak nudeći mu novac kako bismo prebrodili »crne dane.« Nakon što je pozdravila društvo neodređeno kimnuv-ši i pruživši mi obraz na poljubac, okrenula se prema majci i Rahmanu te ih izvela iz sobe. Njezin je dolazak nametnuo sumornu šutnju.

Dok su majka i teta Nafisa čekale pred ulazom u policijski Istražni centar, zapravo pritvor za obične kriminalce, ja sam stajala na određenoj udaljenosti s nečim što bi blagonakloni promatrač mogao protumačiti kao hrabar osmijeh na licu. Već dok smo se vozile majka i ja smo počele ratovati - ja sam mrmljala kako bih htjela ostati u Teheranu i privatno maturirati, a ona je iz nekog samo njoj poznatog razloga inzi-

184 | | AzarNafisi

stirala da što prije odem iz grada. Tek kad smo izašle i našle se pred golemim metalnim vratima, koja kao da su sezala iznad zidova u neko drugo kraljevstvo, iznenada me uhvatila panika.

Bila nam je omogućena jedna privilegija: da se sretnemo s ocem u uredu ravnatelja zatvora, u dugačkoj i dosta uskoj prostoriji obojenoj jarkom plavosivom bojom koja je na rubovima prelazila u tamnije plavu. S jedne strane, bliže zidu, nalazio se ravnateljov stol za kojim je sjedio proćelav čovjek u plavoj odori. Odmah je revno ustao kako bi nas pozdravio. Na toj sumornoj pozadini njegovo je dobroćudno okruglo lice isijavalo iskrenom poniznošću. Nasuprot njegovu stolu, uza zid, nalazio se niz malih stolaca i dva stola.

Majka i teta počele su ljubazno razgovarati s ravnateljem zatvora, pukovnikom Horamijem, a ja sam sjela u kut, naslonila se na sklizak zid i stala gledati kroz prozor. Nastala je stanka u razgovoru: okrenula sam se prema pukovniku i krajem oka ugledala oca -činio se mršaviji i mladi - kako stoji pokraj otvorenih vrata i smiješi se. Pohitala sam prema njemu spotičući se o metalni stolić. Pukovnik je uljudno odvratio pogled. Sjećam se tihog tetina uzvika i, možda prijekornog, pogleda majke. Ostala sam stajati tamo sve dok mi nije prišao i zagrlio me, poljubio i šapnuo: »Sve je u redu, sretan sam što te vidim.«

Najprije su odrasli razgovarali o svojim temama, a ja sam stajala pokraj oca držeći ga za ruku kao što sam često činila dok sam bila dijete. Kad gledam stare fotografije s ocem zapažam da sam se redovito trudila ostvariti s njime neki oblik tjelesnog kontakta: na-ginjem se prema njemu, polažem glavu na njegovo rame, ili svoju ruku na njegovu.

Stvari o kojima sam šutjela | \ 185

Prvo što mi je rekao nakon što me poljubio bilo je: »Nikad nemoj pokazivati nikakav znak slabosti, ničim ne pokazuj da si povrijeđena ili da se zbog nečega sramiš. A ničega se niti ne sramiš, je li tako? Ovo su samo kušnje naše izdržljivosti. Sada je vrijeme da se ponosimo sobom.« Sada je vrijeme da se ponosimo sobom... tu ću rečenicu sljedećih godina često čuti iz njegovih i majčinih usta. Dok je otac obećavao kao mladi gradonačelnik koji je uživao Šahovo povjerenje, svi smo se pomalo ustručavali ponositi se njime. Da bismo se ponosili sobom najprije smo trebali postati žrtve nepravde.

»Sjećaš li se kad sam ti govorio da se uvijek možeš osloniti na mene?«, otac mi je to šapnuo dok su se maj -ka i teta nastavile šaliti s ravnateljem. »Da možeš zapaliti pero, kao ono koje je Simurg dao Zalu u Šahnami i ja ću ti doći u pomoć? Naravno, gdje god se nalazio i dalje ću ti uvijek biti pri ruci. Ali, sada ja trebam tvoju pomoć. Moraš se brinuti za majku. Moraš biti dobra i ljubazna.«

Rekao je da je isto zatražio od mojeg brata. »Ti si Sada jedini Azars majkom, ocem ijednom muškarac U Obitelji«, prijateljicom obitelji. rekao mu je, što je moj jedanaestogodišnji braco shvatio vrlo ozbiljno. »Znaš da majka sada ima samo tebe i brata«, rekao mi je gledajući me ravno u oči. »Moraš mi obećati da ćeš paziti t na nju. Ja sam je ostavio na cjedilu i trebam te da na-

186 | •

doknadiš moj propust. Obećaj mi daje nećeš ni na koji način povrijediti niti biti neposlušna.« Obećala sam da ću paziti na majku i nastojati je ne povrijediti. Bilo je to obećanje koje sam mnogo puta dala i prekršila.

Otac je zahtijevao da se ponašam kao da se ništa nije dogodilo. Trudili smo se kako smo znali i umjeli da se ponašamo kao i obično, toliko da smo i sami gotovo počeli vjerovati u to da se ništa nije promijenilo, unatoč činjenici da se sve činilo drugačijim. Da smo se ponašali poniznije, lagali bismo budući da nismo vjerovali daje kriv. Nismo se osjećali nimalo poniženi. No, s druge strane, ponašajući se kao da nas se situacija ne tiče, također smo lagali. Za javnost smo izabrali tu drugu laž, no u privatnom životu iskušali smo obje i nijedna nije upalila.

Još sam i danas zahvalna teti što me je držala za ruku cijelo vrijeme dok smo se vraćali kući i prijateljski je stisnula kad su mi suze počele teći niz obraze, a majka skrenula pogled ustranu. Možda se osjećala nesposobnom pokazati sažaljenje prema bilo kome drugome, pa i prema vlastitoj kćeri, budući da je, na kraju krajeva, ona bila prava žrtva? Bez obzira koliko se loše odnosila prema ocu, nikad nije posumnjala u njegovo poštenje. Tek će kasnije početi ponavljati glasine protiv njega koje je nekoć tako silovito opovrgavala, podsjećajući nas na Saifija, njegovu čestitost i integritet njegove obitelji. Da ona, snaha Sahama Sultana, mora trpjeti javno poniženje! Kako je nevjerojatna ljudska sposobnost za samoobmanu: očeva nada u obiteljsku sreću, majčine iluzije o njezinu pokojnom mužu i bratovo i moje vjerovanje da možemo učiniti svoje roditelje sretnima i zaštititi ih jedno od drugoga.

POGLAVLJE 15.

Zatvtrski dnevnic

Pridjevi kojima opisujemo situacije u kojima smo se našli- tragično, ironično, šaljivo - uvijek nam stižu sa zakašnjenjem, nakon što smo stekli objektivnost. Razmišljam li danas o onim danima, zacijelo mi padaju na pamet i »tragično« i »ironično«, no istina je da sam uglavnom bila jednostavno zbunjena, kao izgubljena u magli. Nitko nije znao što će se dogoditi ocu. Neprestance se govorilo o tome kako tek što ga nisu pustili, a te su priče pratila zlokobna upozorenja da će ga osuditi na četrnaest godina (zašto baš četrnaest, pitam se sad, zašto ne trinaest ili petnaest?), ili još gore, da će ga ubiti u zatvoru i predstaviti ubojstvo kao samoubojstvo. To neprestano kolebanje između dviju krajnosti ponavljalo se kod kuće gdje su majka, brat, prijatelji, rođaci i blagonakloni stranci, tkali priče pune nade i očaja.

Devet mjeseci nakon uhićenja otac je ponovno počeo pisati dnevnik: prestao je kad su ga odveli u zatvor, jer je svakog dana očekivao da će ga pustiti. »Da-

1881 • AzarNafisi

nas je prošlo točno devet mjeseci otkako su me strpali u zatvor«, glasi prva rečenica. »Od prvoga dana kako su me uhitili na temelju lažnih optužbi, najgore je što su mi stalno obećavali da će me pustiti. Od dolaska nove vlade situacija je još gora.«

Pod novom vladom mislio je na onu svojega starog prijatelja Hasana Ali Mansura, koji je zamijenio Alama. Mansurov uspon bio je meteorski: premijerov glavni tajnik u tridesetoj, zatim predsjednik Gospodarskoga vijeća i zamjenik premijera 1957. u dobi od trideset četiri godine... Sjećam ga se kao visokog i već proćelavog, kestenjasto smeđih očiju i tamne puti. Otac je s određenom zavišću govorio o Mansurovoj supruzi Faridi Emami. Bila je sitna, graciozna žena s dugom ravnom smeđom kosom. Izgledalo je kao da je stalno povezana nekom nevidljivom vrpcom sa svojim suprugom. Kad bi tkogod spomenuo Mansura, otac bi na ovaj ili onaj način aludirao na privrženost njegove supruge mužu i njegovoj karijeri. Drugi, manje blagonakloni promatrači, smatrali su je nametljivom, ambicioznom ženom koja nikad ne pušta muža na miru.

Sjećam se jedne vrtno zabave s predivno odjevenim muškarcima i ženama te svjetlima oko bazena: Man-sur korača preko travnjaka, elegantno izvlači oca iz skupine ljudi u čijem je razgovoru sudjelovao i odvodi ga obgrlivši ga rukom oko ramena. Gledam ih - dvojica mladih ljudi samouvjerenih i sigurnih na čemu su i kamo idu, u intimnoj, gotovo urotničkoj pozi. Trenutak kasnije pridružuje im se gospođa Mansur, ozbiljna i poslovnog izraza lica, privijajući se uz supruga kojeg fiksira pogledom punim obožavanja.

Mansur je kasnije postao jednom od očevih opsesi-

Stvari o kojima sam šutjela • \ 189

ja. U zatvorskim dnevnicima piše o njemu više nego o ostalim »neprijateljima«: bilo je daleko teže prihvatiti prijatelj »nož u leda.« »Poznajem ga dvadeset pet godina«, piše na stranici 312.

»Posljednjih smo godina postali vrlo bliski. Bio je čovjek istančana ukusa, darovit, ljubazan, krotak, ali i lažljivac, ulizica i pretjerano ambiciozan. Bio je spreman sve žrtvovati za vlastito promaknuće. Stalno je sanjao o tome da postane premijer i učinio bi sve da se dokopa te dužnosti. Svojedobno mi je bio vrlo drag, ali brzo sam prozreo njegovu dvoličnost i nepoštenje. Posljednjih godina počeo me smatrati jedinim pravim suparnikom, unatoč činjenici da nisam raspolagao njegovim vezama i sredstvima.«

Kasnije je otac tvrdio da mu je jedan poznanik s vezama među visokim dužnosnicima, rekao da ga Man-sur smatra suparnikom. Prema toj verziji, Mansur i njegova veza u Američkom veleposlanstvu - gospodin Rockwell - izmislili su laži o ocu i podastrli ih Šahu. Amerikanci su Mansuru zajamčili uspjeh. Kakve šanse da preživi u tim okolnostima, razmišlja otac, ima čovjek poput njega, bez moćnih saveznika i strane potpore? To je pitanje iskrsavalo u mnogobrojnim razgovorima što ih je vodio s prijateljima i članovima obitelji, ali i na stranicama dnevnika. Gospodin Rockwell ponovno se spominje nekoliko stranica dalje - otac se pita jesu li točne glasine o njegovoj povezanosti s Mansurom. Je li to možda razlog zbog kojeg je iranska vlada inzistirala na Rockwellovu premještanju prije nego što se američki veleposlanik vrati s godišnjeg odmora?

U verzijama nekih drugih očevih prijatelja, Šahu t je rečeno da je otac odao Amerikancima imena par-

190 | •

lamentarnih kandidata (popis nije dan u javnost prije Šahova odobrenja), ili da im je otkrio o čemu su razgovarali na jednom tajnom razgovoru. »Ahmade-kane, sada kad si među prijateljima, priznaj«, zadirkivao je oca dobroćudni Safipur, vlasnik i urednik popularnog lista Omid Iran, »jesu li te strpali u zatvor zato što si podupirao parlamentarne kandidate koje Amerikanci nisu mogli 'probaviti', ili zato što si im 'otkucao' popis? U prvom slučaju odmah ćemo kontaktirati s našim protuameričkim prijateljima na visokim dužnostima; u drugome, pak, lobirat ćemo s Amerikancima; ali ako ni jedno ni drugo nije istina«, rekao je smijući se, »tvoj je slučaj doista beznadan!« Zašto je uhićen? Je li uvrijedio Šaha? Ili zbog običnog suparništva? Ili svoje ambicije? Malo tko je vjerovao u optužbe protiv njega, čak i njegovi neprijatelji. Političko neslaganje u Iranu se smatra nekom vrstom kriminala: većina optuženika postaje žrtva lažnih optužaba i ima malo mogućnosti za obranu. činjenica da se optužbe nisu shvaćale ozbiljno, cjelokupnu je situaciju učinila nestvarnom, pa i pomalo komičnom. Bila je to moja prva lekcija iz iranske politike i javnog života: da u njima istina ne igra naročito veliku ulogu-

Visoki dužnosnici posjećivali su ga i glasno se pitali što je »pravi razlog« njegova uhićenja, ili su mu slali glasnike uvjeravajući ga kako je sigurno nedužan te njima nije jasno zašto je u zatvoru.

Njegovi zatvorski dnevnik obiluju opisima tih posjeta. »Okolo podne me sa Safipurom posjetio šef kabineta i kasnije premijer dr. Jamšid Amuzegar.« Pretresli smo sve i sva, a on je htio doznati pravi razlog mojeg uhićenja. Tvrdio je da u kabinetu i izvan njega svi pouzdano znaju da nisam

Stvari o kojima sam šutjela • | 7 97

ni lopuža ni pronevjeritelj. Naprotiv, smatraju da sam učinio mnogo za narod. Misli da moj problem mora biti politički. Amuzegar i ja razmotrili smo i analizirali svaku ideju koja bi nam pala na um, ali sam Bog zna da nismo uspjeli dokučiti prirodu mojeg zločina!« Nekoliko odlomaka dalje piše: »Noću, kad ostanem sam, često plačem. Zbog sebe, svoje djece, ove uklete zemlje... Sada kad imamo mogućnost učiniti nešto da pomognemo jadnim ljudima, vlada je pala u ruke nesposobne

mladeži pune predrasuda.«

Želeći uvjeriti nekog nevidljivog sugovornika u svoju nedužnost, otac nabraja razloge zbog kojih »oni« nisu mogli povjerovati da je krao iz vladine riznice. Prvo i prvo, imaju pristup njegovim računima. Mogli su doznati za njegove dugove i vidjeti da njegova osobna imovina, nakon dvadeset pet godina državne službe - stavi li se na stranu nasljedstvo njegove supruge - nije bogzna što. Daje podroban izvještaj o svojim izdacima i citira jednog suca koji je ustvrdio kako bi, da su htjeli ukrasti novac, Nafisijevi to učinili dok je on bio potpredsjednik Organizacije za planiranje i proračun, jer je ta institucija upravljala državnim proračunom. Pretpostavku da su razlog za Šahovo nezadovoljstvo bile njegove ambicije, opovrgavao je tvrdnjom da je Šah vrlo dobro znao da on nije težio čak ni dužnosti premijera. Bio bi posve zadovoljan da je mogao ostati teheranski gradonačelnik i dovršiti posao. Spominje vrpču na kojoj su njegovi neprijatelji simulirali njegov glas kako razgovara s nekom ženom i prezirno govori o suverenu.

Kamo smo se uputili kad ni najpomnijim razmatranjem ne možemo doći do odgovora? Svijet u kojem t je živio bio je nestvaran i nerazuman. Najveće je za-
1921 •

dovoljstvo nalazio u tome da kratko i jasno odgovara svojem istražitelju, ne popuštajući mu, upozoravajući na rupe u njegovim argumentima i okrećući ih protiv njega. Ponekad se činilo da ga bespomoćni službenik preklinje neka mu pomogne naći bilo kakvu indiciju koja bi opravdala optužbe.

Ma koliko se trudio, ne može odgovoriti na dva najvažnija pitanja: zašto je u zatvoru i što će biti s njim? U određenom trenutku traži utočište u svijetu snova. Poput romanopisca koji, nakon što je napisao knjigu u kojoj je otkrio najintimniju tajnu najboljeg prijatelja, tvrdi da ni jedan od likova nema nikakve sličnosti sa stvarnim osobama, otac dirljivo piše kako ne vjeruje u praznovjerje, vračarama i gatarama, no istodobno ispisuje svoje bilježnice vlastitim i tuđim snovima. U tim apsurdno simboličnim i nerealnim snovima pomalja se jedan daleko zdraviji svijet vjerojatniji i od same stvarnosti. U njemu nalazimo Šaha prisiljenog da prihvati argumente, dužnosnike koji čine što treba i oca kojemu se ipak omogućuje da iznese svoj slučaj odrješito, logično i uvjerljivo.

Komunikacije koje su postale nemoguće u stvarnosti, postaju pravilo u tim fantazijama. Pravedniji svijet uspostavlja se u tom usporednom univerzumu u kojem su ljudi svih vrsta iskreni i misle svojom glavom. Sposobni su upozoriti, savjetovati, čak i natjerati Šaha da učini pravu stvar. A on ih sluša i da se uvjeriti.

»Pišem to za sebe, a onda i za moju kćer i mojeg sina«, napisao je otac na približno dvjestotoj stranici svojih zatvorskih dnevnika. »Kada budu imali više vremena i veću analitičku moć, možda će na ovim stranicama naći savjet i pokoju uputu.« Pet svezaka i gotovo

Stvari o kojima sam šutjela

193

tisuću petsto stranica ostalo je od očevih dnevnika u kojima je zabilježen njegov život u zatvoru sve do puštanja na slobodu i konačne presude četiri godine nakon toga. Otac je, obično napola u šali, znao tvrditi da su njegove zatvorske godine bile među najplodnijima. Ponekad je to tvrdio i aludirajući na zatvor za koji je smatrao da gaje majka stvorila kod kuće. Ali, postojala je i druga strana njegove tvrdnje - ona se pojavljuje u njegovim dnevnicima i u mnogim pjesmama i slikama. Mogao je, naime, izvrsno funkcionirati u teškim uvjetima. Nešto ga je aktiviralo, poticalo da se opire svemu što bi mu se našlo na putu. Zato je bio najproduktivniji na najneočekivanijim mjestima. Viđajući ga tijekom kratkih tjednih posjeta u toj tuđoj sobi, odijeljenog od svih predmeta i mjesta s kojima sam ga povezivala, bilo je teško zamisliti kroz što je on zapravo prolazio dok nismo bili tamo. Kad danas čitam njegove dnevnike prebacuju me u jedan drugi svijet, na planet na kojemu vladaju njemu svojstveni zakoni i pravila te je naseljen vlastitim čudnovatim stanovnicima. Ono što je, prema svemu sudeći, spasilo oca - osim nade i ljubavi prema obitelji i prijateljima - bila je njegova nevjerojatna životna radost. U zatvoru se ta ljubav prema životu doslovce zgusnula u delikatne i intenzivne trenutke u kojima je učio nove jezike, pisao i čitao, zadubljavao se u povijest, slikao i izgubio više od deset kilograma.

U dnevnicima nalazimo opis njegove sulude dnevne rutine: »Budim se u 4 i 30, nakon pranja

hodam po sobi otprilike do 7 sati čitajući Nadž ol Balake - spise imama Alija, ili knjige o tumačenju Kurana i povijesti religije. Zatim doručkujem sa zatvorskim službenicima i čitam do 8. Od 8 do 10 hodam po sobi učeći

194 | • AzarNaftsi

njemački. Između 10 i podne obično primam posjete, ili mi dolaze službenici i drugi zatvorenici. Zatim do 13 sati, kad je vrijeme ručku, čitam ili pišem. Nakon toga se odmaram, čitam, a katkad i drijemam do tri sata. Od tri do pet se tuširam i čitam na francuskome dok hodam po sobi. Od pet do šest se kupam, čitam novine, večeram i razgovaram s posjetiteljima. Od Azarin otac u zatvoru, s jednom od tada, pa dok zaspim svojih slika s motivom ptica. oko ponoći, slušam

radio ili čitam.« Glatko prelazi s vlastitih osjećaja frustracije, na-puštenosti i patnje na razgovore s osobljem, drugim zatvorenicima, posjetiteljima, obitelji i prijateljima, te na komentare o političkom stanju u zemlji i zbivanjima u drugim dijelovima svijeta - o Churchilllovoj smrti 1965., o Vijetnamskom ratu... Veliča slobode američkog naroda, njegovu nevjerojatnu sposobnost za samoobnovu, ali osuđuje američku vanjsku politiku. U jednom trenutku piše otvoreno pismo predsjedniku Johnsonu u kojem citira Johna Quincyja Adamsa, Franklina Roosevelta, Daniela VWebstera i Abrahama Lincolna. Napominje da piše kao osoba koja je na svoje oči vidjela »nemir i strah na licima štrajkaša u

Stvari o kojima sam šutjela I 195

Detroitu dok su krajnje očajni ležali na pločnicima s bocama viskija...vidio je ruševne i zadimljene zgrade u Harlemu i Chicagu, bijedu i nesreću u New Orleansu i Baltimoreu...ali i prekrasne nove građevine s automatskim vratima, beskrajne blagodati individualnih sloboda te ljepotu, komfor i kulturu zemlje...« Govori o potrebi Amerike da prizna dug što ga ima prema drugim narodima i traži od Johnsona »da ne bude zaslijepljen tiranskim političarima u drugim državama, da ne smatra neprijateljima one koji misle drugačije, da ne čini pogreške koje je Amerika učinila u Vijetnamu i da se suzdrži od oholog pokroviteljstva prema drugim nacijama - ako im želi pomoći, neka to čini principijelno i tretirajući ih kao ravnopravne.«

Piše pjesme djeci, supruzi, voljenim prijateljima i rođacima. Zaljubljuje se u Sokrata, Voltairea i Budu te prevodi pjesmu Paula Eluarda »Liberte«, djela Victo-ra Hugoa i, neobično, jednu knjigu o ljudskome tijelu koje ga, čini se, fascinira. Organizira prikupljanje pomoći kako bi drugi zatvorenici mogli položiti jamčevinu, uči slikati, usavršava njemački i počinje od nekog zatvorenika učiti dva nova jezika - ruski i armenski.

U zatvoru radi na trima dječjim knjigama koje će objaviti desetljećima kasnije: na prijevodu kompletnih La Fontaineovih basni s prekrasnim ilustracijama preuzetima iz izvornika, izboru Firdusijevih pripovijedaka te izboru priča velikoga perzijskog pjesnika Nezamija. Opisuje kako je meni i bratu pripovijedao te priče kada smo imali tri ili četiri godine i ističe njihovu važnost. Njegov je ton većinom refleksivan, no u Firdusijevu slučaju povremeno gubi moć govora. »Volio sam Firdusija od početka«, piše najednom mjestu. t »Prema mojem mišljenju on je najveći Iranac, a njego-

196 | • Azar Naftsi

va Šahnama ostaje nenadmašena. U njoj se pokazuje njegova ljubav prema zemlji, iskrenost i istinoljubivost. Nitko ne podučava ljudskosti, blagosti i dobroti bolje od njega...Svaki bi ga Iranac trebao poštovati. Želim da moja djeca nauče voljeti svoju zemlju i čovječanstvo te da razumiju vrednote starih Iranaca. Svi su Firdusijevi junaci bogobojzni i humani. On nikad nije veličao nijednog tiranina i svojim junacima nije davao nikakve loše karakteristike.«

Počeo je satima raspravljati o Firdusiju s jednim drugim zatvorenikom - generalom Baharmastom, kojega su zvali i general Firdusi. Bio je uhićen pod optužbom za zlostavljanje, no, prema očevim riječima, njegov pravi zločin bio je u tome što je bio pravni savjetnik šefa teheranske tržnice Hadžija Tadžeba, smaknutog jer je tijekom Petolipanjskog ustanka podupirao ajatolaha Homeinija. Neobični ljudi nižu se na tim stranicama: daroviti slikar koji postaje očevo učitelj, mladić s četiri stotine djevojaka optužen za ubojstvo jedne od njih, deprimirani zatvorenik koji se objesio, Amerikanac uhićen jer je ubio svoju ženu... Spominje nekog čovjeka koji se iznenada vratio u život

u mrtvačnici, no umjesto da se pobrinu za njega, zatvorski su službenici likovali zbog »čuda« sve dok jadnik nije umro od hladnoće. Sjeća se kako je, u istoj sobi u kojoj je sada zatočen, vrata do mrtvačnice, prije nekoliko godina posjetio nekog uhićenog uglednika. često se žali na to da ga ljudi uvjeravaju - ponekad u želji da ga utješe - kako je sretan što je u zatvoru. (»Nezhat mi govori da imam sreće što sam tu gdje jesam, jer ne moram surađivati s novom vladom!« »Rahman mi govori da imam sreće što su me uhitili, jer bi me inače ubili!«) I sam je kasni-

Stvari o kojima sam šutjela

je tvrdio da je imao sreće što nije bio član radikalne oporbe ili da nije bio poput nekih svojih zatvorskih supatnika bez imena i novca, s pouzdanjem samo u Boga. Dok čitam njegove zatvorske dnevnik ne mogu se oduprijeti dojm, prožetom istim osjećajem ironije i očaja, daje zatvor za njega možda doista bio skriveni blagoslov.

POGLAVLJE 16.

Bez obzira na to koliko nam je otac zaokupljao misli, a zaokupljao ih je stalno, morali smo živjeti vlastite živote, pa je nova stvarnost ubrzo je postala dijelom naše rutine. Posjećivali smo ga i zatim ostavljali samoga, poput neizlječiva bolesnika. Iako je velik dio naše stvarnosti bio usredotočen na njega, svi smo se na svoj način brinuli za sebe i svoje poslove. Život bez oca - to bi bio dirljiv naslov za ovaj dio moje priče. U određenom smislu osjećala sam se kao siroče, budući da je njegova sudbina, poput naših, visjela o niti. »Žao mi je Azar«, piše na prvim stranicama dnevnika. »Ostala je sama u dobi kad su joj potrebni suosjećajna duša i vodič. Ne slaže se s majkom. Od njezine šeste ili sedme godine poduzimao sam sve što sam mogao kako bih ih izmirio, ali uzalud. Istina je da sam nametnuo Azar veliko breme i činio na nju velik pritisak. Nezhat, nažalost, nije svjesna da se dijete mora ponašati djetinjasto, a mladež mladenački. Ponaša se prema kćeri onako kako se njezina maćeha ponašala

Stvari o kojima sam šutjela | \ 199

prema njoj. Tko ih ne poznaje, ne bi rekao da su majka i kći.«

Te zime morala sam još jedanput otići iz Teherana. Majka me poslala ponovno u školu, unatoč mojem preklinjanju, očevim prigovorima i činjenici da sam mogla maturirati u Teheranu uz pomoć privatnih profesora. Jedinu utjehu predstavljala mi je činjenica da se, umjesto u snobovsku švicarsku školu s njezinom otmjenom klijentelom, vraćam u otrcane, sivi Lan-caster. Dva ili tri mjeseca nakon povratka povrijedila sam kralježnicu dok sam silazila po vanjskom zidu iz spavaće sobe na drugom katu - moja se soba nalazila točno iznad Skipperovih odaja i zabavljao me njegov iznenađeni izraz lica kad bi me ugledao kako se pojavljujem ispred njegova prozora. Morala sam ležati oko tri mjeseca, najprije u bolnici, a zatim kod kuće. Tog ljeta zauvijek sam se vratila kući. Nagovorila sam Skippera da ne uznemiruje majku osobno je izvješćujući o nesreći. Zato je nazvao tetu Nafisu ili tetu Minu - ne sjećam se točno ... Rahman je tvrdio da je znao što se dogodilo i prije nego što su vijesti doprle do njega. »Reći ću ti nešto o Azi«, navodno je rekao majci, zlorabeći moj nadimak. »Nešto joj se dogodilo, ali ne želim da se brineš.« Ona se, dakako, jako zabrinula. Podignuo je njezinu torbicu i pustio je da padne na pod, rekavši: »Dogodilo joj se nešto slično kao i ovoj torbi. Bit će sve u redu, ali moraš je dovesti kući. Potrebna joj je majka«, dodao je dosta lukavo -nije rekao njezini roditelji, nego samo njezina majka. »Potreban joj je nadzor njezine mudre majke.«

I tako sam se vratila, no to nikako nije značilo da je sve išlo kako sam si zamislila. Bez oca kao posrednika, t majka i ja živjele smo u ničim ublaženoj blizini. Ako

2001 • AzarNafsi

sam htjela izaći, morala sam. preklinjati i iznuđivati. Pomagalo je kad bih postala histerična, ili se čak onesvijestila zorno dokazujući dubinu svojeg jada. Tada bi me pustila. Kad mi je jednom zgodom zabranila da odem na zabavu, rekla sam joj da je domaćin siroče i da će se osjećati zanemaren ako propustim njegov oproštajni domjenak. Istina je da se radilo o siročetu, no moj je kolega bio je posve oslobođen tih tričavih briga i jako mu se sviđjela priča o tome kako se majka smekšala i pustila me samo da udovolji istančanim osjećajima jednog sirotog mladića. Bolest i bijeda uvijek bi mi donijeli nekoliko dodatnih bodova.

U to doba smo se brat i ja već bili naviknuli na majčine ispade: kao i ovisnicima bila nam je

potrebna određena doza dramatičnosti da bismo preživjeli. Kad je vikala na nas i optuživala nas za nedjela postajali smo histerični, plakali smo, trgali odjeću, ponekad si čak pokušavali nanijeti i tjelesne ozljede. Dok smo mi bili iskreno zabrinuti za oca, ona kao daje procvala od dana njegova zatočenja. Uživala je u diktatorima omiljenom stanju neprestane izvanredne opasnosti. Kasnije, nakon Islamske revolucije, često bih u šali rekla da smo se, živeći s majkom, pripremili za takav obrat situacije. Problem s takvim stanjem stvari ne sastoji se u tome da ne postizete ono što želite, jer ponekad postizete, nego u tome da ste zbog truda uloženog u udovoljavanje ili odupiranje vladajućim božanstvima postali suviše iscrpljeni da biste se mogli doista zabaviti. Do dana današnjega, rasonoda, jednostavna nepomućena zabava, za mene nužno uključuje misao da sam učinila kakvo neotkriveno zlodjelo.

No, kao i u većini slučajeva, postojala je i druga strana medalje. Majka mora da je bila jako uznemi-
Stvari o kojima sam šutjela | 207

Azarina majka u vrijeme kad je bila članica Parlamenta.

rena zbog očeve sudbine. Iako je tvrdoglavo odbijala pokazati zabrinutost za oca, um su joj neprestance opsjedale imaginarne katastrofe za koje je vjerovala da mogu snaći mene i brata. Nisam smjela ići na planinarenje, jer sam mogla slomiti vrat; Mohamradu više nije bilo dopušteno voziti se u autobusima niti odlaziti na nogometne utakmice koje je obožavao zbog straha da ga ne otmu očevi neprijatelji. Dodatni problem predstavljao je njezin posao. Sada je radila u Parlamentu i prvi je put u životu imala obvezu (osim što je kratko vrijeme radila u banci), nešto što je doka-

202 | • AzarNafli

zivalo da njezine ambicije nisu otišle u vjetar. No, taj pobjednički trenutak narušavala je očeva situacija. Sve njezine aktivnosti u Parlamentu bile su ograničene činjenicom, a toga su bili svjesni i ona i svi ostali, da je otac talac u zatvoru. Svatko, uključujući i moju bivšu ravnateljicu dr. Parsav koja je u to doba bila senatorica, savjetovao je majci neka bude oprezna i drži se podalje od javnosti. Ona se žalila zbog tih savjeta i nije se nimalo obazirala na njih. Baš suprotno, kad god bi mogla nastupala bi kao najglasniji predstavnik oporbe. Je li to bio još jedan znak neobaziranja na očevu situaciju, kao što su tvrdili mnogi prijatelji i rođaci? Ili odraz njezina osjećaja integriteta, njezina ustrajavanja na tome da uvijek učini što treba i to bez obzira na cijenu? Pretpostavljam i jedno i drugo.

U očevoj odsutnosti majka je preustrojila svoje seanse s kavom. Šaputave žene postupno su zamijenili muškarci u kravatama i odijelima. Svako bi malo »predsjedala« posebnim okupljanjima s uglednim novinarima i službenicima koje je ponosno nazivala »moji muški prijatelji.« (»Slažem se daleko bolje s mojim muškim prijateljima«, dičila se, »nego sa ženskima.«) Većina tih ljudi navraćala je jer ih je zanimala očeva situacija, no nekolicina je dolazila samo zbog nje. Otkako je ušla u Parlament ujesen 1963., nekoliko mjeseci prije očeva uhićenja, mogla je tvrditi daje svoje političke veze barem djelomice stekla zahvaljujući vlastitoj političkoj ulozi. Među prijatelje ubrajala je bivšeg načelnika Ministarstva informacija generala Pakravana. Govorila je o tome što joj je rekao Šah, kako se s njime prepirala, što su si rekli u povjerenju.

Stvari o kojima sam šutjela • | 203

Te seanse razlikovale su se od spontanijih i bučnijih sastanaka petkom na kojima je gospodin Haliki bez problema skakao s politike na poeziju. No, nisu više bile tako opuštene. Na njima su sudjelovali novinari poput Safipura, ili ozbiljan gospodin Mešgin; ugledni pravnici poput Behdada, Overisija i Sadeka Vazirija (oni će postati očevi odvjetnici), vladini dužnosnici i članovi Parlamenta. Na tim »zasjedanjima« sudionici su se držali dosta uštogljeno, poput školaraca koji očekuju da će ih svaki trenutak prozvati. Majka je govorila s velikom strašću, kunući vladu - od premijera, za kojega je bila sigurna da ima potporu Amerikanaca i Britanaca (»Dakako, znamo tko stoji iza tog gospodina«), do sudstva (pravih lopuža, od ministra naniže). Najgore su prolazili bivši šef policije general Nasiri koji je u to doba upravljao zloglasnom obavještajnom službom SAVAK te ministar unutarnjih poslova Pira-steh, jer je bio očev glavni neprijatelj. Bila je sigurna da njih dvojica stoje iza spletke protiv oca. »Ne bojim se tih kukavica«, znala bi reći, »tih slaboumnih kriminalaca.« Gospodin Amirani došao je samo jedanput, ili možda dvaput, i oba puta sam. Bio je urednik utjecajnog časopisa Handaniha (možda na moj dojam o ozbiljnosti tog lista u cijelosti utječe osobno

sjećanje na tog čovjeka). U svojim člancima bespoštedno je kritizirao vladu. Jedina osoba izvan dometa njegova pera bio je navodno Šah. Gospodin Amirani je odlučio stati na očevu stranu i povremeno je objavljivao njegove tekstove. Ne sjećam se da sam ga viđala dok je otac bio u službi, no često smo slušali o njemu i čuli od njega vijesti nakon očeva uhićenja. »Ako je moguće •, pisati kao Amirani, zašto i drugi to ne čine?«, pitao se

204 | • AzarNafisi

otac u dnevniku. »A ako nije moguće, kako onda on to može činiti?« Handanihaje objavio članak u njegovu obranu koji je podignuo veliku prašinu. Otac tvrdi u dnevniku da je Pirasteh ponudio Amiraniju deset tisuća tomara da objavi svoju verziju priče, no novinar je odbio. Nastavio je objavljivati očeve zatvorske zapise i braniti ga. Ocu nisu davale mira Amiranijeve riječi o tome kako se mora prepirati s cenzorima zbog pojedinih rečenica u njegovim člancima. Za oca, ono što nije bilo napisano, što je bilo izostavljeno, postalo je važnije od onoga što je objavljeno.

Gospodin Amirani bio je vitak, gotovo posve ćelav, pronicavih očiju što su zurile u vas iza naočala s debelim okvirima. Njegovo je lice bilo upalo i oštro, što mu je davalo izgled znanstvenika.

Podsjećao me na izgledniju sovu. Majka se jako ponosila zbog veze s njim - prisvajala ga je kao svojeg prijatelja i tvrdila je da je ona zaslužna za njegovu potporu ocu. Bilo je nešto gotovo dirljivo u djetinjastom načinu na koji se natjecala s ocem oko tih utjecajnih ljudi. Godinama nakon toga vidjela sam Amiranijevo mršavo, oštro lice pokraj onoga ugladenoga bivšeg šefa osiguranja koji je pomogao izbaviti ajatolaha Homeinija nakon ustanka 5. lipnja 1963. Obojicu su dale smaknuti Homeinijeve islamske vlasti.

Ti su sastanci majku uvijek poticali, ponekad i u zabrinjavajućoj mjeri. Nakon njih bi obično uzela telefon i izrazila svoje mišljenje svakome tko bi je bio voljan saslušati. »Možda nije savršen muž«, govorila bi, »ali je uvijek bio dobar otac i principijelan čovjek.« Okrenula bi neki broj i provokativno ustvrdila: »Znam da poslušnici gospodina Nasirija prisluškuju, pa ću im zato reći da su zločinci, krvoloci, obeščastitelji žena...«

Stvari o kojima sam šutjela • \ 205

Svi bi je sugovornici pokušavali smiriti, ali nitko nije uspijevao zaustaviti tu bujicu epiteta. Kasnije su ti ljudi posjećivali oca u zatvoru i tražili da obuzda suprugu, tvrdeći daje ona razlog zbog kojeg su mu produžili kaznu. No, majka se nije dala obuzdati. Svatko bi je predao nekome drugome, poput opasnog eksploziva, nadajući se da će eksplodirati na drugom mjestu.

»Svatko uvijek plaća cijenu za svoje postupke«, tajanstveno mi je rekla jednog jutra. Radilo se o tome da se Pirasteh obratio Kongresu i dok je govorio nekoliko je članova, uključujući i majku, zatražilo da govori glasnije, da podigne glas. Okrenuo se prema majci s podrugljivim smiješkom i rekao: »Ako se malo strpите, podignut će se na vrijeme«, aludirajući na igru riječi u perzijskom između »dizati« i muškog spolnog organa. To je izazvalo komešanje u dvorani. Zasjedanje je bilo prekinuto i svi su joj se došli ispričati. Gospodin Amirani odmah je napisao oštar članak o toj zgodi i nekoliko dana svi smo se kupali u slavi kojom nas je obasjao taj nepromišljen postupak.

Ponekad mi se čini da su godine koje je otac proveo u zatvoru - tada je majka bila u Parlamentu - bile među najboljima u njezinu životu. Shvaćala je svoj posao vrlo ozbiljno: unosila je u njega istu onu neumoljivost i odlučnost kao i u sve ostalo. Bila je jako ponosna na činjenicu da je izabrana za tajnicu Parlamenta. Otac je tvrdio da su njegovi bivši kolege bili iznenađeni time što Nezhat shvaća obveze toliko ozbiljno te posjećuje svoje glasače u gradiću Baftu u pokrajini Kermanu i bodri ih kritikama vladinih propusta i obećanjima o radikalnim promjenama kako bi se poboljšali njihovi životni uvje- •, ti. Znala je tvrditi da, iako joj sudbina nije dopustila po-

2061 | • AzarNafisi

stati liječnicom, sada joj je barem omogućila da pokaže svoju istinsku snagu. Jedan od prvih koji je iskusio tu snagu bio je novi premijer Hasan Ali Mansur.

Otac je slutio da njegovi suparnici, a osobito Mansur, računaju na to da će majka biti zahvalna za posao u Parlamentu, pa će postati poslušno oruđe u njihovim rukama. Kako su se samo prevarili! Rado je prepričavala anegdota o tome kako je s nekim kolegicama bila pozvana na ručak s princezom Ašraf, Šahovom moćnom blizankom, za koju se govorilo da prijateljuje s nekima od ljudi koji su strpali oca u zatvor (uključujući Pirasteha i ministra pravosuđa Baherija). S ponosom bi

istaknula kako je, kad su je pozvali da sjedne za princezin stol, glasno odbila. »Zašto bi bila počast ručati s njom?«, pitala je svoje kolegice koje su se, pretpostavljam, brže-bolje pokušale ograditi od nje.

Godine 1962., prije nego što je postao premijer, Mansur se kandidirao za Parlament i bio je izabran za drugog zastupnika iz Teherana, uz glasnogovornika Abdulaha Riazija. Bio je predstavnik Progresivnog saveza. Majčin prvi čin otpora bio je potaknut Mansurovim osnutkom nove stranke - Iran Novin. Od članova Parlamenta očekivao je da pristupe njegovoj stranci, što je većina i učinila, izabirući ga tako za većinskog čelnika. Majka ne samo da je odbila, nego se i pobrinula da njezino odbijanje bude odgovarajuće razglašeno. Ponosno je prepričavala kako je, kad je Mansur rekao da je Šahu stalo do njezine aktivne potpore Iran Novinu, odgovorila da - ako ima kakvu poruku - Njegovo Veličanstvo joj je zacijelo može prenijeti osobno.

Mansur nije dugo bio većinski vođa. Naslijedio je Alama na dužnosti premijera, nakon što je on dao ostavku godine 1963. Mansurovo je upravljanje ze-

Stvari o kojima sam šutjela | \ 207

mljom od početka bilo prijeporno. Nedugo nakon što je stupio na vlast povisio je cijenu benzina kako bi namirio manjak u proračunu, no izazvao je štrajk taksista koji je prouzročio toliko nezadovoljstvo u javnosti da je morao opozvati odluku. Ujesen 1964. Mansurova je vlada prosljedila Parlamentu sporni prijedlog poznat kao »kapitulacijski zakon.« Taj je dokument davao diplomatski imunitet američkom vojnom osoblju stavljajući ga izvan ovlasti iranskog suda za civilna nedjela i kriminal. Majka i nekoliko drugih (samo još jedna osoba, tvrdila je) odbili su podržati zakon. Oni koji su ga poduprli, tvrdila je ogorčeno, ne poštuju vlastitu zemlju. Prvo Britanci, a sada Amerikanci! Nije ni čudno da se poštenu ljudi, lišeni veza sa stranim silama, trpaju u zatvor.

Mnogi su se divili njezinoj hrabrosti kad je glasovala protiv »kapitulacijskog zakona«, no većinu je iznenadilo kad se suprotstavila Zakonu o zaštiti obitelji iz 1967. Taj je Zakon ukinuo neslužbeni razvod, dopustio mnogoženstvo samo u određenim uvjetima i uspostavio specijalne obiteljske sudove. Njezin negativan glas zaprepastio je zagovornice ženskih prava. Ona je tvrdila da je licemjerno dignuti ruku za zakon koji tvrdi da štiti žene, a zabranjuje im napustiti zemlju bez ovjerenog muževa dopuštenja. Bila je previše radikalna, ili previše kruta, da bi prihvatila kompromis i radije je bila protiv, nego da se složi s onim što je smatrala polumjerama. Iako se nisam slagala s njom u vezi sa Zakonom o zaštiti obitelji, i još se ne slažem, ne mogu a da se ne divim njezinoj tvrdoglavoj neovisnosti.

Majka je kasnije tvrdila da se ono što je slijedilo moglo predvidjeti. »Nikad nisam simpatizirala Mansu-

2081 • AzarNafisi

ra«, napomenula mi je, duboko uzdišući. »Odbila sam svaki prijedlog što ga je dao u Parlamentu. Jedanput mi je pokušao prići, dakako, uvijek je bio vrlo ljubazan za razliku od onoga nepristojnog siledžije Pirasteha -gdje li je taj, pitam se, išao u školu? Sjećaš se što mi je učinio u Parlamentu? Kada me onako uvrijedio? Tada se zapravo razotkrio. Ali Mansur je bio drugačiji. Bio je džentlmen, uvijek pun šarma. S njime nikad nisi znala na čemu si.«

»Iz Parlamenta«, nastavila je, »otišla sam u slastičarnicu. Sjećaš se da si voljela one princesuštipe? Vlasnik te jako volio. Sjećaš ga se?« »Da, mama, gospodin Tajbakš.« »Uvijek bi ti dao jednu besplatno. Stajala sam pokraj blagajne razgovarajući s gospodinom Tajbakšom, kad sam začula nečiji glas: 'Smijem li...?' Tajbakš se iznenada ukipio, a ja sam se okrenula i ugledala Mansura kako mi se smiješi svojim uobičajeno šarmantnim osmijehom na koji nikad nisam nasjela. 'Smijem li vas na trenutak odvući od ovog vrlo važnog posla?' 'On i jest važan', odgovorila sam. Odveo me prema vratima i zapitao: 'Bih li vas smio pozvati na ručak?' 'Ne, ne biste.' Iako je bio većinski čelnik, nisam bila baš počašćena njegovim prijedlogom. 'Ako mi želite nešto reći, molim vas učinite to sada i ovdje.' Tako smo stajali pred vratima. 'Uvijek sam vas smatrao prijateljom', rekao je. 'To pokazujete na dosta čudan način,' odgovorila sam. 'Ahmad si sam otežava situaciju', nastavio je, 'jer voli stvarati neprijatelje.' Nisam ništa odgovorila, samo sam stajala i promatrala ga. Znaš, onim mojim pogledom kad nastojim pro-zreti nečije namjere?« »Da, mama, znam.« »Dakako,

odrasla sam među političarima - moj otac se kandidirao za Kerman, a Saham Sultan...«

Stuari o kojima sam šutjela | \ 209

»Tada sam ga zapitala: 'Dakle, došli ste vrijeđati moju obitelj? Želite mi reći da je moj suprug odgovoran za najveću podvalu u povijesti ove zemlje?' - jer bila je podvala optužiti Ahmada daje pronevjerio novac iz te bankrotirane ustanove ili tvrditi da je radio protiv Šaha. Što god da mi je tvoj otac učinio«, rekla je obraćajući se meni, »uvijek sam bila poštena prema njemu.«

»'Nezhat-džan,' rekao mi je blago, 'sada ne razgovaram s vama kao s njegovom suprugom, nego kao sa svojom kolegicom, poštovanom kolegicom. Ostavimo na trenutak Ahmada. Možemo li nas dvoje surađivati?' A zbilja smo mogli surađivati. Da sam htjela, mogla sam dobiti drugi mandat. Šah je bio na mojoj strani. Ali, digla sam ruke od svega. Digla sam ruke, jer mi je ponos nalagao da se zauzmem za muža! Ne bih se obazirala na svoju žrtvu da je ona bila prihvaćena, ili barem zapažena... Stvar je u tome da sam odbila popustiti i on se uvrijedio, iako je to pokušavao prikriti. Od toga dana rijetko mi se obraćao i nikad mi više nije prišao. A sada ovo!«

Majčino »sada ovo« odnosilo se na Mansurovo ubojstvo koje su navodno za Mohammada Boharaija obavili pripadnici Koalicije islamskih društava, skupine osnovane na zahtjev ajatolaha Homeinija godine 1963. Podupirali su je klerici koje je imenovao Home-ini, među kojima i njegov vjerni učenik i sljedbenik Motahari i neki od budućih vođa Islamske Republike, poput Rafsandžanija i Beheštija. Skupina je pripremila popis nepoželjnih osoba koji je uključivao Šaha, trinaesticu vodećih ljudi u njegovoj vladi, njegova osobnog liječnika generala Ajadija koji se navodno „ našao na meti jer je bio bahaist, zatim novog načel-

210\ •

nika Protuobavještajne službe generala Nasirija, jedanaesticu državnih službenika te urednike časopis koji su napadali klerike i Homeinija. Ustanak 5. lipnja bio je ugušen, ali ne i oporba koja ga je predvodila.

Iz očevih dnevnika: »Petak, 1. bahmana, 1343. [22. siječnja 1965.]. Danas oko podne čuo sam daje Mansur ustrijeljen. Nisam mogao odmah u to povjerovati. Ovih dana, nažalost, kruže kojekakve glasine o vladi. Ali, vijest je uskoro potvrđena. Oko 10 sati, navodno, neki je mladić u njega ispalio četiri metka. Rane, čini se, nisu bile smrtonosne. Danas su na radiju rekli da liječnici tvrde kako mu je krvni tlak u redu i da će se oporaviti za mjesec dana. Strašno mi ga je žao... po prirodi nije bio zao, nije htio izdati domovinu i služio joj je s opravdanim razlogom, ali bio je neiskus, ambiciozan i brzoplet...«

Nekoliko dana kasnije otac piše: » Mladi iranski premijer Hasan Ali Mansur, nakon jednog tjedna u komi, izmučen i pun boli, napustio je ovaj svijet u srijedu, 7. bahmana 1343. [27. siječnja 1965.]. Dva dana prije toga, u gradu se već govorilo daje umro. U zemlji u kojoj vlada nikad nije bila otvorena i iskrena prema narodu te uvijek skriva istinite vijesti, glasine zamjenjuju činjenice. Od početka je bilo jasno da neće preživjeti, no sve do dan prije nego što je umro, novi liječnički bilteni uvjeravali su ljude kako se njegovo stanje popravlja. U ponedjeljak su čak izvijestili da je izvan životne opasnosti.«

U dnevniku otac opisuje kako je stajao pokraj prozora koji je gledao na hodnik što vodi u mrtvačnicu, čekajući da stigne Mansurovo tijelo. »Njegova me smrt pogodila, navrle su mi suze na oči. Noću nisam

Stvari o kojima sam šutjela | | 211

mogao zaspati...Prije godinu i pol njega i mene smatrali su najistaknutijim mladim ljudima u ovoj zemlji; mnogi su nas gledali s nadom ili zavišću. Danas je jedan od nas u zatvoru zahvaljujući bestidnim suparnicima i njihovim opakim kohortama, a drugi se tri metra dalje u mrtvozornikovu hladnjaku valja u vlastitoj krvi. Eto nam lekcije obojici. I jedan i drugi mogli smo biti od koristi svojoj zemlji.«

Otac je nakon toga doista postao opsjednut Manu-surom. Bilo je teško povjerovati daje ubijen, on kojega su svi smatrali tako sretnim. Ulijevao je svima nadu i izazvao toliki prijepor tijekom svojega kratkog premi-jerskog mandata, a uspoređivali su ga s mladim i naočitim Johnom Kennedvjem. Mjesto oko njegova groba bilo je pretvoreno u oltar, ali nakon revolucije taj grob, zajedno s mnogima drugima, uključujući i onaj šaha Reze, islamski je režim sraunio sa zemljom.

POGLAVLJE 17.

VrtLUitLH ženik

Posjetila me Nezhat«, piše otac u dnevniku ujesen 1964. »Opet je bila razdražena i zabrinuta. Zašto Azar ne odlazi u Englesku? Zašto sam ja u zatvoru? Zašto se Zemlja ne okreće u smjeru u kojem mi to želimo? Ona je jedna od onih koje misle da su izabrani od Boga i uvjerena je da je nepogrešiva. Kad se nešto loše dogodi, uvijek je netko drugi kriv. U ovom slučaju ja sam optužena strana.« Kad piše o Šahu i drugim vladinim dužnosnicima, njegov je ton prožet prkosom s prizvukom ogorčenosti, no gotovo uvijek kad piše o majci postaje očajnički.

»Od dana kad sam uhićen uživao sam u pomisli da će to Nezhat biti pouka i da će se osloboditi iluzije da se sve vrti oko nje. Mislio sam da će, kad me ugleda u ćeliji, shvatiti ono u što je nisam uspio uvjeriti dok sam bio na slobodi. Ali, danas znam da se ona želi dokopati mog života, cjelokupnog mog postojanja - ne samo da nije ništa naučila nego i smatra da se nalazim na prekrasnom mjestu i da joj mnogo toga dugujem.«

SMari o kojima sam šutjela | | 213

Mnogi se muškarci koriste svojim ženama i obiteljima u političke svrhe, no moji su roditelji bili toliko opterećeni svojim razlikama da su se nadali kako će njihovi politički životi riješiti obiteljske probleme. Jedanput sam čula oca kako je izjavio prijatelju da ga njegov odnos s majkom podsjeća na jednu pripovijest Atara, perzijskog mistika i pjesnika iz 12. stoljeća, o čovjeku koji je neustrašivo jahao na divljem lavu. No, otprativši ga kući, pripovjedač izražava čuđenje zbog činjenice da se strašno boji svoje žene. Kako je moguće da se netko ne boji divlje zvijeri, a toliko strahuje od vlastite žene? Njegov domaćin odgovara: »Da nije toga što se događa u kući, nikad ne bih niti pokušao jahati na lavu.«

»Ti si tu, daleko od svake brige, činiš što hoćeš, a cijeli teret je na mojim leđima«, katkad bi ustvrdila majka bez trunke ironije. Zbog svega toga brat i ja smo sve češće zauzimali zaštitničko stajalište prema ocu. Donosila sam mu ono što voli, hvalila darove koje je kupovao majci i sažalijevala ga. Pekla sam mu kolače i pisala male sentimentalne poruke o tome kako se ponosim njime. Usto sam mu lagala daje kod kuće sve u redu - tvrdnje koje bi odmah osporilo moje snuždeno držanje i poluizrečene pritužbe.

»Nezhat je danas zatražila od mene da zamolim Azar da me ne posjećuje toliko često«, piše na jednom mjestu. »Je li itko čuo išta besmislenije?« čudio se kako je postao »ne samo njezin muž, nego i prijatelj, savjetnik, računovođa i, zapravo, njezin sluga.« Pisao bi joj pjesme, a ona ih je ignorirala. Ja sam ih gorljivo čitala i skupljala.

Imala sam petnaest godina kad je majka Behhada 4 Sarija zatražila moju ruku za sina. Njezin nedavno

214 | • AzarNafisi

umrli muž bio je ugledan sudac, a ona je, za razliku od nas, imala vrlo poslušnu obitelj. Bila je pravi matrijarh i vladala je u obitelji željeznom rukom. Majka je imala prijatelje, a otac prijateljice, i divili su im se zbog njihova karaktera i njihove snage. Dobro poznata pjesnikinja Parvin Doulatabadi bila je jedna od njih; gospoda Sari, Behhadova majka, bila je druga. Bila je vrlo otmjena i karakterna, malo previše bezobzirna za moj ukus, možda zato što sam u njoj opažala ono isto što sam opažala u majci: volju za vlašću, no ona ju je provodila mnogo uspješnije. Bila je ona vrsta osobe kojoj se teško suprotstaviti ili oduprijeti. Sariji su mnogo polagali na svoj društveni položaj, možda malo previše, ali u osnovi su bili valjani ljudi.

Kad je zatražila moju ruku za sina, otac je još bio teheranski gradonačelnik. Naše su se obitelji odne-davno zbližile i redovito smo ih vidali jedanput ili dvaput na tjedan. Behzad je imao dvadeset sedam godina, nije bio ni zgodan ni ružan, ali je bio ozbiljan i marljiv. Moji su roditelji smatrali da će se ponašati prema meni s onim što su nazivali poštovanjem. Ja nisam imala nikakve konkretne pritužbe, osim što sam ga smatrala dosadnim i što ga nisam voljela. A ipak, moji se roditelji nisu protivili braku, možda zbog naših bliskih odnosa s tom obitelji. Ostavili su da pitanje visi u zraku, što je značilo da su ljubazno rekli gospođi Sari kako to ovisi o meni, a ja sam bila još premlada da bih odlučila. No, uvjerali su je da bi se moja odluka s godinama mogla pretvoriti u pristanak. Povoljan trenutak za Behzadovu obitelj bio je kad se otac našao u zatvoru. Njihova ustrajnost

postala je preporuka sada kada je otac pao u nemilost. Pozivali su me k sebi, razmjenjivali bismo sitne darove i

Stvari o kojima sam šutjela • j 215

bila sam žrtva neizmjernog laskanja. »Mislila sam na usta, ali pogledaj samo taj nos«, rekla bi gospođa Sari kćeri pažljivo me promatrajući. Osjećala sam se poput trupla na satu anatomije. Kad god bi mi Behzad prišao počela bih se zabavljati s njegovim jednogodišnjim nećakom. Sve mi je kod njih bilo dosadno, osim tog nećaka i sočnih priča o Behzadovoj sestri u ulozi nestašne opatice. Okrugla lica, velikih svijetloplavih očiju i porculanske kože, zračila je nekom nedužno-šću narušenom jedino dubokim dekolteima. Kružile su pripovijesti o tome da je pobjegla s nekim donžu-anskim tipom i da ju je majka vratila u krilo obitelji hitnom i dobro namještenom udajom. Njezin brat nije imao ni jednu od tih uzbudljivih osobina. Bio je uspješan inženjer, postojan i ustrajan. Upravo su ga zato moji roditelji voljeli. Kad nas je jednoga dana posjetio s buketom ruža kako bi me pitao za konačan odgovor, uspaničila sam se i rekla: »Ne želim se još udavati. Ne radi se o tebi, još nisam spremna za to.« Zaustavio me kao da me nije čuo i rekao: »Postajem sve stariji. Ne mogu više čekati, moram znati sada. Uskoro.« Uznemirila me čežnja u njegovim očima. Prije očeva uhićenja moji su roditelji mogli jednostavno reći da sam premlada za udaju. Oboje su rekli Behzadu i njegovoj obitelji da će, ako se budem udavala, to biti samo pod uvjetom da nastavim školovanje. No, iznenada je šok prouzročen očevim zatvorom sve učinio mogućim. Ako smo živjeli u svijetu u kojem su se bogatstvo i položaj mogli stjecati i gubiti na tako proizvoljan način, onda su se djevojke predodređene da nastave obrazovanje mogle udavati sa šesnaest ili ,, sedamnaest ili osamnaest, ne iz ljubavi nego zato što

216 | •

se našao pristojan mladić iz dobre obitelji koji je nudio sigurnost. Nitko me nije prisiljavao, ali nitko mi nije niti dopuštao izlaziti s momcima moje dobi. Ubrzo sam priopćila da odbijam ponudu, našto su on i njegova obitelj reagirali s određenim razočaranjem, ali vrlo pristojno. Istina je bila da me privlačio drugi muškarac, čista suprotnost Behzadu. Taj je bio visok, zgodan, romantičan i samouvjeren. Još važnije: i on je bio zaljubljen, ali u neku drugu, što ga je činilo još zagonetnijim i poželjnijim.

Većinu žena uspaljuje izgled ili kemija, ali moguće je biti zaveden i razgovorom. Kad mi je jedan prijatelj to rekao prije mnogo godina - dok smo sjedili na barskim stolcima u jednom teheranskom kafiću nakon revolucije i jeli u ono doba zabranjene sendviče sa slaninom koji su se potajno prodavali pouzdanim mušterijama, te razgovarajući o Johnnyju Gitari i Noći u operi - naš je razgovor bio toliko zanimljiv da sam ga u tom trenutku bila spremna proglasiti, njega krajnje običnog izgleda, najatraktivnijim muškarcem na svijetu. »Nikad nisam sreo ženu koju bi toliku uzbudio razgovor o Woodyju Allenu«, rekao je.

Imao je pravo. Osjećala sam snažnu privlačnost prema muškarcima koji su mi uzbuđivali intelekt. U određenom smislu mogu reći da sam naslijedila tu osobinu od roditelja. S jedne strane postojala je očeva ljubav prema filozofiji i književnosti, s druge majčina sklonost prema uzbudljivim političkim razgovorima s njezinim »muškim prijateljima.« Dok čitam moja pisma iz Engleske napisana u ranoj adolescenciji, zapa-njuje me u kojoj mjeri pokušavam impresionirati oca »popujućim« i govoreći o knjigama.

Stvari o kojima sam šutjela • | 217

Moje obraćenje na Woodyja Allena bilo je postupno. Između desete i trinaeste moja omiljena filmska zvijezda bio je Yul Brvner, za njim sam žudjela djelomice i zbog njegove neuzvrćene ljubavi Debori Kerr, a osim toga izgledao je na filmu kao i u stvarnosti. Skupljala sam njegove slike. Otac to nije podnosio i jedno poslijepodne, kad je jedna ispala iz knjige koju sam čitala, naredio mi je da mu donesem sve Yulove slike - tako sam ga zvala od milja - te ih je razderao. Jedno vrijeme (ponekad mi se čini da još nije prošlo) bila sam zaljubljena u Dirka Bogarda, u njegov tajanstveni osmijeh i pogled usmjeren u neku točku iznad vas čak i dok vas fiksira očima. Srcedrapajuće otkriće da ga nisu zanimale žene nije umanjilo moju ljubav. A tada, u ranim dvadesetima, zaljubila sam se u Wo-odyja Allena. Moje su školske drugarice bile zgranute i gledale su me s određenim sažaljenjem, ali ja sam se osjećala nadmoćnom; bilo kako bilo, nisam si mogla

pomoći - srce ide za onim što osjeća, kao što je filmski majstor i sam ustanovio desetljećima kasnije.

Kad sam se zaljubila u Mehrana Osulija bila sam u prijelaznom razdoblju između Yula Brvnnera i Dirka Bogarda. Mislim da je Mehran ubrzao moj prelazak na Woodyja Allena, iako između njih nije bilo nikakve sličnosti. Bio je on naočito i visok, svijetlosmeđe kose i očiju te divnoga umirujućeg glasa. Pomalo je bio nalik na američkog nogometaša koji gaji tajnu želju da postane veliki pisac ili filozof. Moja je zaljubljenost počela kad sam imala petnaest, a on dvadeset i jednu godinu, dok je bio student druge godine prava na Sveučilištu u Teheranu. Žena jednog od mojih stričeva, Huseina, imala je četvoricu zgodne braće i svi su bili vrlo omiljeni među djevojkama. Mehran je bio naj-

218 \ | AzarNafisi

ozbiljniji. Gotovo da nije mario za igrice zatreskanih djevojaka. Točno se sjećam noći kad sam se zaljubila u njega. Bili smo kod njega sa stricem Huseinom i njegovom mladom ženom, žučno raspravljajući za večerom o prirodi ljubavi. Mehran se na početku činio distanciran. Dok smo si mi ostali neprestance upadali u riječ, on je sjedio u pozadini i tu i tamo dao kakvu primjedbu. Njegov prekrasan glas mi je oduzeo dah. Kad je noć već bila podmakla, iznenada mi se učinilo da smo on i ja jedini sudionici u raspravi. Ja sam se pozivala na Rudabu i Zala iz Šahname, na Mathilde i Juliena Sorela iz Crvenog i crnog, a on je iznenada citirao poznatu perzijsku poslovicu: »Tko je praznog trbuha ne misli na ljubav«, želeći time reći da je ljubav za site besposličare.

Tada se pozdravio i otišao. Ta najprozaičnija rečenica bila je za mene puna skrivenog značenja. Bila sam uvjerena da ju je uputio meni i da joj pritom dao upravo suprotan smisao.

Mehran je uživao u ulozi romantičnog junaka. Naveo me da povjerujem kako je beznadno zaljubljen u stariju sestru najboljeg prijatelja. Tako je počeo naš odnos: njegovim detaljnim pričama o njoj. Sviđala mu se ideja o neuzvraćenoj ljubavi. Ja sam bila vrlo krotka i do kraja sam prihvaćala njegove tvrdnje. Isripovijedao mi je i kada joj je i kako prvi put rekao da je voli. U sjećanju mi nije ostao toliko on dok pripovijeda svoju priču koliko sam događaj, kao da sam stvarno bila tamo i iza zavjese promatrala svaku njihovu kretnju. Nakon ručka svi odlaze, osim njih dvoje. Svira jedna popularna ljubavna pjesma - i danas je se sjećam. Stoje pokraj stola u blagovaonici, ona se sprema otići kadli on kaže: »čekaj, moram ti nešto reći.«

Stvari o kojima sam šutjela • | 219

U mojoj mašti, ona okreće glavu, možda iznenađena, možda ne, s tihim osmijehom. U tim opisima njegova prevrtljiva dragana uvijek je šutjela, uvijek je bila samo pasivna primateljica njegovih udvaranja.

Danas mi se čini da su me te priče privukle više od njegovih tjelesnih čari. Jedno sam ga vrijeme redovito viđala; sretali smo se na tjednim planinarenjima u organizaciji strica Huseina. Tijekom tih nekoliko sati svakog smo se petka šetali i razgovarali malo udaljeni od ostalih. Kad bih se morala popeti na kakvu tešku stijenu pružio bi mi ruku da mi pomogne. Na početku sam je odbijala, osjećajući se hrabrom i samostalnom, ali nakon nekog vremena počela sam prihvaćati pomoć, a on bi nastavio držati moju ruku u svojoj duže nego što je bilo potrebno. Ponekad bi me gledao u oči dok ju je ispuštao, s izrazom beskrajne nježnosti i brige, kao da sam zalutalo biće iz nemoguće bajke. Zasta-jući na uzvisini odakle se pružao veličanstven pogled na Teheran, napisao bi štapom njezino ime u prašini i zatim ga izbrisao čizmama. Stajala sam pokraj njega, smušena, suosjećajući s njim i hineći ravnodušnost. Nikad nisam doznala zašto je volio tu ženu. Nikad nije hvalio ni njezinu ljepotu, ni inteligenciju, ni bilo kakvu posebnu osobinu. Bila je samo starija sestra njegova najboljeg prijatelja.

Malo-pomalo to držanje za ruku postalo je sve češće i sve smo rjeđe razgovarali o njoj. Umjesto toga provodili smo sate razglabajući o mojoj »situaciji.« To je značilo o mojem odnosu s majkom. Ponašala sam se kao mlađa sestra kojoj brat daje savjete i piše slatke male poruke. A onda sam mu u jednom trenutku u emotivnom životu zamijenila stariju sestru njego- < vog prijatelja - pomak se očitovao u tome da je po-

2201 •

stao strašno ljubomoran i posesivan te mi je dao da pročitam perzijski prijevod Hemingwayeve najgore i najsentimentalnije knjige Preko rijeke i u šumu. Nazvao me Aje Hidža Mia (O, moja

djevojko). Ali, to se dogodilo mnogo kasnije.

Neke obitelji nastoje prikriti svoje napetosti u nazočnosti stranaca, no za majku, inače vrlo skrupuloznu kad je riječ o društvenoj etiketi, takvi obziri nisu postojali. Davala je maha svojim osjećajima bez obzira na to gdje se nalazila. Pokušala sam skriti od nje svoje zanimanje za Mehrana, ali ona je imala instinkt lovca, oštar i znalački kad je riječ o mojim tajnama. Tome su instinktu u ovom slučaju pomogli svakodnevni upadi u najprivatnije kutke života njezine djece. Prisluškiivala je moje telefonske razgovore, čitala moja pisma i dnevnike i ulazila u moju sobu kad god joj se prohtjelo. Nikad nisam mogla reći što mi je mrskije, to što čita moj dnevnik i pisma ili to što mi ne dopušta da izrazim svoje ogorčenje zbog njezinih postupaka: svoja nova otkrića upotrebljavala je kao dokaze za moje izdaje.

Zastanimo najednom osobitom danu. Kasna je jesen i suha se teheranska studen ustaljuje na još nježnim listovima. Moji osjećaji i raspoloženja u skladu su s promjenom godišnjeg doba. Iako je jesen u Teheranu predivna, voljela sam zime i njihov spoj sunca i snijega, kad se gotovo može mirisati mrzli zrak. Vozim se iz očeva zatvora prema Šahpurskoj aveniji. Parlament zasjeda, no majka je poslala automobil da me pokupi. Znajući da činim pogrešku, naređujem vozaču da me odveze Mehranu. Nehajno mu kažem: »Ne trebate me čekati, uzet ću ovdje neke stvari i onda Stvari o kojima sam šutjela • \ 221

idem ravno u školu.« Premda majka uopće ne odobrava to što posjećujem Mehrana i stričeve, ja to redovito činim. Jednom, otkrivši da sam posjetila Mehranovu obitelj a da joj to nisam najavila, pokucala im je na vrata i odvela me kući. Taj prvi put bilo mi je neugodno, ali nakon toga, nakon što su svjedočili mojoj neprilici, svi su počeli suosjećati sa mnom. Kako riješiti Azarin problem s majkom, postala je tema beskrajnih rasprava. Oni sada više nisu bili samo prijatelji, nego i suurotnici.

Srce mi udara na kasnojesenskoj studeni. Odjevena sam u lagani crveni kaput s podignutim ovratnikom, tako da mi trlja kožu. Cijela je situacija uzbudljiva i romantična. Kažem vozaču da me ostavi kod jedne uske uličice. Nalazim se u starom dijelu Teherana punom malih trgovina sa začинима i prašnjavih uskih uličica s presahlim potocima što vijugaju oko kuća s visokim obrambenim zidovima. Približavajući se njihovoj kući vadim iz džepa bočicu parfema i štrcnem »L'Air du Temps« Nine Ricci na zglobove i iza ušiju. Pritišćem zvono. Vrata se otvaraju i stupam nekoliko stuba niže u popločano dvorište sa starim stablom, malim okruglim bazenom i prohladnim prizemnim prostorijama.

Otprilike jedan sat kasnije netko zvoní i lupa po ulaznim vratima. Srce mi staje. Znam da to može biti samo majka; pitala je vozača gdje me ostavio. »Gdje je? Znam da je tu«, viče. »Nije kod nas«, kaže Morad, Mehranov najmlađi brat, »možete ući i sami se uvjeriti.« Postali smo iskusniji, pa me ovaj put nije pronašla. Nakon što je otišla čekam desetak minuta i izlazim. Hodam kroz labirint vijugavih uličica i izlazim na glavnu ulicu gdje nalijećem na majku.

2221 • AzarNafisi

Lažem (sada već izvrsno znam lagati). Kažem joj da sam svratila onamo po neke knjige (pokazala sam ih) i da su mi, čim sam pozvonila, rekli da me tražila, pa sam se brže-bolje požurila natrag. »Mora da smo se mimoišle«, kažem nedužno. »A gdje si bila prije toga?« pita, hineći ravnodušnost. »Bila sam...u dugoj šetnji!« Iako mi to nije odgovaralo, morala sam ustrajati. čak ako je i znala da lažem, a jest, morala sam se držati svoje priče. Nakon nekog vremena i najbesmislenija laž postajala je istina. Ti okršaji ionako nisu imali veze s činjenicama: slijedili su vlastitu logiku i u određenom bi trenutku, kad su emocije odigrale svoje, prvotni razlog erupcije pao u zaborav. Godinama kasnije, nakon Islamske revolucije, iskusila sam sličnu dinamiku u daleko većim razmjerima. Igrali smo njihovu igru. Izmišljali smo najapsurdnije razloge kako bismo objasnili zašto nam dah zaudara po alkoholu, zašto su nam usnice našminkane, što kasete zabranjenog popularnog pjevača radi ispred prednjeg stakla našeg automobila, a oni bi nas, s većom ili manjom odštetom, ovisno o okolnostima, na kraju pustili na miru. Tjednima nakon toga, na kojekakvim zabavama, naša bi bijedna pobjeda postajala predmetom dosjetki.

Prije nego što će me pustiti da odem u Britanski konzulat na sat engleskoga, majka mi je priopćila da u petak ne smijem ići na planinarenje. Ne mogu se požaliti ocu, jer ga se trudim zaštititi od svih

napada, premda znam da će mu reći za moj prijestup kad ga sljedeći put posjeti. (»Zašto Nezhat misli da sam napravio tu kćer s drugom ženom?«, pita se nekoliko puta u dnevniku.) Ali čak i u zatvoru, unatoč privatnim pritužbama i javnim okršajima, otac nikad ne zaboravlja podsjetiti me na majčina stradanja, na

Stvari o kojima sam šutjela | \ 223

njezinu potrebu za ljubavlju i moju dužnost da je razumijem i budem joj od pomoći.

Ustavši iz kreveta sljedeće je jutro nalazim zaokupljenu pripremanu za dolazak gostiju na kavu.

Pratim je iz dnevne sobe u kuhinju, pa u njezinu spavaću sobu, preklinjući je da me pusti na planinarenje, ali ona je nepokolebljiva. Okreće se prema meni i kaže: »Zapravo, zabranjujem ti da ikad više ideš na te smiješne ekspedicije.« Kažem joj da ću ići s njezinim odobrenjem ili bez njega. »Što želiš od mene?«, povisuje glas... »Želiš me otjerati u grob?« Gledam je praznog pogleda i šutim. Ali, um mi nije prazan. Osjećam užasnu želju da bacim čašu u zid ili počnem histerično plakati, no umjesto toga moje cmizdrenje ustupa mjesto bespomoćnom mrmljanju te se ona smekšava i prilazi mi. »Hajde«, veli, »prestani plakati.«

»Ti nisi moja kći«, kaže odjednom srdito. U sjećanju mi odmah iskrsava blijeda slika Mathilde u Sten-dhalovu Crvenom i crnom kako drži u krilu odrubljenu glavu Julienu Sorela. »Ti i tvoj otac...« vrišti, dok moja slika poprima boju i konture: Mathilde je u kočiji i konjski topot postaje sve glasniji - čujem majčin glas, topot konja i Mathildinu šutnju. Postupno svladavam želju za deranjem i plakanjem. No, budući da nije postigla svoju namjeru, a to je dovesti me do histeričnog plača, odbija razgovarati sa mnom sljedeća dva dana.

Prkosim joj: »Idem, ne možeš me zaustaviti.« Sada se već obje deremo. Netko zvoni na vratima, no mi ne obraćamo pažnju. Kaže da me nije odgojila da postanem propalica. »Je li to razlog«, bijesno će, »zbog kojeg si htjela ostati u Teheranu? Ne zbog oca, ne zbog onoga što osjećaš za njega, nego da bi se vucarala po gradu s bog zna kim?« Na to briznem u plač. »Ne mogu više ži-

224 | | AzarNaflsi

vjeti u ovoj kući«, kažem. »Ne mogu to podnijeti.« Ne vidimo brata koji je izišao iz svoje sobe i stoji nasred hodnika, niti čujemo da se otvaraju ulazna vrata.

Nakon nekoliko minuta ulazi teta Mina. Još plačem. Majka razmjenjuje poljupce s tetom Minom i ona me prima za ruku. »Ne mogu to podnijeti«, kažem, »ne želim više ostati ovdje.« Teta Mina odgovara: »U redu je, ne brini se«, te me blago odgurava prema mojoj sobi i šalje brata po čašu vode. Čujem majčin srditi glas kako se stišava dok silazi niz stube u kuhinju. Teta Mina sjeda i razgovara sa mnom kao s odraslom osobom, povjerljivim tonom. »Ne znam«, kaže, »kako Ne-zhat može biti tako okrutna prema sebi i onima koje voli.« »Stalno me grdi«, zamuckujem. »Tvrđi da želim da umre.« »Ne misli ozbiljno«, kaže teta Mina blago, pružajući mi čašu vode i šaljući brata odakle je došao. »Da, misli! Kaže da sam poput drugih, da želim samo njezin novac.« »To kaže«, teta Mina objašnjava, »jer to ne može reći onima koji joj zapravo nanose bol.«

Majka je izvlačila iz nas ono najbolje i najgore. Lišeni privatnosti, bili smo prisiljeni stvoriti druga tajna mjesta na vlastitu ruku, često upotrebljavajući maštu. Otac je bježao u svoj vrt, u poeziju i posao. Još mogu dozvati u sjećanje njegov izraz lica ujutro kad bi donio na stol tanjur pun aromatičnih latica jasmína ili kad bi, na putu u naš ljetnikovac na Kaspijskom jezeru, iznenada stao, izišao iz auta i zašao u šumu tragajući za cvijećem za svoj vrt. Ponekad bi me zvao - dok sam bila zadubljena u neki roman, ležeći na kauču - da izađem i pogledam neki predivan cvijet u punom cvatu. Ja sam bježala u priče: Rudaba je bila moj uzor, Julien Sorel moj ljubavnik, Nataša Rostova, Elizabeth Bennet, Catherine Earnshavv i mnogobrojne druge ju-

Stvari o kojima sam šutjela

nakinje iz književnosti moje dvorske dame koje su mi pomagale naći to neuhvatljivo »ja« koje sam se nadala postati. Kako je raznolik i čudesan bio taj imaginarni svijet u usporedbi s onim u kojem sam živjela!

POGLAVLJE 18.

VtZtM!

'tprilike u to doba počela sam čitajući provoditi sate i sate u krevetu. Podcrtavala sam odlomke, prepisivala ih u dnevnik i ponavljala stihove moje omiljene pjesnikinje Foruk Farohzad. »Cijelo

moje biće mračan je pjev što te odvodi u svanuće vječnih odrastanja.« Svakog petka ujutro upadala bih u dnevnu sobu tijekom majčinih druženja s prijateljicama uz kavu s knjigom u ruci koja bi često izazvala komentar ili radoznalost. Majka je to doživljavala kao neoprostivu uvredu. Nije mogla odrediti što je zapravo loše u mojoj ljubavi prema knjigama. Tvrdila je da sam previše opsesivna, ali nikad nije mogla objasniti zbog čega joj se čini da moja osobita vrsta »knjiškosti« podrazumijeva pobunu ili predstavlja deklaraciju kakva sumnjivog oblika neovisnosti. Kad sam izjavila da se neću udati za Behzada Sarija jer ga ne volim, optužila me da čitam previše poezije i previše se družim s očevom obitelji čiji su se članovi urotili ne bi li me spriječili da se udam. U određenom smislu imala je pravo. Pjesme Foruk Farohzad otjelovljavale su po-

Stvari o kojima sam šutjela
227

tencijal što sam ga otkrila u junakinjama iz moje mašte. Živjela je ono što je pisala i platila je za to veliku cijenu. Neka nevidljiva nit povezivala je Rudabu i Foruk Faroh-zad. Određena odvažnost i otvorenost u kulturi koja ja obje poricala.

Foruk Farohzad rođena je 1935. i udala se u ranoj mladosti. Njezin brak nije bio prisilan - zaljubila se u Parviza Šahpura, poznatog intelektualca starijeg šesnaest godina. Nedugo nakon što joj se rodio sin Kami, ostavila je obitelj -neki tvrde zbog ljubavne afere. Ostatak života posvetila je pjesništvu i filmu. Poginula je u automobilskoj nesreći godine

1967., U dobi Od trideset dvije Foruk Farohzad.

godine. Njezine najsablažnji-

vije pjesme - zbog kojih je došla na zao glas - veličanja su njezinih ljubavnih doživljaja, ali strastveno je pisala i o politici i društvu, osobito potkraj života. Njezina hrabrost očitovala se u tome što je bez stida priznavala u pjesmama svoje ljubavne afere. To joj je priskrbilo status krajnje obožavane i krajnje omražene ikone. Pojam osobnog »grijeha« (»Učinila sam grijeh pun naslade,/U zagrljaju toplom i žarkom«) pretvorila je u prkos prema autoritetu, osobito onome Božjem.

»Sita božanske askeze, S ponoći u postelji Sotoninoj Tražili spas na strmim obroncima Svježega grijeha.«

2281 • AzarNafisi

»Samo glas ostaje« naslov je pjesme Foruk Farohzad koji sam pribilježila na vrhu stranice u dnevniku i dva puta ga podvukla. Ispod njega opisala sam oštru svađu s majkom zbog Foruk (uvijek bi je zvala po imenu, što sije rijetko dopuštala u slučaju pjesnika). Majka je neprestance ponavljala kako me nije školovala zato da krenem stopama »takve žene.« U dnevniku sam izrazila mišljenje da bi nam, da je majka u većoj mjeri »takva žena«, svima sigurno bilo mnogo bolje.

Nekoliko dana nakon toga, vrativši se s poslijepodnevnog sata u Britanskom konzulatu, pozvana sam u knjižnicu. Majka je uspravno sjedila na mekom kožnom stolcu. Rahman je bio utonuo u naslonjač pokraj nje, a teta Mina, kojoj je očito bilo neugodno, sjedila je nasuprot njemu.

Optuženik, moj dnevnik u neprivlačnim crnim plastičnim koricama, počivao je na pomoćnom stolu, izložen pogledu svih u sobi. Gospodin Rahman iskosa me promatrao s dobrohotnim i znakovitim smiješkom. Obično bi stao u moju obranu, ali ovaj put nije rekao ni riječi, samo bi povremeno prijekorno zapucketao jezikom dok su se njegove buljave oči iskrile od pakosti.

Majka je htjela da joj položim račun o tome kako sam mogla tu ženu pretpostaviti njoj, vlastitoj majci, što sam doista i učinila u dnevniku. Teta Mina je preuzela ulogu pomiriteljice. Ja sam, pak, htjela znati s kojim je pravom majka čitala moj osobni dnevnik; tko joj je to dopustio? Rahman je pobožno zaključio da majka ima pravo spriječiti grijeh. U islamu je čak i strancima dano to pravo. Što sam se osjećala bespomoćnije, to sam postajala bezobraznija. U svoju obranu ukratko sam istaknula vrijednost Foruk kao pjesnikinje.

Stvari o kojima sam šutjela • \ 229

U tom trenutku majka je dobila onaj karakterističan, grozan, neosoban, podrugljiv ton. »Ti, dakako, imaš pravo«, izgovorila je sarkastično. »Ti si riznica znanja. Kako bi neuka žena poput mene mogla pomisliti da može dosegnuti takve visine!« Kad se ljutila na nas, njezin je izraz lica postajao poput kamena i namjerno je birala formalne riječi. Zvala bi me »gospodo«, kao i kad mi je pisala poruke upozorenja. Ispisivala je ceduljice koje bi ostavljala po kući. Druge su obitelji razgovarale, mi smo

si pisali: što osjećamo i čemu se nadamo, svoje pritužbe - sve smo to pisali, kao da si nismo mogli gledati u oči i jednostavno razgovarati.

Majčine su poruke ponekad bile kratke i izravne, primjerice kad bi nam čestitala rođendan ili Novu godinu, ili neko postignuće. No, uglavnom ih je pisala kad je bila bijesna. Tada bi nas oslovljavala generičkim pojmovima: moj uzoran muž, moja zahvalna djeca, moja poslušna kći. često bi nabrajala i sve silne žrtve koje je podnijela za nas. »Životni zadatak majke jest odgojiti čestitu djecu...«, napisala je na jednoj. »Sretna sam što sam odgojila dvije individue«, počinje, prije nego što počne nabrajati naša nedjela. Nikad nije opovrgavala naša »postignuća«, kako ih je zvala, za koja se prešutno smatrala zaslužnom. često bi zaključila: »Žao mi je što nisam bila dobra majka. Osjećam se neželjenom u ovoj obitelji, kao gubitnik. Želim vam svima trima sve najbolje.« Kasnije bi dodavala i imena unučadi na svoj optuženički popis.

Žao mi je što nisam uočavala da u svemu tome nedostaje nešto ključno. »Neprijeporno je da je Azar odlična učenica«, pisala je, namjerno izbjegavajući svaki prizvuk osjećajnosti ili naklonosti. Ili, »životni zadatak-«, tak majke jest potpuno se posvetiti djeci.« Danas me

230 | • AzarNafli

rastužuje ta bolno distancirana ljubav. Tada sam bila previše naviknuta na te bilješke da bih uočila blistavu bol koja ih je nadahnjivala.

Toga sam dana bila ukorena i nakon bezvoljne isprike pune suza povukla sam se u svoju sobu. Dan mi se urezao u sjećanje: cijelog sam ga provela u sobi, odbijajući jesti ili odgovoriti na telefonske pozive. Slala je sluškinje, brata i strica ne bi li me uspjeli nagovoriti da siđem, ali ja sam se oglušila. Sve sam si suznih očiju još jedanput odvrtjela u glavi i ubrzo zapala u opojno stanje samosažaljevanja. čak mi ni Mehran nije mogao zaokupiti pažnju. Niti sam gubila vrijeme razmišljajući o Behzadu Sariju za kojeg sam se ionako odbila udati. Što ako doista mogu nastanjivati svijet posve različit od ovoga u kojem živim? Što ako mogu živjeti normalnijim životom? Doista ne znam kako sam došla do tog zaključka, no potkraj večeri rekla sam si: »U redu, onda ću se udati za Mehdiya!«

»Jučer su me posjetile Nezhat i Azar«, napisao je otac u dnevniku. »Pojavio se novi udvarač. Azar ih je nekolicinu odbila. Ovaj se zove Mehdi Mazhari i sin je pukovnika Mazharija. Poznajem generala Mazhari-ja, njegova strica, valjan je čovjek. Njihova je obitelj ugledna u Azerbajdžanu. Ali, zabrinjavaju me ponašanje njezine majke i moja situacija, Azarina naivnost i nedostatak iskustva te njezina povrijeđenost i patnja zbog stanja u kući. Možda će je situacija prisiliti da prihvati ponudu.. Njezina bi majka htjela to brže-bo-lje obaviti. Možda je želi udati dok je još u Parlamentu. Azar je stalno uciviljena i nesretna. Ne želi se udati prije nego što izađem, ali ja ne znam kad će me pustiti i ne mogu je zavaravati lažnim nadama.«

Utvari o kojima sam šutjela • | 231

Mehdi Mazhari potjecao je iz vojničke obitelji koja je u mnogo čemu bila čista suprotnost našoj. Bio je mnogo mladi od najmlađe sestre i jedini dječak u obitelji, zjenica u oku svoje majke. Kad sam ga upoznala bio je student viših godina Elektrotehnike na Sveučilištu Oklahoma. Njegova omiljena zvijezda bio je Frank Sinatra - cijenio ga je uglavnom zbog onoga što je mislio da predstavlja: bogatstvo, šarm, uspjeh, sluge koji poslužuju u bijelim rukavicama...

Na početku nisam njegovu ponudu shvatila ozbiljno. Nisam bila zaljubljena u njega. Nije me čak ni tjelesno privlačio. Moj jedini ustrajni udvarač bio je Beh-zad, a za njega se nikad nisam ozbiljno mislila udati. Nisam obraćala previše pozornosti Mehdiu sve dok on nije mene počeo gledati.

Jedini momak približno mojih godina s kojim mi je majka dopuštala da se družim bio je Bahman, sin njezine prijateljice Alangu. Smatrala gaje pouzdanim, a bila je uvjeren da neće strica Huseina ili bilo tko drugi s očeve strane nije dobar za mene. Bahman i njegovi prijatelji smatrali su se puno »sigurnijim« izborom. Mehdi je bio Bahmanov prijatelj.

Nakon večere Mehdi me pozvao u blagovaonicu. Ja sam stajala, on je sjedio. Uhvatio me za ruku i rekao: »Želim te uzeti za ženu.«

Nisam ništa odgovorila. Zapitao je: »Nisi to naslućivala?« »Pa, nisam zapravo niti razmišljala o tome«, odgovorila sam. Rekao mi je da se oduvijek htio oženiti mlad kako bi se imao vremena zabaviti sa suprugom - što mi se učinilo dosta opravdanom težnjom - no, zatim je dodao kako su

njegovi roditelji već stari te da ga, kao najmlađe dijete i jedinog sina,

2321 • AzarNafisi

žele vidjeti oženjenog i s djecom prije nego što umru. Mislio je da potječem iz dobre obitelji s izvrsnim vezama, iako nije odobravao odnos između mojih roditelja (samo jedna osoba, tvrdio je, trebala bi u obitelji nositi hlače, a u tvojoj kući ta osoba zacijelo nije tvoj otac). Tvrdio je da sam mu se dopala čim me je prvi put ugledao. »Ali«, rekla sam, »mora da si vidio mnogo sličnih djevojaka.« »Da«, odgovorio je, »... ali ti si tako čedna.« »čedna?« »Bila si u Engleskoj, a još ne znaš što je to francuski poljubac.« Dao mi je do znanja da je vrlo ljubomoran. »Spavat ću s pištoljem pod jastukom«, tvrdio je. Tada se vratio na moju obitelj. »Unatoč tome što se dogodilo tvojem ocu, imaš dobru obitelj«, rekao je, »uglednu i na dobrom glasu.« Dopustila sam mu da me poljubi, ponajviše zato da mu ne bih morala odmah odgovoriti. Kasnije mi je palo na pamet da mi je njegova ponuda trebala biti znak upozorenja. Nejasno me podsjećala na ponudu gospodina Collinsa Elizabeth Bennet u Ponosu i predrasudama. Nažalost, ne mogu reći da sam se ponijela imalo slično toj junakinji.

Te sam noći došla kasno kući, no majka je još bila budna. Dok sam se na prstima šuljala u svoju sobu, pozvala me k sebi u spavaću. Svjetlo nije gorjelo, ležala je u krevetu. »I«, prozborila je, »što se dogodilo?« »Zatražio me«, rekla sam. »Zatražio te što?« »Da se udam za njega.« »I što si odgovorila?« »Ništa.« »Što?« »Pa«, rekla sam kratko, »moram razmisliti.«

Kasnije sam krivila majku za svoju odluku da se udam za Mehdiya Mazharija. Svakog tko bi bio voljan slušati podsjećala bih kako me slala k njima i noću ostajala budna da čuje kako je prošlo; kako je bez mojeg pristanka posjetila oca i od njega iskamčila odo-

Stvari o kojima sam šutjela

233

brenje za hitno vjenčanje; kako je lukavo izmigoljila očevu zahtjevu da se savjetuje s njegovim starijim bratom u Isfahanu.

Privatno sam krivila i Mehrana. Njegova dvosmislenost, na početku tako privlačna, postala je zamorna. Iako je prekinuo s djevojkom o kojoj mi je govorio, bio je bojažljiv, neprestance me zadirkivao i svako bi mi malo govorio o ovoj ili onoj djevojci koju je sreo na nekoj zabavi, uvjeravajući me da mu ništa ne znači. Kasnije sam shvatila da gaje moja šutnja, zapravo cjelokupno moje neuravnoteženo držanje, zacijelo potaknulo da se ponaša na taj način. čim sam ga obavijestila o novom udvaraču nepokolebljivo je izjavio da je prekasno, da se ne smijem udati za tog čovjeka, jer je on oduvijek bio »tu za mene«, potpuno i neupitno.

Postoji određeno olakšanje, ako popustite nekome odlučnijem od vas. Mehdi je znao što želi, a ja sam osjetila nerazborit užitak prepuštanja jednom novom životu koji bi me mogao čekati ako se udam za njega. Oduvijek su me privlačili muškarci poput oca, intelektualci s vizijom i misijom, džentlmeni koji su (u teoriji, ako već ne uvijek i u praksi) fleksibilni i nježni. Mehdi je bio čista suprotnost. Odlučila sam se udati za njega ne zato što sam išta očekivala, nego zato što sam se htjela uklopiti u ulogu koju mi je namijenio. Bila sam završila srednju školu i prijavila sam se na Kalifornijsko sveučilište u Santa Barbari kako bih studirala književnost. On je studirao elektrotehniku na Sveučilištu Oklahoma i smatrao je, poput majke, da provodim previše vremena čitajući knjige. Nagrizale su me sumnje o braku. On je imao vrlo čvrste ideje o tom pitanju i vlastita stroga pravila o ulogama što su ih bračni parovi dužni poštovati. Uvjerila sam samu

234 | • AzarNafisi

sebe da je upravo iz tih razloga dobar za mene, iako bih povremeno osjetila da postajem »još jedna propala žena.«

Ironija je bila u tome da smo ga i majka i ja izabrale iz istih razloga: on je znao što želi i prošao je majčin la-kmus-test prikladnih udvarača. »Moja kći nije stvorena da bude domaćica, ona mora završiti školovanje«, rekla mu je kad su se prvi put sreli. Obrazovana žena, uvjerio ju je, služila bi mu itekako na čast, no pod uvjetom da su joj roditelji spremni plaćati studij. Kako su godine prolazile postala sam svojevrсни stručnjak za »odlučne« muškarce. Oni nisu čvrsti, nego samo tako izgledaju. Budući da imaju formulu za sve i nasilno ju nameću drugima, čine se puni samopouzdanja. Ali, oni se ne znaju suočiti s neočekivanim. U kritičnoj situaciji često su daleko

nesposobniji od naizgled krhkih žena koje maltretiraju, a potajno ih se boje.

No, Mehdi je imao nešto što ja nisam: stabilnu i sretnu obitelj. Njegova je obitelj bila potpuno drugačija od moje - činilo se da kod njih nema tjeskobe, nema užtogljenosti. Njezini su se članovi znali okupiti oko obiteljskog stola i zajedno se smijati ili bjesnjeti jedni na druge. Zajedno su provodili praznike kao velika putujuća družina. U usporedbi s njima naša se obitelj činila zanemarenom. Na svoj način i mi smo se brinuli jedni za druge - ponekad i previše - ali ta je briga uvijek bila puna tjeskobe i napetosti.

Učinila sam upravo ono što je majka htjela da učinim. Kasnije je to poricala i tvrdila da je od početka bila protiv toga braka, no u očevu dnevniku postoji više dokaza daje ustrajavala na njemu i požurivala ga. Otac je pokušavao odgoditi vjenčanje, zamolio ju je da pričeka dok stric ne provjeri što kaže Kuran, no ona se

Stvari o kojima sam šutjela

235

nije dala smesti. Bauljala sam u nekoj ošamućenosti dok je ona vrtoglavom brzinom obavljala pripreme. Za manje od dva mjeseca nakon što sam se odlučili udati za Mehdiya, u kratkoj bijeloj vjenčanici, suznih očiju i s malom tortom u ruci, odmicala sam prema očevu zatvoru. Odlučila sam posjetiti ga nekoliko sati prije svadbenog slavlja u našoj kući. Plakala sam noć prije i na putu k ocu, a prestala sam tek malo prije ceremonije.

Na dan vjenčanja majka je neprestance ponavljala kako nas dvije imamo sličnu sudbinu: njezin je otac također bio odsutan s njezina vjenčanja. Otac je napisao u dnevniku da naše sudbine kao da su »isprepletene«, budući da sam učinila istu pogrešku kao i on. U jednom neobičnom dijelu teksta piše u trećem licu: »Na kraju je Azarina sudbina postala identična sudbini njezina oca. Prisilila se na udaju. Zbog nezadovoljstva u vlastitoj kući i očeve odsutnosti, odlučila je pobjeći. Jedina osoba koja je stalno mislila na mene sada je darovala svoje osjećaje drugome.« Brat je provodio dio ljetnih praznika u Isfahanu. Pozvali smo ga u Teheran gdje je proveo posljednje dane prije svadbe šecući sa mnom dvorištem i pokušavajući me odgovoriti od mojeg nauma. Prestala sam odgovarati na Mehranove pozive. On, kao i ostali članovi očeve obitelji, shvaćao je da Mehdi i ja imamo malo toga zajedničkog i bio je zgranut mojom odlukom.

Više od deset godina prije toga otac mi je napomenuo kako nije dobro biti samo tvrdoglavo protiv nečega, nego treba biti tvrdoglavo i za nešto. Rudaba nije ustrajavala da se uda za Zala jer se odupirala volji svojih roditelja ili zato što je bila očajna, nego zato što t ga je voljela. Upravo to, tvrdio je otac, opravdava nje-

2361 • AzarNafisi

zinu ustrajnost i zaslužuje naše divljenje. Značenje tih riječi shvatila sam prekasno.

Vjenčanje je bilo prožeto melodramatikom. Meh-di me nazivao preklinjući me da promijenim odluku; brat me pokušavao nagovoriti da odustanem. Nekoliko dana prije svadbe stric Abu Torab nazvao je majku iz Isfahana i rekao joj da je pitao Kuran i da je dobio negativan odgovor. Lejla, mlada kći tete Mine, stroga mentorica, posjela me i pokušala mi objasniti da sam sada postala ono što je majka oduvijek htjela da postanem: dama. Preuzela sam određenu odgovornost i moram postupati u skladu s tim. Potvrдно sam kimala kao i dok mi je držala bukvicu o mojim ženskim dužnostima. Možda sam trebala pitati Lejlu koji savjet može dati silno uplašenoj i zatečenoj tinejdžerki koja se pretvara daje samouvjerena i odlučna žena?

Proveli smo medeni mjesec u našem ljetnikovcu na Kaspijskom jezeru s muževom obitelji. Njegove tri sestre, njihovi muževi i djeca odsjeli su u jednom poznatom obližnjem odmaralištu. Otac je kupio naš posjed prije dosta godina, kad je čitava okolica bila još posve pusta. Jako ga je volio i povlačio se onamo kad je god mogao. Ako je istina da mjesto može biti otje-lovljenje nečije duše, mogu reći da je unio svoju dušu u njega.

Plaže na Kaspijskom jezeru jedinstvene su u cijelome svijetu - priznajem da samo ponavljam očevu tvrdnju. Objasnio mi je da su rijetka mjesta koja su s jedne strane okružena morem, a s druge planinama i šumama. Provodio bi sate duboko u šumi, tragajući za egzotičnim biljem i cvijećem za vrt. Tom je vrtu posvećivao više pozornosti nego što je posvećuje ljubav-

Stvari o kojima sam šutjela • | 237

nik ljubljenoj. U doba moje mladosti, čak ako je imao samo dva slobodna dana, bilo po oštroj zimi ili ljetnoj žegi, putovao bi četiri i pol sata kako bi ga obrađivao. Malo-pomalo ugledne su obitelji pokupovale obližnje parcele i našu jednostavnu kuću okružili su luksuzni vrtovi i vile. Majka bi se uvijek žalila zato što smo je dovukli tamo. Bila je gradsko dijete i nosila je u sebi vrevu grada. Cvijeće je za nju bilo samo dekoracija. čim bismo se pojavili u kući, odmah bi natjerala vrtlara i cijelu njegovu obitelj da je oribaju. Otac je bio druželjubiva osoba; htio je pozivati susjede i prijatelje, no majka je onemogućavala gotovo svako druženje. Bila je izbirljiva u hrani i izboru posjetitelja. Nije voljela plivati. Nije se znala opustiti.

Da mi netko kaže da zatvorim oči i zamislim se na mjestu gdje se mogu opustiti i osjetiti doista kao doma, izabrala bih tu kuću, taj vrt. Prizvala bih u sjećanje miris mora i pijeska, nijanse zelene boje, vlažan zrak, očev pobjednički osmijeh dok mi pokazuje svoja posljednja otkrića - cvijet boje plamena zvan Firdusi te druge, manje krhke cvjetice što vise poput grozdova i zovu se nevjestine pletenice. Bilo je to, dakle, mjesto kamo smo moj muž i ja otišli na medeni mjesec. Nismo mogli izabrati gore.

Od tada sam izbrisala iz sjećanja većinu uspomena na naše prve dvije zajedničke noći. Sjećam se da s njim nisam mogla voditi ljubav. Bilo me strah, osjećala sam se usamljeno i iznenada sam postala svjesna koliko sam mlada i neiskusna. Htjela sam otići kući. Bespomoćno sam mislila na roditelje i brata. On nije bio ni nježan ni grub. Zapravo se ne sjećam kakav je bio. Želio je samo ono za što je smatrao, donekle t opravdano, da mu s pravom pripada.

238 | • AzarNafisi

Bila sam uplašena i istinski tužna, no on to nije razumio. Moju nevoljkost da spavam s njim tumačio je kao znak da možda nisam nevina. Jesmo li ga izigrali? Jedan se prizor jasno ocrtava u mojem sjećanju u crno-bijeloj tehnici: zrak je vlažan, njegov lik ima oštre obrise dok opasan bijelim ručnikom zamišljeno stoji naslonjen o vrata pušeci cigaretu. Gdje sam bila ja? Mora da sam stajala pored njega, uvjeravajući ga da sam djevica. Sljedeće noći za večerom, usred smijeha i veselja, rekao je sestri: »Reci joj što da radi.« Okrenula mi se umiljato - uvijek je bila strašno mila - i rekla: »Samo zatvori oči i prepusti se. Zamisli da si negdje drugdje. Zamisli bilo što, zamisli da jedeš omlet.«

Učinila sam kao što mi je rekla. Zamislila sam da sam negdje drugdje, iako se nisam mogla natjerati da mislim na omlet. čini mi se da se nisam uspjela baš posve prebaciti nekamo drugamo, kao kad bi mi majka rekla ili učinila nešto što bi me povrijedilo. Ali, uspjela sam se disocirati od tijela. Od tog trenutka, seks je za mene desetljećima bio nešto što činite jer se to od vas očekuje, jer ne možete reći ne, jer vam nije stalo, ne može vam biti stalo, pa postajete suzdržani kako biste potkopali ozbiljnost svojih primjedbi poput »molim, nemoj me povrijediti.« Nijedno od iskustava zlostavljanja koje sam imala kao dijete nije mi

Azar i Mohammad drže u rukama sliku svog oca koji nije mogao biti prisutan na Azarinu vjenčanju. Stvari o kojima sam šutjela | \ 239

ostavilo takav osjećaj uprljanosti i krivnje kao iskustvo spavanja s vlastitim mužem. Izabравši udati se za Ma-hdija lagala sam sebi i u određenom sam smislu izdala vlastite ideale o vrsti žene kakvom sam htjela postati - moja ljubav prema Rudabi i Farohzad sad se činila pomalo šupljom.

Prvi put kad sam posjetila oca nakon medenog mjeseca imala sam tamne naočale i nisam ih htjela skinuti. Dugo sam ih nosila i u kući. Htjela sam umrijeti od stida. Bio je to stid koji jako dugo nisam mogla ukloniti.

POGLAVLJE 19.

trdni zhdt

u rujnu, kad smo stigli u Norman gdje sam se upisala na Sveučilište Oklahoma kako bi Mehdi mogao završiti studij elektrotehnike, dočekalo me nekoliko iznenađenja. O nekim me činjenicama nije obavijestio, primjerice da je četiri godine živio s jednom Amerikankom za koju su svi mislili da mu je žena. Oduvijek sam osjećala prezir prema muškarcima koji tijekom studija u inozemstvu žive s Amerikankama s kojima ne samo da spavaju nego i dijele onu vrstu intimnosti koju nikad ne postižu s naivnim djevicama, budućim suprugama, ali nikad i ne pomišljaju oženiti se tim stranim prilžnicama budući da su one - kako je govorila majka - »djevojke, a ne supruge.« Nikad nisam

gledala na sebe kao na naivnu mladu Perzijanku i činjenica je da nisam samo ja pogoršala situaciju. Naša prva nesuglasica dogodila se zbog novca. Mehdi je bio opsjednut njegovom moći i nije mi vjerovao kad sam mu tvrdila da otac nije zgrnuo golemo bogatstvo iz državne riznice. Na kraju je otac morao

Stvari o kojima sam šutjela | | 241

otkriti Mehdijevu ocu i stricu svoje financijsko stanje i dati im do znanja da nije ukrao bajoslovne svote, nego - otkako je izašao iz zatvora - preživljava djelomice zahvaljujući pozajmicama od brata. »General Mazhari se ispričao, a na kraju razgovora oči su mu se napunile suzama«, napisao je otac u dnevniku nakon toga razgovora. Njihova je pritužba bila djelomice opravdana. Majka je pristala plaćati moj dio dnevnih troškova, ali joj dogovor nikako nije odgovarao i otežavala mi je tako što novac nikad nije slala na vrijeme.

Mehdi je igrao poker barem dva puta na tjedan, ponekad do zore. Natjerao me da obojim kosu u crno i odlazim frizeru svaki tjedan (žena, tvrdio je, mora uvijek izgledati najbolje što može), a zabranio mi je i pušiti i piti (žena ne smije zaudarati na cigarete i alkohol). Sam je, dakako, i pušio i pio. Jedne sam noći uzela čašu vina dok sam razgovarala s prijateljicom: prišao nam je, oteo mi čašu iz ruke i izlio vino u sudoper. Otkrila sam da nije lagao kad je rekao da je ljubomoran. Naravno, nije držao pištolj ispod jastuka kao što je najavio, ali je napravio scenu kad sam se u knjižnici pojavila u društvu kolege.

Fotografije iz tog razdoblja prikazuju me kako veselo plešem sa suprugom, savršeno uređene blistave crne kose. Tko je bila ta žena? Bilo je to kao da sam stvorila usporednu osobu koju sam gledala s distancije, s radoznalošću i očajem. Melodramatična navika koju sam stekla nakon medenog mjeseca da nosim sunčane naočale i u kući, poput špijuna krijući vlastiti identitet ili možda osjećaj krivnje, ubrzo se »pounu-trašnjila.« Pisala sam bilješke koje čuvam još i danas. »Nemoj vrijeđati njegov ponos neprestance se prepri- , ruci s njim«, napisala sam. »Kad počnu nesuglasice

2421 •

najprije reci nešto laskavo, a onda predloži vlastite ideje.« Ili, »Nemoj se sprdati s njegovim idejama niti mu prigovarati uvijek kad ode na poker.« Savršeni savjeti dostojni Ladies' Home Journala. Ali sama nikad nisam slušala vlastite savjete.

Mrzila sam biti gurnuta u kut nečije dnevne sobe s drugim ženama, ogovarajući dok muškarci igraju poker do šest ujutro. Njegove su mi ideje išle na živce i nije mi se dopadala njegova ljubav prema vozačima u crnim rukavicama, a vjerojatno nisam bila ni dovoljno popustljiva u vezi s nošenjem hlača u obitelji.

Unatoč smjernim bilješkama koje sam si pisala, nisam postala žena kakvu je Mehdi želio učiniti od mene. Doista nisam. Knjiga Foruk Farohzad Drugo rođenje neprestance mi je ležala uz uzglavlje. Ona je zamijenila Rudabu u mojem emotivnom svijetu. Označila sam nekoliko odlomaka iz »Zelenog privida«, pjesme o ženi koja sjedi pokraj prozora i gleda ljude kako prolaze. Prvi sam stih nekoliko puta podcrtala:

»Cijeli dan plakah pred zrcalom.

Cijeli dan život svoj

U oči ravno gledah

U ta dva oka tjeskobna uplašena

Što pogled moj izbjegavahu

Na sigurno se sakrivši pod vjeđe

Poput lažljivaca.«

Počeo me opsjedati Forukin autoportret kao prisne, no ujedno i zastrašujuće strankinje - dva prijekorna oka koja joj sude i osuđuju je. Odbaciti obiteljski život, napustiti muža i dijete, odreći se sigurnosti braka nije

Stvari o kojima sam šutjela | | \ 243

bila lagana odluka, ali bila je nužna. Njezino stajalište nije bilo puno samohvale nego mučne krivnje. Uvidjela je da se i njezina pobjeda kao oslobođene žene može protumačiti kao »ova varka, ova kruna od papira.«

Iako je smatrala da bi, ako ostane u braku lišenom ljubavi učinila grijeh, napuštajući dom i obveze obuzela ju je krivnja i osjećaj usamljenosti. U toj pjesmi i u pjesmi »Užasno lice« govori o svojem drugom ja, o onome što se odražava u zrcalu koje joj uzvraća pogled nemilosrdno je optužujući. Kasnije sam otkrila književnu preteču te slike u pjesmama Alam Tadž, domaćice gotovo dvije generacije starije od Foruk Farohzad koju su roditelji natjerali da se uda za dva puta starijeg muškarca iako ju je tjelesno odbijao. Alam Tadž je skrivala svoje pjesme u kojima razotkriva vjersko licemjerje, brakove bez ljubavi i upropaštene živote među stranicama knjiga svojih omiljenih klasičnih pjesnika: Hafiza, Sadija i Niza-mija. Te je pjesme nakon njezine smrti otkrio sin. Iz pjesme u pjesmu buni se zbog situacije sebi sličnih žena, udanih bez vlastita pristanka, kojima se ne dopušta doživjeti ljubav, buni se zbog religijskog licemjerja koje ženama zabranjuje slobode koje se obilno dopuštaju muškarcima. U pjesmi »Predviđajući slobodu žena« sanja o dobu nakon svoje smrti kada će njezine sunarodnjakinje biti slobodne. Tvrdi daje »sutrašnja sloboda« poput novorođenčeta u njezinu krilu. Crkveno sklopljeni brak naziva vrstom preljuba i mrzi se jer spava s muškarcem kojeg ne voli, jer podiže dijete iz braka bez ljubavi »ne s ljubavlju nego nagonski«, poput životinje. I ona je napisala pjesmu o svojem drugom, oštećenom ja u zrcalu. Mrzeći na-

metnute okolnosti, okolnosti izvan njezina nadzora,
244 | | AzarNafisi

ona mrzi sebe. Ta slika optužujućeg lica odraženog u zrcalu pratila me je kroz brak.

Kad smo se sljedeće ljeto vratili u Teheran bila sam spremna zatražiti razvod, ali nisam htjela komplicirati život roditeljima i pridonositi njihovim brigama. Očev slučaj slabo je napredovao. Stalno su ga ispitivali, ponekad su mu davali obećanja i budili nade koje su se vrlo brzo pokazale lažnima, pa nisam bila voljna gnjaviti ga osobnim problemima. Majka se od Mehdijeve hraniteljice pretvorila u njegovu najgoru noćnu moru. Njegovo nepopustljivo traženje novaca bio je dovoljan razlog za neraspoloženje. Tvrdila je da je tek sada shvatila »pohlepu« njegove obitelji, a njega je optužila za »nedostatak poštovanja.« Kako može očekivati od Mehdiya poštovanje, kad je vlastita kći nikad ne brani? »Udala si se protiv moje volje, a sad ja moram ispaštati zbog tvoje odluke.« Tvrdnja je bila toliko apsurdna da nisam znala što bih odgovorila. Odnosila se hladno i svisoka prema Mehdiyu, žučno se s njime svađala, a onda mi je dala ultimatum: ili ja, ili tvoj suprug. Bilo je to suludo - u biti je značilo da zahtijeva od mene da se odmah rastanem. Rekla mi je da, budem li izabrala njega, mogu pokupiti kovčeg i otići iz kuće.

Kad bih mogla povezati osjećaj koji me obuzeo toga dana s nečim opipljivim - bojom haljine koju sam bila odjenula; činjenicom da sam, kad mi je rekla da napustim kuću, bila u dnevnoj sobi naslonjena o prozor; ili to da sam, penjući se stubama u svoju sobu dok je njezin glas postupno slabio, iznenada osjetila bol u nogama - kad bih se mogla sjetiti toga i spojiti emocionalno pamćenje s nekim konkretnijim okolnostima i na taj način svojim osjećajima dati neku vr-

Stvari o kojima sam šutjela • | 245

stu krvi i mesa, tada oni možda ne bi, pa ni danas, bili tako suhoparni. Ali, sve što zapravo mogu reći jest da sam se popela u sobu, spakirala stvari i poslušno slijedila supruga u kuću njegovih roditelja. Ne sjećam se što smo si Mehdi i ja rekli nakon toga. On je dolazio iz sasvim drugačijeg svijeta i nikad nije naučio moj jezik, niti sam ja naučila njegov. Postavljao je pitanja na koja nisam imala odgovor (Kako se moja majka može tako drsko ponašati? Zašto je moj otac takav slabić?) i neka zbog kojih sam ga mrzila (Zašto svaki dan posjećujem oca u zatvoru? Zašto shvaćam knjige tako ozbiljno?). Ali nije bilo lako useliti se k njegovim roditeljima. Iako nisu izričito komentirali moj progon iz vlastite kuće, osjećala sam se poniženo i dosta zapostavljeno.

»Ponedjeljak, 6. lipnja 1966. Danas oko podne došli su Azar i njezin muž«, napisao je otac u dnevnik tjedan dana nakon našeg povratka. »Ta sretna i nadobudna djevojka pretvorila se u zbušnjenu, tjeskobnu mladu ženu.« Nekoliko dana nakon toga posjetila sam ga sama i prvo što mi je rekao bilo je: »Jesi li nesretna s Mazharijem? Ne želim da zaglaviš u nesretnom braku. Bolje da se odmah rastaneš.« Nagnuo se prema meni usrdnom kretnjom, uobičajenom kad bi nekoga htio u nešto uvjeriti. Primaknuo je ruke kuckajući prstima jedne po nadlanci druge. »Moraš se rastati«, ponovio je, »prije nego što dodu djeca.« Na svoj uobičajeno samovoljan način, majka ga je već bila posjetila i rekla mu je koliko se brine, te mu je priznala da je noću zbog mene plakala. Otac piše:

»Rekao sam joj kako nije dovoljno da roditelji plaču zbog svoje djece i istodobno ih tjeraju u plač!«
Rekla sam mu da sam se udala za Mehdiya kako bih „pobjegla od kuće, ali da sam imala neku nadu i željela

2461 • AzarNafisi

da brak uspije. »Obratit ću ja njega«, rekla sam. »Već će shvatiti.« Na taj način u dnevnicima izvješćuje o našem razgovoru. Dodaje daje, unatoč mojim uvjerenjima, bio zabrinut za mene. Napisao je: »Bojim se da ta priča neće sretno završiti.«

Otprilike u to doba moj je brat počeo ispitivati oca o postojanju Boga. (čitao je Bertranda Russella i razgovarao s mojim bratićem Madžidom koji se oduševljavao Jean-Paulom Sartreom.) Otac se pitao zašto bi njegov sin vjerovao bilo čemu što on kaže. Cijeli je život posvetio boljitku voljene zemlje. Uvijek nam je govorio da će, bez obzira na to koliko neugodni bili neuspjesi, na kraju pobijediti pravda, no sada smo mogli savršeno jasno vidjeti da pravda nije pobijedila. U njegovim dnevnicima te godine, među napomenama o glupostima koje Amerika čini u Vijetnamu, neprestanim trzavicama između Irana i Iraka, zaslugama pjesništva i gluposti njegova istražitelja, povremeno bi iskrsnula i rečenica poput ove: »Mrzim samoga sebe i ne želim više živjeti.« Sve ga je češće obuzimao očaj. »Način na koji se moja žena ponaša prema meni ulijeva mi strah«, piše drugdje. »Bojim se zatražiti od nje bilo kakvu uslugu, a kad je zatražim ona je ispunjava s tolikim zakašnjenjem i pokazujući toliki prezir da mi ubija svaku radost. Danas sam rekao Nafisi da mi je Bog možda poslao tu ženu kako bi me iskušao.« Nakon sastanka s jednim poduzetnikom koji se ponudio da mu pozajmi novac, piše: »Dospio sam dotle da mi poduzetnik čiju sam milijunsku ponudu odbio kad me pokušao podmititi, sada nudi zajam od pet tisuća tomara (oko sedamsto dolara), jer zna da nemam novaca. Proklet bio ovaj život! Zašto moram trpjeti takvu

Stvari o kojima sam šutjela

247

sramotu? Ne mogu to više podnijeti. Neka me Bog sačuva takvih prizora i skрати mi muke.«
Iznenada, u srpnju 1966., mijenja se ton njegovih dnevnika. Ističe da bi ga mogli pustiti uz jamčevinu. Prije toga, mnogo ga je ljudi pokušalo nagovoriti da napiše pismo i zatraži oprost. Smatrali su da bi na taj način vlada mogla spasiti obraz i ubrzati njegovo oslobađanje. Dakako, odbio je. Slutio je da se vlada pokušava izvući, a on joj nije bio nimalo sklon pomoći u tome, a osim toga postavljalo se i pitanje ponosa.

Počelo je tako što je ugledni reporter lista The Washington Post, Alfred Friendly, objavio dugi tekst o Iranu u kojem je spomenuo očev slučaj. »Jučer je objavljen prijevod Friendlyjeva članka«, napisao je otac u dnevniku u ljeto 1966. »Zanimljiv tekst. Iako autor hvali Šaha i njegove planove smatra zamašnjacima napretka, nije optimističan u vezi s Iranom. Štoviše, zabrinut je za njegovu budućnost... Zabrinjavaju ga dva područja: gospodarsko stanje i moguća kriza te problemi s provedbom pravde, pa spominje i mene. Iako samo ukratko razmatra pitanje u širem kontekstu svojega dugačkog članka, ono što je napisao vrlo je važno.« Friendly je objavio niz članaka o Iranu. U jednome, objavljenom 6. srpnja 1966., piše:

SLUTI NA PODVALU

»Najozloglašeniji trenutačni slučaj jest zatvorska kazna od 32 mjeseca za bivšega teheranskog gradonačelnika Ahmeda [sic] Nafisija. Svojedobno ga je Šah jako poštovao, no kasnije je optužen (s pravom ili ne, ovisno s kim razgovarate) za korupciju povezanu s nekim općin-

248 | • AzarNafisi

skim ugovorima. Sve sluti na podvalu njegova osoblja i političkih protivnika. Prije nekoliko tjedana, nakon što je proučio dvije tisuće stranica zapisnika s preslušavanja, tužitelj nije mogao dati ni jedan jedini dokaz protiv njega. Ali, posljedica toga nije bilo puštanje na slobodu, nego novo preslušavanje. Nafisi može ostati godinama u zatvoru bez ponovnog suđenja.«

Gospodin Amirani je u Handanihi objavio prijevod Friendlyjeva članka. Neki su tvrdili da je tajna policija zabranila objavljivanje, no Amirani se požalio Šahu te je on, polaskan zbog komplimenata svojem reform-skom programu, naredio da se tiska. Tekst je podi-gnuo veliku prašinu u političkim krugovima. U kulturi ovisnoj o ogovaranjima i insinacijama, činjenica da je taj članak dospio u novine bila je shvaćena kao znak da će očev slučaj uskoro biti ponovno otvoren. Posjećivali su ga

ushićeni prijatelji i dobronamjernici - svi su smatrali da će brzo biti pušten na slobodu. Unatoč njegovu pesimizmu, ta su ohrabrujuća predviđanja imala učinka. Ponekad ga je obuzimala panika. Što da radi? Kamo da ode kad izađe? Cijeli je život radio u vladi, uspinjući se stupanj po stupanj. A što sada? Hoće li sada kad je izgubio posao zauvijek živjeti na majčinoj grbači?

Gospodin Džahanbani, očev prijatelj i blizak suradnik premijera Amira Abasa Hoveide, posjetio je oca i, prenoseći mu pozdrave »Amira Abasa«, istaknuo da je sada kad je »nesporazum« riješen vlada voljna zatvoriti njegov dosje i ponovno mu ponuditi posao. »Da su me držali samo deset ili mjesec dana«, piše otac u dnevniku, »da su otvorili samo dvadeset ili trideset mojih dosjea, da više od tri stotine općin-

Stvari o kojima sam šutjela • | 249

skih službenika i mojeg osoblja nije bilo podvrgnuto kaznenom progonu, prijeljama i prisilnim saslušanjima u Ministarstvu pravosuđa, da neki od njih nisu bili uhićeni i njihova imena oblačena, da iznos novca za koji vlada tvrdi da je bio u igri nije procijenjen na šest stotina milijuna tomara, možda bi premijerova ponuda imala nekog smisla.« Mjesec dana nakon toga Džahanbani je ponovno posjetio oca izvješćujući ga da je Šah naredio Ministarstvu pravosuđa da poštuje zakon: bit će uvjetno pušten i omogućit će mu se suđenje na kojem će se moći braniti. Majka ga je ushićeno obavijestila kako je od Šahove punice čula da je Šah zapovjedio premijeru obustavu istrage. Nekako u to vrijeme Rahman se vratio iz Isfahana tvrdeći da je komunicirao s duhom mojeg djeda koji je rekao da će se to zatvorsko razdoblje pokazati blagotvornim za oca. Rahman je tvrdio i da mu je djed savjetovao neka posveti više pozornosti majci.

Tih dana oca je u zatvoru posjetio načelnik omražene tajne policije general Nasiri. On je imao važnu zadaću u namještaljki. Tvrdio mu je da se nalazi tu gdje se nalazi zbog svoje tvrdoglave nepopustljivosti. Tada je rekao da napiše Šahu pokajničko pismo, budući da je to jedini način na koji može postići slobodu. U svojoj knjizi otac je objavio pismo koje je ipak napisao Šahu. U njemu analizira svaku optužbu i opovrgava jednu po jednu. Piše: »Htio bih se ispričati za sve zločine koje nisam učinio, čije prirode nisam bio svjestan, budući da sam narušio duševni mir Njegova Veličanstva. Prave zločince prepuštam gnjevu Božjemu, budući da, kao što kaže Kuran: 'Neka znaju obmanjivači da nema više vlasti od Boga koji će im vratiti plodove njihovih obmana'.«

2501 • AzarNafisi

General Nasiri rekao je ocu da to pismo očito nije nikakva isprika i da neće riješiti problem.

Umjesto da se ispriča on je optužio vladu, a indirektno i Šaha. Kad je otac konačno pušten, general mu je poručio da je pismo bilo razlog za produljenje boravka u zatvoru.

General Nasiri bio je jedan od najomraženijih ljudi u našoj obitelji, zajedno s ministrom unutarnjih poslova Pirastehom. Kada je postao šef SAVAK-a, naša je mržnja dobila i druge razloge osim osobnih. Nikad nisam smatrala Nasirija čovjekom sa srcem. A ipak, u očevu dnevniku on je naivan i jednostavan čovjek koji lije suze nad očevom nesrećom. Počela sam shvaćati da su stvari složenije nego što mislim, da ljudi koji liju suze mogu biti i okrutni i nepravedni. Nakon revolucije, kad sam ugledala njegovo izudarano lice na televiziji i kasnije našla snimke njegova trupla zajedno s tijelima ostalih smaknutih dužnosnika, obuzela me, na moje veliko čuđenje, golema tuga. Godinama sam sanjala o osveti, ne samo zbog oca, nego i zbog svih uhićenih i mučenih disidenata, zbog straha što ga je SAVAK sijao u srcima ljudi. Godinama sam tog čovjeka smatrala podlim tlačiteljem i očekivala neku vrstu osвете. A kad sam ga ugledala na televiziji, počela sam shvaćati da smo brzo postali isto tako osvetoljubivi i okrutni kao i oni na koje smo upirali prstom.

Otac je bio pušten na uvjetnu slobodu potkraj kolovoza 1966. Kako bi mu što više otežao situaciju, sud je propisao jamčevinu od 55 i pol milijuna tomara (oko 6,5 milijuna dolara). Otac piše s ushićenjem i ponosom o tome kako se mnoštvo ljudi sjatilo u Ministarstvo da bi mu platili jamčevinu. »Suze mi naviru na

Stvari o kojima sam šutjela • \ 251

- olTib iSI-> ro cJljšj eri- **'JJ. \$j. j* TV *ri> jj&j

c~l *J' U« j

U_?* .»»•*->•*

„jLT L ^ . \jg ...

,1«. SU* j*jtjl» »je

v-^- -«

&j*L) tjtfu**. Jtjir^ ^ ja.

ii^silt *C' hU** »je -J^

"U

JU «- j/UJct*»* jil jl ~ -j, W»

-.i.J.ljVf

.IU-1*W

Novine su s oduševljenjem najavile puštanje iz zatvora Azarina oca.

252 j • AzarNafisi

oči«, piše i nastavlja: »Nisam znao da Teheranci mogu biti tako dobra srca. To su vrlo neobični ljudi. Šutke gledaju tiraniju i nakon nekog vremena pokažu vlastitu volju pasivnim otporom. Među mnoštvom koje se danas okupilo da mi plati jamčevinu i izvuče me iz zatvora, bili su ljudi iz svih slojeva i različitih vjera: vlasnici trgovina iz susjedne ulice te vlasnik Iranskoga supermarketa, Židov s kapitalom većim od stotinu milijuna. Došli su prijatelji, kolege, bliski i dalji rođaci. Do podne su skupili gotovo sto dvadeset milijuna tomara.« U dnevniku je popisao imena ljudi koji su mu pomogli, kako bismo im mi, njegova djeca, mogli kasnije izraziti zahvalnost.

Konačno je do suđenja pušten na slobodu uz jamčevinu. Nije se odredio datum početka procesa.

Bilo je samo pitanje dana kada suprug i ja moramo otputovati u Oklahomu, pa nisam mogla niti jesti, niti spavati zbog straha da ću morati otići prije nego što izađe. Pomirila sam se s majkom i vratila kući. Telefon je dan i noć zvonio i neprestance smo primali posjete. Teta Nafisa provodila je većinu vremena kod nas, a Rahman me stalno pokušavao zgrabiti za ruku, kako bi je pogladio kazavši: »Pazi što ti kažem, vidjet ćeš ti taticu prije nego što odeš. A što ćeš mi dati ako se ispuni moje proročanstvo?«

Kružile su priče da je novi šef zelene tržnice okupio sve prodavače i vlasnike trgovina radi iskazivanja dobrodošlice mojem ocu nakon izlaska iz zatvora. Ministarstvo pravosuđa vrvjelo je njegovim pristašama. Toliko smo dugo čekali taj trenutak da mi se, kad se napokon dogodilo, učinio plodom moje mašte. Bila sam strašno nervozna i nisam mogla ostati na jednom mjestu. Ali, osjećala sam se i neobično

Stvari o kojima sam šutjela

tupo i iscrpljeno, što je bila posljedica trogodišnjega tjeskobnog očekivanja. Telefonski pozivi, cvijeće, trčanje na vrata... Kad će se pojaviti? Sudarali smo se jedni s drugima poput gledatelja na kakvoj prenapučenoj tribini. Pušten je tek u 23 sata. Unatoč činjenici da je bilo kasno i da su sudionike odvrćali od toga da ga čekaju, otac piše daje zapazio nejasna lica mnogih simpatizera duž ulice koja je vodila iz zatvora. Bio je upozoren da ne ide odmah kući, jer bi mogao privući svjetinu. Zato je najprije odsjeo kod tete Nafise. Majku je to sigurno zaboljelo. Bila je ogorčena na svoju polusestru, no istodobno je čeznula za njezinom na-klonošću. Znale bi se posvađati i mjesecima ne razgovarati, no čim bi se pomirile majka se ponašala poput ulizice, što je brata i mene razjarivalo i zbog čega nas je bilo gotovo sram.

Tri dana nakon što su pustili oca na slobodu, otputovala sam iz Teherana. Prvu je noć proveo kod tete Nafise, a sljedeći dan među gomilama posjetitelja sa cvijećem, no te se noći vratio kući. Tu sam, svoju posljednju noć u Teheranu, provela s njim. »U četvrtak ujutro Azar je otputovala u SAD«, napisao je otac u dnevniku. »U zračnoj luci Nezhat se posvađala sa zetom. Nažalost, taj je mladić zaljubljen u novac i svim ga se silama nastoji dočepati, upravo suprotno od Azar. Bojim se da će se njih dvoje ipak razići.«

Najozbiljniji nespozum u životu nisu politički, nego egzistencijalni. Moguće je slagati se s nečijim političkim stajalištem, ali i suštinski se razilaziti zbog načina na koji je osoba došla do te pozicije. To je pitanje stajališta, moralnog ustroja. Moj suprug i ja štošta smo si zamjerali, no sve su se naše zamjerke svele na

254 I • AzarNafisi

temeljne razlike u načinu pristupa životu, kontekstu u kojem određujemo sebe i svoj svijet. Zbog toga nije postojala nikakva mogućnost za pomirbu ili razrješenje, nego samo izbor između raskida i

predaje.

U jednom trenutku više nisam mogla dalje. Ne da nisam mogla podnijeti njega, sebe više nisam podnosila. To što nisam odmah otišla bilo je djelomice i zbog osjećaja krivnje, osjećaja da sam ga iznevjerila. Kada smo sklopili brak znala sam mnogo o njemu. Nije mi tajio svoje ambicije. Istina je da mi nikad nije rekao za ženu s kojom je živio i zatim tako lako prekinuo vezu, no ako to izuzmemo, birala sam otvorenih očiju, iako su to bile oči djevojke pod pritiskom i u tinejdžerskoj dobi.

Rekao mi je da se namjerava vratiti u Teheran kad diplomira kako bi se brinuo za svoje već stare roditelje. Nije bio voljan pričekati da dovršim godinu, a kamoli da završim studij. Istinu govoreći, bilo da smo ostali u Normanu i sačekali da diplomiram, bilo da smo otišli nekamo drugamo, meni je u svakom slučaju već bila dodijala uloga supruge. Počela sam nalaziti prijatelje i prijateljice koje nisu odlazile frizerima - uglavnom se radilo o kolegama i kolegicama sa studija filozofije i engleske književnosti. Ti su prijatelji bili u toku i čitali su pjesnike poput Ferlinghettija i Ginsberga. Kao i većina djevojaka u skupini, bila sam zaljubljena u jednog kolegu koji se zvao Charley. Njemu je uzor bio junak Stranca u nepoznatoj zemlji Roberta Heinleina. Mojem se suprugu ti prijatelji nisu dopadali i zabranjivao mi je da ih posjećujem. Zato sam pribjegavala metodi koju sam bila uvježbala s majkom: kad bi me došao potražiti kod nekoga od njih, rekli bi da nisam tamo.

Stvari o kojima sam šutjela | | 255

A i svađali smo se. Htjela sam nositi traperice i dugačke haljine, što on nije odobravao. U privatnim bilješkama prešla sam od Ladies' Home Journala na Betty Friedan, djelomice pod utjecajem jedne profesorice koja mi je postala prijateljica i mentorica. Uvijek ću pamtiti njezin test za ljubav: »Voliš nekoga ako voliš i njegove prljave čarape«, rekla mi je sa svojim neusiljeno blagim osmijehom, »a ako ih ne podnosiš, makni se što prije.«

Mehdi nije htio čuti za razvod. Na početku je govorio: »Došla si u moju kuću u bijeloj haljini, a otići ćeš u bijeloj plahti« (zapravo nismo živjeli u njegovoj kući nego u unajmljenom stanu za koji sam plaćala pola stanarine). Tada sam se počela osvećivati. Obuvala sam mokasinke i odijevala traperice umjesto uštirka-nih i doličnih haljinica prema njegovu ukusu. Prestala sam odlaziti frizeru i popila bih čašu vina kad god mi se prohtjelo.

Jedne večeri, u žaru rasprave, pljusnuo me. Odmah sam otišla od kuće. Rekla sam mu da ne možemo živjeti zajedno ako podižemo glas jedno na drugo, no daje sada naš odnos postao doista nemoguć. Tako, ne kazavši roditeljima pravi razlog zbog kojeg napuštam Norman, spakirala sam se i otišla sa svojom prijateljicom profesoricom u New Mexico, gdje je ona na jednome malom koledžu dobila mjesto pročelnice Odsjeka za filozofiju.

Na neki način nije bilo žao Mehdijsa. Nije dobio što je očekivao, a ja sam bila u prednosti jer nisam ništa očekivala. »Bilo je jasno da nikad nećeš postati dobra domaćica«, rekao je, »što je dokaz da te nisam volio zbog osobina koje imaš, nego zbog onoga što jesi.« v Grozno je bilo što sam mu povjerovala.

2561 • AzarNafisi

Bila sam u New Mexicu kada se očevo suđenje zahuktalo u rujnu 1967., godinu dana nakon što je bio pušten iz zatvora. Bilo je zatvoreno, iako je vlada najavila suprotno; čak nije smio doći ni njegov brat. Svjedočenja predložena sudu većinom su bila smiješna. Tužitelj je priložio krivotvorenu snimku razgovora između oca i njegova najvećeg klevetnika, ministra unutarnjih poslova Sejeda Mehdijsa Pirasteha, na kojoj otac vrijeđa Šaha. Na taj se način željela dokazati jedna od optužbi - ona za neposluš. Pirastehov glas na vrpici bio je autentičan, a očev lažan; i ton i način njegova govora očito su bili simulirani. Taj vrpca bila glavni dokaz protiv njega.

Otac je sastavio i iznio vlastitu obranu. Radi se o tekstu od sto dvadeset osam stranica, a počinje citatom iz Firdusija te je protkan navodima iz Rumija, Sadija i drugih klasičnih perzijskih pjesnika, odlomcima iz tekstova imama Alija i Kurana te djela Voltaira i Dantea. Kasnije nije otac priznao da to pozivanje na klasike nije bilo slučajno: izabrao je najbolji dio iranskog naslijeđa kako bi neprijateljima pokazao da nisu pravi sinovi svoje zemlje, da Iran ima drugačiju tradiciju i druge vrijednosti, a predstavlja ih on.

Na početku obrane navodi anegdotu o Nasrudin-hodži, izmišljenom satiričnom liku iz narodne

baštine. Jednoga dana hodžu su pozvali da propovijeda. Kad se popeo na propovjedaonicu, pitao je vjernike znaju li što će im reći. Odgovorili su da ne znaju. To ga je uvrijedilo - čemu govoriti tako neukim ljudima? Sljedeći dan ponovio je pitanje. Neki su odgovorili potvrdno, neki ne. Ovaj put je hodža rekao: »Oni među vama koji znaju što ću reći neka to kažu ostalima.« Trećeg dana opet je ponovio isto pitanje i svi su od-

Stvari o kojima sam šutjela | | 257

govorili potvrdno. »Zašto bih gubio vrijeme govoreći vam što već znate?« zaključio je i sišao s propovjedaonice. Otac je rekao sudu da je to i njegova priča: »Ne znam zašto sam uhićen. Ako nitko to ne zna, svi smo u istoj situaciji. Ako, pak, postoji netko tko zna, neka uputi nas ostale koji ne znamo.« Otac je pozvao na odgovornost sud i poimence optužio neke dužnosnike za urotu, uključujući i Pirasteha. Razmotrio je svaku pojedinu optužbu i opovrgnuo jednu po jednu, te završio pjesmom napisanom za tu prigodu.

Suđenje je završilo 27. studenoga 1967. Oca su oslobodili svih optužbi osim jedne - za neposluh, zbog čega mu je bio zabranjen rad u državnoj službi. Ta će odluka kasnije biti preispitana i odbacit će je Vrhovni sud koji ga je oslobodio svih optužbi. Novine su bile pretežno na njegovoj strani - tri glavna lista, Se-pid Sejah, Handaniha i Omid Iran, objavila su uvodni dio njegove obrane. Nakon što je konačno oslobođen krivnje, premijer mu je ponudio posao, no odbio je. Odlučio je da više nikad neće stupiti u državnu službu.

Bila sam u New Mexicu kad me otac nazvao i priopćio mi radosnu vijest. čestitala sam mu i nakon što smo neko vrijeme razgovarali, bubnula sam: »Želim se razvesti od Mehdiya.« Moj je ton bio neutralan i služben. Bojala sam se da ne postanem previše sentimentalna. Mislim da je otac to shvatio. Zastao je: »Jesi li sigurna?« »Jesam«, odgovorila sam. »Žao mi je, nisam imala namjeru zamarati te time.« »Ionako bih te pitao što radiš u New Mexicu. Ne brini se, o svemu ćemo razgovarati...Ne brini se«, ponovio je.

Iznenadilo me što mi ni otac ni majka nisu savje- .v tovali da preispitam odluku. Sljedeće ljeto, kad smo se

258 | • AzarNafisi

Mehdi i ja vratili u Teheran, moji su roditelji učinili sve što je bilo u njihovoj moći kako bi mi olakšali situaciju. Mehdi mi na početku nije htio dati razvod. Otac ga je podsjetio na činjenicu da mogu u svakom trenutku od njega zatražiti alimentaciju, čak ako i nismo razvedeni. Tadašnja alimentacija u Iranu bila je novac za koji su se obje strane prije sklapanja braka dogovorile da će se isplatiti ženi u slučaju razvoda, ali ona ga je mogla zatražiti i bilo kada tijekom braka. Mnoge su se žene koristile alimentacijom kako bi izašle iz katastrofalnih bračnih veza. Na kraju smo se sporazumjeli - dat će mi razvod ako odustanem od zahtjeva za alimentaciju. Uspjelo je! Moji su mi roditelji pružili toliku potporu da sam gotovo zaboravila da sam se udala i razvela. »Sirota moja Azi, život te nije mazio«, rekla je majka gledajući me sažaljivo. »Odmah sam znala da taj brak neće funkcionirati. On nije bio tvoj tip. Ali, mene nitko nije slušao.«

Te četiri godine što ih je otac proveo u zatvoru zauvijek su promijenile naše živote. Prvi put smo shvatili koliko je život krhak, kako se lako može sve izgubiti, a to je promijenilo i naš odnos prema svemu što smo uzimali kao gotovu činjenicu. Majka je postala druga osoba. Sljedećih mjeseci, kako se život stišavao u novoj rutini, čitali smo očiju punih suza pjesme koje joj je pisao otac. čak je pokušavala s njime gledati njegove omiljene televizijske emisije, no najčešće bi zaspala. I dalje su je mučili strahovi i nemiri: zabrinula bi se ako bi se vratio kući malo kasnije, ako bi telefon zazvonio kasno u noć ili ulazno zvono prerano ujutro. Bile su potrebne spletke nekolicine najmoćnijih ljudi u zemlji da bi se ipak ispunio očev san o sretno-

Stvari o kojima sam šutjela I 259

me braku. Sada se mogao s određenim zadovoljstvom osvrnuti na dan kad je, s osamnaest godina, pobjegao od roditelja i tradicionalnih običaja odbivši zahtjev da uzme za ženu djevojku prema njihovom izboru. Tako je vlastiti život počeo od nule. Da ponovim:

Najiskrenije govoreći, očev zatvor bila je prekretnica u našim životima. Ja sam se udala i razvela te izgubila vjeru u brak i bračnu vjernost. Mislim da je upravo tada otac odlučio prvi put prevariti majku. Izgubio je svaku nadu u mogućnost poželjnoga života. Još je bio mlad - nije bio navršio ni

pedesetu. Mohammad i ja smo odrasli. Kad su ga pustili na slobodu sigurno je odlučio da će, budući da politika više nije dolazila u obzir, pokušati ispuniti svoj san o sretnome obiteljskom životu. Ali, majka se nije nimalo promijenila. A postojale su i neke određene osobne, a ne samo političke posljedice njegova zatočenja, no trebalo nam je jedanaest godina da ih otkrijemo.

ČETVRTI DIO | USTANCI I REVOLUCIJA

Što ostaje od čovjeka svodi se na dio.

Na njegov izgovoreni dio.

Na dio govora.

JOSEPH BRODSKY

POGLAVLJE 20 .

Sr Hm difalj

akon razvoda prijavila sam se na Kalifornijsko sveučilište u Santa Barbari i bila primljena. Smatrala sam da ima izvrstan Odsjek za engleski jezik i književnosti i iz nekog sam razloga, i prije nego što sam se udala za Mehdiya, uvrtila sebi u glavu da ću tamo otići. Ležala sam na krevetu i čitala obavijest da sam primljena kad je otac ušao u sobu. Sjeo je pokraj kreveta i rekao mi da ću, budem li otišla na drugi fakultet usred studija, izgubiti mnogo bodova i odgoditi diplomu. Htio je da završim studij na Oklahomi. Rekla sam da mi je oduvijek bila želja otići u Santa Barbaru, no prešao je preko toga i dodao kako se nadao da će moći provesti neko vrijeme sa mnom prije nego što bude previše star i kako želi da rano diplomiram i dođem kući. »Sjeti se«, rekao je, »na početku nas nisi htjela ostaviti.« Bila sam navukla zavjese i u sobi nije bilo drugog svjetla osim stolne svjetiljke. On se smjestio u dnu kreveta, a ja sam se podignula i polusjedeći oslonila o lakat. Intimni portret - otac i kći obasjani svjetlošću svjetiljke.

264 | • AzarNafisi

Tako sam ostala na Oklahomi. Nisam požalila. No, vjerojatno bih se prije vratila kući da sam otišla u Santa Barbaru, gdje nije postojao nikakav novi iranski studentski pokret u kojem bih mogla sudjelovati i gdje bih se mogla usredotočiti više na studij nego na organiziranje prosvjeda.

Počela sam s novim životom kao da se nikad nisam udala - tako se barem meni činilo, iako drugi nisu dijelili to mišljenje. Primjerice, neki naši stari prijatelji i poznanici koji su mi ili pokušavali prići ili su štitili svoje supruge od mogega lošeg utjecaja. Ili mladi Amerikanci koji su poistovjećivali mladu razvedenu ženu s lakom robom. Nije ga dijelio čak ni moj bivši muž - pisao mi je nježna pisma iz Irana, savjetujući mi kako da se ponašam, kamo da idem, što da radim, kako da zaštitim svoj integritet.

Kad sam se sljedeće ljeto vratila kući, otac me upoznao sa ženom u koju se zaljubio. »Nezhat traga za vlastitim nevidljivim sebstvom«, napisao je u dnevniku nešto prije izlaska iz zatvora. » Za nečim što je izgubila na početku i više ne uspijeva pronaći. To sam mogao biti ja, ali nisam. To su mogla biti djeca, ali nisu. To je mogao biti položaj u društvu, bogatstvo ili slava. Ne znam što je to. Uvijek je zabrinuta, napeta i nemirna. Smatra se centrom svijeta! Što mi je činiti?« Od sve braće jedino je on preuzeo golem rizik odbacujući očev svjetonazor. Bilo je ključno, za njega i njegov san o uspjehu koji ga je nagnao da napusti Isfahan s osamnaest godina, da nade ženu koju će voljeti. »čeznem za ljubljenom«, napisao je te jeseni, »za mogućnošću da budemo sami, vjerni jedno drugome i radosni zajedno, ali nažalost sve brže starim i bojim se da će i ovo malo vremena što mi preostaje također

Stvari o kojima sam šutjela • | 265

proći, a imaginarna sreća o kojoj sam sanjao zauvijek ostati nedohvatljiva.«

Ubrzo nakon što je bio pušten na slobodu, prihvatio je posao izvršnog direktora jedne privatne tekstilne tvornice čiji je vlasnik bio drag mu prijatelj, no nedavno je umro. U tvornici je upoznao Šahin - ona je na početku bila njegova tajnica, a kasnije je, kad je dobio mjesto potpredsjednika Irsanske banke, otišla za njim.

Već sam nekoliko dana bila u Teheranu kad me odveo da je upoznam. Našli smo se na čaju i raspravljali o vrijednostima modernog pjesništva, osobito Ahmada Šamloua - vjerojatno najutjecajnijeg živog pjesnika u Iranu - te o povezanosti između licemjerja i materijalizma. Bio je to banalan razgovor pun općih mjesta i velikih riječi, način da pokažete je li sugovornik osoba po

vašem ukusu. Bilo svjesno ili nesvjesno, obje smo željele svidjeti se jedna drugoj i ugoditi ocu. A on je pucao od zadovoljstva zbog toga uzajamnog zblizavanja.

Nije bila lijepa poput moje majke, ali bila je mlađa i puna samopouzdanja. Možda je »samosvjesna« prava riječ. Ono što je oca privuklo, prema mojem mišljenju, jest činjenica da je pokazivala kako dijeli njegove interese: skupljala je njegove pjesme, saživljavala se s njegovom patnjom, davala naizgled pametne primjedbe o knjigama iz psihologije. »Razgovarao sam o tome sa svojom lijepom i pametnom prijateljicom«, pisao je otac. »Ona tvrdi da su, sa psihološke točke gledišta, kad dosegnu dob u kojoj više nisu privlačne, žene spremne učiniti sve kako bi privukle pozornost, pa čak ako to znači priželjkivati muževu smrt.«

Postoji neka i suviše očita ironija u tome da je majka na početku srdačno dočekivala očeve žene. Prihva-

2661 • AzarNafisi

ćala ih je. One su, pak, podnosile njezinu pretjeranu pažnju zbog zanimanja za oca. Iako nijedna nije imala mnogo zajedničkoga s majkom, ona se trudila održavati s njima osobne veze. Uopće nije bila svjesna činjenice da je, neprestance spominjući Saifija, otvoreno očitovala vlastitu emocionalnu nevjernost. Tako je bilo i u slučaju Šahin. Nesposobna držati se podalje od očeva ureda, majka ju je zavoljela tijekom svojih redovitih posjeta. Izgledala je kao šarmantna, ozbiljna i pristojna mlada žena te ju je često pozivala na ručak ili kavu. U mislima nas vidim kako sjedimo u našoj svijetloj, prostranoj dnevnoj sobi: otac, majka, Šahin i ja. Šahin odlaže porculansku šalicu na stol, ljubazno sluša majku i mrmlija neki prikliadan odgovor. Na sebi ima jednostavno smeđe odijelo, a kosa joj je čvrsto začesljana i skupljena u urednu pundu. Velike okrugle zlatne naušnice sjaje na pozadini njezine zagasite kose: uglađena je, privlačna i ljubazna. Majka se prijateljski smiješi, smiješkom koji čuva za svoje šticeenike. Nimalo se ne saživljam s njom, naprotiv, stidim se što Šahin mora sve to podnositi. Svako malo pogledava ustranu, ne prema ocu nego u neku točku pokraj njega. Zapažam kako im se pogled susreće i kako se otac zadovoljno osmjehuje.

Na Oklahomu sam se vratila polovicom kolovoza, nakon još jedne velike i oštne svađe s majkom. Zaklela sam se da se više nikad neću vratiti u Teheran te sam ocu napisala nježno pismo u kojem sam majku nazvala luđakinjom i ustvrdila da bje trebalo hospitali-zirati. Majka je našla pismo, otvorila ga i pročitala bez njegova znanja i dopuštenja, pa se dogodio skandal. U tim incidentima nije bila toliko neobična količina

Stvari o kojima sam šutjela • | 2G7

izraženih emocija koliko činjenica da smo se nastavljale svađati, a da nikad nismo zapravo raskinule veze. Ta su otkrića, čini se, za majku bila stimulativna, budući da su pružala dokaz da je oduvijek imala pravo. Godinama nakon toga čuvala je kopiju toga pisma i povremeno mi je njime mahala pred očima s izrazom ogorčenog zadovoljstva, ili bi ga spomenula s jetkom neutralnošću. Nešto kasnije otkrila je istinu o Šahin. Otac se neprestance kolebao između želje da počne novi život i straha od toga. Stalno je prijetio da će otići, no nikad nije išao do kraja. Povremeno bi izbivao iz kuće i naveo majku da pristane na razvod, no ili bi se ona u posljednjem trenutku predomislila ili bi ga uspjela nagovoriti da se vrati. »Moja supruga kaže da nikad neće pristati na raskid braka«, piše u dnevniku otac, »jer bi me to učinilo sretnim, a ona ne želi da budem sretan!« Kasnije, za ručkom u nekom restoranu, otac mi je rekao da je Rahman obavijestio majku o toj vezi nakon što je Šahin odbila njegove seksualne ponude. Priopćio mi je to nakon Rahmanove neočekivane smrti u ljeto 1973. Očaje rastužilo to što je umro i smatrao je da bi, da nije zloupotrebljavao svoje iznimne moći, Rahman možda bio od koristi i sebi i bliskim osobama. Adži madži, latradži: još i danas čujem Rahmana kako izriče te besmislene, tobože magične riječi, dok me smijući se pokušava zgrabiti za ruku. Bio je korpulentan - kad je ušao u sobu gotovo se moglo osjetiti kako njegovo glomazno tijelo ispunjava prostor, te je na neki neobičan način i meni nedostajao - bolje rečeno, osjećala sam njegovu odsutnost, prazninu, kao daje jedan dio glomaznosti s obrisima gospodina Ra- f hmana izrezan iz samoga prostora.

2681 •

Moji su roditelji ostali zajedno još deset godina. Šahin se udala za nekog bogatog udvarača za kojega je kasnije tvrdila da se kocka i ne da joj novac, jer se boji će ga ostaviti bude li ga se

domogla. Otac mi je rekao da uglavnom živi u inozemstvu.

POGLAVLJE 2 1 .

9]rt> n kli

^rativši se u Sjedinjene Države zaljubila sam se u Teda. čitao je Becketta i svirao klasičnu gitaru. On mi je dao prvu knjigu Nabokova, Adu. Jutra smo provodili sudjelujući u mimohodima protiv Vijetnamskoga rata i ROTC-a, a Ted bi uzeo kameru kako bi dokumentirao zbivanja. Još si i danas mogu živo predočiti mlade vojnike, naše vršnjake tako ranjiva izgleda, kako se trude ignorirati naše pospradne primjedbe. Navečer smo pili vino i gledali filmove Ingmara Bergmana i Federica Fellinija. Ted mi je za jedan seminar pomogao snimiti film utemeljen na mojem nesretnom braku - učitelj ga je opisao kao bergmanovski i dao mi je najvišu ocjenu. Takva su bila vremena. Kad smo Ted i ja prekinuli, bilo je zrelo i moje uvjerenje da veze ne mogu biti trajne, a možda niti ne trebaju. Godine 1971. na američkoj sam televiziji gledala raskošnu proslavu u povodu 2500. obljetnice Perzijskoga Carstva. Bila je održana nedaleko od ruševina Perzepolisa, grada koji je Aleksandar zapalio nakon *

2701 • AzarNafisi

osvajanja Perzije 330. godine prije Krista. Slavne osobe i članovi kraljevskih obitelji, uključujući britanskoga princa Charlesa, princa Rainiera i princezu Grace iz Monaca te etiopskoga kralja Hailea Selasija, sudjelovali su u luksuznom spektaklu u šatorskom naselju blizu ruševina koje je za tu prigodu konstruirala skupina francuskih arhitekata. Hranu i vino uvezli su iz Francuske, a naselje je bilo zidom odijeljeno od običnih Iranaca. Povorka muškaraca odjevenih poput drevnih ahe-menidskih vojnika paradirala je oko okupljenih uglednika. Aludirajući na Kira, velikoga ahe-menidskog kralja, Šah je izjavio: »Kire, mirno spavaj, jer mi bdije-mo!« Njegova je izjava postala pošalicom među Irancima.

Ranije iste godine oporba je počela zahtijevati nove mjere opreza zbog pomaka s uglavnom mirnih metoda starih skupina, na ratobornije mjere dviju novih oružanih revolucionarnih grupacija - Šatori postavljeni u Perzepolisu pa - jedne marksistič- povodom proslave 2500. godišnjice j^g j druge musliman- osnutka Perzijskog carstva.

ske. U jednom oružanom ustanku u selu Siahkalu, marksističkih gerilci iz takozvane organizacije Fidajjan-e Halk - sve mladi, obrazovani muškarci i žene iz srednjeg staleža - bili

Stuari o kojima sam šutjela | | 271

su u okršaju s policijom ili ubijeni ili uhićeni i kasnije smaknuti. U međuvremenu je muslimanska organizacija Mudžahedin-e Halk pozvala na oružanu borbu protiv režima.

Tijekom ranih sedamdesetih godina u zemlji se dogodio paradoks: doživjela je gospodarski procvat zahvaljujući vrtoglavom rastu cijena nafte (što je uskoro prouzročilo mnogobrojne ekonomske probleme), ali je bila i duboko podijeljena zbog Šahovih društvenih mjera. Istodobno je postala politički polariziranija i zatvorenija. Srednji sloj, koji je imao najveće koristi od političkih i društvenih promjena, bio je otuđen zbog sve veće represije. U ožujku 1975. Šah je ukinuo dvostranački sustav i zatražio od naroda da se ujedini u jednu stranku nazvanu Rastahiz (preporod ili uskrsnuće). Njegovi savjetnici nadali su se da će se udružiti različite frakcije. Šahova nova stranka bila je od početka omražena, kao i njegova lakonska izjava da svatko tko je protiv nje može slobodno napustiti zemlju. Sljedeće godine odlučio je donkihotski prijeći s islamskog kalendara, koji počinje Poslanikovim prelaskom iz Meke u Medinu, na novi utemeljen na Kirovu osnutku Perzijskoga Carstva. Tako smo iz 1355. skočili u godinu 2535. Povijest Irana bila je podijeljena na dvije suprotstavljene političke sile: na Šaha koji je sve češće poistovjećivao svoju vladavinu s drevnim predislamskim Iranom i crkveni establišment koji je određivao povijest Irana tek od arapskog osvajanja.

U vezi s time naše aktivnosti u kampusima u SAD-u i Europi postale su oštrije i polariziranije. Sedamdesetih godina mladi Iranac ili Iranica mogli su u inozemstvu bez problema govoriti protiv vlade - u Iranu, dakako, bila je druga priča. Postupno sam se sve više angažirala

2721 • AzarNafisi

u Konfederaciji iranskih studenata, jednom od najaktivnijih pokreta mladih u Sjedinjenim

Državama. Tamo se nisu odnosili prema meni kao prema razvedenoj ženi, nego su me pozivali da sudjelujem na čitanjima Engelsovih djela Podrijetlo obitelji i Privatno vlasništvo i država, Marxova Osamnaestog brumairea i, kasnije, Lenjinove Države i revolucije. Bili su to neobični pratitelji Toma Jonesa, Tristrama Shandyja, Uspona Silosa Laphama, Emme, VVinesburg, Ohio - knjiga koje sam gutala tako pohlepno da sam ih, kad je nastava počela, već uglavnom bila pročitala.

Konfederacija je bila slojevita organizacija - tvorile su je skupine s različitim ideološkim stajalištima, no s godinama, osobito u SAD-u, prevladale su one naj-ratobornije i najradikalnije. U našoj skupini činilo se da se svi problemi mogu riješiti, da za svako pitanje postoji odgovor: svijetom se može upravljati, može ga se laštiti, popravljati i pročišćavati. Postojala je jasna crta razgraničenja između zlih - Šaha i njegovih imperijalističkih gospodara - te dobrih, a oni su poput nas zagovarali prava potlačenih. Bili smo zaludeni tadašnjim neumoljivim ideološkim tendencijama, pretvarajući učenja Che Guevare, Maoa, Lenjina i Staljina u romantične snove o revoluciji.

Iranski studentski pokret u SAD-u bio je općenito oštar i postajao je sve više puritanski: obiteljske veze i seksualna intimnost su se ocrnjivali, a u nekim ih se slučajevima moralo i skrivati. Daleko od tako slobodnog pjesništva Foruk Farohzad! Feministički je pokret nekoliko skupina u Konfederaciji smatralo građanskim; žene su bile drugarice, a ideal su predstavljali njihovi deseksualizirani likovi na kineskim plakatima. No, budući da čovjek ne živi samo od ideologije, i ja

Stvari o kojima, sam šutjela • | 273

sam se, poput ostalih, upuštala u veze i - kao i oni - skrivala ih i govorila si da je to za dobro pokreta. I tako su problemi koji su počeli u djetinjstvu i intenzivirali se u braku, našli sigurno mjesto tamo gdje su mogli nesmetano bujati.

Otac bi često od mene tražio da mu na nekoliko mjeseci skinem majku s vrata, kako bi mogao »doći do zraka.« Sručila bi se na mene u Oklahomi s kovčezima punim oraha, sušenih trešanja, turske kave, vunjenih šalova te džempera i odmah bi se dala na čišćenje stana, posebice kuhanje. Družila se i razgovarala s mojim prijateljima, nudeći im kavu i ismijavajući naše aktivnosti. U to sam doba bila asistentica na Odsjeku engleskoga. Mohammad se upisao na Oklahomu na godinu dana, a zatim je otišao najprije u Pariz, a poslije toga na Sveučilište u Kentu gdje je diplomirao. Nakon toga se vratio u SAD kako bi završio postdiplomski studij iz društvenih znanosti.

Pomalo iznenađuje, no majka nije podignula prašinu zbog mojih političkih aktivnosti, unatoč činjenici da su one kod kuće već izazvale metež. Oca je pozivala tajna policija i iznuđivala od njega obećanja o mojem budućem ponašanju koja, razumljivo, nije mogao održati. Bila sam aktivna u skupini zvanoj »Povjerenstvo Trećeg svijeta« koju je organizirao jedan samozatajan i ustrajan kineski student. Svi smo bili zaljubljeni u predsjednika Maoa, ili barem u romantičnu legendu o njemu. Kada je umro godine 1976., majka je bila kod nas u SAD-u u jednom od svojih posjeta. Njegova je smrt izazvala veliko kome-šanje u našoj skupini: javno smo ga oplakivali i priređivali komemoracije. Sjećam se prezirnog izraza na (majčinu licu kad sam se vratila kući neutješna i očiju

274 \ | AzarNafisi

punih suza. Rekla je, s neshvaćanjem: »Plačeš kao da ti je umro jedan od roditelja!«

Kad sam upoznala Bidžana Naderija, bio je voda jedne studentske frakcije sa sjedištem u Kaliforniji s kojom smo se odlučili povezati. Njegova je skupina bila više intelektualna i manje umišljena od većine ostalih. I imala je tek nekolicinu članova u SAD-u. S drugim muškarcima je bilo lako. Na neki sam se način bila odrekla odgovornosti tako što sam skrivala svoje veze. No, s Bidžanom od početka nije bilo izmotavanja ili skrivanja. Njega nije zaprepastio moj strah od monogamije, ni moje tajne afere. Naša je veza bila prva koju sam javno priznala otkako sam prekinula s Tedom. Tada sam već bila potpuno uvjerena da brakovi ne traju, a da su oni koji traju vrlo nesretni. Ni u jednom trenutku našeg udvaranja nije mi zapravo rekao zašto je odlučio oženiti se mnome. »Nije li to očito?«, znao bi reći. Znao je vrlo malo o mojem podrijetlu i o mojoj situaciji. To ga nije previše zanimalo. Na moje nezadovoljstvo, nije bio zainteresiran ni za mojega prvog muža. Prema obiteljskoj legendi, njegov otac, ljubazan ali temperamentan čovjek, jednog je dana jednostavno zauvijek otišao od kuće ostavivši Bidžanu kratku poruku u kojoj ga je zamolio da se brine za majku

i sestre. Ponio je samo mali kovčeg i odijelo koje je imao na sebi. čekao je da se uda njegova najstarija kći Mani i organizirao da joj se Bidžan, u dobi od sedamnaest godina, pridruži u Americi. Bidžanova mlada sestra Tarana stavljena je pod sta-rateljstvo tetka. Bidžanov otac nikad se više nije javio, no u obitelji ga se uvijek spominjalo s nježnošću, bez rasprava o njegovu neobičnom bijegu. Stvari o kojima sam šutjela

Majka je upoznala Bidžana 1976., za posljednjeg posjeta Oklahomi. Dopao joj se. Rekla je da joj se čini odgovornijim i daleko »sređenijim« od mojeg bratića Mehdija angažiranoga u to doba u istom studentskom Dokretu Azar sa svojim drugim muiem< sruaemsKom poKreru. Bidžanom Naderijem^

Toj naklonosti pomogla je činjenica daje njezin glavni prioritet bio zaštititi me od očeve obitelji, a s pretjeranom srdačnošću prema Bidžanu izražavala je prezir prema Mehdiju. »On je samo prijatelj«, tvrdila sam. Ona je itekako željela da postane nešto više, ili je barem to davala naslutiti kad bismo ostale same. Za večerom bi joj bilo teže odvući pozornost. »On ima posao«, nonšalantno bi izjavila dok bih se ja usredotočila na svoj tanjur ispitujući s velikim zanimanjem svaki komadić jela. »Nije poput onih protuha poslanih ovamo kako bi postali korisni članovi društva, a završavaju - kako? Nose pokrpane hlače i ponašaju se kao nepismeni huligani. On ima posao, zar ne?«, nastavila bi, prateći me u kuhinju, donoseći posuđe. »Ne, ne«, uzviknula bi nestrpljivo, »najprije operi sudoper.« »Mama, ali čemu prati sudoper?« »Ima li dobar posao?«, pitala bi majka.

U nastojanju da joj začepim usta, sada sam na raspolaganju imala i novi arsenal - Fieldinga, Lenjina, Edith Wharton... Kasnije, dok sam sjedila s knjigom u ruci, ponovno je pitala: »On ima posao, zar ne?« »Da, t mama«, rekla sam, primičući knjigu licu kao da se po-

2761 | AzarNaftsi

kušavam zaštititi. »On je inženjer, a ja ne volim inženjere.« »A što voliš?« pitala je ogorčeno. »čekaš novog predsjednika Maoa?«

Nakon kratkih zaruka najavili smo vjenčanje za 9. rujna 1979. Roditelji su doletjeli u Washington D. C, a Mohammad je s djevojkom Janet došao iz New Yor-ka. Majka je bila puna planova i poleta, gurajući me u pozadinu u tolikoj mjeri da se moglo pomisliti kao da je riječ o njezinu, a ne mojem vjenčanju. Zahtijevala je sve što ja nisam: uobičajenu alimentaciju, doličnu vjenčanicu i slavlje, doličan dijamantni prsten. Sa sobom je donijela sve potrebno za tradicionalno perzijsko vjenčanje - ružinu vodicu, velike kocke šećera, tu osnovnu potrepštinu tradicionalne svadbe, i nakit - te se latila posla s velikim žarom. Brzo sam shvatila da su svadbe upravo suprotno od onoga što bi trebale biti -radosne i harmonične proslave ljubavi i obitelji.

Gotovo od početka razvila sam srdačan odnos s Bidžanovom obitelji, osobito s njegovim sestrama. Bila sam gotovo zaslijepljena njihovom nepretencio-znom velikodušnošću i osjećajem za moralni integritet. Tijekom tih »bojnih« priprema, Bidžanova majka i sestre ponašale su se prema meni kao prema dragoj čudakinji. Preklinjale su me da se pokorim majčinim zahtjevima. Moja svekrva, razumljivo zabrinuta zbog ultimatumata što smo si ih majka i ja međusobno postavljale, poslala je svoje kćeri kao glasnike mira. čujem Mani kako silazi niz stube, ustobočujem se na stolcu i spremam odgovoriti na njezine molbe snažnim protuargumentima. Njezin glas je blag i oprezan. »Azi?« Iza nje vidim Taranu kako se šuteći smiješi. »Sve su majke takve, pogledaj samo Afahk«, kaže Mani, po-

Stvari o kojima sam šutjela | \ 277

znata po spremnosti da učini što god treba, da bi udobrovoljila i utješila druge. Njezin muž, Kiumars (zovemo ga Q), suprug je kakvom nema premca na svijetu, no ako se neka prijateljica požali na ravnodušnost ili okrutnost svojega muža, Mani će joj reći s beskrajnom simpatijom: »Točno znam što misliš«, izazivajući kod Q-a reakciju punu dobroćudne ogorčenosti. Tarana dodaje: »Hajdemo kupovati, moramo pobjeći od te strke.« »Možemo popiti kavu u White Flint Mallu«, ističe Mani, možda kako bi me navela da im se pridružim. Nakon pola sata odlaze odakle su i došle, pokunjene poput generala poražene vojske.

Bidžan me molio da se ne suprotstavljam majci -upozoravao me na činjenicu da moje ustrajavanje da od tog događaja ne pravimo veliki cirkus ima kao posljedicu samo to da se on pretvara u još veći cirkus. »Što ti imaš reći na sve to?« pitala bi ga majka sarkastično i nastavila: »Nas dvoje moramo

ozbiljno razgovarati.« On bi samo kimnuo, sa smiješkom priznao da ima pravo - da, doista moraju ozbiljno razgovarati, a zatim bi nestao. Konačno sam digla ruke, uglavnom zbog iscrpljenosti, i ona je pobijedila na svim frontama. »Pomazat ćemo te kao sveticu«, rekao je Bidžan s osmijehom na licu, »za sve što si pretrpjela, ali sada te molim budi dobra djevojka i dopusti nam da nastavimo s normalnim životom.«

Tri dana su me Bidžanove strpljive sestre vukle od Montgomery Malla do White Flinta i naokolo po Was-hingtonu u potrazi za cipelama i odgovarajućom vjenčanicom. Ona koju smo izabrali nije bila idealna, za moj ukus bila je previše ljupka, no to nije bilo važno. Vjenčanje je prošlo prema planu. Unatoč prijašnjim , krvavim bitkama, samo je slavlje bilo toplo i prisno.

278

AzarNafisi

Jutro prije vjenčanja otišli smo u State House obaviti građansku ceremoniju, usred koje me spopao nezaustavljiv smijeh. Do danas ne znam što ga je izazvalo, no u svakom slučaju bio je bolji negoli suze na prvom vjenčanju. Mani je bilo sram, Bidžan me prijekorno pogledao, a Mohammadova djevojka Janet, inače jedna od svjedokinja, počela se također smijati.

Jutro nakon građanskog sklapanja braka održali smo još dva slavlja, prvo bahai-stičko koje je vodila neka Indijka, a zatim muslimansko. Bidžanovi su bili bahaisti, to je činjenica koju su, na moje iznenađenje, moji roditelji lako prihvatili. Te su se noći obitelji i dvadesetak prijatelja okupili u Mani-noj kući. Dok su moje šurjakinje plesale, članovi naše obitelji stajali su sa strane glupavo se osmjehujući, promatrajući s divljenjem, a možda i s određenom za-višću, vještine plesačica.

Azarino drugo vjenčanje, 9. rujna 1979. Slijeva: Bidžanova majka, Azar, Azarin otac i majka.

POGLAVLJE 22 .

JlIdZan je odmah nakon vjenčanja otišao u Pariz gdje se sastao s tamošnjim vodama naše skupine. Ratoborne organizacije i sve veća represija polarizirale su politički diskurs oporbe, radikalizirajući studentski pokret izvan zemlje. Majka je ostala u Americi dva mjeseca. Unajmila je stan u New Yorku gdje je brat studirao, a budući da Bidžan i ja nismo imali vremena naći smještaj za nas dvoje, dogovoreno je da ću se useliti k njoj kako bih radila na disertaciji do njegova povratka. New York, žarište najradikalnijih aktivnosti u 30-ima, bio je pogodno mjesto za disertaciju o Mi-keu Goldu i proleterskim piscima toga doba.

Majka nije propustila ni jednu prigodu da zamjeri Bidžanovoj obitelji to što je otišao. »U braku su tek dva tjedna, a on napušta moju kćer bez ikakva razloga«, žalila se, mrmljajući si u bradu da on, eto, ide očevim stopama-jabuka ne pada daleko od stabla. Nazvalaje njegovu majku ne bi li joj se požalila na moje zdravlje, napominjući da sam premorena zbog posla i pitajući

2801 • AzarNafisi

se tko bi se brinuo za mene da ona nije odlučila ostati u Americi? »Zar takva sudbina očekuje moju sirotu kćer?« Bidžanova majka imala je vlastite razloge da bude strašno zabrinuta. Bila je uvjerenjena da bi vladini agenti mogli ubiti njezina sina, posebice tijekom putovanja Europom.

Te je godine predsjednik Jimmy Carter osnovao Ured za ljudska prava u State Departmentu, signalizirajući promjenu u američkoj vanjskoj politici. U jednoj mađarskoj slastičarnici na Amsterdamskoj aveniji, nedaleko od Kolumbijskoga sveučilišta, moji kolege i ja raspravljali smo o utjecaju onoga što su neki zvali »džimokracija« na disidentski pokret u Iranu. Jedna nacionalistička skupina napisala je Šahu pismo tražeći da provede ustav i ograniči ulogu monarhije. Odbor za ljudska prava osnovan u Teheranu zahtijevao je da se u zemlji poštuju prava koja je naznačio Carter. Neki politički zatvorenici bili su pušteni na slobodu, a poboljšao se i odnos prema uhićenima.

Udruga pisaca organizirala je često čitanja poezije u Goetheovu institutu u Teheranu pred mnogobrojnom publikom, izričito se žaleći na manjak slobode izražavanja. Posljednje noći vojnici su stajali na kiši, dok su pjesnici i pisci govorili o gušenju riječi. Bilo im je naređeno da ne pribjegavaju sili, osim ako bude nasilja, no večer je završila bez problema. No, drugi dio čitanja na Sveučilištu Arye Mehr minirao je SAVAK.

Iako su sekularne snage poticale prosvjede, ajato-lah Homeini i njegovi sljedbenici stjecali su sve veći utjecaj u Iranu. Previše arogantni da bismo ga smatrali prijetnjom i namjerno nesvjesni njegovih namjera, pružali smo mu podršku. A ipak, sve smo već tada mogli vidjeti: u knjizi

Vladavina pravosuđa Homeini

Stvari o kojima sam šutjela

281

je pozivao na osnutak teokratske države kojom bi vladao predstavnik Boga; žensko pravo glasa proglasio je oblikom prostitucije te je uputio bezbroj kritika manjinama, osobito bahaistima i Židovima. Oduševljeno smo pozdravili njegove tirade protiv imperijalizma i Šaha ali smo spremno zanemarili činjenicu da njihov autor nije zagovornik slobode. I sam Homeini lukavo je izbjegavao otkriti javnosti svoje planove. U izjavama je davao naslutiti da će se, kada se vrati u Iran, povući u sveti grad Kom i prepustiti državne poslove političarima.

U prvim desetljećima 20. stoljeća Amu Said i njegova generacija - ljudi poput Dehoda, Hedajata, Nime, Doulatabadija, Rafata, Iradža Mirze, Eškija - Prosvjed protiv Šaha, u blizini Bijele kuće.

bili su itekako svjesni reakcionarne uloge nekih klerika. Mnogi su pisali oštre satire, kritizirajući vjersko licemjerje i nazadnjaštvo. Iako smo mi mladi revolucionari trebali posvetiti pozornost njihovim tekstovi- „, ma, bili smo opijeni trenutkom i zaslijepljeni vlastitim

2821 • AzarNafisi

strastima. Tako, kad su 1978. počeli ustanci u ključnim gradovima poput Tabriza i Koma, mi u New Yorku, Washingtonu i Berkeleyu pripisivali smo ih »našim« snagama. Na jednoj zabavi koju je brat organizirao sa svojim »cimerima« u New Yorku, a došli su i Paul Sweezy te Harry Magdoff, urednici Monthly Reviewa, Sweezyje nazdravio »prvoj pravoj radničkoj revoluciji.« Prošli su mjeseci prije nego što su se počeli nazirati prvi tragovi razočaranja. Dvije godine kasnije objavila sam prvi ogleđ na engleskome u New Left Reviewu o katastrofalnom položaju žena nakon revolucije, potpisujući ga s AZ.

Konfederacija iranskih studenata najavila je velike prosvjede u Washingtonu, 15. studenoga 1977., tijekom Šahova državnog posjeta Bijeloj kući. Bidžan se tek bio vratio iz Francuske i otišao je odmah u Washington gdje sam mu se pridružila. Gotovo dvije tisuće studenata okupilo se oko Bijele kuće. Bili su pod nadzorom konjanika. Ja i još dvije žene iz drugih frakcija održale smo govor i izvikivale parole. Nekoliko Šahovih pristaša nalazilo se u blizini, no bili su nadglasani našim sloganima: Smrt Šahu; Van s agentima CIA-e i američkim savjetnicima; Iran, drugi Vijetnam; SAD, van iz Irana.

Sljedeći je dan The Washington Post objavio glasovitu fotografiju Šaha i čartera ispred Bijele kuće. Suzavac korišten protiv prosvjednika raspršio se po cijelom travnjaku, pa Šah pognute glave i s rupčićem primaknutim očima, izgleda kao da plače. Tada nismo znali da ima rak, niti smo mogli zamisliti njegovu zbnjenost dok je gledao (kad se vratio u Iran) kako protiv njega prosvjeduju na stotine tisuća onih koje je smatrao odanim podanicima. Kad sam se sljedeći dan

Stvari o kojima sam šutjela I 283

Šah i predsjednik Carter u Bijeloj kući.

vratila u New York, bila sam potpuno promukla. Nisam rekla majci da sam sudjelovala u prosvjedima, jer bi se tome silovito usprotivila. Još je jedanput nazvala Bidžanove kako bi se požalila na krhko zdravlje svoje kćeri i zetovo krajnje zanemarivanje njezina stanja.

Nekoliko dana kasnije vratila se u Iran, a ja sam ponovo otišla u D. C. sastati se s Bidžanom.

Konačno smo se tamo i skrasili. On se zaposlio u jednoj građevinskoj tvrtki, a ja sam se počela posvećivati disertaciji. Dnevnu sobu našega unajmljenog stana pretvorila sam u svoj ured, a čim bih se probudila i istuširala, s kavom bih se vratila u krevet i pročitala najnovije vijesti o Iranu. Jedan kut naše sobe ubrzo je postao zatrpan starim primjercima The Washington Posta i The New York Timesa umrljanima kavom. Ponekad sam ujutro odlazila u Kongresnu knjižnicu gdje sam provodila divne trenutke kopajući po starim mikrofilmovima časopisa The Masses i The New Masses te drugim publikacijama iz tridesetih. Bidžan bi me obično pokupio nakon po-

284 I • AzarNafisi

sla, odveo u šetnju oko Dupont Circlea, zatim bismo otišli na ručak i kući.

U kolovozu 1978. u Abadanu, lučkome gradu na rubu naftnih polja, netko je podmetnuo požar u kinu Rex. Izgorjelo je više od četiri stotine ljudi. Šahova vlada odmah je opovrgnula da ima s tim

bilo kakve veze, tvrdeći da iza toga čina stoji vjerska oporba. No, i sekularna i crkvena oporba usprotivile su se i optužile režim za zločin i namjerno prebacivanje krivnje na njih kako bi im se smanjila popularnost u puku. Bilo je znakovito to što je požar bio podmetnut tijekom svetoga mjeseca Ramazana. Samo je nekolicina ljudi vjerovala vladi i to je zvjerstvo postalo simbol za sve što je Šahov režim spreman učiniti kako bi zadržao vlast. Tjednima je kino Rex služilo kao podsjetnik na činjenicu da s tako brutalnim režimom ne može biti nikakvog dijaloga i kompromisa. Fotografije nedužnih žrtava u kinu, slučajnih posjetitelja, to su nas poslijepodne bombardirale s novinskih stranica i pamfleta koji su tobože otkrivali počinitelje toga strahovitog zločina. Nakon revolucije obitelji žrtava tražile su pravdu. Na njihovo nezadovoljstvo i iznenađenje, nova islamska vlada ih je ignorirala: njihovi su prosvjedi ugušeni, a tijekom istrage nekoliko tužitelja dalo je ostavke. Zbog javnih pritisaka mnogo je ljudi, krivih i nedužnih, bilo uhićeno i smaknuto. U nekim je slučajevima bilo sasvim jasno da su optužbe lažne - jedan časnik koji je proglašen krivim te je smaknut, tada čak nije bio u gradu. Jedan mladić koji je bio izravno umiješan tvrdio je daje otišao i sve priznao, ali ga nitko nije ozbiljno shvatio. Histerija i sablazan zamračile su činjenice. Ljudi su vjerovali u ono što su htjeli.

Stvari o kojima sam šutjela | | 285

Kasnije se doznalo da požar nisu podmetnuli Šahovi ljudi, nego pristaše vjerske oporbe. Smatrali su da će tim činom ubrzati revolucionarni proces. Budući da je istraga od početka bila trajavo vodena, istina je izlazila na vidjelo malo-pomalo. Islamska vlada i službeni tisak skrivali su podatke i pokušavali prebaciti krivnju na Šaha. Najveći zločin za koji je Šahova policija u tom slučaju bila kriva jest loša procjena. Uspaničeni i preopterećeni policajci nerazborito su postupili: ugledavši skupinu ljudi kako pokušava zapaliti vatricu u nekom kutku i nadajući se da će uhvatiti krivce prije nego što uspiju pobjeći, naredili su da se vrata kina zatvore dok ne dođu vatrogasci. Dotad se vatra već proširila na cijelu zgradu i izgorjelo je gotovo sve u njoj, uključujući ljude.

Gdje sam se nalazila kad smo otkrili istinu? Što sam radila? Jesam li pročitala novine, porazgovarala o vijestima s prijateljima, izrazila ogorčenje zbog događaja i nastavila jesti sladoled? Je li to bio dan kad sam se vratila kući zadovoljna, jer je vrlo dobro proteklo moje predavanje o Tomu Jonesu? Najgore je u takvim djelima to što ne ostavljaju nikoga nedužnim: svatko je upleten, čak i žrtve ili pasivni promatrači poput mene.

Uskoro nakon tragedije u kinu Rex, Bidžan je ponovno otišao u Pariz raspravljati o budućnosti naše skupine. Vratio se razočaran vođama, jer su protiv njega odmah pokrenuli kampanju u staljinističkom stilu. Dok je bio u Parizu njegovoj je majci dijagnosticiran rak maternice - već je bio metastazirao na mozak. Neki su se u čelništvu služili tom bolešću da mu napakoste, optužujući ga da zapostavlja političke dužnosti kako bi se brinuo za majku. Njegovanje majke smatra-, lo se buržujskom brigom.

2861 •

Nekome tko je bio toliko vjeran svojim političkim stajalištima i svojoj obitelji kao što je bio Bidžan, to je bilo osobito teško podnijeti. Iako je rijetko govorio o tome, probdno je mnogo noći. Njegova je majka umrla nakon nekoliko mjeseci. I mene su također pritiskali da se odlučim između svojih političkih uvjerenja i osobne vjernosti Bidžanu. Na kraju smo oboje ostali izolirani i razočarani. Svoju disertaciju možda dugujem upravo tom razočaranju, budući da sam konačno bila prisiljena usredotočiti se na pisanje.

Što sam više napredovala s disertacijom, to sam razočaranija bila njezinom temom - proleterskim piscem tridesetih i njegovim ideološkim stajalištem. Počela sam čitati Richarda Wrighta, Arthura Koestlera i Ignazia Silonea, čija su iskustva s komunizmom bila u skladu s mojim aktivnostima u studentskom pokretu te sam si postavila pitanje kako ostati vjeran progresivnim idealima i ne pristati ni uz kakvu destruktivnu ideologiju.

Ujesen 1978. Irak je prognao Homeinija nastojeći poboljšati odnose s Iranom. Iz svoje zabiti u Karbali, gdje je stvorio mrežu klerika i saveznika, iznenada je bio bačen na svjetsku pozornicu. Slika koju je stvorio o sebi kao o Božjem čovjeku, istodobno impozantnom i produhovljenom, nalazi savršen primjer u fotografiji na kojoj sjedi ispod stabla jabuke u malom francuskom mjestu Neauphle-le-Chateau. Svjetski mediji i najrazličitiji slojevi Iranaca - sekularni, nacionalisti, pa čak i

radikali - ubrzo su počeli hodoča-stiti u taj gradić kako bi mu odali poštovanje, zadovoljili znatiželju i, neki od njih, procijenili mogućega budućeg iranskog čelnika. Paradoks Božjeg čovjeka Stvari o kojima sam šutjela

Ajatolah Homeini u egzilu u Parizu.

koji okreće leđa svijetu dok istodobno sniva i planira kako njime zavladata fascinirala je milijune njegovih obožavatelja.

U siječnju je Ministarstvo pravosuđa u Teheranu u službenim novinama Ete-lat objavilo članak »Crni i crveni imperijalizam.« Kao glavni neprijatelji demokracije i slobode bili su proglašeni komunizam (crveni imperijalizam) i radikalni klerici predvođeni Homeinijem (crni imperijalizam). Taj je tekst bio povod za prosvjede u svetome gradu Komu, gdje je poginulo šestero ljudi. četrdeset dana kasnije, u skladu s muslimanskim ciklusom žalovanja, počeli su prosvjedi u Tabrizu - tamo je poginulo još troje ljudi. Na skupu u gradu Jazdu organiziranom zbog prijašnjih žrtava, na komemoraciji je Šah bio uspoređen s Jazidom, ubojicom mučenika imama Huseina. Prvih mjeseci 1978. Šah se kolebao između oštih protumjera i pomirbe. Dana 6. rujna, na blagdan Eid al Fitr kojim završava Ramazan, u prosvjedima je sudjelovalo nekoliko tisuća ljudi. Koalicija islamskih društava dodala je sloganu »Sloboda i neovisnost« riječi »islamska vlast.« Dok sam telefonski razgovarala s ocem, koji je bio poslom u Parizu, zvučao je kao daje ushićen promjenama u zemlji. Ponavljao je da je Iran stoljećima bio pod čizmom apsolutističkih vladara i reakcionarnih klerika i da sada ima mogućnost riješiti se i jednih i

2881 • AzarNafisi

drugih. »Gotovo mi je žao Šaha«, rekao je, »jer je okružen svih tim ulizicama koji ga uvjeravaju da je Božja sjena na zemlji.« Bolestan od raka, zbunjen i povrijeđen reakcijom naroda, nesiguran u međunarodnu potporu, osobito američku, Šah kao da je izgubio volju. Nije htio poticati još veća nasilja, pa je odbio poslušati savjet da oštrim vojnim mjerama rastjera pro-svjednike. Bilo je, kako su mnogi u ono doba naslutili, malo prekasno za taj potez dobre volje.

Šah je napustio Iran 16. siječnja 1979. Prije odlaska, kako bi smirio oporbu, imenovao je za premijera liberalno-nacionalističkog Mosadekova saveznika Šahpura Bahtijara. U to se doba dogodila moja prva velika svađa s Bidžanom - ako se to može nazvati svađom. Oko mjesec dana prije toga porječkali smo se zbog nečega čega se više ne mogu sjetiti. Bidžan je nakon toga prestao sa mnom razgovarati. Nije se prepirao, nije vikao, jednostavno se povukao. Kada kažem povukao, ne mislim samo iz bitke nego iz svega. Dok je on postajao sve suzdržaniji, svodeći našu komunikaciju na nekoliko nužnih riječi, ja sam se prepuštala mračnim mislima. Ujutro sam se budila iscrpljena, prenijevši u noć svađu koju smo izbjegli danju. Ta očajnička situacija bila mi je još jedan dokaz da brakovi ne uspijevaju. Barem meni. »Bolje se izvuci«, mislila sam, »dok joj možeš.«

Te noći vozili smo se k jednom prijatelju ne pro-govorivši ni riječ. Za večerom su se vodile uobičajene rasprave o Šahu i Homeiniju. Okupili smo se oko televizora kako bismo čuli vijesti o Bahtijarovu imenovanju - petom i posljednjem premijeru u manje od dvije godine. »Mislim da će se, ako imaju imalo pameti, lijeve i sekularne snage u Iranu okupiti oko Bahtijara«, re-Stvari o kojima sam šutjela | \ 289

kao je Bidžan blago, ali čvrsto. »On je pravi demokrat i prekaljen političar. Moramo mu dati podršku.«

»Glupost«, rekla sam. »Bahtijar je kompromitiran.« »A što je učinio?«, pitao je Bidžan. »Raspušta SAVAK, uvest će liberalnu vlast i blokirati uspon Homeini-ja.« Ja sam, poput mnogih, bila za potpuni raskid sa Šahom. Za mene je pad režima bilo jedino rješenje. Počela sam nabrajati, s pravičnošću koja prati takve ekstremne pozicije, sve Šahove zločine. Bidžan me pogledao i prezrivo odgovorio kako nema potrebe upućivati ga u Šahova nedjela. Nije se nastavio svađati, a to me, dakako, još više razjarilo.

Vraćajući se kući, nakon vožnje u potpunoj tišini, bubnula sam: »Želim razvod.« Nastala je stanka: Bidžan je bio istinski šokiran. Ma što da je očekivao, ovo nije. »Zašto?« pitao je, »zašto pobogu razmišljaš na taj način? Imamo tako dobar odnos.« »Gotovo da ne razgovaramo već mjesec dana«, izjavila sam. Pokušao me uvjeriti da me voli i da se, bez obzira na to koliko bio bijesan - a kad je

bijesan gubi moć govora - nije dogodilo ništa zbog čega bi i na trenutak pomislio da bismo se trebali razvesti. Rekao je s određenom oja-đenošću: »Znaš, osim riječi postoje i drugi načini da se čovjek izrazi.«

Homeini se 1. veljače 1979. pobjednički vratio u Teheran, gdje su milijuni ljudi pohrlili na ulice kako bi ga pozdravili. Kad ga je neki novinar upitao što osjeća sada kada se vratio kući nakon gotovo osamnaest godina, odgovorio je: »Ništa.« Ajatolah Homeini stekao je status imama, naslov koji se u šijitskom islamu daje nasljednicima proroka Muhameda. Olako izgovoriti njegovo ime ili uvrijediti ga, sada bi moglo imati oz-

2901 • AzarNafisi

biljne posljedice. Tisuće Iranaca, među kojima i ljudi koje sam poznavala kao potpuno razumne, uključujući moju sekularnu i dosta obrazovanu tetu Nafisu, nazreli su njegovo lice na Mjesecu. Kasnije, kad bih

rekla nešto pogrdno na * njegov račun, rekla mi je:

»Milo, molim te nemoj tako govoriti. Majka mi je rekla za slučaj kad ga je neka žena klevetala, pa je mačka iskočila iz kante za smeće i ugrizla je za ruku; žena je umrla od tog ugriza.«

Ako se teti »ukazao« Homeini na Mjesecu, bilo je članova obitelji kojima su se »ukazale« mogućnosti koje su se još godinu dana prije mogle učiniti podjednako iluzornima. Moj bratić Hamid, najmanje za politiku zainteresiran od sve Abu Torabove djece, nakon što je magistrirao na UCLA-i vratio se kući kako bi sudjelovao u osnutku Odsjeka za medije i film na Otvorenom učilištu, a sada je sa svojom suprugom Kelly postao nepoželjan. Njih su se dvoje pokupili u Ameriku, u njezinu domovinu, a njegova su se mlada braća Madžid i Mehdi, povezani s jednom radikalnom marksističkom skupinom, vratili iz SAD-a. Nama pripadnicima mladih generacija, moje generacije, nama koji smo romantično čeznuli za revolucijama i prevra-

Iranaka ispred propagandnog postera sa slikom Homeinija.

Stvari o kojima sam šutjela | | 291

tima, na Mjesecu se ukazala slika budućnosti u kojoj ćemo - u sprezi s proletarijatom - osloboditi zemlju i živjeti sretno za sve vijekove vjekova. No, činilo se da postoji nešto što je krenulo jako ukrivo u načinu na koji je taj san poprimao oblik.

Nakon što je sve iznenadio neobično zrelim pjesmama, Madžid je postao mlada nada jedne skupine utjecajnih intelektualaca u Isfahanu. Bio je nepopravljiv buntovnik koji se odrekao vjere svojih roditelja i njihova načina života. Madžid nikad nije ništa činio napola. U dvadesetima je odbacio pjesništvo i prešao na politiku te je prigrlio najekstremniji oblik marksizma. Zakleo se da neće napisati ni jednu pjesmu prije završetka radničke revolucije. »čime si pridonijela revoluciji?«, znao me ozbiljno pitati, čak i prije nego što je bilo ikakve naznake da bi se nešto takvo moglo dogoditi. Studiranje, čitanje knjiga, sve je to bilo bur-žujsko i proturevolucionarno. Jednom smo se zgodom oštro sukobili zbog njegove tvrdnje daje glačanje bur-žujska aktivnost. Iako me izludio argumentima, divila sam se njegovoj upornosti i dosljednosti, osobinama za koje sam osjećala da mi nedostaju. Posvetio se pjesništvu, a kasnije s potpunom predanošću i politici. Danas mi je žao što ga nisam nikada zapitala: »Zašto si se odrekao pjesništva? Kako si mogao zaboraviti da su za najveće promjene u ovoj zemlji zaslužni jednako toliko pjesnici koliko i političari?«

Vrativši se u Teheran, Madžid se zaljubio u jednu mladu ženu po imenu Ezat. Upoznao ju je tijekom revolucionarnog rada. Njegova mlada sestra Nušin, također je na isti način upoznala muža Huseina. Njih četvero sudjelovali su u nemirima u teheranskim * predgrađima godine 1977.

2921 | Azar Nafisi

U jednom rukopisu posvećenom supruzi, Madžid opisuje kako je njihova ljubav evala tijekom tih nestvarnih dana između 1. veljače 1979. kada se ajatolah Homeini vratio u Iran ili. veljače te iste godine kada je počeo obnašati vlast. Nisam upoznala Ezat. Na fotografijama izgleda vitka i dječakog lika. On je opisuje kao muškobanjastu, tankog vrata, vitku i malo višu od njegove sestre Nafise. U jednoj njegovoj pjesmi je u žučka-stosmeđem kaputu, »sitna, vitka, mršavih obraza.« Madžid i nekolicina studenata posjetili su 8. veljače jednu tvornicu u predgrađu Teherana. Zbog nemira pogon u proteklih osam mjeseci nije ostvario zaradu, pa vlasnik radnicima nije isplatio plaće. Dvojica zaposlenih dovukla su ga u prednje dvorište. »Bio je krupan i visok, široka rumena

lica«, piše Madžid. »Jedva je mogao govoriti od straha. Nismo znali što nam je činiti. Neki radnici su hrabro govorili, a on ih je ljubazno slušao. Vlada je bila pred ostavkom i više mu nije mogla pomoći. Radnici su, pak, imali našu potporu. Konačno je odlučeno da osnuju vijeće koje će odlučivati o proizvodnji i prodaji.« Vrativši se kući, Madžid je zatekao skupinu vojnika kako puca u zrak i moto-cikliste pokrivenih lica iz marksističke organizacije Fidaijan Halk. Nagovarali su ljude da podu u garnizon Farahabad podržati ustanak pobunjenih pilota. Prošao je pokraj nekog mladog čovjeka koji je podučavao svoje gorljive učenike kako se priprema Molotovljev koktel. Sljedeće jutro otvorio je vrata supruzi Ezat koja se upravo vratila iz Isfahana i pala mu, promrzla, u naručje. »Trenutak ustanka je došao«, piše on. Ljubav i revolucija, postoji li bilo što romantičnije? Toga dana Madžid, Ezat, Husein i Nušin na motociklima su odjurili u garnizon Farahabad kako bi Stvari o kojima sam šutjela | | 293

poduprli pobunjene vojnike. Popeli su se u neki tenk i odvezli do zloglasnog zatvora Evina koji su zauzeli prosvjednici. Uzničari su pobjegli u velikoj žurbi, ostavivši u kuhinji goleme cjediljke dopola pune isprane riže. »Skupina naoružanih civila uspjela je istjerati te ljude i preuzeti nadzor nad zatvorom«, piše Madžid. »Htjeli su osnovati prvu zatvorsku jedinicu novog režima.« Zatim su otišli prema drugom zatvoru, Kasru. »Shvatio sam da vlast nije božji dar. čarolija se raspliu-nula. Zatvori, garnizoni i kraljevske palače pretvorili su se u prazne zgrade bez ikakve posebne zaštite. Šah, ministri, SAVAK-ovi agenti i generali bili su pripadnici ljudske rase i nisu imali ni kap plemenite krvi u venama. Sada je nova vlast poškopila zrak novim čarobnim napitkom. Stavila je turban na glavu, odjenula tradicionalnu nošnju i pustila bradu kako bi prikrla ljudsko podrijetlo.« Dok smo se mi prepuštali euforiji poigravanja s tenkovima i Molotovljevima koktelima, slogani su sve više isticali ajatolaha Homeinija kao jedinog vođu revolucije. Vođe Nacionalističke skupine, čijeg je mentora Mosadeka izdao Homeinijev mentor ajatolah Kašani, ostavili su na cjedilu dotadašnjeg saveznika Bahtijara i okupili se oko Homeinija. Bilo je u tome neke umišljene samouvjerenosti: mnogi su vjerovali da će se, kad stupi na iransko tlo, Homeini povući u sveti grad Kom. I jest otišao u Kom, ali ne da bi se povukao, a nasilje na koje je na početku huškao, protiv Velikog Sotone i njegovih domaćih lakeja, ubrzo se preusmjerilo na njegove pristaše, kako sekularne tako i muslimanske.

Bahtijar se najprije skrivao od vlasti a onda je, u 4. travnju iste godine, napustio zemlju (ubili su ga agen-

294 | • AzarNafisi

ti Islamske Republike u njegovu stanu u Parizu 7. kolovoza 1991.). Nastao je kaos na ulicama, a jedina sila koja je mogla održati red bila je sada podijeljena vojska, na čije su barake nasrtali naoružani pripadnici ekstremnih organizacija i tisuće običnih ljudi obuzetih revolucionarnim zanosom. Dana 8. veljače Homeini je objavio osnutak privremene vlade na čelu s umjerenim muslimanskim disidentom Mehdijem Bazarganom. U prigodnom inauguracijskom govoru samog je sebe proglasio osobom čiji se autoritet temelji na »ovlastima [velajatu] koja je dobio od svetoga zakonodavca [Proroka].« Rekao je da se svi moraju pokoravati privremenoj vladi, jer ona nije obična vlada, te da je »pobuna protiv Božjih vlasti pobuna protiv Boga, a pobuna protiv Boga je svetogrđe.« Kako bi učvrstio svoju moć, Homeini je počeo osnivati pa-ravojne i parapolicijske organizacije: revolucionarne odbore i revolucionarnu miliciju, oružane skupine s neodređenim i neograničenim ovlastima. Najprije su ti revolucionarni odbori bili nenaoružane organizacije zadužene za suzbijanje kaosa i zaštitu stanovništva, ali su istodobno bili ovlašteni uhićivati proturevolucionare, pojam koji je na početku obuhvaćao pristaše starog režima, ali se ubrzo proširio i na liberalne i radikalne snage. Vrlo brzo postali su čuvari naše moralnosti i počeli su uhićivati građane zbog cijele lepeze zločina - od svetogrđa do posjedovanja alkoholnih pića i slušanja zapadne glazbe. Vrhovni vojni sud je 11. veljače jednoglasno odlučio proglasiti se neutralnim te je naredio vojnom osoblju da se vrati u baze. Toga su dana ajatolah Homeini i njegova privremena vlada proglasili pobjedu. U nekoliko sljedećih tjedana, unatoč prosvjedima organizacija za ljudska prava

Stvari o kojima sam šutjela • | 295

i umjerenjaka, novi revolucionarni režim smaknuo je na stotine dužnosnika stare vlasti.

čuvari revolucije (vigilanti) koje su novi vode proglasili glasom naroda, potucali su se ulicama. Home-ini je izdao proglas u kojem je istaknuo da je nošenje marame obvezatno, no bio je prisiljen povući ga nakon što su žene organizirale velike prosvjede na kojima su kričale: »Sloboda nije ni istočna ni zapadna. Sloboda je globalna.« No, čuvari revolucije napadali su nepokrivene žene, u nekim slučajevima kiselinom, škarama i noževima. Zakon o zaštiti obitelji ubrzo je ukinut, a vjerski zakoni postali su državni, snižavajući minimalnu dob za udaju s osamnaest na devet godina, legalizirajući poligamiju i »privremene brakove«, otpuštajući sutkinje i uvodeći kamenovanje do smrti kao kaznu za preljub i prostituciju.

Žene prosvjeduju protiv islamskih pravila o odijevanju, 1980.e
poglavlje 23.

JXad sam nakon obrane disertacije u ljeto 1979. otišla s Bidžanom u Teheran, već sam izgubila gotovo sve iluzije u vezi s novom vladom. Moje su roditelje izveli pred Revolucionarni sud. Majka je morala vratiti sve plaće koje je primila kao parlamentarna zastupnica, bila im je konfiscirana gotovo cijela zajednička imovina, ali ipak ih nisu smaknuli poput većine vladinih dužnosnika njihova ranga. Majčino glasovanje protiv tzv. »kapitulacijskog zakona« i Zakona o zaštiti obitelji išlo joj je u prilog. Ocu su poštedjeli život zbog zatvorske kazne i tajnih dosjea koji su, navodno, otkrivali da je simpatizirao s prosvjednicima tijekom Lipanjskog ustanka godine 1963. Ponekad nas je zadiviljeno podsjećao na to daje gospodin Rahman predvidio kako će ga zatvor u budućnosti spasiti od još veće katastrofe. Majka bi mudro mahala glavom. »Tko mu je vjerovao?« Pitanje bi uputila sebi, ali i svima nama. »Tko ga je nastavio pozivati unatoč svim vašim pokušajima da ga istjerate iz kuće?«

Stvari o kojima sam šutjela

297

Dok sam bila u Americi moji su se roditelji uselili u novu kuću u sjevernom dijelu Teherana, preko puta nekadašnje Američke bolnice, sada pretvorene u bolnicu za veterane Iransko-iračkog rata. Vrativši se, Bidžan i ja odlučili smo odsjesti kod njih. To je trebalo biti samo privremeno, dok ne nađemo posao i vlastiti stan, no poput bezbrojnih privremenih dogovora i ovaj se vrlo brzo pretvorio u trajno rješenje. Mohammad je živio u vlastitu stanu, ali nas je često posjećivao, osobito petkom tijekom kavanskih seansa na kojima smo se okupljali u punom broju.

Prostrana soba u prizemlju nove kuće bila je pri-zorište mnogobrojnih napetih i uzavrelih rasprava: u pitanju je bila sudbina zemlje i svatko je, osim našega šarmantnog i letargičnog pukovnika, imao što reći. Otac je još gajio velike nade u revoluciju: ponavljao je svoju tezu da bismo bili na pravome putu kad bismo se uspjeli riješiti dviju tlačiteljskih, opresivnih sila -apsolutne monarhije i ortodoksne religije. Smatrao je da premijer Bazargan ima moć i volju ujediniti demokratske skupine i pojedince u jednu frontu. To je, dakako, bila još jedna iluzija.

U tom su razdoblju i Širin i majka bile Homeinijeve obožavateljice. Majka ga je gorljivo branila od prigovora sve mnogobrojnijih mladih skeptika među kojima smo bili brat, ja i naši prijatelji. Nije nalazila ništa loše u poglavaru koji, kako je znala reći, prakticira njezinu religiju. »Tvoju religiju!« netko je reagirao. »Nez-hat-hanum, da može on bi i tebe i tvoju kćer i svaku ženu u ovoj sobi zavio u crno od glave do pete.«

Majka je to odbijala vjerovati, radije je slala u krug zdjele s voćem i nudila kavu i kolačiće. »Ne treba slušati ogovaranja«, tvrdila je. »On je čvrst i zna vladati.«

2981 • AzarNafisi '

Ogorčena nabranja brojnih nedjela pripadnika revolucionarne garde nisu je uspijevala pokolebati. Tvrdila je da nasilje nije poticao Homeini, nego je djelo nekolicine ekstremista, a oni će uskoro biti kažnjeni.

No, uskoro se više nije mogla prisjetiti kada je branila Homeinija. Vijesti o zvjerstvima novog režima pokvarile su naše slavljeničko raspoloženje i uništile nade u promjenu. Taj je režim ubio mnogo naših kolega i prijatelja - glavni urednik Handanihe gospodin Amirani, koji je tako hrabro podupirao oca dok je bio u zatvoru, te povučeni i dobroćudni gospodin Hoš-kiš, majčin stidljiv udvarač i direktor Središnje banke, smaknuti su bez suđenja i službenih optužbi. Nisu bili jedini: među žrtvama su bili i moja bivša ravnateljica dr. Parsav, general Pakravan koji je - uzgred budi

rečeno - odigrao ključnu ulogu u spašavanju ajatolaha Homeinija 1963. Stradao je i naš stari neprijatelj general Nasiri pa čak i mnogi protivnici Šahova režima, uključujući neke, poput mog bratića Saida, koji su neko vrijeme proveli u Šahovim zatvorima. Kasnije su se smaknuća proširila i na obične ljude čiji je jedini grijeh bio vrijeđanje Homeinija ili islama. Režim je ži-gosao homoseksualce, preljubnike, žene koje je smatrao prostitutkama te neke manjine, osobito bahaiste. U dane kad je bilo zauzeto Američko veleposlanstvo, 4. studenoga 1979., odstupio je i umjereni premijer Bazargan. Tako je bio završen »medeni mjesec« mojih roditelja s revolucijom. Prvog petka nakon našeg povratka u Teheran majka je jedva čekala da me upozna s novom gošćom. Objasnila mi je da je riječ o kolegici ujaka Alija, sada ravnateljica jedne ugledne teheranske bolnice. »Toliko

Stvari o kojima sam šutjela • | 299

sam toga čula o tebi«, rekla je Ziba zavjerenički se smiješeći. Izgovorila je to previše prisnim tonom za nekog koga sam tek upoznala. Ostala je i nakon ručka, kad su drugi gosti otišli, a pridružio joj se muž i njihova desetogodišnja kći, ljepuška, sramežljiva djevojčica koja se kod nas dosta dobro snalazila i koju je majka kljukala čokoladom. Nakon ručka otac nas je pozvao u vrt. »Tvoj je otac proveo toliko vremena u tom vrtu«, ustvrdila je zadivljeno Ziba. »Svaki pojedini cvijet zasadio je vlastitim rukama.«

Bila je ona majčino otkriće. Upoznala ju je tijekom jednog posjeta bolnici ujaka Alija, gdje je radila u upravi. Majci se odmah svidjela i pozvala ju je k nama najprije samu, a kasnije s obitelji. Kad sam se s Bidžanom vratila u Iran, Ziba i njezin muž već su pripadali najužem krugu prijatelja mojih roditelja. Afera je izgleda počela kad su se otac i Ziba počeli uzajamno žaliti na svoje bračne partnere. »Njezin muž je hladan«, rekao mi je otac u povjerenju, »i nevjerojatno neosjetljiv na draži te strastvene i šarmantne žene.« Dvoje nezadovoljnika spontano se uplelo u emocionalnu urotu. Ziba je bila naočitija, ali i konvencionalnija od Ša-hin. Punašna, nakićena, sjajna kuharica i vješta domaćica, vrijedna i pedantna, bila je lišena Šahinine pretencioznosti. Na početku revolucije, kada je nova vlada počela uhićivati dužnosnike staroga režima, pa se obitelj bojala da će doći po oca, on se na nekoliko dana sklonio kod Zibe i njezina muža.

Nju smo viđali češće nego Šahin, budući da je bila vrlo bliska obiteljska prijateljica i majčino »otkriće.« U mojoj odsutnosti majka se posvađala s tetom Minom zbog nečega što mi nikad nije bilo posve razjaš-eno, njeno. Na moja pitanja nejasno bi aludirala na neke

3001 •

Šahran (Azarina prijateljica i Mohammadova prva žena), Azar, Bidžan i Mohammad 1983. laži i činjenicu da više nije mogla dopustiti da od nje prave budalu. Bila je impresionirana Zibinim »dostojanstvenim držanjem«, njezinim istančanim osjećajem za pristojnost i obzirnošću, te je ona počela zauzimati mjesto tete Mine. Iritirale su me naivnost i ustrajnost s kojom je majka posvećivala pozornost toj ženi i njezinoj obitelji. Zbog toga smo se svi osjećali neugodno, budući da smo bili svjesni što se događa - Bidžan, Mohammad, a kasnije i Mohammadova žena Šahran, s kojom sam se brzo sprijateljila.

POGLAVLJE 24.

Im jnstaM kiti h%m

IVlogu navesti datume kad je počeo rat s Irakom (22. rujna 1980.) i kad je završio (20. kolovoza 1988.), mogu vam govoriti o njegovim mnogobrojnim žrtvama, no osjećam se posve bespomoćno pokušam li opisati suptilne promjene koje su stubokom promijenile naše živote, čak toliko da bih se, šeući se dobro znamim ulicama iz djetinjstva, odjedanput osjetila potpunim strancem. U dnevniku koji sam počela pisati ujesen 1980., negdje između bilježaka za predavanja o Huckleberryju Finnu, Velikom Gatsbyju i Majci Maksima Gorkog, napisala sam: »Dom je prestao biti domom.« Naši su se životi promijenili, ne samo zbog katastrofe i krvoprolića, nego i zbog druge vrste nasilja, gotovo neprimjetnog, koje je probilo put u naš svakodnevni život.

Poput bratića Madžida koji se potucao teheran-skim ulicama u nadi da će potaknuti revoluciju i ja sam snivala o promjeni političkog sustava, no u središtu svih mojih nastojanja bila je zamisao o povrat- *

302 | • AzarNafisi

ku kući, o planinama, o noćnom nebu pod kojim sam spavala kao dijete u Naderijevoj ulici punoj mirisa ribe, kože, kave i čokolade, o kinima i restoranima, o kafićima i živahnoj glazbi, o ocu koji bi, vodeći me za ruku duž drvoreda prostrane avenije prema dalekim planinama, izjavio: »Jedan od razloga zbog kojih bismo trebali vjerovati u Boga jest pjesništvo poput Ru-mijeve i Firdusijeva.« Ne postoji ništa ubitačnije od uništenih očekivanja: revolucija je trebala promijeniti politički sustav, omogućiti veću slobodu, učiniti nas udomaćenijima u vlastitu domu. A sada kada sam se vratila, ništa više nije bilo isto. Ili, što me još više zabrinjavalo - sve je izgledalo kao da je isto, a zapravo se promijenilo: ulice su imale druga imena, Iran je postao Islamska Republika Iran. čak mi se i jezik činio neobično čudnim, jezik u kojem su građani postali ili izaslanici Boga ili izaslanici Sotone, a žene poput mene »prostitutke« i »zapadni agenti«. Religija je počela dobivati oblik ideoloških harangi jedne skupine ljudi, vjernih sljedbenika ajatolaha Homeinija koji su se nazvali Hezbollah - Božja stranka. Njihov slogan bio je: »Samo jedna stranka: Hezbollah.« Religija je prestala biti samo dijelom iranske kulture koju je pomogla oblikovati i obrnuto; ajatolah Ho-meini neprestance nas je podsjećao da naš pravi dom nije Iran, nego islam i da se granice islama pružaju od Irana preko cijelog svijeta.

Uvijek kad se sjetim Iransko-iračkoga rata sjetim se i činjenice da se radilo o sukobu između dviju država koje su istodobno brutalno uništavale vlastite narode. Ajatolah Homeini nazvao je taj rat blagoslovom; za njega je predstavljao dobrodošlo odvratanje po-

Stvari o kojima sam šutjela | | 303

zornosti od sve većih unutarnjih problema i oporbe. Računao je da će se cijeli narod ujediniti protiv agresora, što će državi omogućiti da u ime nacionalne sigurnosti ušutka svaki disidentski glas. Tijekom osam godina, koliko je rat trajao, Teheran je nekoliko puta bio bombardiran i, premda nikad ni približno poput gradova duž granice u pokrajini Huzestanu, u intervalima između napada strah je bio sveopći. Uvijek kad bi na radiju pobjednički marš najavio bombardiranje još jednoga iračkog »špijuskog gnijezda« u Bagdadu, dobro smo znali da su dotični špijuni obični ljudi poput nas i da ćemo se ubrzo i sami naći na meti - odmah nakon što Saddam najavi uništenje nekog »špijuskog gnijezda« u Teheranu. Itekako sam suosjećala s prosječnim Iračanima, prisiljenima da nam budu neprijatelji, a zapravo su bili naši supatnici.

Oko mjesec dana nakon što sam se vratila u Iran, počela sam podučavati na Sveučilištu Teheran i u jednom ženskom koledžu čija je promjena imena simbolično svjedočila kako se vremena mijenjaju: u Šahovo doba zvao se »Fara Pahlavi«, prema suverenovoj supruzi; zatim se promijenilo u »Motahedin«, prema članici ratoborne Islamske mudžahedinske organizacije smaknute u Šahovo doba, a kad su se neslaganja između mudžahedina i novog režima produbila, nazvan je »Al Zahra«, u spomen na kćer proroka Muhameda. Prvi dan kad sam ušla u prostrano predvorje Odsjeka za perzijski i strane jezike i književnosti na Sveučilišta Teheran, dojmio me se žamor različitih glasova. Ugledala sam nekoliko stolova s pamfletima, knjigama i lecima - na svakome je bila zastupljena drugačija politička grupacija. Brzo sam se naviknula na buku, go-1 mile ljudi oko stolova, neprestano gibanje...

304 I • AzarNafisi

Uskoro sam i sama postala dio toga gibanja: trčala bih sa sastanka na sastanak, prosvjedovala zbog izbacivanja ovoga ili onoga profesora, sudjelovala sam u demonstracijama i okupljanjima. Ali, uglavnom bih se Usredotočila ponajprije na svoja predavanja. čim sam stupila, sa zebnjom i puna tjeskobe, u golemu sobu namijenjenu predavanjima iz predmeta bezobzirno nazvanog »Analiza teksta« i ispisala na ploču lektiru: Pustolovine Huckleberryja Finna, osjetila sam se kao kod kuće. Bez obzira na to koliko je atmosfera na sveučilištu bila napeta i svađalačka, bilo je neke utjehe u činjenici da su te knjige preživjele ratove, revolucije i gladi. One su postojale mnogo prije nego što smo se mi rodili i postojat će dugo nakon što umremo. (Kako je ono Firdusi rekao? »Mrijet ja neću, a sjeme što ga posijah/Ime će moje i ugled nakon groba sačuvati.«) Romani George Eliot, Jane Austen, Gustava Flauberta i Lava Tolstoja postali su sredstva za izražavanje potrebe za demokracijom. Tom Jones nas je učio vrijednosti humora, Tristram Shandy ironiji, a svaki novi roman dao nam je pouku o složenosti moralnih odluka i individualne odgovornosti. Sve su te knjige postale nekako duboko i prijeko potrebne zbog stvarnosti u kojoj smo živjeli. Ponekad sam navodila

i primjere iz perzijske književnosti, a izvlačila sam ih uglavnom iz zabranjenih knjiga poput Buf-e Kura Sadeka Hedajata i Drugog rođenja Foruk Farohzad, ili iz naših klasičnih pjesnika, raspravljajući o Rumijevoj raskošnoj zaigranosti ili Hafizovu vragolanskom užitku u potkopavanju pravovjerja. Raspravljali smo o tiraniji loših pisaca koji nameću vlastiti glas svojim likovima, oduzimajući im pravo na postojanje. Zašto su u romanima s porukom negativni likovi tako osiromašeni da nam se čini

Stvari o kojima sam šutjela | | 305

kao da nam prilaze s natpisom na čelu: »čuvaj se, ja sam čudovište?« Nije li u Kuranu Sotona prikazan kao zavodnik i napasnik s lukavim osmijehom?

Prigodom iranske Nove godine, 21. ožujka 1980., ajatolah Homeini optužio je sveučilišta da su agenture zapadnog imperijalizma. Tijekom molitve petkom, 18. travnja je Ali Hamenei (zamijenit će Homeinija 1989.) napao sveučilišta tvrdeći: »Ne bojimo se gospodarskih sankcija ili vojne intervencije, bojimo se zapadnih sveučilišta i izobrazbe naše mladeži s ciljem da služi Zapadu ili Istoku.« Bila je to najava onoga što će postati poznato kao kulturna revolucija: plan da se zatvore sveučilišta kako bi ih se islamiziralo i uveo novi nastavni program te ih se očistilo od nepoželjnih odsjeka, studenata i profesora.

Studenti i osoblje nisu se predali bez borbe. Sjećam se oštrih govora, prosvjeda i manifestacija, čuvara revolucije koji su se iznenada pojavljivali s noževima i kamenjem te napadali okupljene. Sjećam se da sam trčala prašnjavim ulicama tražeći zaklon. Tako sam se jednog dana sklonila u obližnju knjižaru trenutak prije nego što je vlasnik zaključao vrata, i svi smo potražili zaklon što dalje od prozora sklanjajući se od metaka. Neprestance smo slušali vijesti o poginulim studentima čija su tijela pokupili sluge režima. Ti me prizori još progone i još mi remete snove.

Stolovi s pamfletima ubrzo su uklonjeni. Mnogi mladi ljudi koji su stajali iza njih, predstavnici različitih studentskih skupina, prognani su ili uhićeni, a u nekim slučajevima i smaknuti. Sve organizacije osim islamskih zatvorene su, premda ne bez krvavih prosvjeda, novih uhićenja, utamničenja i smaknuća. Na ,, našem smo Odsjeku dvije kolegice i ja odbile nositi

3061 | AzarNafisi

maramu i uskoro smo bile, kao i mnogi drugi kolege, izbačene s fakulteta.

Mnogi studenti koji su podupirali revoluciju postupno su se razočarali i počeli kritizirati režim, organizirajući manifestacije i prosvjede. Tko je od nas mogao predvidjeti da će se neki naši učenici zaljubiti u Jane Austen i Scotta Fitzgeralda, Spinozu i Hannah Arendt, te početi postavljati pitanja o suštini režima koji su nekoć tako gorljivo podupirali? Uskoro su počeli zagovarati sekularizam i demokraciju, pa ih se počelo uhićivati, zatvarati i ubijati.

Upravo sam izlazila iz ženskoga koledža Al Zahre i krenula kući zadivljena, kao što sam često bila, ljepotom vrta s pokošenom travom i gredicama cvijeća brižljivo uređenima tako da se čini kao da je slučajno raspoređeno. Tamo se čovjek uvijek osjećao osvježen i zaštićen od gužve s vanjske strane ulaznih vrata, no sada začuh kako me netko šapatom doziva: »Profesorice!«

Budući da nisam opazila da me itko prati, kad sam se okrenula iznenadila sam se otkrivši koliko mi se blizu prišuljala. »Možemo li razgovarati?«, pitala je. »Naravno«, odgovorila sam. »Slušala sam vas«, rekla je, »kada ste razgovarali s gospođicom Bageri o Orkanskim visovima.« Gospođica Bageri, čije je osjećaje taj roman povrijedio, bila je agresivna čuvarica morala u kampusu. Jedanput me dočekala nakon predavanja i požalila se na nemoralnost te knjige: tvrdila je da ona daje loš primjer, jer opravdava preljub. »Romani se pišu o životu i obuhvaćaju sve njegove aspekte«, odgovorila sam. Zatim sam je zapitala: »Vjerujete li dok čitate Firdusija u zloduhe i ljude koji žive nekoliko stotina godina? Imate li želju postati kitolovac čitaju-

Stvari o kojima sam šutjela I 307

Predavanje na Teheranskom sveučilištu. Marama je bila obavezna.

či Mobyja Dicka?« »S ovim je drugačije«, odgovorila je gospođica Bageri i dodala: »Preljub je grijeh.« »Upravo je u tome 'kvaka' s romanima«, rekla sam joj. »Jedino što je u njima sveto jest to da su po prirodi profani. To je velika ljubavna priča. Možete li mi spomenuti jednu ljubavnu priču koja se čvrsto drži pravila?« Na kraju polugodišta ta ista gospođica Bageri oduševljeno mije objavila da zaljubila u Catherine i Heathcliffa, pa sada djevojke u spavaonici zbijaju s njom šale.

»Zapravo«, rekla mi je moja tiha pratiteljica, »htjela, bih znati što ste mislili kad ste rekli da je jedino pro-

3081 | AzarNafisi

fanost u romanima sveta.« Bila je u crnom čadoru te joj je bila otkrivena samo »oblina lica« - kako se to određuje u priručnicima o doličnom odijevanju. Njezino se lice nije moglo opisati. Bilo je dosta izduženo, pomalo blijedo, gotovo beskrvno i koščato. Za razliku od većine studenata, ozbiljnim pogledom gledala me ravno u oči. Ne sjećam se kako se zvala. Razlikovala se od gospođice Bageri. Imala je u sebi neku nepopustljivost, tvrdoglavost koja mi se dopadala - ona ne bi za nekoliko mjeseci promijenila mišljenje o Orkanskim visovima. Njezina nepopustljivost nije potjecala samo iz predrasude ili religijskih uvjerenja; činilo mi se da razgovarajući sa mnom pokušava riješiti neki problem. Unatoč njezinoj vjeri, kao da ju je pokretala neka unutarnja zagonetka, toliko je izgledala uronjena u neki nepristupačan svijet. Stanka između moje posljednje rečenice i njezina odgovora katkad je bila toliko duga da bih gotovo zaboravila o čemu smo razgovarale. Držala se tako ozbiljno da bih se osjetila frivolnom. Spopala bi me želja da se našalim i olakšam joj život. Razgovori koje smo vodili bili su posve drukčiji od onih s mojim religioznim učenicima o moralnosti književnoga djela - tada bih uvijek ponovno otkrila koliko su njihovi argumenti dosadno slični mojim i mojih drugova dok sam bila radikalni aktivist. I oni su poput nas svodili cjelokupnu književnost na ideološku poruku.

»Možda bi se u razgovoru o pojedinim od tih takozvanih nemoralnih romana moglo objasniti što sam mislila«, odgovorila sam joj. Molila je da joj dam popis knjiga. Priznala je da je čitala Foruk Farohzad, a ja sam je podsjetila da su njezina djela zabranjena. Ona je odgovorila: »Mislim daje sve dopušteno ako proizla-

Stvari o kojima sam šutjela • | 309

zi iz potrage za znanjem.« Potraga za znanjem! Moglo se to i tako nazvati. »Uostalom, Foruk Farohzad bila je više zapadnjakinja«, ustvrdila je i dodala: »Ona nije slijedila naše tradicije.« Predložila sam joj da ponovno zaviri u Šahnamu i druge klasične priče. Na kraju krajeva, preljub nije izum Zapada, a nije ni ljubav. U Vis i Raminu ljubavnici otvoreno čine preljub, jer ljubav smatraju svojom glavnom moralnom obvezom. No, budući da je tema rasprave odnos između preljuba i romana, možda bi bilo najprikladnije početi s Madame Bovary i Anom Karenjinom? Sljedeća dva mjeseca sretala sam se s tom učenicom barem jedanput na tjedan. Sjele bismo na travnjak ili šetale ulicom punom zelenila u kojoj se nalazio kampus. Jedanput ili dva puta sa sobom smo ponijele nekoliko princes-uštipaka, a ona bi se zaklinjala da će sljedeći put donijeti veliku kutiju slastica. Pročitala je Madame Bovary i odlomke Ane Karenjine. Zaključila je da su obje završile kajanjem. »Ne kajanjem«, rekla sam, »nego očajem. Anino je srce prepuklo, Emma više nije mogla dalje.« »Rekli ste da se radi o ljubavi«, rekla je. »Da, o ljubavi također, ali u Emminu slučaju više je riječ o iluzijama, o snovima koje namećemo jednoličnoj i neumoljivoj stvarnosti. Udala se zbog tog sna i varala je muža iz istoga razloga. Pročitala je previše romantičnih romana i htjela je biti romantična junakinja.«

»Prekršila je ugovor«, rekla je; »trebala ga je poštovati.« »Prekršila ga je«, odgovorila sam polako, »ali, i Charles Bovary je djelomice bio žrtva vlastitih romantičnih iluzija. Volio je predodžbu o Emmi kao i samu Emmu, ako ne i više. Nije znao tko je ona zapravo i što •, želi od njega.«

310 \ | AzarNafisi

Zapitala sam je: »Zašto ne smatraš preljubnicama žene koje se udaju bez ljubavi? Meni se čini da one čine nešto još gore.« »Njih obvezuje dužnost«, odgovorila je, »one ne lažu.« »Postoji toliko različitih vrsta laži«, istaknula sam. »Poznajem ženu, inače vrlo čestitu.. ona nikad ne bi pomislila na preljub, ali već tridesetak godina emocionalno vara muža sa svojim prvim pokojnim suprugom « (Jednom sam zgodom pitala majku zašto nikad nije zaplesala nakon plesa sa Saifi-jem, na što mi je odgovorila: »Jer nisam imala s kim.«) »Žalim i nju i sve takve slučajeve. Ta žena koju ste spomenuli pati od nedostatka ljubavi« - rekla je moja učenica, kao daje nedostatak ljubavi neka bolest. Zapamtila sam tu rečenicu, često mi se vraćala dok bih razmišljala o majci ili baki, ili teti Mini, ili pjesnikinji Alam Tadž i o mnogobrojnim drugim ženama koje su smatrale da im je život uništen ne samo zato što nisu mogle ostvariti svoje društvene ambicije nego i zato što su patile od

nedostatka ljubavi.

S te teme prešle smo na smisao vjernosti i samo-poštovanja te ponovno na žene, žene u Europi, žene u Americi, u Egiptu, u Turskoj - sve su vodile iste bitke i podnosile ista poniženja. »Ali, zašto nam se o tome ne govori?« pitala je. »Zašto nam u školi ne govore o tome?« Razgovor je završio na ženama u našoj zemlji kojima se omogućuje da pohađaju školu i čitaju Orkanske visove, ali im se uskraćuje pravo da odlučuju o temeljnim stvarima u vlastitu životu: za koga će se udati, kako će se odijevati, gdje će raditi. Njezine inteligentne oči zablistale su novim svjetlom. »Zanimljivo, sada kad razmišljam o tome - prije revolucije vjerojatno bih pristala na dogovoreni brak iz prkosa vlastima, ali sada više nisam sigurna. Pretpostavljam da roman

Stvari o kojima sam šutjela • | 311

čini upravo to, tjera te da razmišljaš o tim stvarima - ili nešto slično.«

Iznenada je prestala dolaziti na predavanja, polugodište je završilo. Napustila sam Al Zahru i uronila u bitke po kampusima Teheranskog sveučilišta. Namjeravala sam pitati gospođicu Bageri što je s njom, ali nisam. Katkad bih se zapitala što se s njom dogodilo. Je li se udala za čovjeka prema svojem izboru? Je li je ikad privukao neki drugi muškarac, neki drugačiji život?

Ujutro bi nas često dočekao neki nov i neočekivan događaj. Majčini izvori (imala je »oči i uši« u svakom kutku zemlje, poput cara Darija) obavijestili su je da će se uskoro preokrenuti sudbina novih vlastodržaca. Namignula bi mojem suprugu, kojeg je, zajedno s ocem, zvala »gospon Churchill.« Iz nekog razloga smatrala je Churchilla vrlo lukavim (što je vjerojatno i bio) i diplomatskim (što nije uvijek bio). »On je tako diplomatski«, tvrdila je za Bidžana, »ništa ne govori, samo se osmjehuje, a istodobno je tako opasan. Uskoro«, povjerala nam je, »veliki će se ajatolasi pobuniti protiv Homeinija.«

Tako je i bilo. Mnogi klerici nisu smatrali da se crkveni vrh treba izravno upletati u državne poslove. Oni su stoljećima činili pritisak na državu smatrajući se zaštitnicima siromašnih i zaknutih. Iako je Homeini preuzeo vlast u ime tradicije, njegovo ideološko tumačenje vjere bilo je moderno i, prema nekima stajalištima, protutradicionalno te pod utjecajem modernih totalitarnih ideologija. Diljem zemlje tradicionalni vjerski poglavari, na višem hijerarhijskom stupnju od Homeinija, počeli su javno isticati

3121 • AzarNafisi

nezadovoljstvo. Najugledniji među njima, ajatolah Šariatmadari, otvoreno je kritizirao režim i pozivao na odvajanje crkve od države. U Tabrizu mu je navodno najednom skupu dalo potporu oko milijun ljudi, pro-glašavajući ga poglavarom šijitskog islama.

Te su pobune silom ugušene. časni ajatolah Šariatmadari lišen je prava na obavljanje vjerskih dužnosti i pritvoren. Njegovi su pristaše uhićeni, neki i ubijeni, a on je umro u pritvoru. (»Kad je Homeini imao problema sa Šahom taj isti Šariatmadari sjedio je pod stablom i plačući prosvjedovao«, podsjećao nas je otac s ironičnim smiješkom. »Naš novi imam doista zna pokazati zahvalnost.«) Režim je poručio vjernicima: ako želite preživjeti morate biti vjerni samo jednom tumačenju religije i prihvatiti novu političku ulogu klera.

Otac je smatrao da to označava kraj islama u zemlji i imao je pravo. »Nikakva strana sila«, tvrdio je, »nije mogla uništiti islam kao su ga uništili ti ljudi.« Kasnije je jedan prijatelj pitao: »Kako je moguće vjerovati u religiju koja se smatra odgovornom za sve - od politike do vodoinstalaterskih radova?«

Majka je postala sve zainteresiranija za moje aktivnosti na Sveučilištu. Pozivajući me da siđem i pridružim se njezinim prijateljicama i njoj na kavi, sada bi mi znala reći: »Hajde, reci im kako 'oni' postupaju prema ženama na fakultetima.« Nabrajala bi sve nepravde učinjene ženama: zabranu rada u pravosuđu, zabranu bavljenja sportom, ukidanje Zakona o zaštiti obitelji (pritom je zaboravila da je i sama glasovala protiv njega), snižavanje zakonske dobi za udaju i tako unedogled. Tada bi se okrenula prema meni i rekla: »Reci im!« Tražila je od mene da im opisujem prosvjede koje su organizirale žene i njihove bitke

Stvari o kojima sam šutjela | \ 313

zbog marame. »I što je onda tvoja prijateljica Haida rekla Odboru za kulturnu revoluciju?« pitala bi tjerajući me da nastavim, a prije nego što bih uspjela bilo što odgovoriti okrenula bi se i pobjednički

izjavila: »I ta je žena, Azarina kolegica, ustala i rekla: 'Sveučilišta, utvrde znanja, pretvorili ste u mučionice.' Naravno, ona, Azar i još dvije kolegice otišle su na sastanak bez marame«, dodala bi s velikim ponosom. »Ja sam žrtvovala život da bih omogućila obrazovanje mojoj si-rotjoj kćeri?« Svakog petka ujutro na druženjima uz kavu majka bi brutalno napadala svakoga tko bi se usudio kritizirati moje prosvjede protiv režima koji narušava prava žena. Mnogi su smatrali da nije vrijeme za tako nevažne stvari kad su u pitanju neovisnost i protuimperijalistič-ka borba. Jednoga osobito spomena vrijednog jutra, Širin je potaknula temu »autentičnog islama.« Ustvrdila je da ajatolah Homeini predstavlja pravu vjeru {Eslam-e rastin), dok su Šah i Home-inijevi protivnici prihvatili lažnu verziju islama - »američki islam.« To je razbjesnilo majku. »Tko su, zapravo, ti ljudi da nam govore tko je pravi musliman ili pravi Iranac? Moja obitelj služi ovoj zemlji već šest stotina godina«, rekla je sa sve većim ogorčenjem. »Otišla sam u Meku, jer sam vjerovala u tu religiju.« Prostrijelivši pogledom Širin, postavila je pitanje: »Tko je te ljude izabrao za predstavnike islama?«

Azarina majka na hodočašću u Meki, sredinom 1970.-ih.

314 | • AzarNafisi

Kasnije, kako je njezina ogorčenost rasla, tvrdila je da »ti ljudi nisu pravi Iranci«. Podsjećala bi nas, prekidajući svakoga tko je htio bilo što dodati, da smo oko dvije tisuće godina bili zoroastrijanci. Nekoliko godina često je isticala Taminu, dadilju moje djece i zoroastrijanku, govoreći: »Naša Tamina-hanum veća je Iranca od bilo koga od nas. Trebali biste voditi zemlju«, rekla bi joj u šali. »Da sam ja rođena kao zoroa-strijanka...«, počela bi, prepuštajući nama na volju da zamišljamo što bi se u tom slučaju dogodilo.

POGLAVLJE 25 .

Ci kuje i a tur

JNIakon Sto su 1981. godine zatvorena sva sveučilišta, neki od mojih kolega i ja osnovali smo skupinu te smo se svaka dva tjedna sastajali na večerama. Zbližili su nas sukobi sa sveučilišnim službenicima, pa smo se nalazili u restoranima i kavanama smišljajući strategiju i planove za sljedeći potez. Kad je povod za te sastanke nestao, jer bismo se svojevolumno povukli ili bi nas izbacili, prerastali su u neku vrstu foruma te su se proširili i na naše obitelji. Bidžan se jedanput na tjedan sastajao s prijateljima na noćnim partijama pokera, a ja sam imala poslijepodnevene domjenke sa ženama. Mogla bih ih opisati kao sofisticiraniju i možda manje spontanu varijantu majčinih seansi uz kavu. Razgovarale smo o našoj mladosti, o majkama, o ljubavima i ostalim problemima, a ponekad smo jednostavno ogovarale. Kasnije, posljednjih godina u Iranu, pridružila sam se jednom sličnom društvu. Žene su bile vrlo otvorene, spontano su se prebacivale s osobnih na političke i intelektualne teme. Ponekad smo znale '

37 6 I •

zaključiti da su, iako smo imale daleko više mogućnosti i sloboda nego naše majke, problemi ostali isti: nasilni muževi, nesretne ljubavi, osjećaji krivnje zbog neusklađenosti između posla i obitelji, neriješeni seksualni problemi i ostalo. Te različite skupine postale su zamjenske obitelji, neke više, neke manje, sa svim poteškoćama, ljepotama i proturječjima kao i u obiteljima. Bilo je tu i neočekivanih odanosti i izdaja. Bilo je zaljublivanja, odljubivanja, zajedničkih putovanja; naša su djeca zajedno odrastala.

Jednog sunčanog dana u ranu jesen 1979., moja prijateljica i kolegica Haida i ja izlazile smo iz Teheranskog sveučilišta kad je neki nizak čovjek tamne puti, s čvrstom, crnom kovrčavom kosom i dugačkim brkovima, krenuo za nama i pozvao Haidu da se pridruži njegovu književnom forumu. čak i iza naočala njegove su oči bile ironične, kao da je vodio tajni razgovor s nekim nestašnim vilenjakom dok mu je tijelo i dalje bilo u ovom našem, profanom svijetu. Prvi put sam upoznala jednog od najuglednijih iranskih književnika - Hušanga Golširija. Rođen je u Isfahanu. Bio je među intelektua-lacima i piscima koji su znatno utjecali na iransku književnost šezdesetih i sedamdesetih godina. Zajedno sa suradnicima otkrio je i poticao mojeg rođaka Madžida koji je tek počinjao pisati i objavljivati poeziju.

Haida se nikad nije pridružila Golširijevoj skupini; bila je previše upletena u političke sukobe da bi svoj veliki dar posvetila književnosti. Ali, ja jesam. Očajno su mi trebali razgovori koji ne

završavaju u ideološkim raspravama. Počela me zaokupljati veza između demokracije i romana, a bila je potaknuta činjenicom da je uspon te književne vrste bio u Iranu usporedan sa zahtjevima za većim pravima i slobodom. Osjetila sam

Stvari o kojima sam šutjela | | 317

Bidžan s piscem Golširijem.

da mora postojati spona između veličanja individualnih likova u romanu i polifonije demokratskog društva. Pripremajući predavanja, istodobno sam lakomo čitala i pravila bilješke o modernoj perzijskoj književnosti. Ponekad sam Bidžana dovodila do ludila. Uzbuđena, strastveno bih ga poljubila, a zatim manijakalno počela raspredati o svojem posljednjem otkriću. »Ustavna revolucija nije bila samo politički prevrat«, rekla bih gotovo bez daha, te nastavila: »Shvaćaš li kakve su se borbe vodile zbog jezika već od Mohammada Ali Džamalza-deha koji je zahtjevao da pronađemo novi, demokratski jezik, a on nije bio jedini. Pogledaj Dehodu i Hedajata, oni su ga pomogli stvoriti. Tada su nastali romani, kazališna djela, novinarstvo... tako da to što je kultura postala meta islamskog režima nije posve proizvoljno ... Oni se vraćaju izvoru, zar ne vidiš?« Te večeri rekla sam mu i da sam upoznala Hušanga Golširija. Da, baš onoga koji je napisao Šazdeh Ehtedžaba (Princa). Kad sam prvi put ocu spomenula Princa, gotovo je prevrnuo očima. »O, ne«, komentirao je: »kao da Buf- *

3181 • AzarNafisi

e Kur (Slijepa sova) nije dovoljan.« Pitao me također zašto dižem toliku prašinu zbog dviju tankih knjižica. Dodao je: »Cijela zemlja ide k vragu, a moja se kći uzbuđuje zbog te dvije vrijedosti, dva 'romana', kao da će oni riješiti naše probleme.« Odgovorila sam: »Za to možeš kriviti samo sebe.« Imao je pravo. Zemlja je, doista, išla k vragu. Nije se nazirao kraj ratu i divljanju režima. Sve više rođaka i prijatelja skrivalo se, bježalo, ili su bili u zatvoru. A ni o mojem položaju nisam gajila previše iluzija. Uskoro smo Haida i ja bile izbačene sa sveučilišta zajedno s ostalim kolegama. To je uništilo moj san o nastavničkoj karijeri. Oduzeli su mi i putovnicu. Nisam mogla otputovati iz zemlje. često me obuzimala tjeskoba.

Od malih nogu otac mi je pripovijedao priče. Učeci me da tragam i pokušavam shvatiti svoju zemlju, njezinu povijest i kulturu zahvaljujući Firdusijevim pričama, predstavljao mi je književnost ne kao razbibrigu nego kao način zapažanja i interpretacije svijeta - ukratko, kao način opstanka u takvoj okolini. A sada kada me taj svijet počeo toliko zbunjivati, jer je postao neprijateljski, kamo sam se drugamo mogla uputiti? Za oca je Firdusi bio ključ prošlosti, Šahnama jedino svjedočanstvo o veličanstvenom Perzijskom Carstvu koje je opsjedalo naše snove i noćne more. Što nam je to u Slijepoj sovi Sadeka Hedajata (napisanoj 1936.) i Golši-rijevu Princu (1969.) moglo otkriti o Iranu u kojem smo tada živjeli? Ti romani bili su previše sterilni. »Danas sterilno i moderno kao da idu ruku pod ruku«, tvrdio je otac. Sve je to za njegov ukus bilo previše zakukuljeno. »Ako zoveš romanima Rat i mir i Priču o dva grada«, rekao je blago, »tada ne možeš tako zvati i ove knjige bez radnje, s tako mutnim likovima...«

Stvari o kojima sam šutjela | | \ 319

Islamska Republika zabranila je oba romana zbog njihovih eksplicitnih seksualnih opisa i kritičkih stajališta o vjerskoj ortodoksiji. Na početku 20. stoljeća borbu za modernizaciju uglavnom je pratila averzija prema religiji i u nekim slučajevima, poput Hedajato-va, oduševljenost predislamskim Iranom. Hedajatovi protuislamski osjećaji bili su katkad isto tako ekstremni i oštri kao što su bila romantična i nostalgična njegova stajališta o starom Iranu.

Slijepu sovu pročitala sam u ranoj mladosti, negdje s petnaestak godina, u razdoblju kada sam već znala citirati Mučninu Jean-Paula Sartrea i Stranca Alber-ta Camusa. Kao i druge mlade članove očeve obitelji, privlačili su me ti tekstovi puni otuđenosti i tjeskobe. Slijepa sova bila je djelo koje su roditelji djeci zabranjivali čitati. Sam Hedajat ubio se u Parizu 1951. te su mnogi povezivali knjigu s tim događajem. Tvrđilo se da potiče mladež na samoubojstvo, na pušenje opijuma, na svakakve opačine. Sve je to pretvorilo - kako knjigu, tako i pisca - u kult. Slijepa sova bila je glasovita zbog sličnosti s europskim ekspresionizmom. Kritičari su razglabali o utjecaju Novalisa, Nervalu i Hedajatova omiljenog književnika Kafke. Ali, kada sam je ponovno pročitala, nije me se toliko dojmio njegov pesimizam, ni veze sa zapadnom modernističkom misli, koliko bliskost s

klasičnim tekstovima. Na isti je način na mene utjecao Princ. Neka je nit povezivala ta dva vrlo moderna romana: oba su bila poput košmarnih verzija klasičnih priča o ukletim ljubavnicima, poput Vis i Ramina ili Lejle i Madžnuna, košmarnih jer su kombinirale i prekrajale osakaćene slike robusnoga prošlog iskustva.

Suprotno tome, kod Gorganija, Firdusija i ostalih klasičnih pjesnika, imamo posla sa zemaljskim

3201 • AzarNafisi

- otvoreno se slave radosti života i puti, a kasnija je mistična poezija ovaj svijet zamijenila nebeskim. U Slijepoj sovi i Princu i zemlja i nebo nalaze se u ruševinama, duhovni svijet je narušen, a zbilja lišena užitka ... puna je prijetnji. Na Hedajata i Golširija duboko je utjecala zapadna moderna misao, ali i djela klasične perzijske književnosti. Obojica su rjili jedinstveni po sposobnosti da spoje jednu s drugom.

Radnja obaju romana usmjerena je na odnos ili na manjak odnosa muškog protagonista, jednog izgubljenog i frustriranog slabića, s dvjema ženama -jedna je predstavljala nedostižan ideal žene' (nazvane »eteričnom« u Slijepoj sovi), a druga je bila simbol zemaljske, erotične žene (zване »kurva«)- U oba djela taj odnos, kao i frustrirana žudnja glavnog lika da posjeduje te žene, završava njegovom i njihovom propašću i destrukcijom. Postoji osjećaj beznadnosti u obje knjige, osjećaj da je prošlost izgubljena a sadašnjost neshvatljiva, dakle opasna i neprijateljska, vrlo daleka od Firdusijeve duboke posvećenosti prošlosti.

U Golširijevoj knjizi, kao i u Slijepoj sovi, nema komunikacije između pripovjedača i ženskih likova: dijalog je izlomljen, pun straha, odbacivanja i one okrutnosti kojoj su vični samo vrlo slabi ljudi. Što se zbilo sa ženama iz Šahname te Vis i Ramina, s njihovim »dojkama poput nara i usnama poput rubina«, ženama koje potvrđuju svoj bitak izgovarajući svoja imena i smjelo ističući ono za čime žude? Nisam mogla ne »namirisali« neku srodnost između impotentnih mučitelja i izmučenih ubojica u oba romana i onih dušebrižnika koji su bičevali adolescentice ako im se vidjelo previše kose. Nisu li htjeli prikriti jake i nepredvidljive žene ne bi li tako zamaskirali vlastitu nemoć?

Stvari o kojima sam šutjela | | 321

činilo mi se, u lucidnijim trenucima, da se psihologija našeg političkog trenutka mogla iščitati iz mračnog ozračja tih romana. Kamo krenuti? Moralo se reći nešto novo. To je bilo prijeko potrebno, kao što je prije tisuću godina bilo nužno da Firdusi progovori o osvajanju Perzije, a Hedajat i cijela skupina pisaca i pjesnika o Ustavnoj revoluciji i radikalnim promjenama koje su slijedile. Trebala nam je kulturna revolucija -ne lažna, režimska, nego stvarna.

Kad sam početkom osamdesetih bila izbačena s Teheranskog sveučilišta, Golširi mi je predložio da manjoj skupini zainteresiranih mladih ljudi održim kratak seminar o Slijepoj sovi. Nedavno, iz vedra neba, jedan student koji im je bio nazočan poslao mi je primjerak svojih bilježaka umotan u tamnomodar papir, na trideset i sedam rukom pisanih stranica. Na naslovnoj stranici kičeno je napisao: »O Buf-e Kuru, romanu o savjesti, dr. « Listajući te stranice, mogu ponovno dozvati u sjećanje gotovo naivno uzbuđenje koje smo osjećali skačući s Firdusija na zoroastrizam, s mita o prvom čovjeku i ženi spojenima u jedno na Hedajatov modernizam i utjecaj Ner-vala i Novalisa. Nakon tog seminara napisala sam nekoliko članaka o modernoj perzijskoj prozi, pridruživši se Golširi-jevoj književnoj skupini u kojoj su uglavnom bili njegovi sljedbenici. Svaki tjedan bio je pozvan po jedan autor o čijem bi se radu raspravljalo. Ponekad su gosti bili uvrijeđeni zbog oštine s kojom smo se prema njima odnosili; česti su bili verbalni okršaji, uglavnom s Golširijem, u kojima su se donekle reflektirala super-, ništva i neprijateljstva što su bjesnjela među nama,

3221 •

unatoč činjenici da smo svi bili prisiljeni udružiti se zbog stalnih prijetnji i maltretiranja.

Istodobno sam sudjelovala i u nekoliko čitalačkih tribina na kojima su govorili prijatelji, uglavnom sa sveučilišta, uključujući Mohammada, Šahran i Golši-rijevu suprugu Farzanu Taheri, uglednu prevoditeljicu koja je studirala englesku književnost na Sveučilištu u Teheranu. Neki su otišli u progonstvo, stigli su novi članovi, no, začudo, tijekom svih tih turbulentnih godina ti su susreti bili jedna od konstanti u našim životima. Živjeti u revolucionarno doba, u razdoblju kad je sve bilo toliko nesigurno, kad činjenice nisu bile važne, a stare su se vrijednosti dovodile u pitanje, iz neumoljivih zahtjeva fikcije izvlačili smo određenu utjehu.

čitali smo klasike - Hafiza, Sadija, Firdusija - ali bi se nametnule i druge teme, tako da smo znali razgovarati do dugo u noć. Golširi je inzistirao da se čita naizmjenice, te stih po stih pjesama koje bi nam odredio kao domaću zadaću. To me često zamaralo: bila sam nemarna učenica, nisam bila pedantna sa zadaćama i šalila sam se kad je trebalo čitati. Kasnije sam mu bila zahvalna - čitanje pjesama naglas otkrivalo je njihov zavodljiv ritam, pa sam počela zapažati kako riječi doslovce očijukaju jedne s drugima i međusobno se spore, mijenjajući značenja. Kad bih ponovno čitala Hafiza ili Firdusija, gotovo bih instinktivno tekst počela izgovarati naglas, uživajući u glazbi riječi. Nije bila riječ samo o ljepoti jezika, ili vješto izvedenoj misli i razrađenoj strukturi - njih sam već i prije bila svjesna. Ono što me dojmilo bila je razigranost kanonskih tekstova, njihova odvažnost. Kritičar Terry Eagleton napisao je da veliko umjetničko djelo uvijek pomiče granice stvarnosti.

čitajući klasike perzijske književ-

Stvari o kojima sam šutjela | \ 323

nosti, kroz pukotine u zidu stvarnosti provirivali smo u sjajan svijet pjesničke mašte.

Ponekad bi mi se učinilo da se cijeli moj život pretvorio u niz varijacija na temu društvenih okupljanja u domu mojih roditelja. Budući daje gotovo sve u zemlji postalo ili ograničeno ili zabranjeno, naši domovi dobili su ulogu javnog foruma. Kuće su postale restorani, barovi, kina, kazališta, koncertne dvorane, javne tribine o knjigama, umjetnosti, politici... Istina, tim »slobodnim zonama« neprestance je prijetila opasnost. Predstavnici države mogli su u bilo koje doba dana ili noći provaliti i oduzeti nam alkohol, karte, šminku, zabranjene knjige i videofilmove. Mogli su nas uhititi i zbog nemoralna. Ipak, postojao je neki prigušen osjećaj uzbuđenja koji je prkosio nemiru i strahu - kad sada

O tome razmišljam, možda je jedno poticalo i jačalo drugo. Dok je državu razdirao rat i potresali skandali zbog represivnih zakona te svakodnevna uhićenja i smaknuća, malo po malo, ispod površine, zemljom su se počele širiti pobune i otpor, što je neprestance potkopavalo moć vlastodržaca. Obična, banalna zabava koja uključuje piće, glazbu i možda film Noć u operi ili Fanny i Alexander, morala se organizirati oprezno

i održavati iza navučenih zavjesa. Zbog toga se pretvarala u nešto vrlo posebno, poput ukradene slastice. Bili smo slični prognaničkoj zajednici u državi čiji jezik i kulturu nismo sasvim shvaćali, stvarajući dom daleko od doma s vlastitim životnim normama i običajima - i dakako, s nostalgijom za onim što smo do revolucije zvali »starim, lošim danima«.

Na neki su način ta okupljanja bila pomalo nalik na , skupove s početka 20. stoljeća o kojima sam čitala ili

324 | | AzarNafisi

slušala. Tada su se predstave pripremale u privatnim kućama, a ženama je bilo zabranjeno pojavljivati se u javnosti. Poput revolucionara, i one su cvale u ozračju tajnih okupljanja. Amu Said u svojim memoarima spominje uzbuđenje i nemir koji je u njemu potaknuo prvi susret s jednom takvom skupinom u domu ugledne aktivistkinje Masture Afsar. Opisuje koliko je bilo opasno muškarcu, osobito ako je bio mlad, sudjelovati na ženskom skupu. Dodaje da su u to doba pločnici još bili odvojeni, a žene su se morale pokrivati crnim maramama. »U glavi sam kovao planove o tome kako se uhvatiti u koštac s tom opasnošću i prijetnjom. Hoću li nekoga opljačkati? Ugroziti nečiji život i imovinu?«, piše on u svojim memoarima i nastavlja: »Ništa od toga nisam učinio, no ono što sam namjeravao učiniti nije bio ništa lakši zločin.«

Amu Said je sudjelovao u oduševljenju onim čega prije nije bilo. Mi smo, pak, pokušavali sačuvati ono što nam je bilo oduzeto, a u tome je postojao neki osjećaj zasićenosti i očaja. Naša je revolucija zatvorila jedna vrata napadom na individualna prava za koja smo se tako očajnički borili. Došli smo do toga da želimo obraniti ono što imamo, umjesto da težimo onome što se usuđujemo zamišljati. POGLAVLJE 26.

Za očevu obitelj revolucija je trebala biti glasnik novoga doba - njihova doba. Svi su njezini članovi bili vrlo religiozni i kritični prema Šahu; sada Šaha više nije bilo, a vlada je bila islamska. No, već tijekom prvog posjeta Isfahanu, mogla sam uočiti podjele i neprijateljstva među rodbinom koja je desetljećima živjela u slozi. Oštre riječi izmjenjivale su se između mogeg bratića Saida, pristaše militantne Udruge mudžahedi-na te bratića Džafara i ujaka Husseina - njih su dvojica podupirali

ekstremnije elemente među vodećim klerikalcima. Amu Husseinova kći, koju sam vidjela u Berkeleyu u Kaliforniji prije nekoliko godina u trapericama i majici kratkih rukava, odjenula je čador i promijenila ime iz Sadi u Zahra, kako se zvala kći proroka Muhameda. Udala se za člana Revolucionarne garde. Nesuglasice koje su se još prije nekoliko godina mogle prevladati, sada su postale nepremostive.

Said nije razgovarao sa mnom sedam godina, nakon jedne večeri kad je potajno slijedio svog brata
326 j • AzarNafisi

Madžida, Mohammada i mene u neki restoran (imao je tada trinaestak godina) i okomio se na nas jer smo pili i pjevali uz orkestar. Nakon toga više nismo razgovarali. Umjesto toga ispisivao je bezbrojne stranice »cinkajući« dekadentne intelektualce i ostavljao ih po kući kako bismo ih svi mogli pročitati. U međuvremenu je zbog podrške mudžahedinima proveo dvije godine u zatvoru. Kad sam ga srela nakon revolucije, ujesen 1979., bio je prijateljskije raspoložen. Oženio se jednom dalekom rođakinjom, Fahimom - nje se sjećam kao krhke, sramežljive i povučene djevojčice u dugoj košulji i vrećastim hlačama. Živjeli su u garsonijeri u dnu stričeva vrta i uglavnom se držali po strani.

Uskoro su se mnogi muslimani, uključujući i Saida, osjetili ostavljeni na cjedilu. To je trebala biti njihova revolucija! Mi, dekadentni svjetovnjaci, bili smo poraženi, ali unatoč tome Said je ostao gubitnik kao i prije. Revolucija je mnoge vjernike iznevjerila dublje nego nevjernike, ne samo militantne poput Saida i članova njegove organizacije, nego i pobožne muslimane bez političkih interesa, ljude poput njegovih roditelja. Otprilike godinu dana nakon što je islamski režim preuzeo vlast, Said i Fahima povukli su se u ilegalu. Njihova je organizacija bila zabranjena nakon sukoba s režimom koji je završio krvavim prosvjedom te su mnogi pristaše bili uhićeni i po kratkom postupku smaknuti. Mudžahedini su imali oružje i uzvratili su. Postavili su i bombu u sjedište Islamske republikanske stranke. Tada je poginulo osamdesetero ljudi, uključujući i neke visoke režimske dužnosnike i čelnike. Zbog toga su mudžahedinski vode morali pobjeći iz zemlje, kao i prvi iranski predsjednik Abdulhassan Bani-Sadr.

Stuart o kojima sam šutjela

327

Said i Fahima napustili su Isfahan i preselili se u Teheran. Odjedanput su postali bjegunci, dan i noć su se skrivali po kojekakvim skrovištima. Said je imao visoku funkciju u organizaciji. Postao je fleksibilniji i otvoreniji, ali vrlo odan skupini koja je ubrzo postala nasilna kao i islamski režim - bila je odgovorna za mnogobrojna podmetanja bombi i ubojstva vladinih dužnosnika i njihovih suradnika. Ono što nije riješila rodbinska ljubav, uspjelo je revoluciji: našli smo se, ako ne na istoj strani, tada barem suočeni s istim neprijateljem. Neki od Saidovih pobožnih rođaka, uključujući bratiće i stričeve s kojima je živio, sada su ga smatrali heretikom. Prema njihovu mišljenju zaslužio je užasnu kaznu namijenjenu njegovoj vrsti ljudi. Ironično je da su sada upravo njihovi bezbožni, dekadentni rođaci i prijatelji dijelili s njima sudbinu plašeći se istih pušaka i pružali im utočište u svojim domovima.

U Teheranu su Said i Fahima proveli nekoliko mjeseci kod jednog bračnog para, inače naših bliskih prijatelja. Poput nas i oni su bili svjetovnjaci; nisu se slagali s ideologijom i taktikom Mudžahedinske organizacije. No bila su takva vremena, svatko je bio stavljen na kušnju, pa je često na neočekivanim mjestima bilo mnogo dobrote i solidarnosti, otkrivala se iznenadna bliskost s relativnim strancima suprotnih mišljenja, ali koji su unatoč opasnostima bili voljni pružiti utočište. Dvije noći proveli su i u našoj kući. Said je postao malo tolerantniji prema kritikama, možda i malo melankoličniji. Cijeli je život izbjegavao ono što je smatrao odjećom više klase, a sada je, zbog preru- m šavanja, uvijek bio u odijelu kako bi se razlikovao od

3281 | AzarNafisi

mudžahedina koji su preko hlača nosili duge košulje. Sjećam se svijetlosmeđeg odijela, jer je isticalo boju meda njegovih očiju koju nisu mogle prikriti ni debele naočale. Do njega je sjedila Fahima, pristojno kao daje tek izišla iz gimnazijskih klupa, nezagrapno, još bez vlastita stila, u nabranoj svijetlozelenoj suknji, bijeloj košulji dugih rukava i sa šarenom maramom ispod koje je virilo malo kose. Usta su joj bila diskretno našminkana ružičastim ružem i ponekad bi zagrizla usne,

kao u nenamjernom pokušaju da s njih skine šminku.

Moja majka, poznata po tome što je rijetko osjetila toplinu za bilo koga iz očeve obitelji, odjedanput se raznježila. Sjećam se da nam je u jednom trenutku donijela tursku kavu na pladnju - četiri šalice, za Saida, Fahimu, Bidžana i mene. Nakon što su je popili, udovoljili su njezinoj želji da im gata, pa su preokrenuli šalice. »Dugo putovanje u daleku zemlju«, počela je majka i nastavila: »Gle, pridite bliže. Ne bojte se, ja sam vam poput majke. Vidite ove crte pri vrhu? Ovaj lik? To je deva. Sigurno ćete putovati.« Zatim je istaknula: »Imate svijetlu budućnost! Pogledajte ovu stranu šalice, sve je čisto. Tjeskoba s ove strane, a na drugoj ništa. Vaša šalica se zalijepila za tanjurić«, reče ona Fahimi, »a to znači ili novac ili ljubav. Osjećam da se u vašem slučaju radi o ljubavi.« Obje su se nasmijale, pomalo nelagodno, a Fahima je nervozno posegnula za kolačićem.

To se dogodilo posljednje noći koju su proveli kod nas. Sljedeće jutro rukovali smo se na vrhu stuba, oglušujući se o zabranu dodirivanja osobe suprotnog spola, pa makar se radilo o rođaku.

Pružili smo si ruke gotovo službeno i nezgrapno. Zatim su počeli silaziti,

Stvari o kojima sam šutjela

329

a ja sam ostala stajati i gledati za njima sve dok nisam začula da su se ulazna vrata zalupila i ugledala ih kako, poput dvoje siročića iz kakve tužne bajke, hodaju pripijeni jedno uz drugo - on u snježno bijeloj košulji, ona obavijena šarenom maramom. Nikad se više nisu javili.

»Stvari nam mogu izmamiti suze«, reče Vergilijev Eneja. To sam zapisala nagonski, kao i određene riječi i rečenice koje mi nisu davale mira. Pred sobom imam prijavo-smedi rodni list s fotografijom koja zuri u mene. To je, u tamnoj marami (i bez osmijeha), Fa-hima. No, ime i prezime na dokumentu nisu njezini: pravo joj je ime Fahima Ogovat, supruga Saida Nafisi-ja, a tu piše Ferešta Bageri, supruga Abdulaha Saidi-

Fahimin rodni list.

pura. Rodni list je krivotvoren! Godina rođenja: 1956., datum sklapanja braka: 1975, datum smrti - prazna rubrika. Kako je taj dokument završio u mojim rukama? Ne mogu se više sjetiti. Našla sam ga kad sam prekopavala po hrpama dnevnika i bilježaka koje sam ponijela iz Teherana. Kakva se nesreća dostojna suza skriva na tim stranicama?

Gotovo dvije godine njihovi su roditelji svaki mjesec iz Isfahana putovali u Teheran i odlazili u zatvor

330 | • AzarNafisi ' 1 ' ,L'

Evin kako bi se raspitali o Saidu i Fahimi. Da su pobjegli iz zemlje, bili bi obavijestili obitelji, pa roditelji ne bi imali razloga sumnjati u ono u što su ih službenici pokušavali uvjeriti: da su im djeca uhićena. Sjećam se tih posjeta. Njihovi bi roditelji obično odsjeli u jednom malom hotelu. U dogovoreno vrijeme taksijem bi se odvezli do zatvora. Tamo bi proveli sate i sate, da bi ih službenici na kraju obavijestili kako nemaju nikakve nove obavijesti o njihovoj djeci. Sve dok nije bilo informacija, bilo je nade. Ali, ako su bili živi, zašto se nisu javili? Bili su to dani puni nemira. Sukobi su se proširili na ulice. Mudžahedini su bili stavljeni izvan zakona, ljude se svaki dan uhićivalo i ubijalo. Mnogi, pa i neki iz kruga mojih prijatelja i obitelji, bili su ili smaknuti ili su morali pobjeći iz zemlje.

Nakon osamnaest mjeseci rečeno im je da su njihovu djecu vidjeli pripadnici Revolucionarne garde u ranu jesen 1982. Oboje su bili ubijeni u uličnom sukobu s islamskom milicijom. Fahimina majka odbila je u to povjerovati. »Na sigurnom su«, ponavljala je, »ali ne žele nam stvarati probleme, jer se telefoni prislušuju.«

Bilo je zabranjeno oplakivati ubijene, ali obitelj u Isfahanu ipak je održala privatni obred za Saida i Fahimu. Dvojica stričeva i jedan bratić odbili su izraziti sućut - štoviše, jedan od stričeva nazvao je Saidove roditelje i čestitao im na sinovoj smrti. Izjavio je: »Zaslужili su umrijeti kao bezbožnici, a sada kad su pravedno kažnjeni možda će im biti oprošteno na onome svijetu i možda budu izbačeni od pakla.« Kasnije, kada je ujaku AbuTorabu bila dijagnosticirana Alzheimerova bolest - a bio je čovjek na glasu po nevjerojatnom pamćenju - jedna od njegovih unuka tvrdila je da je

Stvari o kojima sam šutjela • | 331

nakon smrti Saida i Fahime odlučio sve zaboraviti. Zadržao je vjeru u Boga po cijenu gubitka

pamćenja.

Manje od dvije godine nakon napada na zatvore, i moj bratić Madžid bio je u bijegu. Njegova sestra Nu-šin i bračni par Husein i Ezat, bili su uhićeni. Husein je smaknut. Pogubljenje Nušino bilo je odgođeno, jer je bila trudna. Sjećam se dana kad su u kuću mojega brata doveli česmu, Nušino dijete. Moj stric i teta došli su u Teheran po tu šutljivu jednogodišnju djevojčicu. Njezina majka, slikarica, napunila joj je džepove obojenim kamenčićima. Nešto kasnije Nušin je amnestirana i puštena na slobodu. Rekla nam je da toga dana još nije znala hoće li biti oslobođena ili smaknuta. Madžidova žena Ezat bila je pogubljena. Imala je dvadeset i četiri godine. Madžid piše o tome kako je lutao gradom nakon njezina uhićenja, istim onim gradom za koji su on i njegovi drugovi vjerovali da su ga osvojili. Sad je njegova supruga bila u istom zatvoru koji su njih dvoje trijumfalno zauzeli u veljači 1979. Nakon smaknuća, pokopana je na odvojenom groblju za političke zatvorenike i nacionalne manjine, na takozvanom groblju nevjernika. Tamo su se trupla bacala u neoznačene grobove. Madžid je posjetio to mjesto zajedno s njezinim ocem, koji mu je objasnio kako je pronašao način da zapamti gdje je njezin grob: osam koraka od ulaznih vrata i šesnaest u smjeru zida. Naime, bila je smaknuta i pokopana s još dvjema ženama i pedeseticom muškaraca. Nekoliko sam godina u ladici stola držala njezino oproštajno pismo i povremeno ga izvlačila i čitala. Zatim sam ga izgubila i kasnije ponovno našla u Madžidovu rukopisu. Napi-

sala je:
3321 | AzarNafisi

Ime: EzatTabiiian Očevo ime: Said Džavad Broj rodovnice: 31171

Pozdrav!

Život je divan i dragocjen. Poput drugih i ja sam ga voljela. No, kad-tad nastupi trenutak kad se životu mora reći zbogom. Za mene je taj trenutak stigao i ja ga pozdravljam. Nemam posebnih zahtjeva; želim samo reći da su ljepote života nezaboravne! Oni koji žive trebaju iz njega izvući najviše što mogu.

Dragi moji oče i majko, pozdrav!

Tijekom života mnogo ste propatili kako biste me odgojili. Do posljednjeg trenutka neću zaboraviti očevu žuljevitou ruku i majčino izmoreno lice. Znam da ste učinili najbolje što ste mogli. Ipak, dođe i trenutak rastanka. To je neizbježno. Volim vas svim svojim bićem, šaljem poljubac s jednog mjesta s kojega vas ne mogu vidjeti. Srdačni pozdravi mojim sestrama i braći. Poljubite ih u moje ime. Volim ih! U mojoj odsutnosti nemojte patiti zbog mene i nemojte sebe kriviti. Pokušajte nastaviti živjeti s uobičajenom ljubavlju i blagošću. Pozdravite sve koji se o meni raspituju.

Dragi moj mužu, pozdrav!

Imala sam kratak život, a nas dvoje prekratko smo bili zajedno. Voljela bih da mogu s tobom dulje poživjeti. Ali, to više nije moguće. Rukujem se s tobom i šaljem pozdrav svima koje sam voljela, koje volim i koje ću voljeti.

Zbogom,

7. siječnja, 1982.

Ezat Tabiiian

Pivari o kojima sam Šutjela • | 333

Madžid je otišao u ilegalu, a zatim pobjegao iz ze- , mije. Završio je u Los Angelesu, gdje je živio njegov

Pišući o tim godinama, uvijek se sjetim oca - on je znao čitati odlomke iz Šahname o arapskom osvajanju Perzijskoga Carstva u 7. stoljeću. Ratnik Rostam, sin Hurmuzov, drži dirljiv govor te najavljuje posljedice rata poznatog kao Bitka kod Kadisije. 'Tko kaže da naša sadašnjost nije već napisana u prošlosti?', pitao bi se otac, podcrtavajući neke odlomke, no ne mogu ih se svih sjetiti. Evo nekih koje sam zapamtila:

Kad propovjedaonica postane jednaka prijestolju A imena Abu Bakr i Omar poznata svima Naše duge borbe postat će ništavne, sva Slava koju smo znali izbljedit će, past'...

Ljudi će postat'jedni drugim lopovi bez srama. Kletve i blagoslovi bit'će držani jednakima. Skriveno će postat'gorim od onoga javnoga. Kraljevi kamena srca otet'će prijesto...

Bez čari bez glazbe, ništa od svega:

Samo laži, stupice i izdajstva.

Kiselo mlijeko naša hrana, gruba tkanina naša odjeća,
Dok će za novcem pohlepa gajit'gorčinu
Medu generacijama: muzi će varat' jedni druge, dok mirno budu krivotvorili svoje vjere. Zima i proljeće
proć'će pokraj ljudi nezapaženi, nitko neće iznijet'
vina da slavi tad takve trenutke;
umjesto sveg, prolijevaf će krv bližnjega svojeg...

334 | • AzarNafisi

stariji brat Hamid. Od početka 70-ih nije više pisao poeziju, bavio se samo politikom, ali je ponovno počeo tri dana nakon smrti Ezat, kojoj je odao počast popevši se s prijateljima na planinu Alborz. Navečer, sjedeći pokraj brata Mehdiya, dok su mu suze tekle niz obraze, počeo je za nju pisati devet pjesama. »Htjedoh osvetiti tvoju smrt«, piše on, »htjedoh te pokraj sebe. Obračala si mi se kroz Muze. Okrenuh se i rekoh Meh-diju: 'Tek sada shvaćam zašto su praljudi crtali one bizone po Altamiri'.«

POGLAVLJE 27.

U ljeto 1982. moj je otac ostavio majku, ovaj put zauvijek. Izgubila je već Saifija, ujaka i majku, ali nikad nije mislila da će izgubiti i njega. Sjećam se onog dana kada sam ih zatekla u kuhinji. Majka je bila odjevena u staru ružičastu haljinu, a otac sije pod vratom držao nož prijeteći da će se ubiti. Kasnije je tu zgodu iskoristila protiv njega - bio je to još jedan dokaz njegove ludosti, pomanjkanja samokontrole. Nije shvaćala da ga je dovodila do ruba očaja, baš kao i brata i mene, inače dosta trezvene osobe. Ne sjećam se što je bio razlog za prepirku. Nije bilo ni važno. Oboje se se okrenuli prema meni kao svjedoku onoga što su jedan drugome činili. »Ovo je«, rekao je otac, »posljednji put da trpim takvu uvredu.« »Uvredu!« vikala je majka i nastavila: »Zar se tako ponaša čovjek tvojih godina, prijeti mi nožem!« »Ne tebi«, odgovorio je on umorno: »ne tebi, nego sebi.« Nakon mnogobrojnih svađa, uspio se izboriti da spava u odvojenoj sobi (»konačno poniženje« - tvrdi-

336 I • AzarNafisi

la je majka), jer noću navodno nije mogao spavati, pa bi probudio majku koja je imala lak san. Svake noći nakon što je otišla na spavanje, otac bi satima telefonski razgovarao sa Zibom. Kasnije je majka kritizirala to njegovo djetinjasto ponašanje. »Ponaša se kao adolescent«, govorila je, »koji se zaljubi i odljubi. Nema nikakvog srama, u njegovim godinama... muškarac u sedamdesetj!« Nije imao sedamdeset nego šezdeset dvije, ali tako je to bilo kod moje majke - s činjenicama je olako manipulirala. A ipak, imala je pravo, doista se ponašao kao tinejdžer, baš kao i ona. Propale veze kao da nas osuđuju na stalnu nezrelost - da bismo odrasli moramo na ovaj ili onaj način prijeći na sljedeći stupanj. Majka je ostala »zaleđena« u razdoblju nakon Saifijeve smrti, a otac nikad nije prerastao san svoje mladosti. Zato se ponašao kao dvadesetogodišnji mladić koji se sprema oženiti djevojku svojih snova, a ona se ponašala kao napuštena nevjesta.

Sljedeći dan otac je otišao. Prijetio je i ranije da će to učini, nekoliko puta je odlazio, ali nikad ne bi izbivao iz kuće više od dva ili tri mjeseca. Nekoliko puta moji su se roditelji dogovorili o razvodu, ali majka bi se uvijek predomislila, a otac vraćao. I sada je na to računala, jer istina je da ona nikad nije željela trajni rastanak. Proteklo je već petnaest godina otkako je otac u dnevniku zapisao kako se boji da će umrijeti prije nego što ostvari pravu vezu punu ljubavi. Za majku su ti sukobi bili prijeko potrebni rituali; za njega su, pak, bili kobni. Kao i kod tolikih muževa i žena, ona ga je uzimala previše zdravo za gotovo.

Zašto nas je napustio baš u tom trenutku? Bi li otišao da nije počela revolucija? U dnevnicima tvrdi da ga je svaki put kad je htio otići spriječio neki obzir.

Stvari o kojima sam Šutjela • j 337

Najprije su djeca bila premala, zatim, kad je postao uspješan visoki činovnik, činilo mu se nepriličnim ostaviti ženu koja je s njim dijelila teška razdoblja u životu; dok je bio u zatvoru nije se mogao razvesti; kasnije se činilo nezahvalnim ostaviti nekoga tko je s njime proživio uzničke dane. Prije revolucije, razvesti se od moje majke značilo bi otuđiti se od staleža kojem su oboje pripadali. Nekom drugom muškarcu to ne bi bilo važno, ali moj se otac i o tome brinuo. Bio je uhvaćen u

sliku o sebi kao o dobrom čovjeku i iz nje nije mogao izići. A koji dobar čovjek napušta ženu? Trebala je buknući Islamska revolucija, morao se raspasti stari društveni poredak, da bi mogao donijeti odluku koju prije petnaest godina nije mogao provesti u djelo.

Neko je vrijeme planirao odlazak. Uskoro, nakon što smo se Bidžan i ja vratili iz Amerike, otac je prodao kuću i dao podignuti trokatnicu s trima odvojenim stanovima - jedan za brata, jedan za majku i jedan za mene. Njegovo stajalište je bilo: godinama sam se skrbio o njoj, sada je na tebi red. Brat se nikada nije uselio u svoj stan. Dok su živjeli u Teheranu, on i Šahran su ga iznajmljivali, a onda su 1986. otišli u Englesku. Prihvatila sam svoju zadaću bez pogovora. Nisam mogla ocu reći »ne«, unatoč tome što se Bidžanu nije sviđalo živjeti toliko blizu moje majke. Znao je da se ni s veće udaljenosti ne bismo prestali brinuti za nju. No, ti su stanovi bili građeni upravo s namjerom da budemo povezani jedni s drugima. Kuhinja i hodnik gledali su na stubište. često su znali početi sukobi ako bih zaključala ta vrata, jer je majka htjela imati neograničen pristup u naš stan, čak i kad nas nije bilo. Tri desetljeća, ča suosjećala sam sa svojim ocem, nadajući se da će

3381 • AzarNafisi

jednoga dana sretno živjeti s osobom koja će ga znati cijeliti. Nisam mislila na majku, na ono što se s njom događalo. Sada kad je otišao, za nju sam osjećala nešto što ranije nisam. Uvijek kad bih je srdito napadala da nam uništava živote, neki objektivniji promatrač, poput Bidžana ili Šahran, ustvrdio bi s razumijevanjem: »Stvari nisu baš posve takve kakvima ih ti vidiš.« »Tvoj je otac šarmantan«, rekao bi Bidžan, »i shvaćam da mu je dosta svega, ali on šarm koristi i kako bi opravdao svoje loše ponašanje.«

Šahran, koja je postala moje »treće oko«, uočila je jednu majčinu osobinu kojoj sam rijetko posvećivala pozornost. »Ne cijeniš njezinu iskrenost«, znala bi mi reći i nastavila: »često su je zapostavljale, ili joj pak lagale njoj bliske osobe. Sve je počelo već u očevoj kući, ali tragedija je daje čaka Saifi, njezin besprijekoran prvi muž, lagao skrivajući od nje svoju bolest. Volim tvojeg oca, radije bih bila u društvu s njime nego s njom, ali moje srce je na njezinoj strani.«

Odjedanput je majka doista ostala posve sama. Revolucija joj je oduzela njezino društvo za pružanje potpore i njezine slobode kao žene, a sada, bez muža koji joj je desetljećima bio otac, nadzornik, računovođa i prijatelj, nije imala nikoga daje štiti. Suprug ju je ostavio kako bi počeo novi život s daleko mladom ženom, a ona nije imala mogućnost ispuniti svoje žudnje i snove.

»Trebala sam se roditi kao muškarac«, ponavljala je desetljećima. »Oduvijek sam željela nastaviti školovanje i studirati medicinu.« Otac se često pitao bi li ona bila sretnija da ju je poticao da nađe posao. Razdoblje koje je provela kao članica Parlamenta bilo je samo privremeno; nakon toga je bila još ogorčenija. Bila je sama sa svojim ponosom, bijesom i osjećajem

Stvari o kojima sam šutjela

339

nepравde. Jesmo li je bilo kada branili? Jesmo li ikad s njome suosjećali?

Nakon očeva odlaska, ne znajući istinu, majka je pripovijedala svoje jade Zibi. Proklinjala je pred njom oca tvrdeći da je sigurno ponovno s onom »kurvom« Šahin. Ali, ubrzo je otkrila istinu. Ziba se razvela i prestala je posjećivati. Kasnije je majka krivila nas zato što smo skrivali istinu, a mi smo s osjećajem krivnje opovrgavali da smo išta znali o njihovoj vezi.

Kad je otac otišao, na nas kao da je pala velika tišina-muk koji slijedi nakon velike eksplozije. Oko naše kuće sad su se stvorili novi krateri tišine no oni su postupno ustupili mjesto mojim prigušenim pitanjima. Počela sam si postavljati neka majčina pitanja. Što da je bila muškarac? Da se nastavila školovati? Da se nikad nije udala? Da nije odustala od plesa?

Godine 1982. rođena je, dva mjeseca prerano, kći Mohammada i Šahran. Liječnici nisu bili sigurni hoće li preživjeti. Ja sam na početku odbijala otići u bolnicu, uvjeren da bi moj nedolazak mogao neki način spriječiti najgore. Kada sam konačno odlučila otići u posjet, prva osoba koju sam ugledala bio je moj brat. Dopratio me do sobe u kojoj je njegova kći ležala ispod respiratora. Rekao je: »Naša mala djevojčica hrabro se drži. čini se vrlo odlučna.« Došla je na ovaj svijet s nekom žustrinom koju je i zadržala. Sanam je bila mi-nijaturno novorođenče; svaki put kad bih je pogledala srce mi se slamalo, toliko mi je bila draga. Jako smo se zbližile. Kad je bila jedva u dobi od dvije godine šetale smo s rukom u ruci gore-dolje po dugačkom, vijugavom hodniku, pokraj

spavaće sobe njezinih roditelja, pokraj knjižnice i bakine sobe, prema njezinoj

340 | | AzarNafisi

na kraju hodnika. Pripovijedala sam joj priče, a ona ih je pomno slušala, naginjući glavu, očiju uprtih u tlo, čvrsto me držeći za ruku. Kad smo posjetili Šahran u bolnici, moji su roditelji već bili tamo s njezinom

majkom koja je skakala oko mlade mame. Naši su nam roditelji itekako davali do znanja što misle jedno o drugome. Svako malo majka bi ocu dobacivala bijesne poglede, a on ih je pokušavao ignorirati gledajući na drugu stranu. »Eto ih opet«, pomislila sam, »ne mogu se suzdržati ni u ovakvoj prigodi.« Dvije godine kasnije, u siječnju 1984., rodila se naša kći Negar. »Otvorila je oči!«, bilo je posljednje što sam čula od liječnika prije nego što sam izgubila svijest. Držao ju je za vrat kao mačića, razrogačenih očiju i budnu - to je prizor koji mi je ostao u sjećanju. Noć prije odlaska u bolnicu nazvao me otac. Majka je podignula slušalicu. »Gade jedan...« izderala se, i ja sam odmah znala daje on. »Za vas, madam«, rekla je promijenivši ton. Zatim mi je pružila slušalicu, odmaknuvši je od sebe kao da je prljava krpa. »Znači nemam pravo nazvati rođenu kćer«, komentirao je otac. Zvučao je ogorčeno, rezignirano... Nismo dugo razgovarali. Nije bilo moguće, jer je majka nastavljala raspredati o njegovim grijesima i mojoj nezahvalnosti.

Azarin otac sa svojim unukama -Sanam i novorođenom Negar.

Stvari o kojima sam šutjela

Na dan kad je Negar navršila tri mjeseca, nahranila sam je i promijenila joj pelene te je stavila u krevet, dok me gledala s mješavinom nestašnosti i ozbiljnosti- i odjedanput mi je sinulo da nam je ona stigla kao dar. Otvorivši se njoj, otvorila sam se sebi samoj. Nemoguće je da sam baš toliko loša osoba kad mi to čudesno stvorenje vjeruje i toliko me voli. Moj sin Dara rođen je 15. rujna 1985., a nekoliko mjeseci prije njegova rođenja ponovno su počela bombardiranja Teherana. Živjela sam nekoliko mjeseci u strahu da nešto neće biti u redu. Govorilo se o djeci koja su rođena retardirana ili paralizirana, jer su njihove majke osjećale pretjerani strah. Previše me zabrinjavala ta moja zebnja. Ostajala bih budna tijekom noćnih zamračenja, čitajući uz svijeće knjigu za knjigom: Ravmonda Chandlera, Henryja Jamesa, Sadeka Hedajata, Bahrama Sadekija. Pritom sam imala ruku na trbuhu, kao da je to moglo spriječiti fetus da vidi i čuje ono što se događa u svijetu oko nas. Iznenada bi me obuzeo nesnosan strah. A što ako bude mrtvorodenče?

Jedne noći, sjećam se, mislila sam da će me pogoditi srčana kap. Nisam mogla doći do daha. Nisam mislila na muža iako je spavao pokraj mene, nego na majku. Uzela sam svijeću i krenula stubama (njezina vrata koja su vodila u unutarnje dvorište uvijek su bila

Azar, Bidžan i Negar na obali Kaspijskog jezera.

3421 • AzarNaftsi

otvorena, ako je bila kod kuće). Nisam pokucala, ušla sam i probudila je. Nije se bunila niti pitala zašto dolazim u tri ujutro. Nazvala je kardiologa, nekog dalekog rođaka, probudila ga i objasnila mu simptome. Vratila se s čašom vode i valijem u ruci. »Bit će sve u redu«, rekla je i nastavila: »Jedna tableta neće naškoditi čedu, a bit će ti bolje.« Sjela je pokraj mene, masirajući mi leđa. Rekla sam: »Mama, a što ako je ovo dijete oštećeno, ako je već mrtvo?« Blago se nasmjehla i odgovorila: »Ništa se neće dogoditi djetetu, osim ako se nešto ne dogodi majci. Najprije se moramo pobrinuti za tebe.« Natjerala me da provedem noć u njezinu krevetu, a ona je legla na madrac pokraj postelje. Rođenje Dare prekinulo je moje strahove. Rat je trajao još tri godine, a tijekom posljednje Teheran je bio meta neprestanih bombardiranja. Mnogi su pobjegli iz grada, no mi smo ostali. Nikada, ni prije ni poslije, nisam osjetila toliki strah i toliku zebnju kao tih dana prije rođenja Dare. Suprotno mojim morbidnim prognozama, moj sin ne samo da je bio zdrav nego i iznimno blag i miran. »Baš kao Mohammad, dječak je tako dobre naravi«, rekla je majka. Bio je toliko miran da nas je kasnije uvijek čudila njegova strastvena upornost u nekim stvarima. Kao dvogodišnjak, dok bi razgledavao slikovnicu htio je ili u nju ući ili dohvatiti naslikane predmete. Volio je mjesec. Nije mi dopuštao okrenuti stranicu; pokazivao bi na mjesec, govoreći: »Mah, mah.« Mislim da se zapravo nisu mnogo promijenili - Negar sa svojom beskrajnom znatiželjom i Dara sa svojom tihom žudnjom da dohvati mjesec.

Dok razmišljam o očevu snu o sretnom braku, često se sjetim vječne teme u književnosti: naših

snova

Stvari o kojima sam šutjela | 343

ukaljanih stvarnošću te kako ih možemo pretvoriti u očajne opsesije zbog kojih smo u stanju žrtvovati onaj temeljni osjećaj dostojanstva i integriteta za kojim žudimo dok se odajemo svojem snu. Da nikad nije ostavio majku, očevo bi se osobni život možda mogao smatrati tragičnim, ali sada kad je otišao - prekasno i na pogrešan način - izgubio je tu mogućnost, a s njom i ugled. Oba roditelja tvrdila su kako žele da njihovi problemi ostanu privatni, ali majčini izgredi pred nepoznatim ljudima, te očevi prosvjedi i pritužbe, pretvorili su njihovu vezu u glavnu temu ogovaranja i nagađanja. »Mnogobrojni muškarci svaki dan napuštaju svoje supruge«, žalio se otac i nastavio: »Mnogi supružnici nakon toga ostanu prijatelji, ali ja se nikad neću moći riješiti Nezhat. Zauvijek ću ostati njezin rob.«

Sjećam se dana kad mi je uzbuđeno rekao da za mene ima veliko iznenađenje. Bilo je to dok smo se vozili u hotel Independence - teheranski Hilton prije revolucije. Kad smo stigli zatekli smo Šahin, vrlo elegantnu i prpošnu. Bila sam malo zbunjena, budući da sam znala da se planirao oženiti Zibom. Otac je objasnio da su Šahin i njezin muž živjeli neko vrijeme u Londonu. Zatim je dodao, tonom punim suosjećanja i razumijevanja, kako je njezin suprug užasan čovjek jer je prokockao imetak i nije joj davao dovoljno za život iz straha da ga ne ostavi. Živjela je u stanu u Teheranu, a muž je bio uglavnom u inozemstvu.

Prošlo je gotovo dvanaest godina otkako sam je posljednji put vidjela; površni razgovori o materijalizmu i duhovnosti nisu mi više bili zanimljivi. Više mi se dopadala jednostavna Ziba, bez takvih pretenzija, ali s otvorenim i čistim osjećajima prema ocu. Ziba je poka- , zivala određeno poštovanje prema njemu. Upropastila

344 | • AzarNafist

je radi njega svoj prvi brak, a kada se pojavila opasnost da bi oca mogli odvesti pripadnici Revolucionarne garde, pružila mu je utočište i osobno ga otpratila na sud. Čula sam je kako ganutim glasom govori o satima koje je provela u automobilu sa suzama u očima, čekajući da dozna njegovu sudbinu. Kod Šahin nisam opazila ništa slično. »Izgleda vrlo zadovoljna sobom«, rekao je Bijan kad ju je upoznao, iako nije vidio bogzna kakve razloge za to. Jedanput, dok me otac vozio kući, usput me upitao: »Tko ti se više dopada, Šahin ili Ziba?« Bilo je to šokantno pitanje i bila sam u neprilici. Odgovorila sam: »Ne znam, jako su različite.« Htjela sam doznati zašto mi je postavio to pitanje, zar se nije htio oženiti Zibom? No, nisam rekla ni riječi, a on nije nastavio o toj temi. Bila sam zaprepaštena kad je nekoliko tjedana kasnije prekinuo sa Zibom. Kad sam ga pitala za razlog, odgovorio je da je bila previše ljubomorna na njegovu ljubav prema djeci.

Nakon toga otac bi povremeno vodio mene i djecu kod Šahin, ako njezina muža ne bi bilo kod kuće, a činilo se da ga uglavnom nema. Obično bismo nešto pojeli a onda razgledali odjeću koju je dizajnirala. Tada su bile u modi male privatne revije, posebice ako je odjeća imala tradicionalne perzijske motive. Kupila sam nekoliko haljina i osjetila se pomalo krivom. Na početku je otac plaćao te revije, a kasnije su ona i njezina majka kupile jedan stančić čiju je spavaću sobu uredio on. Bio je to dar za useljenje. Pokušavao me uvjeriti da ju je njezin grozan muž tlačio, držao je zatvorenu u kući i nije joj dopuštao očitovati mnogobrojne talente. Ocu kao da je uvijek trebalo opravdanje za njegove veze. U slučaju naše majke, to je opravdanje predstavljala prerana smrt njezine majke, užasna ma-

Stvari o kojima sam šutjela • | 345

ceha i pokojni muž; kod Zibe, ravnodušnost njezina supruga; a sada, kod Šahin, vadio se na muža kockara, oca razvratnika, brata ovisnika i majku »poput tvoje«, znao bi reći sa svojim šarmantnim osmijehom. »Ti i Šahin toliko ste slične - jer i njezina je majka voljela sina daleko više od kćeri.« Majka je pripremila dugačak popis pritužbi. Za početak, tvrdila je da njihov razvod braka nije zakonit: ona na rastavu nikada nije pristala. »On ima prijatelje među utjecajnim dužnosnicima« rekla je i dodala: »Također je u dosluhu s vlastima, pa je nabavio lažne dokumente za razvod.« Otac je, pak, tvrdio da joj je bio dosuđen razvod u odsutnosti - »in absentia.« Sud joj je naime poslao mnogo poziva i opomena, ali sve ih je ignorirala, uključujući i posljednju, a tada je bila obaviještena da će se ako se ne pojavi na parnici razvod odobriti automatski. Mogu zamisliti kakvo je poniženje

za nju morala predstavljati činjenica da odlazi na sud na poziv vlastita muža.

Jedina stvar o kojoj se moji roditelji nikad nisu prepirali bio je novac. Optuživala ga je da nije bio na njezinoj strani kada se s maćehom sporila oko očeva nasljedstva, gnjavila ga financijskim problemima dok je bio u zatvoru, ali njegov integritet nije dovodila u pitanje. Povjerala mu je novac, nikad ne tražeći račune i potvrde. Zbog prezira naših roditelja prema novcu, i brat i ja nismo za nj osobito marili. Neodređeno smo znali da je majka naslijedila zemlju i da je dio uspjela dobro prodati. Znali smo također da je otac svojim novcem kupio ljetnikovac na Kaspijskom jezeru i, kasnije, dva otoka s prijateljima te nekoliko jutara uz more s mojim stricem. No, nešto od toga morao je pro- # dati kako bi otplatio dugove kad je izašao iz zatvora.

3461 | AzarNafisi

Više je zaradio baveći se privatnim biznisom nego što je ikad stekao obnašajući dužnosti u vladi; brat i ja smo znali da su naši roditelji na nas prepisali većinu zemlje i nekretnina, uključujući i veliki stan na jednoj od najboljih pariških lokacija. Majka je vjerovala da sve treba biti na naše ime, jer nam ionako pripada. Čudila sam se toj ženi koja mi ne bi dala u ruke svoju omiljenu vazu iz straha da je ne razbijem, ali mi je, eto, prepustila cijelu svoju imovinu. Nakon revolucije, mislim daje u tome bilo i mnogo opreza. Roditelji nisu ništa mogli sami prodati, a dio njihove zemlje uz Kaspijsko jezero oduzeo je islamski režim.

Otac je majku ostavio u stanu koji - kao što nam nikad nije propuštala spomenuti - nije glasilo na njezino ime. Svaki joj je mjesec slao i malu novčanu potporu. Ovisnost o toj potpori, o očevoj velikodušnosti, za nju je predstavljala još jedno poniženje. Prvi put u životu zatražila je svoj udjel u imovini. Otac je tvrdio daje cijeli život bio njezin računovođa i daje uzeo što mu pripada, a njoj ostavio ostalo. Davao je potanka izvješća o kupnjama i prodajama te tvrdio da su, što se njega tiče, računi čisti. No, u međuvremenu nas je nagovorio da ga opunomoćimo da proda stan u Francuskoj, a imao je i punomoć za svu ostalu imovinu. Majka je za to krivila mene i brata, a nakon što je brat otišao iz Irana samo mene, jer je, navodno, nisam branila i urotila sam se s ocem u pokušaju da joj otmemo novac. Unatoč mojem suosjećanju prema njoj, i činjenici da sam prvi put u životu shvatila opravdanost nekih njezinih pritužbi, nisam se mogla natjerati da mu oduzmem pravo na punomoć. Otac se trudio održavati stalni kontakt s nama. Nazivao nas je gotovo svaki dan, obično iz ureda.

Osim

Stvari o kojima sam šutjela

347

Dam, Sana i Negar.

tjednih posjeta, ponekad bi svratio poslijepodne ili vikendom te bismo djecu izveli u park. Kad je Negar napunila tri godine donio joj je kanarinca. Tvrdila je da svaki put kad nam dođe u posjet, Babai (njihov nadimak za djeda) zvižduče ptičici, a ona mu odgovara cvrkutom. Jednoga jutra našla ju je mrtvu u krletki i plakala za njom cijeli dan i noć. Bio je to dan nakon p e rzij ske Nove godine i otac je odveo Negar u vrt gdje

su pokopali kanarinca pokraj njegove omiljene ruže. Obećao je kupiti novoga, ali ona me te noći probudila i rekla: »Ne želim drugog kanarinca ni bilo koju drugu životinju, jer životinje umiru.« Sjećam se jednog dana - bilo je to početkom proljeća i u zraku se osjećala neka studen - kad je Dara plakao, što je za njega bila rijetkost, i udarao nogama o pod dok sam ga pokušala nagovoriti da odjene laganu jaknu. Negar, u crvenoj ručno izvezenoj jakni s malim žutim cvjetićima (dar maman Nessi - kako su djeca zvala moju majku), stajala je poslušno, čekajući da krenemo i gledajući u Daru kao da je htjela reći: 'Pogledaj, ja ne pravim nikakvu strku, spremna sam'. »Što se s njim događa?« pitao me otac i nastavio: »Taj gotovo nikad ne plače.« »Želi kostim Zorroa«, odgovorila je Negar. Zorroa? Navodno je neko dijete u vrtić došlo maskirano u takav kostim. Dara je inače bio blage ćudi; rado

3481 | AzarNajisi

je drugima davao da se igraju s njegovim igračkama, ali ga je povremeno obuzimala strast za bilo čime -za nogometnom loptom, crvenim čizmama, očevom lulom, mjesecom - a tada, kao da je mali vražićak prevladao u njemu, bucmasti su mu se obrazi napuhnuli od uzbuđenja, oči zablistale i cijelim se tijelom usmjerio prema predmetu svojih želja.

»Razmaženo derište«, rekla sam. Njegova dadilja Tahmina ne podnosi da plače i već i sama ima oči pune suza. »Hajde, hajde«, reče ona, nježno mu zakopčavajući jaknu (još jedan dar maman Nessi; ta-mnoplava jakna sa crvenim psom izvezenim na desnoj strani i dva mala džepa koja je Tahmina napunila slaticama). »Ja ću ti skrojiti Zorroov kostim«, rekla mu je... »I Supermanov. Samo pričekaj nekoliko dana, zajedno ćemo otići kupiti tkaninu.«

Dara se uskoro smirio i počeo razgovarati s djedom o Supermanu i Zorrou. »Kad odrastem želim biti poput njih«, izjavio je. »Zašto baš Zorro?«, pita u nevje-rici moj otac i nastavlja: »Postoji toliko mnogo velikih iranskih junaka, zašto ne želiš biti kao Rustem ili Ka-veh? Znaš li tko je Kaveh? On je spasio Iran od užasne vladavine Zahaka. Kad si se rodio, priželjkivao sam da te nazovu Kaveh.« Dara će na to: »Ne volim iranske junake, oni mami nanose bol. Imaju pištolje i žele nas ubiti.« Oca je to jako zbunilo. »Nije uvijek bilo tako«, rekao je tiho i dodao: »Kad je bila dijete tvoja je majka mogla otići kamo god bi poželjela i radila je što je htjela.« »Onda hoću da i sada bude tako«, rekao je Dara, nakon čega se razgovor prekinuo.

Vjerujem da je to ponašanje prouzročila zgoda koja se dogodila nekoliko tjedana prije. Bio je držav-Stvari o kojima sam šutjela

349

ni praznik, pa smo Bidžan i ja odlučili odvesti djecu u planine, blizu sela Darakeha nedaleko od teheranskih predgrađa, otprilike dvadeset minuta od naše kuće. Tamo se nalazio hipodrom gdje smo proveli ugodan dan: djeca su pjevala, Bidžan se šalio, jeli smo kebab, sjedili vani unatoč laganoj studeni... Slika sretne obitelji.

Spuštajući se niz padinu, Negar i ja krenule smo naprijed. Moja je kći prepričavala dogodovštinu o nezgodama nekog taštog pijetla, kad odjedanput iza nas zagrmi glas: »Hej, hedžabeto dorost kon« (Hej, stavite maramu!). Okrenula sam se i nedaleko od nas spazila mladića. I dalje je vikao: »Jeste li me čuli? Rekao sam da pokrijete kosu.« Negar me prestrašeno pogledala. »Ne obraćaj pažnju«, rekla sam joj, »samo hodaj.« »Hej, ti tamo! Jesi li gluha?«, ponovno je doviknuo. Zastala sam. »Nisam gluha«, odgovorila sam polako i nastavila: »Što te se tiče kako nosim maramu.« Ne znam što mi je bilo. Ponekad sam se pitala zašto nisam propisno stavila maramu, zašto nisam držala jezik za zubima i učinila što je tražio.

»Ne želimo kurve u ovoj zemlji«, rekao je, »niste li čuli da se dogodila revolucija?«

Tada sam počela vikati. Bidžan i Dara ubrzali su korak kako bi nas stigli. Moj je suprug bio vrlo staložena osoba, uvijek miran i dostojanstven. Stalno mi je govorio da moram prihvatiti zahtjeve države u kojoj živim i drugačije izražavati svoje protivljenje. Posvađali bismo se kad bih ga optužila da je bezosjećajan, da ne suosjeća sa mnom kao sa ženom u podređenom položaju, a on bi mi tada, smirenim glasom koji me tjerao da još glasnije vičem, govorio da sam nerazumna i, djetinjasta, da nikad ne vidim svjetliju stranu stvari ili

3501 • AzarNafisi

događaja. On mrzi te razbojнике baš kao i ja, rekao bi s određenim očajem u glasu. »Ali opet, Azi, ovo je naša zemlja. Volim je i prihvaćam i ono što je u njoj dobro i ono što je loše te pokušavam to promijeniti.« No, ovaj put nije bio tako filozofski raspoložen. Okrenuvši se prema mladiću obrecnuo se: »Kako se usuđujete?«

»Zašto se bolje ne brinete o ženi?«, odgovorio je čovjek prezirno. »Vaša je dužnost držati je pod nadzorom.« (Neobuzdane žene muževi su trebali držati pod ključem.) Od tog trenutka Negar, Dara i ja stajali smo sa strane i gledali kako moj blagorječivi muž gubi živce.

»Hajdemo ovo riješiti s članovima Odbora«, rekao je konačno čovjek. Režim je ohrabrivao »poštene« građane u obavljanju vjerskih dužnosti tražeći od njih da mjerodavnim vlastima prijavljuju nemoralnosti. Mjesni revolucionarni odbor nalazio se na kraju puta, blizu parkirališta u selu Darakehu. Dok je mladić ratoborno hodao ispred nas, Bidžan i ja vukli smo se polako, svatko držeći po jedno dijete za ruku. Spuštali smo se beskrajno dugo. U jednom trenutku Dara je briznuo u plač, a zatim i Negar, zastajkujući i tjerajući nas da ih vučemo. Bidžan i ja smo se svađali, a gosti u čajanama i restoranima pokraj kojih smo prolazili izlazili su kako bi nas bodrili i izviždali napadača.

Dok smo hodali kroz selo, prosvjedu su se pridružili i trgovci i prolaznici. »Pustite ih na miru«,

počeli su vikati, bodreći nas a napadajući mladića: »Gledaj što si učinio islamu. Nazivaš se muslimanom, a ovako postupaš prema Božjim stvorenjima!« Trojica-četvorica dječaka slijedila su našu povorku, veselo zviždeći dok nismo došli do vrata Odbora. Na naše veliko olakšanje, unutra nije bilo nikoga.

Stvari o kaj i ma sam šutjela

351

Imali smo sreće: svi su otišli u grad na veliki prosvjed. čovjek nam je rekao: »Ostanite ovdje, vratit ću se.« čekali smo nekoliko minuta, a zatim smo izjurili kroz vrata i otrčali do automobila. Tijekom vožnje kući djeca su uplakana sjedila na stražnjem sjedalu, dok smo Bidžan i ja ponavljali koliko smo imali sreće, jer smo uspjeli pobjeći. I za manje prekršaje neki su znali provesti nekoliko dana u zatvoru ili su bili išibani. Okrenula sam se i zamolila Negar da otpjeva pjesmu o Hrus Zari. Rekla sam nešto šaljivo Dari, ali djeca su bila pokunjena i vrlo tiha.

Onoga dana kada je Dara odabrao Zorroa umjesto Rus tema i Kaveha, mora da je bio mislio o tome danu na planini. Otac je rekao: »Tvoja su djeca rođena u zemlji u kojoj si rođena ti, tvoj otac, njegov otac te oni prije njih. Svi moramo svladati određene poteškoće, moramo proći kroz loše i dobre godine, ali zbog toga nikad nismo svojoj zemlji okrenuli leđa. Ovaj režim može konfiscirati našu imovinu, ali ne može nam uzeti kulturu i vjeru.«

Tijekom trajanja Osmogodišnjeg rata, kad je Tehe-ran bio meta stalnih iračkih bombardiranja i raketnih napada, Bidžan je odlazio na posao koliko je redovito mogao, čak i kad je raketa pala blizu njegova ureda i prouzročila veliku štetu na zgradi. U takvim okolnostima najvažniji je zadatak bio pokušati ostati normalan. Sada je lakše shvatiti različite događaje i njihove međuodnose, ali u ono doba sve se događalo u fragmentima, bez kontinuiteta koji donosi rutinu.

Počela sam ponovno predavati oko 1987. Nisam se bavila pedagoškim radom otkako sam bila izbačena, na s Teheranskog sveučilišta godine 1982. U tom sam

3521 |

Negar i Dara u dječjem vrtiću.

razdoblju pisala o modernoj perzijskoj književnosti. Nikad se nisam vratila na tu visokoškolsku ustanovu (previše je bilo loših uspomena), odabrala sam Sveučilište Aliameh Tabatabai, sastavljeno od dvadeset i tri koledža i malih sveučilišta, centraliziranih nakon revolucije. Tamo je atmosfera bila liberalnija, a pročelnik Katedre za engleski jezik bio je vrstan lingvist, cijenjen u struci, i jedino što ga je zanimalo bila je kvaliteta rada. Tijekom rata predavanja su bila neredovita; odlazila sam raditi dva dana u tjednu. Veći dio vremena kod kuće sam pisala pripreme za predavanja.

Posljednja dva mjeseca prije potpisivanja mirovnog sporazuma, Irak je silovito bombardirao gradove, posebice Teheran. Ponekad je istodobno palo i po šest raketa. Što su radili oni koji nisu pobjegli iz Teherana? Neki su pokušali pretvoriti podrum u sklonište, drugi su se pretvarali da se ništa neobično ne događa, da je sve normalno - zamračenja, naguravanje u maloj prostoriji s prijateljima i članovima obitelji koji su došli u kratak posjet a sad su bili prisiljeni prenoćiti, prozori prekriveni pokrivačima i oblijepljeni kirurškom vrpcom kako bi se spriječilo da se razleti razbijeno staklo, zvuk sirena za uzbunu koje su obično zatulile nakon što je napad već počeo.

Stvari a kojima sam šutjela - j 353

Vrlo neobično, ali život je dobio gotovo praznični ugođaj. Susjedi i prijatelji bili su zajedno. Između dvaju zamračenja gledali smo filmove te pili krijumčarenu votku i domaće vino, pokušavajući se osjetiti sigurnima u tom čudnom osjećaju intimnosti kakav stvaraju izvanredne okolnosti. Spavala sam ili u dječjoj sobi ili u malom hodniku koji je odvajao našu sobu od dječje. Bio je bez prozora, tako da sam tijekom zamračenja mogla čitati uz svijeće. Htjela sam biti s njima bez obzira na to što se događalo - to je bila moja glavna briga, biti uz njih, dijeliti njihovu sudbinu. Gotovo svaki put nakon bombardiranja, u bilo koje doba noći ili dana, majka bi zakucala na vrata i ušla, govoreći: »Jesi li u redu? Ne boj se!«

A zatim, jednog dana, detonacije se više nisu čule. Noćenja kod prijatelja više nije bilo, svijeće su odložene u ladice. Nije više bilo zamračenja, sirene su se čule samo kada su prolazila vozila hitne pomoći, a ne zbog zračnog napada, no strah je ostao; bilo je nečeg varljivog u našem novom osjećaju sigurnosti. Tišina koju je donio mir u sebi je sadržavala težak učinak bombe. Iran je

potpisao mirovni sporazum iz očajja, jer nije mogao pobijediti. Ajatolah Homeini obećao je svojim vjernim postrojbama da će uskoro trijumfalno umarširati u Irak i osvojiti sveti grad Karbalu, a sada je izjavio da je potpisivanje mira bilo »kao da je morao popiti čašu otrova«. Bio je to velik udarac njegovu snu o izvozu njegove verzije islama diljem svijeta. Gotovo milijun žrtava, osam godina rata... Što onda znači reći: rat je završen 20. kolovoza 1988? Godinu dana kasnije - 3. lipnja 1989. - umro je ajatolah Homeini, četvrt stoljeća nakon Petolipanjskog ustanka koji gaje 0 izbacio u središte iranske politike?

354 | | AzarNafisi

Što dalje? Rasprave za večerom i tijekom naših domjenaka bile su prožete razgovorima o promjenama u sklopu režima. Došlo je vrijeme da izrazimo razočaranje revolucijom koja nije ispunila očekivanja, korumpiranim vodstvom koje je podbacilo u nakani da zemlji omogući slobodu i razvoj, a tu je i izgubljeni rat. Mirovni sporazum s Irakom pokopao je nade onih kojih su iskreno očekivali da će rat završiti pobjedom islamskog režima. Oni koji su se osjetili prevarenima nisu bili sekularisti, nego bivši revolucionari, oni koji su stražarili na ulicama s puškama, pokušavali očistiti sveučilišta od »nepoželjnih elemenata«. Oni su otišli u rat, a zatim su se vratili osakaćeni i bez nade. Koga kriviti? Više se nije moglo kriviti imperijaliste i njihove agente.

Možda je paradoksalno ali je i istinito da razočaranje može probuditi nadu. Neki među bivšim mladim revolucionarima počeli su se okretati prema novim idejama i govoriti heretički citirajući Karla Poppera i Spinozu, kritizirajući nazadne vjerske ideje, pružajući ruku sekularnim intelektualcima. Postali su dio pokreta koji će se kasnije nazvati Reformističkim vjerskim pokretom. Ono što su na početku revolucije osuđivali - sekularizam i zapadnjačke ideje - sada je bilo nešto čemu su se počeli okretati. Kad su postali poput stranaca u do tada sigurnom svijetu, tražili su nove izlaze. Neki sekularni intelektualci doveli su u pitanje vlastite ideološke postavke, prihvaćajući novi dijalog i razmjenu ideja. Neki sljedbenici islamskog mislioca Abdula Karima Sorouša počeli su objavljivati članke sekularnih intelektualaca, među njima i moje, o modernizmu, formalizmu i Vladimiru Nabokovu. Također su tiskali prijevode djela zapadnih liberalnih filozofa.

Stvari o kojima sam šutjela

355

Istina je bila da se iransko društvo razvilo brže od svojih čelnika, a oni koji su bili na meti režima, posebice žene, umjesto da se povuku postali su čak i sve prisutniji na socijalnoj i kulturnoj pozornici zemlje. U šali sam počela praviti popis stvari zbog kojih bismo trebali biti zahvalni Islamskoj Republici: ona nas je natjerala da cijenimo osjećaj vjetra i sunca na našoj kosi i koži, donijela nam je slobodu da čitamo Virgi-niju Woolf i Foruk Farohzad, omogućila nam je radost šetnji niz ulicu u šarenim ljetnim haljinama, radost slušanja glazbe... Nikad više te stvari nećemo uzimati zdravo za gotovo. Ali, popis je bio dulji. Morali smo biti zahvalni Islamskoj Republici i zato što nas je natjerala da preispitamo svoju prošlost, dakle da iz nje nešto naučimo. čak i oni koji su bili na meti režima -žene, nacionalne manjine, intelektualci i pisci - imali su razloga za zahvalnost: shvatili su da posjeduju do tada neprepoznate moći: ako su ženska kosa, neki Fe-Ilinijev ili Beyzajev film, neka knjiga Foruk Farohzad, mogli destabilizirati politički sustav do te mjere da su morali biti uklonjeni, nije li to bio pokazatelj snage tih meta i krhkosti i nesigurnosti njihovih neprijatelja?

Sada nam je valjalo izraziti zahvalnost sustavu zato što je razočarao mladež u zemlji i bivše revolucionare. Počele su padati ideološke zapreke koje su dijelile Istok od Zapada, gubitnike od dobitnika. Moj je otac vjerovao da će, kao i u slučaju Ustavne revolucije, promjena u Iranu početi spregom progresivnih vjerskih i sekularnih snaga, a da se istinska politička preobrazba neće dogoditi ne budu li sudjelovala oba ta čimbenika.

Na kraju sam se složila s njim. Na taj se način prošlost upletala i sada urotila sa sadašnjicom. Širin , Ebadi, prva žena imenovana u teheranski Okružni

3561 | | AzarNafisi

sud - koja je svojedobno morala otići s dužnosti zbog novih zakona koji su priječili ženama da postanu suci - postala je odvjetnica za ljudska prava. Mehrangiz Kar, ranije uspješna novinarka i pravica, zastupala je žene na sudovima ali i surađivala s mladim klerikom Mohsenom

Sajedzadehom pišući kontroverzne članke o ženskim pravima. Sve je to rezultiralo beskonačnim maltretiranjem Karove i njezine obitelji te je završilo uhićenjem mladog klerika. Akbar Gandži, koji se prvih godina revolucije zauzimao za islamizaciju sveučilišta, za suzbijanje otpora, promičući nametanje vjerskih zakona, deset godina kasnije našao je svoje afinitete u djelima njemačke Židovke Hannah Arendt, na čije se tekstove pozivao opisujući Islamsku Republiku. Redatelj Mohsen Mahmalbaf, nakon što je na početku revolucije prikazivao svoje filmove političkim zatvorenicima nadajući se da će ih preobratiti, te je u jednom razgovoru izjavio da bi starije sineaste iz Šahova doba trebalo smaknuti, sada mi je govorio o promjeni svojih stajališta: »Možda nam umjetnost omogućuje da živimo nekoliko puta. Svatko osobno može živjeti samo jedanput, iz jedne perspektive. Umjetnost može stvoriti druge i različite obzore.« Kad god razmišljam o toj izjavi, zahvalna sam Islamskoj Republici Iranu što nas je, uskraćujući nam pravo na imaginaciju, ljubav i kulturu, prema njima zapravo usmjerila. Nikakva vlast, nikakva sila ne može ponovno vratiti duh u bocu.

Dva dana nakon posljednjeg prekida vatre, s ocem smo otišli na trodnevni izlet na Kaspijsko jezero. U suprotnom smjeru vozile su kolone automobila - bili su to Teheranci koji su brodovima pobjegli iz zemlje, a sada su se vraćali kući. Tijekom toga putovanja od

Stvari o kojima sam šutjela | \ 357

četiri i pol sata otac bi povremeno zastao, kao kad sam bila mala, da bi nam pokazao rijetke vrste divljeg cvijeća. Sjedila sam na stražnjem sjedalu s djecom.

Bio je to istodobno i radostan i tužan put - radostan jer je rat doista završio, a tužan zato što nas je podsjetio na sretne dane koje smo tamo proveli prije revolucije. To prekrasno mjesto sada je izgledalo kao poharano. I priroda i revolucija uzele su svoj danak. Plima je bila sve viša i počela je prodirati u mnoge vile duž obale. Zidovi oko vrtova bili su srušeni, ponekad i kuće. Na obali smo našli komade građevinskog materijala, odbačene cipele i odjeću... Nekad popularni restorani i sastajališta sada su bili zatvoreni. Sjećam se jednog - motela Ghoo, prvog takve vrste u Iranu, velikog sastajališta s plesom na molu i bingom te noćnim zabavama na obali. Sada je bio ograđen ružnim zidom i žičanom ogradom. Bilo je to sjedište tamošnjeg ogranka Revolucionarne garde. Mali trg, nekad središte događaja tijekom turističke sezone, s kinom, malim trgovinama i kavanama, sada je vrvio ophodnjama za čuvanje ćudoređa. Umjesto popularne glazbe, iz zvučnika su odjekivali marševi i vjersko pojanje. Žene i muškarci u tamnoj, ozbiljnoj odjeći odudarali su od mora u pozadini.

Otac je svoj omiljeni ljetnikovac prodao nešto prije revolucije. Ja sam inzistirala da ga odemo pogledati. Parkirali smo sa strane i krenuli prema kući. Prostrani vrt sada je bio podijeljen i prezidan. Moje najljepše pubertetske uspomene bile su povezane s izletima na Kaspijsko jezero. Voljela sam tamošnje sočno zelenilo tako blizu mora, vlažan i opojan zrak što napaja tijelo, spokoj, cvjetove koji su izgledali veći i žarkijih boja „ nego drugdje, kao da su iznutra obasjani. Ali, nakon 358 | |

revolucije bilo mi je mrsko tamo odlaziti. Kaspijsko područje postalo je mjesto iskaljivanja bijesa i nemara. Nisam htjela gledati pretvaranje omiljenog utočišta iz moje mašte u takvu bijedu.

POGLAVLJE 28

^nia idlik vješti

Početkom 1990. otputovala sam na konferenciju u Austin u Texasu, a zatim i u Los Angeles. Dva dana nakon mog povratka otac je došao na večeru. Stigao je rano, izgledao je zbunjen i pomalo uzrujan. Negar je utrčala u sobu s darovima koje sam im donijela, a iza nje Dara - mahao je kostimom Zorroa kao zastavom. Otac ih je poljubio i rekao: »Moram nakratko razgovarati s vašom majkom. Imam dobre vijesti.« Otišli smo u knjižnicu. Sjela sam na kauč, on je privukao stolac, nagnuo se i obavijestio me da se vjenčao sa Šahin.

Vijest me zaprepastila. Znam da su neodređeno govorili o braku; ponekad smo je i vidali. čak mi je dala nekoliko savjeta u vezi s unutarnjim uređenjem kuće. Ali, nikad se nisu spominjali konkretniji planovi. Otac je čekao da otputujem iz zemlje kako bi se oženio -barem se meni tako činilo. Rekla sam mu: »Krio si od mene, morao si znati i prije mogeg odlaska.« Rekao je da je to učinio zbog mene, jer sam mu rekla da više ne želim lagati majci o njegovim vezama s drugim žena-

ma. Dodao je: »Ne bih je oženio, ne bih uzeo nekoga za koga mislim da ti se ne sviđa. Računao sam na to da ste prijateljice.« Mislim da je to bila tvrdnja zbog koje sam posumnjala u njegovu iskrenost. Kako sam tolike godine mogla biti slijepa i ne vidjeti da bi moje sudjelovanje u izmišljanju lažnih priča za majku jednoga dana moglo završiti očevim laganjem kako bi me smirio? Mislim da je otac bio sretniji sa Šahin nego s majkom, iako je njihova veza slijedila uobičajen model: postao je njezin prijatelj, otac, računovođa, skrbnik... Išao je u kupnju, pomagao je u kući... Pisao je pisma njezinu bratu-ovisniku, opominjući ga u sestrično ime. Obećao je da će joj, prije nego što umre, osigurati život kakav zaslužuje, što je značilo da će se moći koristiti punomoćima za prodaju svega što smo posjedovali. U očajničkom nastojanju da vrati naš konfiscirani imetak, počeo je poslovati sa sumnjivim tipovima koje je dotad cijeli život izbjegavao. A Šahin se prema njemu ponašala slično kao majka. S njegovom se obitelji nikad nije zbližila, a moje stričeve i rođake jednostavno je ignorirala. Kad god bismo je posjetili, za Noruz (perzijsku Novu godinu) ili nekom formalnom prigodom, brinula se da djeca nešto ne razbiju ili ne proliju. Uvijek smo se osjećali nelagodno i sjedili na rubu stolaca, spremni za bijeg. Bila je podla, ali i do apsurdna osjetljiva na titule i etikete. Jedanput mi je prijateljica rekla da bolje pogledam bluzu koju mi je Šahin darovala za rođendan; markica je bila izrezana a na njezino je mjesto bio zašiven dizajnerski logo. Otac ju je pokušavao braniti, podsjećajući me koliko mi se nekoć sviđala, te da je bez mojeg pristanka nikad ne bi oženio. Ponekad su mu oči bile pune suza; nije mogao prihvatiti da mu ne vjerujem. Bila sam njegova najbližija pouz-danica i zato je prirodno da me laž zaboljela.

Stvari n kojima sam šuljela

361

»Samo posljednje dvije godine života«, rekla mi je najbolja prijateljica Pari, »gospodin Nafisi je bio nesretan.« A potom je dodala, valjda da bi me umirila: »No, inače je s njom sretno živio.« Te dvije godine Šahin gaje nagovarala da proda dva otoka prepisana na moje i Mo-hammadovo ime, koje je vlast poluslužbeno konfiscirala. Bila je zabrinuta da će, u slučaju njegove smrti, novac pripasti ili državi ili nama, a ne njoj. čak i u toj dobi, unatoč srčanim tegobama, otac je ponekad i dva puta tjedno odlazio na Kaspijsko jezero, pokušavajući nagovoriti i podmititi ljude koji su svojatali otok - lokalne članove revolucionarnih odbora i klerike. Govorila sam mu da odustane. »Ne treba nam novac«, rekla sam, »a tebi ne treba glavobolja.« Nisam mu imala srca reći da je za osobu koja se hvalila da nikad nije pognula glavu pred Šahom ili bilo kojim drugim vlastodršcem ponižavajuće dodvoravati se tim ljudima zbog komada zemlje.

Otac je volio Šahin, u to sam posve uvjerena. Možda je i ona njega voljela na neki svoj način. Za razliku od majke, cijenila je njegovu privrženost. Ali, mir za kojim je tragao nikada nije pronašao. S nama je večerao jedanput na tjedan. Uvijek je dolazio nervozan i zabrinut. Htio je da volim njegovu ženu, a ne samo da je poštujem. (»Azi želi s tobom razgovarati«, rekao bi joj kad bi me nazvao iz njihove kuće i pružio joj slušalicu. čula bih ga kako dodaje: »Nedostaje joj razgovor s tobom.«) A i brinuo se zbog novca.

Cijeli život, sve do nekoliko dana prije smrti, gotovo je svako jutro odlazio na posao. Imai su dovoljno novca za lagodan život, ali Šahin time nije bila zadovoljna. »Rekao sam joj da ću se pobrinuti za nju«, izjavio je i nastavio: »Obećao sam joj.« Ona je odustala od ideje da postane modna kreatorica, pa joj je pomogao

362 | • AzarNaftsi ||""

da se počne baviti unutarnjim uređenjem. Odveo me javnom bilježniku kako bi obnovio svoje punomoći, te mogao prodati još jedan komad zemlje. Iz nekog razloga, on i Šahin pokušavali su nas uvjeriti daje ona zapravo ta koja donosi glavninu zarade u kuću, daje njezin dekoraterski posao doslovce »cvao«.

Pokušavao je odgonetnuti Šahin na isti način na koji je pokušao shvatiti majku. U njegovu zadnjem dnevniku, što ga je vodio nekoliko mjeseci prije smrti, postoji bilješka: »Za Šahin: ako se suočiš sa stvarnošću kakva jest, činit ćeš manje pogrešaka. Tvoj je problem u tome što brkaš snove i želje sa stvarnošću, pa normalno slijedi razočaranje.« Tu je bilješku isto tako mogao uputiti i sebi. Šahin je, čini se, imala isti dar za fantaziranje kao i moja majka, ali joj je nedostajala majčina

ranjivost. Koristila se svojim »nevoljama« za točno određene ciljeve. Zaštita koju je tražila nije bila neki neodređen zahtjev za ljubavlju i priznanjem, nego daleko više nešto određeno i materijalno. Njezina je pohlepa bila gotovo posve javna i možda je upravo zbog toga, za razliku od moje majke, dobivala ono što je željela.

Jedan mi je bliski rođak nedavno rekao: »Zapravo nije bilo ničega lošeg u onome što je učinio vaš otac. I drugi muškarci imaju izvanbračne veze. čak i češće od Ahma-da. Ali, drže ih podalje od svojih obitelji i prijatelja. Znaju biti diskretni. Ahmadov je novi brak bio besmislen. Muškarci žene mlade žene ili zbog seksualnih užitaka ili da bi se netko o njima brinuo u starim danima. U toj kući, pak, Ahmad je radio sve. Išao je u kupovinu, pomagao u kućnim poslovima, nosio ženinu torbu i stalno je slao na odmor.« Ta se osoba pitala zašto se otac nije mogao ponašati kao normalan muškarac. Zašto su njegove veze prerasle u tako zamršene drame? U trezvenijim trenuci-

Stvari o kojima sam. šutjela ma to sam se i sama pitala. Bih li ga u tom slučaju više voljela? Ne vjerujem! Voljela sam ga jer njegove mane nisu bile obične, jer se osjećao krivim, jer je htio biti zaljubljen, a ne imati izvanbračne veze. Njegov posljednji dnevnik pun je briga u vezi s obećanjima koja je dao Šahin i koja je, kako smo otkrili nakon njegove smrti, u potpunosti ispunio, čak na štetu vlastita ugleda. U privatnom životu kao i u politici, pravila se ili prihvaćaju ili se protiv njih otvoreno prosvjeduje iz principa. U oba slučaja plaća se određena cijena. Srećom, nitko ne može proći a da ne plati. Ali, koju cijenu? Ne pripadajući ni jednoj strani, otac je platio dvostruko. Nije uživao ni u pogodnostima nekoga tko se povinuje konvencijama, niti u zadovoljstvu zbog kršenja pravila. U dnevničkim se zapisima stalno pomaljavu dvije suprotne tendencije: želja da raskine sa starim i počne sa životom kakav želi, ali i strah što će se s njime dogoditi ako to bude učinio.

Majka gaje neumorno progonila; nazivala ga je na posao, raspitivala se kod prijatelja i poznanika o njegovim aktivnostima, optuživala me da je ne štitim, da sam se prodala »tom čovjeku i njegovoj fufici«. Počela je iza mojih leđa nazivati moju prijateljicu Pari žaieći se na nas, te joj je dala u zadatak da se dokopa očevih vlasničkih papira. Kad je doznala da se otac oženio, prvih nekoliko tjedana svima je život pretvorila u pakao. Rekla sam joj da nemam ništa s time, da suosjećam s njom i da sam iz poštovanja prema njoj odlučila ne primati očevu novu ženu u našem domu. Pokušala sam biti iskrena. Ali, nije mi uspjelo. Previše se toga dogodilo, previše se nepovjerenja nakupilo tijekom godina. S čuđenjem sam se pitala zašto . ta žena s osjećajem ponosa i čvrstim moralom nije

364 | | AzarNafisi '

odavno tražila razvod. Je li smatrala da biti razveden predstavlja još veće poniženje negoli trpjeti u lošem braku? Ili ga je možda, unatoč vlastitim tvrdnjama, doista voljela?

Tvrdila je da je od početka znala da ima »drugu ženu«, inače ne bi bio raskinuo sa Zibom. Ili bi, pak, sama sebi proturječila i tvrdila da ga je Ziba ostavila nakon što je iz njega izvukla novac. Tijekom mirnijih dana pokušala bi me uključiti u svoju špijunsku mrežu. Tražila je da joj dam njihov broj telefona. »Nemam ga«, odgovorila bih, »zovem ga na posao.« Pitala je Bidžana, djecu, prijatelje; napokon je pronašla broj i počela ih dan i noć zvati, prijeteći im i ostavljajući poruke. »Pusti ih na miru«, svi su joj savjetovali. »Budi sretna zbog svoje djece i unučadi, zahvalna da su zdravi i da te vole.« »Vole?«, uzvraćala bi ona s gorkim osmijehom.

Ljudi skupljaju stvari iz različitih razloga, ali obično postoji neka određena svrha ili želja - primjerice, opsjednutost kutijama šibica, pepeljarama ili umjetninama. Usredotočuju se na određene predmete. Moja je majka, činilo se, više nagomilavala stvari nego što ih je skupljala, a ono što bi nagomilala nije bilo ni od kakve koristi. Dok sam bila mlada ponekad se koristila starim tkaninama da sebi ili meni sašije odjeću, ali s godinama ih je jednostavno počela odlagati u škrinje, pedantno slažući jedne povrh drugih.

Njezina skladišta bila su »srce« kuće, njezin tajanstveni puls: škrinje natrane tkaninom, odjećom i darovima koje je kupila ocu, bratu i meni; dva kovčega puna srebra i porculana iz prvoga braka. Zatim je, nakon revolucije i očeva odlaska, počela gomilati živežne namirnice. Hvalila se da je sačuvala zalihe riže i šećera još iz

Stvari o kojima sam šutjela • | 365

predrevolucionarnog razdoblja. Gomilala je zalihe maslaca, koji gotovo nikad nije upotrebljavala. Pune smočnice su joj vjerojatno davale neki osjećaj sigurnosti, ali sve do posljednjeg daha nije znala kako sve to uklopiti u svoj život: hoće li izložiti srebro, jesti iz najboljeg porculanskog servisa, nositi krznene kapute, dopustiti djeci da se igraju i lome igračke. Ponekad bi, iznenada i bez razloga, darovala dragocjene predmete koje je godinama čuvala, ali ne nama, što bi se činilo normalnim, nego više-manje nepoznatim osobama. Meni je uskraćivala bilo kakav predmet koji bi me zanimao, čak je pokušala dobiti natrag i neke stvari koje mi je ranije darovala.

Gomilala je ljude kao i stvari. Posljednjih godina počela je lakomo skupljati priče o zlodjelima islamskog režima i prepričavati nam ih u svakoj mogućoj prigodi. često bi nas ujutro budila kucajući na vrata, ili bismo je noću zatekli kako nas čeka na stubama na povratku sa zabava. »Jeste li čuli?«, pitala bi, a zatim bi ispričovijedala još jednu strahotu. Kao božica loših vijesti, brinula se da ne zaboravimo! čim bih spazila tu iskru u njezinim očima i prepoznala prikriveno uzbuđenje u glasu, znala sam da ćemo ponovno čuti pripovijest o još jednom ubojstvu. Podrobno je opisivala rituale kamenovanja - muškarci se ukopavaju do pojasa, žene do vrata, kamenje nije smjelo biti ni preveliko ni premalo. Neki je čovjek pobjegao i bio pošteđen, jer ako uspiješ pobjeći, oproštena ti je kazna... Izvještavala je s užasom o uličnim vješa-njima: naime, nekog su zločinca bili objesili na dizalicu kako bi poslužio kao primjer. »Zamisli da Ne-gar i Dara«, rekla bi, »na putu u školu nalete na takav prizor.« Zatim je prepričavala pripovijest o muškarcu , i ženi pronađenima u garaži s odrubljenim glavama

366 I | AzarNafisi

(ženino mi se ime iz nekog razloga urezalo u pamćenje - Firuza Sanai) te o usamljenoj starici koju su opljačkali i ubili, a koja joj je poslužila kako bi aludirala na vlastitu situaciju: bilo da odemo nekoliko dana na godišnji odmor, bilo daje zauvijek napustimo, ona u svakom slučaju ostaje posve sama.

Unatoč znacima političkog otvaranja, devedesete su od početka do kraja bile i godine sustavnog maltretiranja disidenata i intelektualaca. Jednog za drugim režim je smaknuo nekoliko pisaca, pjesnika i prevoditelja dok su se bavili svojim poslom, bili u kupnji ili u posjetu prijateljima. Majka je pomno slušala naše večernje razgovore o misterioznom nestanku Ahmada Mir Alaiia, jednog od naših najboljih prevoditelja, divnog kolege s Teheranskog sveučilišta, zatim profesora drevnih perzijskih jezika i kulture Ahmada Tafazolija te o spaljivanju knjižare Morghe Amin. To su učinili čuvari revolucije prosvjedujući zbog objavljivanja jedne knjige spisateljice Šarnuš Parsipur. »Jeste li čuli?«, pitala bi nas, upadajući rano ujutro u naš stan: »Jeste li čuli da je uhićen gospodin Golširi?« Već smo znali, budući da su nas rano probudili kako bi nas obavijestili da su Golširi i još petorica pisaca uhićeni protekle noći tijekom posjeta njemačkom konzulu.

Svaki put kad bih odlazila iz Irana na neku konferenciju, majka bi nekoliko dana prije mog odlaska počinjala sa svojom kampanjom. Obično bi pokucala na kuhinjska vrata i bez čekanja na odgovor ulazila. »Ne zaboravi im reći«, rekla bi, »moraš im sve reći.« Htjela je da im govorim o svim zlodjelima režima. Pohlepno je slušala strane radio postaje, poput BBC-ja ili Glasa Amerike, i prenosila nam njihove vijesti. »Britanci su ponovno u igri, ti mutivode«, rekla bi nam. »U doslu-
Stvari oknjima sam šutjela • \ 367

hu su s režimom, nikad ne govore istinu.« Imala je čak i popis ljudi koje je režim smaknuo izvan Irana: bivši premijer Bahtijar, njegov bliski suradnik Abdulrahman Borumand i brat Foruk Farohzad, Ferejdun. Ponekad me zvala na kavu i zahtijevala da pomno slušam što bi neki prijatelj ili potpuni stranac mogao reći o događajima u zemlji. Prvi put kad mi je rekla: »Reci im«, odgovorila sam: »Kome da kažem, mama?« »Onima koji su te pozvali. Reci Mahnaz!« Mahnaz Afkhami bila je u Šahovo doba ministrica za ženska pitanja. Bili smo u rodu. Njezina mlađa sestra Farah koja je kasnije, poput mene, postala aktivna u Konfederaciji iranskih studenata, bila je moja prijateljica iz djetinjstva. U jednom periodu obje smo prosvjedovale protiv Mahnaz, a sada su sestre dijelile istu sudbinu - budući da je bila odgovorna za sastavljanje i provedbu Zakona za zaštitu žena tijekom sedamdesetih, Mahnaz je bila pri vrhu režimske »crne liste«. Živjela je u progonstvu u SAD-u, kamo je nakon muževa smaknuća s trogodišnjom kćeri pobjegla i Farah, u osmom mjesecu trudnoće. Uvijek kad sam odlazila na u Ameriku majka je tražila da Mahnaz prenesem pozdrave i

kažem joj daje ljudi ovdje poznaju i cijene. »Nekad si se rugala ljudima poput Mahnaz«, grdila me majka, »nisi je cijenila.« Htjela sam je podsjetiti da i sama svojedobno nije odobravalala njezine postupke. Njezin osjećaj divljenja bio je relativno nov. »Nju će poslušati«, rekla bi majka. Još se živo sjećam majke kako rano ujutro stoji pokraj vrata garaže i spremna obaviti rituale rastanka drži pladanj s primjerkom Kurana i zdjelicom vode u kojoj pluta jedan jedini cvijet. Prije nego što bi iza mojih leđa pošćropila vodom za dobru sreću i sretan put, iz ogrta-, ća bi izvadila poluzgužvani komadić papira i pružila mi

3681 - AzarNafisi

ga. »Napisala sam ti popis ljudi koji su u zatvoru ili su ubijeni. Daj ga svojim prijateljima. Molim te učini to«, rekla bi gotovo preklinjući. »Dobro, mama.« »Nadam se da to nije jedan od onih odgovora samo da me se riješiš, a nemaš namjeru učiniti ono što sam od tebe tražila«, rekla bi, a ja bih ušla u automobil i zatvorila vrata.

Ponekad sam osjećala zahvalnost što živimo toliko blizu majke. Kad su Dara i Negar bili mali često im je pripovijedala priče prije poslijepodnevnog počinka. Na pod bi prostrla veliki prekrivać s trima jastucima, pa bi sve troje legli jedan do drugoga. Prošla bih pokraj njihove sobe i kroz otvorena vrata vidjela Negar kako leži na leđima i s palcem u ustima, očiju usmjerenih u strop, sluša s onim odsutnim izrazom koji djeca dobivaju kad prijeđu iz stvarnosti u neki drugi svijet. Dara je, kao i obično, zahtijevao svoje omiljene predmete iz slikovnica. »Ovaj mjesec«, govorio bi, »želim ovaj mjesec.« Kad su narasli, naućila ih je igrati karte. Navećer bi ih zvala na partiju passura, remija ili ajnca. Prićala bi im o svojem ocu, velikom kockaru, te kako je ponekad s njom igrao karte kad ih je bilo samo dvoje, pa je svatko dublirao odsutnog partnera - kompliciran proces koji nikad nisam shvatila. Pobrerala se da uvijek gubi i da djeci plaća ćokoladom i novcem. često sam dolazeći kući nakon posjeta prijateljima ili sa sastanaka nailazila na smijeh dok su majka, Negar i Dara sjedili za kuhinjskim stolom.

Kupovala im je i darove, obićno dječji nakit za Negar i igraćke za Daru. Još držim u ladici jedan dugaćak zlatni lanac s malim privjescima: srcem, narom, papućicom, kljućevima i krilatim zoroastrijskim božanstvima, vrlo traženima nakon revolucije. Djeci je plela

Stvari o kojima sam šutjela | \ 3S9

šarene ćarape, rukavice i šalove, a ujutro bi se penjala do pola stuba dozivajući ih: »Sićдите nahraniti ptice«! Nakon što smo 1997. otišli u SAD svaki put kad bih je nazvala, rekla bi: »Reci Dari da se brinem o pticama«, a glas bi joj se slomio.

Voljela je i Negar, ali Dara je bio njezin miljenik. često nas je optuživala da iskorištavamo njegovu blagu narav. Smatrala je da je nalik na mojeg brata, a Negar na mene, jedino što su, dakako, bili ljepši. To su bili svijetli trenuci - obićno joj je bilo ugodno s njima, osim kad bi dopustila da se na njih prenese bijes što gaje osjećala prema mom ocu. Još ćuvam neke dnevnik e Negar kad joj bilo bilo osam godina: »Danas nam je maman Nessi rekla da je više ne bismo trebali posjećivati«, napisala je i dodala: »Rekla je da nije ona naša baka, nego neka Turkinja Šahin. Rasplakala sam se, a ona je rekla: 'Tako hoće tvoja majka.'«

Ponekad, kad nismo bili u stanu, dolazila bi gore pokupiti njihove »vrednije« igraćke - darove za rođendane i ostale prigode - kako bi ih sakrila da ih djeca ne polome. Još sam uvijek, pišući ove retke, zapanjena koliko joj je nepoznat bio pojam užitka i igre - izbjegavala ga je kao da će joj neizbježno prouzročiti nekakav gubitak i jad. Tahmina, koja je poznavala svaki kutak majćina stana jer joj je povremeno pomagala u kući, jednom je zgodom povel a Negar, Daru i mene dolje dok je majka bila odsutna. Otvorila je vrata ormara, kadli osvanu oćaravajući prizor - cijeli je bio natrpan velikim pliša-nim medvjedima i ostalim životinjama, Barbikama, automobilima i kamionima koje su Bidžanove sestre slale djeci. To je bilo toliko neobićno da su djeca prasnula u smijeh. Osvetili smo joj se uzevši nekoliko omiljenih ,, igraćaka, no ipak nismo imali srca odnijeti sve i ne osta-

3701 - AzarNafisi

viti joj ništa. »A ti si krivila nas da gubimo igraćke«, rekla je Negar kad smo se ponovno došuljali gore u naš stan.

U poznijim godinama majka je provodila veći dio dana u dnevnoj sobi, vrata do vrata sa spavaćom. Ta me soba deprimirala, premda je bila svijetla, sa širokim francuskim prozorima prema balkonu s

pogledom na vrt. Ta radosna osunčanost bila je zamračena fotografijama koje kao da su se opasno umnažale po stolovima i svim raspoloživim mjestima na zidovima. Postavila ih je ne vodeći računa o veličini ili obliku, i gotovo nijedna nije bila obješena pod pravim kutom -visjele su jedna pokraj druge kao pijani stranci u baru.

U toj je sobi posluživala gostima svoju legendarnu kavu, a birala ih je isto tako nasumce kao i fotografije. Osim čuvara iz obližnje bolnice, Saifijeve rodbine, mojih studenata i naših susjeda, pozivala je strance koje bi srela u nečijoj kući, ili, u dva ili tri slučaja, upoznala u taksiju ili autobusu. Te različite osobe mogli

Azarina majka potkraj života, među svojim fotografijama.

Stvari o kojima sam šutjela

371

ste zateći kako oprezno sjede na rubovima stolaca, nepovjerljivi prema nepoznatim ljudima do sebe. Ponekad je skupo plaćala udovoljavanje vlastitim hirovima, kao jednom zgodom kad je našla miljenika u nekom sumnjivom tipu koji je izgledao kao zgodnija varijanta Kojaka, a zvao se Ahmad-aga. Dugo ju je taj Ahmad-aga posjećivao svaki dan, tobože izvješćujući je o tajnim aktivnostima protivnika režima. Predstavljajući se kao politički aktivist izmišljao je priče o tajnim aktivnostima na bazaru, o tajanstvenim pobunama u vjerskim školama i krvavim ubojstvima u kojima je sudjelovala milicija, ali i Revolucionarna garda.

Svakog dana majka bi prepričavala priče Ahmad--age, lica usplamtjelog od uzbuđenja, s toliko dirljivim povjerenjem da nismo imali srca otvoreno dovesti u pitanje istinitost njegovih riječi. Pokušali smo je diplomatski upozoriti, ali, kao i uvijek, bila je gluha na kritiziranje ljudi koje je favorizirala. Ahmad-aga je od nje iskamči-vao novac, u ime donacija za žrtve režima i borbe za slobodu. A kada je nestao isto tako naglo kao što se pojavio, odnio je njezino srebro, uključujući dragocjene uspomene na njezinu majku i prvoga muža, te dva antikviteta-na tepiha. Kao i ostali koji su je potkradali, znao je točno gdje drži dragocjenosti: u podrumu pokraj garaže. Bilo je lako prevariti je, samo je trebalo reći pravu stvar. Ako ste bili bezuvjetno i neopozivo protiv islamskog režima, bili ste visoko na njezinoj listi miljenika. Ako ste bili na njezinoj strani, a protiv mojeg oca, tada ste mogli dobiti gotovo sve. Osjećala je da može vjerovati ljudima koji se s njome slažu. Brat i ja nismo pristajali na te uvjete, unatoč visokoj cijeni koju smo morali platiti za neposluh.

Nastavila sam posjećivati tetu Minu godinama na-, kon što se posvađala s majkom. Sredinom osamdese-

372 \ | AzarNafisi

tih bila je već teško bolesna. U sjećanju mi je ostao jedan dan kada je bila raspoložena za uspomene i prvi put mi je odlučila predstaviti svoju verziju priče. »Tvoja je majka čudna osoba«, rekla je ustajući da bi mi donijela album s fotografijama. »U stanju je optužiti bilo koga za najgore zločine i prekinuti sve odnose, a nekoliko tjedana kasnije očekivat će od tebe da se ponašaš kao da se ništa nije dogodilo. Ponekad mislim da uživa stvarati scene i poticati emocije.«

»Problem s Nezhat«, nastavila je teta Mina, »jest u tome da, što god radila, ide u krajnosti. Zna biti toliko brižna i susretljiva da znaš da joj se nikad nećeš moći odužiti, a onda odjedanput postane naporna i zahtjevna.« Teta Mina mi je rekla da su se često svađale zbog načina na koji se ponašala prema meni. »Toliko puta kad si se nakon ljetovanja vraćala u Englesku ili Ameriku, Nezhat je bila tako bijesna na tebe da bi te prokli-njala i rekla kako se nada će se tvoj zrakoplov srušiti.«

»Ne znam što je bilo gore«, nastavila je teta Mina, »samoubojstvo njezine majke ili to što je tijekom prve bračne noći otkrila daje Saifi neizlječivo bolestan.« »Samoubojstvo?« Bilo je to prvi put da sam čula kako netko aludira da je bakina smrt zapravo bila samoubojstvo. Sigurno bi se o tome već govorilo. Izbjegla je dati izravan odgovor. »Ne znam što se zapravo dogodilo, bilo je kojekakvih glasina - infekcija pri porodu, čak se tvrdilo da ju je ubio tvoj djed, a onda se počelo govoriti o tome da je bila nesretna i ubila se. Znaš da je bilo problema s njezinom nećakinjom Fahri koja je patila od neke duševne bolesti, čini mi se od depresije. Mislim da ti je Nezhat namjerno tajila istinu, a sada je sve zaboravljeno.« Bila sam zaprepaštena - koliko tom informacijom toliko i ležernim tonom tete Mine. Bio je to izgubljeni djelić slagalice koju sam se dugo trudila sastaviti.

Stvari o kojima sam šutjela

»Ponekad mi se čini da je Saifi bio koban za tvoju majku«, rekla je teta Mina. »Od njegove se smrti nikad nije oporavila. Dugo je nosila crninu.« (Otac je zapisao da je, kad ju je prvi put ugledao, bila u crnini, a »valovi« tuge još su prelazili njezinim licem). »Nikad više nije vratila svoju živahnost.« Manjak ljubavi, tako je to nazvala jedna moja studentica - možda je to bila priroda njezine bolesti. Bezbrojne žene pate od toga. I sama teta Mina, kad čovjek bolje promisli, pa moja baka, zatim neke od mojih studentica... »Ona je tog muškarca pretvorila u boga, a ni jedan muškarac to ne zaslužuje«, rekla je teta Mina s nestašnim osmijehom. »Nadam se da si od majke nešto i naučila.«

Nikako nisam mogla pitati majku o bakinu samoubojstvu, pa sam pitala oca. »Ne znam što se dogodilo«, odgovorio mi je. »Bilo je mnogo glasina. Nitko nije posvećivao dovoljno pažnje toj ubogoj ženi da bi se doznala prava istina.« Godinama sam se raspitivala kod majčinih rođaka, ali nitko o njoj nije ništa znao. Stoga je jedini način na koji se mogu nositi s tom činjenicom - da nitko ništa nije znao o bakinu životu niti se ičega sjećao - da zabilježim ono što o njoj pouzdano znam, uz činjenicu da su je svi zaboravili. Jedan prijatelj me nekom zgodom upitao zašto mislim da je istina važna. »Istina«, ustvrdio je, »nije utješna - svakako ni približno kao laž ili zaborav.«

Nepunu godinu dana nakon tog posjeta, teta Mina je umrla. Dugo je болоvala od raka želuca. Stanjila se, što ju je činilo još elegantnijom i profinjenijom. Unatoč bolesti uvijek je bila besprijevorno odjevena i uspijevala se dobro brinuti za svoj krasan stan pun antikviteta. Za razliku od majčina, bio je uredan i skla- , dan. Majka mi nije prigovarala što posjećujem tetu Minu, ali se nije smekšala kad se razboljela. Obično

374 j - AzarNafisi

ju se moglo nagovoriti da zaboravi svoja neprijateljstva, obavještavajući je o nečijim nedaćama. No, iako je teta Mina bila bolesna i na samrti, majka nije pokazala nikakvo zanimanje ni suosjećanje. »Čula sam«, rekla je neutralnim tonom »da vara na remiju. Branila sam je«, dodala je zatim, »ali govori se da vara i da zato nitko s njom ne želi igrati.«

Obično se ponosila time što je »uvijek bila tu« za prijatelje i rođake u žalosti, no iritirala me hvaleći se kako rijetko odlazi na vjenčanja, ali je uvijek na pogrebima. Ipak, kad je umrla njezina maćeha, iako se brinula za tetu Nafisu i s njom provela dosta vremena, pokazala je vrlo malo boli. Tijekom korote glasno je razgovarala, čak se i smijala. Prijatelji tete Nafise stalno su je stiša-vali: »Nezhat-hanum, molimo te...«

Tetu Minu sam redovito posjećivala u bolnici. Posljednjih nekoliko dana prebacili su je na intenzivnu njegu. Sjećam se da sam je s njezinim kćerima promatrala kroz prozor bolničke sobe. Bila je nemirna, prevrtala se u postelji dok smo mi nemoćno stajale; već je bila izvan našeg domašaja, u onostranosti. Nakon što je umrla, otišla sam na groblje s Lejlom, njezinom mladom kćeri, i iza okna mrtvačnice promatrale smo kako je peru i pripremaju za muslimanski pokop. Kad sam to prenijela majci, nastavila je spokojno sjediti na kauču u svojoj izbljedjeloj svijetlozelenoj kućnoj haljini. Ništa nije rekla. »Lejla je uvijek bila dobra djevojka«, konačno je prozborila i nastavila: »Dopada mi se.«

Nakon nekog vremena ustala je i, krenuvši prema vratima, pitala: »Jesi li za šalicu kave?«

POGLAVLJE 29.

SudUrtoijt sa svijetom

Otac je služio kao posrednik između moje majke i svijeta. Prekidala bi ga u radu u njegovu uredu, usred sastanka, i očekivala da riješi problem s vodovodnim instalacijama, kućom ili vrtom, poslugom, ili bilo čim drugim. Ako je htjela putovati, on je bio osoba koja se brinula o putovnici i putnim kartama. Ako se osjetila uvrijeđeno postupkom nekog gosta na zabavi, bila je bijesna jer je nije »branio«. Na početku revolucije, kada je novi režim tražio da se nekadašnji parlamentarci moraju pojaviti na sudu i vratiti plaće, otac je u njezino ime odlazio na saslušanja i platio dugove. Za zaštitu i brigu o toj ženi, ludo zaljubljennoj u ideju osobne neovisnosti, bio je zadužen otac, a nakon njega brat i ja.

U rješavanju problema u domaćinstvu i ostalih praktičnih stvari, majka se nakon očeva odlaska oslanjala na nas, što je uglavnom značilo na Bidžana. Otac je riješio sve u vezi s financijskim aspektom njezina sudskog slučaja, ali je bila ponovno pozvana na sud na još jedno saslušanje - više

formalnosti radi. Kako će ona to učiniti

376 | | AzarNafisi

bez njega? Predložila sam da je ja pratim, a ponudili su se i još neki prijatelji. Ali, odrješito je odbila naše prijedloge. »Nadam se«, rekla je, »da nikada neće doći dan kada ću morati ovisiti o nekome.« Na moje inzistiranje, rekla je : »Molim te, nemoj se brinuti, u stanju sam voditi brigu o samoj sebi. Tako sam živjela cijeli život. To je moja sudbina«, dovršila je hladno i oholo.

Potvrdilo se da je imala pravo, nisam joj bila potrebna. Vratila se trijumfalno i otkrila kako im je prkosno objasnila da se nema čega sramiti. S ponosom je govorila o svojem radu u Parlamentu. Nisu u njemu mogli naći ništa lošega, glasovala je protiv »kapitulacijskog zakona« i Zakona o zaštiti obitelji, koje je novi režim odbacio. »Rekla sam im da bi mi trebali, da imaju malo mozga, podignuti spomenik, ali dobro znamo da to nikada neće učiniti! Izjavila sam istražitelju - nije bio klerik, usput budi rečeno - da sam bila muslimanka i prije nego što se on rodio i da mu mogu biti majka.« »Zato mi«, rekla sam mu, »nemojte držati prodike o vjeri. I nemojte ni na trenutak pomisliti da pristajem na ovu odoru na koju ste nas prisilili. Kao da će pokrivanje od žena učiniti veće vjernice.«

»I što ti je odgovorio?« pitala sam je. »Pa, nije bio poput drugih, možda je u srcu protiv ovog režima. Nasmijao se i rekao: 'Znam da ste dobra muslimanka i znam da ne mislite ozbiljno.' A ja sam mu odgovorila: 'O, mislim itekako ozbiljno, a dođete li u posjet, sve ću vam objasniti uz kavu.« Prije nego što je otišla, rekla je tom istražitelju da je njezin otac bio kockar i pijanac, ali da je bio veći musliman od mnogih sadašnjih čelnika, jer je prakticirao osnovno pravilo islama - milosrđe prema drugima, što se za sadašnje političare teško može reći.

Stvari o kojima sam šutjela

377

Toga je dana bila silno uzbuđena, kao da je otkrila neki skriveni potencijal. Da, nije joj trebao posrednik između nje i svijeta! Došla je do te spoznaje malo prekasno, doduše, jer kad je počela pripovijedati Bidžanu što se dogodilo sve je već bilo začinjeno optužbama protiv oca. Okrivljavala ga je da ju je iz pakosti prijavio predstavnicima vlasti s kojima se sprijateljio. »Zamisli, taj čovjek koji je tvrdio da se neće pokloniti Šahu sada puže pred tim ljudima samo zato što mora dovoljno priskrbiti za onu drolju koju naziva suprugom.«

Prvi sam put kao predavač otputovala u SAD i Europu nekoliko dana prije Nove 1990. godine. Imala sam vlastiti dom i djecu; suprug je imao posao koji je volio a ja sam do tada u Iranu već postigla ugled u književnoj kritici. Gotovo dva desetljeća - od ranih 80-ih do odlaska u Ameriku u ljeto 1997. - proučavala sam perzijsku književnost i pisala o njoj. Od djetinjstva sam gledala oca kako uživa u lijepoj književnosti, posežući za pričama iz Šahname i klasične književnosti kako bi nas podučio o Iranu, a sada je to za mene postalo gotovo poput druge prirode. U modernoj prozi i poeziji tražila sam odgovore na pitanja kako smo se suočavali sa stvarnošću ili je negirali, kako smo izražavali svoja iskustva i okretali se jeziku - ali ne da se otkrijemo, nego da se skrijemo. Bila sam sigurna, tada kao i sada, da mi proučavanje suvremene iranske proze može pomoći da shvatim političke i društvene događaje.

A onda sam odjedanput osjetila da nije dovoljno biti književni kritičar. U postojećem političkom okružju bilo je lakše pisati akademski korektne eseje i članke -tako se, uostalom, stjecao ugled među intelektualnom elitom. No ja sam u svom pisanju najednom postajala

378 | - AzarNafisi •• | :• -.....

sve subverzivnija. Sjećam se uzbuđenja izazvanog zrcima prikupljene istine koja sam pažljivo odnosila kući u svoje gnijezdo. Ali, forma je bila pogrešna: činilo se da postoji nešto umjetno, usiljeno u tim gorljivim idejama - ukroćenima i prilagođenima trezvenijem jeziku. Tada sam počela pisati o Vladimiru Nabokovu, djelomice i zbog oduševljenja mojih studenata za njegova djela. činilo se da dijelim neke od njegovih opsesija: opsjednutost progonstvom, čvrstu vjeru u svijet mašte i subverzivnu moć književnosti, vjeru da s pomoću književnosti bol može pretvoriti u neprolaznu ljepotu.

U romanima Nabokova može se naći štošta opasnoga za totalitarni mentalni sklop: poštovanje prema pojedincu, erotska ljubav, priznavanje kompliciranog odnosa između žrtve i tlačitelja.

Nabokov je shvaćao da se stvarnošću može vladati uz pomoć mašte.

Moja knjiga Anti-terra objavljena je 1994. Nekoliko mjeseci kasnije dala sam ostavku na svoje akademske dužnosti. Uživala sam predavati, ali kako su moja predavanja postajala popularnija, sveučilišne vlasti sve su mi više otežavale nastavak rada. Stvorila sam poseban program - organizirala sam gostovanja poznatih pisaca, redatelja i slikara, pozivala sam ih da govore i upoznaju se sa studentima. Prvi je gost bio glasoviti redatelj Abbas Kiarostami, koji je tom prigodom održao svoj prvi javni govor nakon revolucije. Jedan od mojih studenata - zvao se Forsati i bio je čelnik Islamske studentske udruge i gorljivi filmofil - pomagao mi je u sastavljanju programa. Stotine ljudi došlo je u veliku aulu čuti Kiarostamija. Nešto kasnije pozvali smo uglednog i kontroverznog redatelja Bahrama Beizaija, koji je bio krajnje otvoren u svojoj kritici režima. Na početku revolucije napisao je popularanu i od kritike

Stvari o kojima sam šutjela | | 379

hvaljenu dramu o smrti posljednjeg kralja Perzijskog Carstva - Jezdegerda, kojega je ubio neki mlinar malo prije invazije Arapa. Nakon Beizaijeva nastupa, dok smo silazili stubama Forsati mi je rekao: »Morate biti svjesni da će ti susreti morati prestati. Beizai je kap koja je prelila čašu.

Administracija smatra da su ti razgovori postali previše subverzivni.«

Na moja predavanja počeli su dolaziti i studenti s drugih sveučilišta. Dopustila sam im da u njima sudjeluju, jer je tada u Teheranu bilo vrlo malo mjesta na kojima se otvoreno moglo raspravljati o književnosti. Kako sam mogla odbiti nekoga tko je htio provesti slobodno vrijeme raspravljajući o Tomu Jonesu ili Orkanskim visovima? Dekan nije bio tako velikodušan. Odlučio je zabraniti dolazak vanjskim posjetiteljima i uveo je novo pravilo - njegov će ured odobravati tko me može posjetiti. Svaki dan su se određivala nova pravila i zahtijevale nove restrikcije. Najprije bi me namamili, a onda počeli ograničavati moje aktivnosti. činilo mi se da provodim više vremena u borbi protiv ograničenja nego u bavljenju svojim poslom. Dala sam ostavku, ali nije bila prihvaćena sljedeće dvije godine. Nije se radilo o tome da me nisu mogli izbaciti: no, tko sam bila ja da si umišljam kako mogu dati ostavku? Barem sam si ja to tako protumačila. Sljedeće dvije godine privatno sam podučavala sedam mojih omiljenih studentica i jednog studenta koji nije pristao da mu se uskrate njegova prava.

Trebalo je proći dosta godina da bismo muž i ja odlučili otići iz Irana. Mjesecima smo diskutirali o našoj budućnosti, o budućnosti naše djece i o tome kako najbolje služiti domovini - ta su pitanja bila će- » sta među našim prijateljima, obitelji i poznicima.

3801 • AzarNafisi

Kad smo bili u Americi, podsjećao me, stalno smo sanjali o povratku kući. Htjela sam da i naša djeca imaju istu mogućnost izbora kao i mi, da vide svijet i donesu vlastite odluke. Htjela sam osim toga, postati književnica i predavačica, što mi se činilo gotovo nužnim da bih opstala. Bidžanov posao nije bio izravno vezan za režim. Bio je partner u arhitektonskoj tvrtki, radio je s kolegama koje je jako poštovao i volio, a dobivali su i zanimljive projekte, što mu je davalo osjećaj da je tražen i cijenjen. Podsjećala sam ga na činjenicu da je situacija drugačija za žene. Pokušavao me oraspoložiti pripovijestima o tome kako smo uspjeli izbjeći režimske zakone, navodeći vlastito iskustvo.

Ne želim reći da se Bidžan nije slagao sa mnom. Otkako sam se vratila u Teheran osjećala sam se, djelomice zbog spola i profesije, pomalo izgubljeno, nikad posve kod kuće - za razliku od njega. S istim onim žarom kojim se upuštao u svaki projekt, počeo je ostvarivati san o trajnom domu - san što ga je je sanjao otkako je, sa sedamnaest godina, napustio Iran. Osamnaest godina nakon našeg povratka stvorio je sebi dom, gotovo svoj otok, napučen članovima obitelji, prijateljima i kolegama. Napustiti ga, bilo je vrlo bolno.

leđne noći, nakon ponoći, dok se vozio kući s neke zabave, Bidžana je zaustavila Revolucionarna milicija. Optužili su ga daje pio, što je bilo točno, iako je to negirao. Odveli su ga u svoj stožer, gdje je proveo noć u ćeliji zajedno s ovisnicima i mladićima uhićenima zbog tulumarenja i sličnih prekršaja. Ujutro je bio priveden čelniku Obora s još nekolicinom uhićenika. Obično se pritvorenike autobusom odvozilo na sud, no mjerodavni službenik diskretno je objasnio Bidžanu da može doći ili autobusom ili taksijem, pod uvjetom da ga sam

Stvari o kojima sam šutjela

381

plati, ali može nazvati i kući - to je bila neizravna aluzija da se za odgovarajuću iznos može izvući. U taksiju ga je službenik podsjetio da će mu morati uzeti uzorak krvi, te ga je pitao bi li htio nekoga nazvati, primjerice člana obitelji ili prijatelja koji bi mogao doći po njega. Bidžan je konačno shvatio. Službenik je dobio mito, vozač iz Bidžanova ureda dao je umjesto njega krv, a Bidžan je pušten na slobodu. Dakako, nisu svi bili te sreće. Imali smo prijatelja koji su morali čistiti zahode po zatvorima ili su bili pretučeni i novčano kažnjeni. Znali smo za dva odvojena slučaja kad su dvojica mladića, pokušavajući pobjeći tijekom racije na zabavi, poginuli dok su skakali s prozora ili s požarnih stuba.

Kad bih se požalila na naše sudjelovanje i prešutno pristajanje na sve što se događa, Bidžan bi isticao činjenicu da mnogi Iranci nisu popustili diktatima režima. Ljudi su se naizgled pokoravali pravilima, a zapravo su ih neprestance kršili, uključujući i državne dužnosnike. Bio je to prkos koji režim nije mogao skršiti. U tim primjerima nepokornosti bilo je neke nestašnosti koja mi je bila simpatična, iako sam imala svojih bojazni; uzne-miravao me taj oblik neposlušna, jer upućuje na neku vrstu prešutnog dogovora između režima i ljudi. činilo mi se opasnim prepustiti se takvoj vrsti sudioništa. Važno je ne samo ne pristati na pravila, nego i priznati da se na to ima pravo, i sve činiti otvoreno. »Majka nam je štošta zabranjivala«, rekla sam suprugu, »a ipak smo sve to činili; osjećali smo daje opravdano lagati joj i ne osjećati se pritom loše (iako smo se osjećali loše), jer je bila diktator. Misliš li daje to učinilo laganje prihvatljivim? To je bolest u našem društvu, način na koji žrtve postaju sudionici u djelima protiv sebe. Jer, bez obzi- , ra kakva opravdanja možemo dati, ti i ja smo lažljivci i

382 \ - AzarNafisi

varalice dok god igramo njihovu igru, i, što je još gore, pritom mislimo da je to u redu.« Ta naša navika da se pretvaramo kako se pokoravamo režimu dovela je do određene moralne popustljivosti, do neke vrste duhovne tromosti u svima nama. To je bilo osobito očito kod naših poznanika koji bi, s posprdnim izrazom lica, znali reći: »Zašto dizati toliko prašine zbog komada odjeće?« Muškarci nisu shvaćali da marama nije samo dio odjeće; ona je bremenita duhovnim nabojem za mnoge muškarce i žene; a osim toga, nije bila riječ o tome kako se ja osobno osjećam, iako sam trebala biti slobodna izraziti svoje osjećaje. Bilo je to pitanje slobode izbora. Ni jedan režim, ni jedan autoritet, nema pravo reći ženi kako joj se valja odnositi ili ne odnositi prema Bogu. Šarnuš Parsipur pisala je o tome kako ju je, dok je bila u zatvoru, čuvar nagovarao da se moli. Rekla mu je da će se moliti, ali otkrivene glave, jer smatra da Bog nema određeni spol, a da ga ima bio bi žena, tako da se od svojega Boga nema potrebe zakrivati maramom. Iako Parsipurova nije imala nikakve veze s politikom, ipak je dospjela u zatvor i bila strogo kažnjena, jer je odbila pokoriti se vlastima. Mislim da je, kao i John Locke, vjerovala da je svaka vlast loša. Ali, sad su nas kritizirali i sekularni, prosvijećeni muškarci, jer smo stvarale probleme protiveći se obvezatnoj marami. Usto, oni su bili zadovoljni zakonom koji im je omogućavao da se ponovno ožene znatno mlađim ženama ili razvedu bez pristanka supruge. Jedan od problema s režimom poput ovoga bio je u tome što vas je uvodio u napast da postupite suprotno vašim boljim uvjerenjima.

Na kraju, i Bidžan i ja smo imali svoje razloge. Ipak, odluka o odlasku ili ostanku bila je posve osobna, kao i

Stvari o kojima sam šutjela | | 383

cijena koju ćemo u svakom slučaju morati platiti. Srećom, imala sam prikladnu profesiju, bilo gdje sam mogla predavati i pisati. Moj se osjećaj krivnje ticao roditelja. Nisam ih htjela napustiti. Mnogi iz njihove generacije bili su tako ostavljeni, nitko se o njima nije brinuo. Otac se ponovno oženio, ali što će biti s majkom?

S ocem sam nekoliko puta razgovarala o mojem mogućem odlasku. Tvrdio je da je možda najbolje da odemo, barem na nekoliko godina. Rekla sam da će nam nedostajati, a on je odgovorio: »Ja sam napustio oca kad mi je

Azar s Negar, ocem i Darom početkom

bilo osamnaest, tako 1990.-tih. to ide... Morate misliti na sebe.« Rekao mi je da je već neko vrijeme

i sam razmišljao o odlasku.

Jedno jutro, kada je postalo gotovo sigurno da ćemo otići, posjetila sam majku u njezinu stanu. Bila je u kuhinji. Hodala sam po sobi gledajući fotografije: Negar u crvenoj haljinici pokraj nekog stabla; Dara, punih i bucmastih obraza, s nestašnim izrazom na licu; crno-bijela fotografija Mohammada i mene kad sam imala sedam godina, a on dvije. Ušla je s dvjema šalicama kave i keksima. Počela sam joj govoriti o posljednjem putovanju u SAD. Rekla sam da mi je ponuđena dvogodišnja stipendija na Sveučilištu Joh-na Hopkinsa u Školi za međunarodne studije. Stanka. „Zatim je izjavila: »No, to su dobre vijesti.« Podsjetila

384 j • AzarNafisi

me je na naše putovanje u Englesku. »Zašto ne bi dala djeci istu mogućnost? Nije da nas napuštate zauvijek.« Rekla sam joj: »Ne želim da ostaneš sama, zašto ne bi pošla s nama?« Ona se sarkastično nasmiješila. »Ovo je moj dom«, rekla je i dodala: »Osim toga, ne mogu otići. Za to se pobrinuo tvoj gospodin otac.«

Pitanje njezina odlaska iz zemlje postavljalo se i ranije. Mohammad i Šahran otišli su prije gotovo deset godina i neprestance su je molili da dode u Englesku u posjet. Bez obzira na to kakvim se isprikama služila, majka nikad nije zaboravljala spomenuti očevu odgovornost, tvrdeći nam da se nisu zakonski razveli i da ona stoga ne može napustiti zemlju bez njegovog pristanka. »Ne bih ga nikad ni za što molila, čak ni da sam na samrti«, rekla je. »Tragično je da sam ja, koja sam glasovala protiv Zakona o zaštiti obitelji jer je imao klauzulu o tome da žene ne mogu putovati bez pismenog dopuštenja svojih muževa, sada moram biti izvrgnuta takvom poniženju.« To je izgovorila s toliko uvjerenosti da smo joj povjerovali. No, kasnije smo otkrili daje razvod bio pravovaljan, upisan u njezin rodni list: zapravo je bila slobodna.

Drugom zgodom bi ustvrdila: »U svakom slučaju, sebi sam obećala da ništa neću tražiti od ovog režima, pa neću moljati ni za putovnicu, čak i da više nikada ne vidim svoju voljenu djecu i unuke.« »Ali, mama«, rekla bih joj, pokušavajući biti razborita, »...imaš pravo na putovnicu. Ne moraš za nju moljati, trebaš samo uzeti ono što ti pripada po zakonu.« Slične rasprave uvijek bi završile ili u nedvosmislenom odbijanju ili u nejasnoj aluziji o tome kako štošta mora obaviti, pa će se možda odlučiti na putovanje nakon što se pobrine za sve što je potrebno. Ovaj put sam bila očajna. Mi-

Stvari o kojima sam šutjela | | 385

slila sam da će, budemo li je uspjeli nagovoriti da ode posjetiti mojega brata, to svima koristiti. Konačno je pristala preispitati svoje stajalište, nakon što »obavi neke važne poslove«. »Ovo je moja zemlja«, rekla nam je ozbiljno, želeći nas uvjeriti kako je vrlo osjetljive političke obveze sprječavaju da napusti Iran. »U određenom smislu«, rekla je, »ova mi je zemlja važna kao i moja djeca. Imam i domoljubnih dužnosti.«

Neko je vrijeme majka bila uzbuđena zbog našeg odlaska. Razgovarala je o tome s drugima. Okrenula bi se i upitala me: »Kako se ono zove tvoje sveučilište?« »John Hopkins, mama.« čula sam je kako govori na telefon: »Da, to je to. Ne bolnica, sveučilište, vrlo dobro sveučilište, dobila je stipendiju.« Odloživši slušalicu, okrenula bi se prema meni: »Što si rekla, kakva je to stipendija?« Zatim bi dodala zagonetno: »Vratit ćeš se uskoro, možda za dvije godine. Zapamti moje riječi: Ahmad-aga je jučer bio ovdje i rekao mi da su ljudi posvuda vrlo, vrlo nezadovoljni režimom. Da, vratit ćeš se! Ovaj će režim propasti u roku od dvije godine.« (Kao da bi jednoga dana klerici jednostavno spakirali stvari i rekli: »E pa, odosmo mi. Možda se ponovno vidimo, možda ne.«) »Vratit ćeš se nakon dvije godine, zar ne?« »Da, mama«, odgovorila bih joj zdvojno.

Jedanput sam briznula u plač. Ona je rekla: »Zašto plačeš? Sirota Azi, uvijek se potucaš od jednog mjesta do drugoga, nikad ne uživaš u životu, nikad nemaš pravi dom.« Ponovila je da trebam govoriti svijetu o onome što se događa u Iranu. »Obavi svoju domoljubnu dužnost. Poslat ću ti točne podatke«, rekla je povjerljivo. »Naravno, telefonom ne možemo slobodno razgovarati. Ali, možemo izmisliti šifre. Kad kažem, 'Aga je bolestan', znat ćeš da govorim o režimu.«

3861 • AzarNafisi

Počeli smo se pakirati i spremati, a ona je postajala sve zabrinutija i manje optimistična. Bez razloga bi stala usred riječi, ili bi se požalila kako su je ponovno svi napustili... bit će sama u tako

velikom stanu. Podsjetila bih je da Mohammadova svekrva živi u njegovu stanu na katu i da smo zbog brige za nju iznajmili naš stan jednom Bidžanovu kolegi. »Što ću ja kad odete, bit ću ostavljena tvom gospodinu ocu na milost i nemilost.« »Mama, Pari je moj odvjetnik i prijatelj, ništa ti neće nedostajati.« »Hoćeš li mi«, nastavila bi, »donijeti vlasničke papire prije nego što odete? Mogu li te zamoliti za tako jednostavnu stvar?« »Naravno«, odgovorila bih, dobro znajući da neću imati hrabrosti zatražiti od oca da mi ih da. Rekla je: »E pa, ja pamtim one daleke godine kad si bila tako mlada« - u tom trenutku bi joj napuknuo glas - »kad smo živjele u onoj velikoj, vlažnoj kući u Lancasteru... kako si samo bila uplašena. Provodila sam sate i sate tražeći za tebe nove riječi iz rječnika. A sada...« tu je zastala.

Kako se bližilo vrijeme odlaska, gotovo sam mahnito nastojala provoditi što više vremena s njom. Dugo bih sjedila u dnevnoj sobi, pokušavajući iz nje izvući pokoju priču. Hodala bih po sobi i raspitivala se

o fotografijama. »Mama, tko je ovo?« »O, pogledaj, ti

1 teta Mina.« »Imaš li koju Saifijevu fotografiju nakon svadbe?« Njezini su odgovori bili površni, a kad bih je pitala nešto o baki ili Saifiju, ponavljala je uvijek iste priče, gotovo doslovce.

Jednoga jutra iznijela je iz spremišta mali kovčeg. Bio je pun starih fotografija koje smo rasprostrle po podu. Mogla sam čuti smijeh Negar i Dare na balkonu. Francuski prozor bio je otvoren, a djeca su se zabav-

Stvari o kojima sam šutjela

387

ljala nekom igrom riječima. Ponekad bi jedno od njih izgovorilo nešto jako smiješno i tada bi oboje prasnuli u smijeh. Majka nije htjela sjesti pokraj mene. Dok sam kopala po kovčegu ona je ulazila i izlazila iz sobe, povremeno dobacujući kakvu primjedbu o ponekoj fotografiji. Neke sam stavila na stranu. Zнала sam da ne mogu sačuvati taj trenutak: djeca na balkonu, majka gotovo pomirena sa mnom, osjećaj ugone i prisnosti kakav nisam osjetila desetljećima. »Negar, Dara«, pozvala ih je noseći u rukama poslužavnik, »kava i čokolada su gotovi.« »Mama«, htjela sam joj reći, »nemoj im davati kavu, premali su.« Ali, znam što bi mi odgovorila: »Od svih ljudi na svijetu ti mi imaš najmanje pravo govoriti što je za djecu dobro, a što nije!«

Postala sam opsjednutanjezinom prošlošću. Htjela sam je poznavati, shvatiti zbog čega je bila toliko udaljena od nas a ipak toliko bliska i ranjiva. S njom je bilo teško komunicirati i razgovarati. Nikad nisam uspjela pronaći prave riječi. Nisam joj mogla reći: »Mama, znam zašto se tako osjećaš, zahvalna sam ti za Lancaster i ostalo, ali ja volim i oca.« Nisam joj mogla reći da sam zapravo najviše htjela da me voli. Željela sam da njezin dodir ne bude iz samilosti, nego iz ljubavi. »Što zapravo želiš, majko?«, htjela sam je pitati. Ali, toliko je toga ostalo neizrečeno.

Ti posljednji mjeseci prije odlaska iz Teherana bili su puni nostalgije, kao da je sadašnjost već iščeznula u prošlosti. Sjećam se jednoga jutra kad me pozvala na kavu. Spustivši se u njezin stan, zatekla sam je u kuhinji. Rekla mi je da sjednem u dnevnu sobu, dok ne skuha kavu. Dok sam čekala gledajući naokolo opazila sam neke promjene u sobi kojima do tada nisam posvećivala pozornost. Uvijek je voljela imati jednu ma-

388 I - AzarNafisi '1

nju prostoriju za povremene domjenke. Najprije je sve prenijela u spavaću sobu i pretvorila pokrajnju sobu, nekada očevu, u dnevni boravak. Nakon toga je preselila svoj krevet u taj novi dnevni boravak, koristeći se preko dana njime kao kaučem, a noću kao krevetom. Sada je gotovo cijeli dan i noć boravila u toj prostoriji. Slike na zidovima također su doživjele određene promjene. Otkako znam za sebe, na jednoj su strani visjele slike nas četvero, uključujući i oca s gradonačelničkim ključem i lancem. Bilo je tu različitih obiteljskih slika, poput jednog tipičnog obiteljskog portreta načinjenog kad je moj brat bio u adolescentskoj dobi. Fotograf nas je pokušao uljepšati - posvijetlio nam je oči toliko da su se činile gotovo zelene. Sada sam pak uočila da je maknula sve slike na kojima je bio otac.

Soba je bila puna slika njezine djece i unučadi. Među kolor fotografijama Negar, Dare i Sanam, bila i jedna crno-bijela: nevjesta, ozbiljna i čedna te mladoženja, nasmiješen, svijetle kose. Majka i Saifi. Na noćnom ormariću bile su dvije knjige, obje iz moje biblioteke. Omiljene knjige mojog

djetinjstva. Jednu sam obožavala kad sam imala jedanaest godina; bio je to Lejlin dar za moj rođendan i često sam se hvalila da sam je pročitala dvanaest puta. Naslov joj je bio Désirée. Napisana u obliku dnevnika, bila je to zapravo romantična verzija života Bernardine Eugénie Désirée Clary, kćeri bogatog trgovca iz Marseillea s kojom se bio sprijateljio Napoleon. S njom je, dok je još bio siromašan, navodno bio i zaručen, ali ju je iznevjerio i odabrao za ženu Josephine. Ona se nakon toga udala za jednog od njegovih generala i kasnije je postala švedska kraljica. Knjiga je bila ukrašena slikama iz filma s Jean Simmons, Mario-nom Brandom i Merle Oberon; nije čudno da sam ih

Stvari o kojima sam šutjela

kasnije sve poistovjećivala s njihovim povijesnim pandanima. Prva rečenica je glasila otprilike ovako: »Mislim da su žene s bujnim prsima atraktivnije, zato ću sutra svoje grudnjake napuniti rupčićima.« Majka je odabrala tu knjigu i još jednu od mojih najdražih dječjih - čiča Tominu kolibu, i čitala ih je kao da je riječ

0 istinitim događajima. Počela sam je uvjeravati da se radi o romanima, ali ona je odlučila vjerovati drugačije

1 opirala se. Govorila sam joj o Harriet Beecher Stowe i ženama poput nje, o njihovoj borbi za ženska prava i protiv ropstva, budući da sam osjećala kako njihova borba ima sličnosti s našom.

Rekla sam joj i da sam za svojega prvog boravka u Parizu pokušala pronaći most na kojem je budući muž sreo Désirée zaokupljenu samoubilačkim mislima, nakon što je doznala da će se Napoleon vjenčati s Josephinom.

Rekla sam joj i to da planiram napisati knjigu koju ću posvetiti njoj. »Kako će se zvati?«, pitala je. »Besramne žene«, odgovorila sam. »I misliš da bi mi se dopala knjiga s takvim naslovom?« »Ne, mama, mislim na ono kad ste nam ti i teta Mina pripovijedale kako se nekad tvrdilo da će s opismenjavanjem žene postati svjetovne i kako će ih to potaknuti da pišu ljubavna pisma muškarcima i ponašaju se besramno. Želim napisati knjigu o tome kako se neki ljudi boje obrazovanih žena.« Ispropovijedala sam joj jednu priču Šarnuš Parsipur čija se radnja događa potkraj 19. stoljeća, jednoga dana neki je pjesnik i učenjak, adib, hodao ulicom duboko zamišljen i ne zapažajući svijet oko sebe, a tada je naišao stranac na konju, vjerojatno Englez, i srušio ga na tlo. Drski konjanik, ljutit zbog adibove nepažnje, ošinuo ga je bičem po licu. Slučaj je prerastao u veliki skandal., Dogovoreno je da stranac posjeti unesrećenog čovje-

3901 | AzarNafisi

ka i ispriča mu se. No, ta banalna nezgoda, taj vjerojatno beznačajan događaj u Englezovu životu, zauvijek je promijenio adibov život. Ta se promjena opisuje do najsitnijih detalja. U ono doba malo je perzijskih domova imalo pokušstvo, čak su i dobrostojeći sjedili na podu pokrivenom tepisima, oslonjeni o goleme jastuke. Da bi dostojno dočekaio stranca, učenjak je posudio zapadnjački namještaj. To je prvi znak strane invazije. No, Englez je prekršio i drugo pravilo. U većini perzijskih domova još je običaj da se prije ulaska u kuću izuju cipele. Stranac je, bilo iz neznanja ili namjerno, ušao u čizmama. Tako se čin isprike pretvorio u gestu nadmenosti. No, najvažnija posljedica tog susreta jest učenjakovo iznenadno otkriće da je zemlja okrugla. Prije je nejasno bio svjestan te činjenice, ali ju je radije ignorirao. Nekoliko dana nakon toga razmišljao je što za njega znači to otkriće. Instinktivno shvaćajući vezu između strančeve nazočnosti i zemlje kao lopte, te budućih promjena i prevrata, on je konačno izjavio: »Da, zemlja je okrugla; žene će početi razmišljati, a čim počnu razmišljati postat će besramne.«

Rekla sam majci: »Eto, na to mislim kad govorim o besramnim ženama - o ženama poput tebe, Ame Hamdam, tvoje učiteljice Ozre-hanum, o tome kako su se borile za svoje školovanje. Želim pisati o tome i o ženskim likovima u našoj književnosti.«

Nisam joj rekla da sam htjela pisati i o svojeglavim ženama poput Rudabe, Vis, Foruk, te Alam Tadž, o ženama koje su se ustrajno izlagale opasnostima... koje su... kako da kažem? 0 ženama koje se nisu bojale biti senzualne. Htjela sam je pitati postoji li prema njezinoj prosudbi, protuslovlje između obrazovane žene, primjerice liječnice, i žene koja voli plesati.

Slvari o kojima sam šinjela

Ona je nastavila po svojem. »Uvijek sam željela da budeš obrazovana«, govorila je, »i korisna domovini. Barem sam to postigla. Roditelj koji disciplinira dijete uvijek je omražen. Djeca žele biti s onim tko ih tetoši.« TrebaJa sam joj odgovoriti: »Da, to si mi pružila, stekla sam obrazovanje, zahvalna sam ti na tome. Željela si svoje snove za mene.« To sam morala priznati. Ali, činilo mi se daje prekasno za takva priznanja.

Htjela sam vjerovati da će od toga dana naš odnos biti drugačiji. Ali već sljedeći dan, ili u danima nakon toga, sve se nastavilo po starom. Otvorila bi vrata kuhinje i počela me obasipati uvredama, dok bi u dnevnom boravku moji gosti pokušavali nastaviti razgovor praveći se da je ne čuju. Nakon što me po tko zna koji put ulovila u telefonskom razgovoru s ocem, tražila bi od mene papire iz Katastarskog ureda koji su se ticali zemljišta u zajedničkom vlasništvu, a ja nisam znala što bih joj odgovorila. Zatim me podsjetila na činjenicu da od mene ionako ne očekuje bogzna što, jer imam iste loše gene kao i otac.

Jednoga dana, mislim nekih tjedan dana prije našeg odlaska iz Irana, popela se rano ujutro u naš stan. Rekla je da mi nešto želi pokazati. činila se uzrujanom dok mi je pružala jedan debeli fascikl. »Nikad nisi pomislila da bi mi ovo mogla pokazati«, rekla je. Imala je skupljene sve moje članke, gotovo sve do posljednjeg. čak je fotokopirala uvod koji sam napisala za perzijski prijevod Američke gladi RichavdaVJrighta. Imala je uramljena pisma i pjesme mojih studenata. »One koje si bacila«, dodala je. Kopije mojih članaka iz Irana uglavnom potječu iz tog fascikla koji mi je tada darovala. Dodala je: »Ne razumijem tvoju novu knjigu o onom Rusu. Ne , znam zašto moraš o njemu pisati. Ali, sretna sam da

392 \ | AzarNafisi

radiš ono što želiš. To je moj posljednji doprinos«, rekla je. »Novaca više nemam, zahvaljujući onom gospodinu i njegovoj priležnici, ali mi je drago da sam svojoj djeci ostavila nešto što im nitko ne može oduzeti.«

Posljednjeg jutra, kad je sišla u garažu u izblije- \ djelom svijedozelenom kućnom ogrtaču kako bi se) s nama pozdravila, izgledala je ljutito i na naš je pozdrav jedva odgovorila. Kad sam je pokušala poljubiti za rastanak, okrenula se na drugu stranu. Obavila je sve oproštajne rituale kako bi putnicima osigurala siguran put, iznoseći, kao što je to obično činila, malu zdjelicu s vodom u kojoj su plivali cvjetovi i Kuran. Dok smo odlazili za nama je za sreću prolila vodu. Ali, najživlje mi se urezao u pamćenje njezin izraz gorčine i povrijeđenosti.

Dok je automobil odmicao, sklopila sam oči i prizvala u misli majčin lik; bio je to trik koji sam naučila dok sam bila još jako mala - pogledati prizor, sklopiti oči i to zamisliti, zatim ponovno otvoriti oči i ponovno ga pogledati. Okrenula sam se i opet je pogledala, u njezinu svijetlozelenom kućnom ogrtaču, zatamnje-nu sjenama u mračnoj garaži, i odjedanput sam shvatila koliko je ostarjela - imala je staračke pjege na licu, još uvijek lijepu sijedu kosu, naglašene jagodice i oči bez sjaja...Starost naših roditelja zaprepasti nas kao i dječje sazrijevanje, ali bez osjećaja radosti - preostaje samo tuga. Odjedanput sam osjetila koliko je ranjiva i usamljena. Zatim mi se u glavu uvukla i uvriježila još jedna misao. Uskoro ću je izgubiti, pomislila sam, ali gubitak pretpostavlja vlasništvo. Ona i otac su mi dali nešto što sam mogla izgubiti. Osjetila sam sažaljenje, ne toliko prema ocu koji je, na neki čudan način, us-

Stvari u kojima sam šutjela | | 393

pio ostvariti svoj san. Osjetila sam sažaljenje prema njoj, jer nije imala što izgubiti: majku je izgubila previše rano, a nakon odlaska mogeg oca i ono što joj je bilo ostalo od doma. Ta mi je misao pet godina čučala u zakutku svijesti, sve dok me nije pogodila punom snagom nakon njezine smrti.

Otišli smo nešto ranije nego što je bilo potrebno. Otac nas je čekao u zračnoj luci kako bi nas ispratio i pomogao nam s prtljagom. Poznavao je ljude na carini koji bi mogli pomoći u slučaju potrebe, jer sam se stalno brinula da nešto neće biti u redu. No, ništa se nije dogodilo: nitko nas nije gnjavio. Neprestance sam mislila na to kako sam se cijeli život bojala da otac ne umre, i kako je ovo možda posljednji put da ga vidim.

Otac mi je darovao priče, moj »pokretni« dom. S majkom su stvari bile kompliciranije. Do svojih knjiga i vokacije, pa čak i obitelji, došla sam zbog nje, ali i usprkos njoj. Bilo je neke ironije u

činjenici da sam naposljetku postala ono što je moja majka željela da postanem, ili što je sama htjela biti - žena zadovoljna svojom obitelji i poslom. Moja kći Negar ostvarila je ono o čemu je moja majka maštala - upisala se na medicinu. Rekla mi je: »Mama, bit ću prva liječnica u našoj obitelji. Maman Nessi bi sigurno bilo jako drago.«

Ljude se mora prihvatiti kakvi jesu, mora ih se uzimati i voljeti onakvima kakvi jesu, da bi mogli postati doista samosvojni. Kako smo je mogli prihvatiti onakvu kakva je bila? Očevi grijesi i vrline bili su konkretni i određeni. Mogli smo ga voljeti, na njega se ljutiti, ali ga i prihvatiti. Ali, s njom je bilo drugačije. Kao da je gledala u zrcalo i u njemu vidjela samo prazninu. I nas je pretvorila u zrcala, očajnički tragajući za vlastitim # nevidljivim odrazom. Ponekad bih se zatekla kako se

394 | | AzarNafisi

gledam u zrcalo i u njemu vidim majčino lice. Nikad nisam mislila da sam joj slična, a kad bi mi netko to rekao, oštro bih reagirala. »Nalik sam na oca«, odgovarala bih. No, kako su godine prolazile, takvu sam reakciju sve češće čula od svoje kćeri, kad bi njezini prijatelji tvrdili da mi je slična. Nije se radilo o tome da sam sličila majci po boji kože ili obliku očiju; stvar je bila dublje prirode. Postojao je tu neki izraz, neki sablasni navještaj, kao da mi je sjena prešla preko lica. Ona je bila tamo, u zrcalu, ni blaga ni velikodušna, nego hladna i neumoljiva.

Iz Irana sam ponijela i jedan istrošen komadić zelene tkanine s kićenim natpisima iz vremena kadžar-skoga vladara, šaha Mozafaredina. Pripadao je majci moje majke, iz loze toga šaha, a raspadao se već pri laganom dodiru. Više od svih drugih antikvitetnih krpica koje mi je dala, taj istrošeni komadić zelene tkanine podsjećao me na baku koju nikad nisam upoznala. Pretražila sam i stari kovčeg u spremištu te iz njega pohlepno izvukla sve fotografije koje sam mogla dograbiti. Kad smo konačno počeli s novim životom u SAD-u, često bih ih vadila i dugo promatrala. Pamtila sam svaku gestu, cipele koje je majka nosila, oblik naušnica, način na koji se naginjala unatrag na nekim fotografijama.

Prije nekoliko godina, tijekom posjeta VVashingto-nu, Bidžanov kolega koji je unajmio naš stan u Tehe-ranu rekao nam je da je majka njega i njegovu obitelj povremeno pozivala na kavu. »Bilo je zanimljivo«, rekao je. »Nezhat-hanum nam je pripovijedala o svojem prvom mužu i njegovoj obitelji, o tome kako je njezin

Stvari o kojima sam šutjela • | 395

otac bio dobar prema njoj, da mu je bila milija od druge djece. Najčudnije od svega, stalno je ponavljala: 'Ne vjerujte ako vam tko kaže da me maćeha maltretirala. Voljela me kao vlastitu kćer.'« Govorila je glasu u vlastitoj glavi. Sada kad ju je muž napustio, morala je ponovno oživjeti staru mitologiju. Morala je imati osjećaj da je i dalje žele i trebaju - ako ne živi, a ono barem mrtvi. Htjela sam doznati zbog čega je majka prestala plesati nakon prvog plesa sa Saifijem. Sada sam dobila odgovor: nije se nikad mogla osloboditi toga prvoga plesa, kao što se nikad nije mogla osloboditi Saifija. Kao što je rekla teta Mina: »Pusti to, Nezhat. Zaboravi!« A prvi korak u plesu jest prepuštanje, korak koji ona nikad nije bila sposobna učiniti.

I ja sam morala odustati, pustiti je da ode, prestati joj se opirati pri svakom koraku. Impulzivno sam se okrenula prema Bidžanovu kolegi, kao što sam u sličnim okolnostima činila i prije, namjeravajući mu reći: »Ne, nije tako kako vam je rekla, ponovno je fantazirala.« Ali, ništa nisam rekla. Počela sam slutiti da je dosegnula stupanj kad se jedini način da preživi sastoji u putovanju u prošlost koju je voljela, ovaj put kako bi svoj svijet preuredila i oblikovala prema vlastitoj volji. Treba je konačno pustiti da živi u tom svijetu gdje je njezin otac prema njoj obazriv, gdje se maćeha ponaša kao majka, gdje joj je sestra prijateljica, a njezin muž zauvijek pleše s njom. Vrte se u beskonačnim krugovima po toj sobi u kući koje više nema.

POGLAVLJE 30.

Tog dana kada je majka umrla, 2. Siječnja 2003., pisala sam zahvale za svoju posljednju knjigu. Već sam je bila posvetila svojim roditeljima i obitelji, a konvencionalno sam odala i dužno priznanje majci na njezinu bodrenju i oduševljenju koje je pokazivala za moja postignuća. Sad mi se učinilo da sve moram promijeniti. Kako da joj odam istinsko priznanje? Da me netko pitao, što sam zapravo o njoj mogla pouzdano reći? Mjesecima prije smrti oplakivala sam je kao da je već bila mrtva. Moja prijateljica Pari jednoga me

dana nazvala iz Teherana i rekla mi da je u majka bolnici. Njezin je glas zvučao usiljeno ležerno. »Sve je sada u redu«, rekla je. »Gospođa Nafisi potuno se oporavila, poziva bolničarke na tursku kavu i čokoladu. Nećeš vjerovati«, dodala je, »morali smo joj donijeti njezin aparat za kavu i šalice, jer je zaprijetila da će se u suprotnom vratiti kući.«

Nisam se dala zavarati. čim sam spustila slušalicu, pomislila sam: »Umire.« Nekoliko sam dana tumarala

Stvari o kojima sam šutjela | | 397

po kući i plakala gledajući fotografije koje sam donijela iz Teherana. Moji su se zabrinuli. Hodali su oko mene na vršcima prstiju i nitko nije spominjao duge sate koje bih provodila sama sjedeći na krevetu poduprta jastucima, s fotografijama oko sebe i povećalom kako bih mogla promatrati crno-bijele snimke majke.

Tako nas stiže prošlost, nimalo postupno, nego poput udara nožem, uvijek neočekivano. A dolazi u fragmentima. Možete pokušati složiti komadiće u cjelinu, ali doista ćete je shvatiti samo ako prihvatite njezinu nepovratnu i fragmentarnu prirodu.

Toga sam dana oplakivala majčinu smrt, iako još nije bila mrtva. Svaki sam dan nazivala Teheran - ili su mene zvali - kako bih čula vijesti iz bolnice. Bila je na rendgenu, a zatim su je pustili kući. Imala je danonoćnu skrb. Posljednjih se danapreselilakodTahmine, dobre prijateljice i bivše dadilje naše djece. Razgovarala sam s mnogim ljudima i svi su me pokušali uvjeriti da će sve biti u redu. Predlagala sam nemoguće solucije: da se vratim kući, podignem umjesto nje njezinu putovnicu i dovedem je u Washington. Kad sam s njom razgovarala telefonski, ponekad bi me prepoznala, a ponekad nije znala tko sam.

Prestala je biti bijesna i ogorčena gotovo odmah nakon što smo otišli iz Teherana. Preko telefona bi me obasipala ljubavlju koju nije pokazivala dok sam bila kući. Znala je reći: »Iako sam sama i užasno mi nedostaju djeca i unuci, drago mi je da nitko od vas nije ovdje. Drago mi je da sam odgojila dvoje predane i principijelne djece.« Ponekad bi dodala: »Slušala sam te neku noć« - misleći na intervju koji sam dala Glasu , Amerike ili BBC-u. Stišala bi glas te urotnički dodala: 3981 | AzarNafisi

»Ono što govoriš, odjekuje. Shvaćaš li?« »Da, majko.« »Uvijek reci istinu. Učila sam svoju djecu da nikad, nikad ne lažu.«

»Uskoro ću imati još vijesti za tebe«, nastavila je. »Ona osoba, sjećaš se?« »Da, naravno.« Da nas je bilo tko prisluškiavao, bila sam sigurna da bi odmah shvatio kako se pod 'onom osobom' misli na režim. »Znaš

0 kome govorim?« »Da, majko.« »E pa, onaje jako, jako bolesna.« »Ma nemoj mi reći?« »Da, prijatelji kažu da nema nade.«

»Kako je Dara?«, pitala bi iznenada mijenjajući temu. »Reci mu da hranim njegove ptice. Sada kad je tamo sam, nemoj povrijediti siroto dijete.« Na kraju svakog razgovora, obično bi pitala: »Što ti treba poslati? Orahe? Treba li ti što?« Ponekad bi mi netko iz Teherana donio orahe ili suhe višnje i katkad mali zlatni medaljon za djecu.

Ovaj put, dok sam razgovarala s njom u bolnici, zvučala je drugačije. Malo se jadala, ali me zaboravila upitati želim li da mi štogod pošalje. Rekla sam: »Mama, slušaj liječnike.« »Reci Dari da hranim ptice«, rekla je, »nemoj povrijediti Daru, siroti dečko, sasvim sam, nitko od vas ga ne cijeni.« Dodala je: »Sama sam, da, ali

1 ponosna na moje dvoje djece, obrazovane i principijelne. Drago mi je da nikada nisi popustila.« »Molim te, pošalji mi suhe višnje«, rekla sam. Onaje na to upitala: »A orahe?« »Da, da, orahe, baš bih voljela orahe.«

Posljednji put kad sam je nazvala bila je još slabija, ali glas joj je bio živahniji. Zvučala je sretno što me čuje. Rekla je. »Azi, ti si?« »Da, ja sam, mama. Nedosta-ješ nam. Mama, toliko ti toga dugujem.« Nije shvatila: »Što?« Ponovila sam: »Rekoh, toliko ti toga dugujem. Došla si u Lancaster, provela uza me tolike noći bud-

Stvari o kojima sam šutjela | | 399

na.« Odlutala je, više nije slušala. Rekla je: »Što želiš da ti pošaljem? Imaš li još orahe?« »Da, mama, molim te, pošalji ih...« Jesam li joj mogla reći - molim te, mama, nemoj umrijeti? Zahvalna

sam ti za sve što si za mene učinila. Molim te, mama. Ali glas joj je utihnuo, više joj nije bila potrebna ta vrsta priznanja. Kad sam je ranije nazivala, toliko je govorila da me zamarala, a sada kada sam htjela da govori, ona to više nije željela. Zacijelo je bila strahovito usamljena, a sada nas više nije trebala.

Na dan kad mi je stigla vijest o njezinoj smrti, snije-žilo je. Bila sam sama. čekala sam jednog prijatelja da me odveze na posao, kadli je zazvonio telefon. Spustila sam slušalicu i ostala ukočeno stajati. Mjesecima sam zamišljala tu smrt, a sada sam se osjećala posve prazno. Što je ono rekla Désirée, moj omiljeni dječji književni lik? Nije nikakva utjeha znati da nam smrt svima kuca na vrata. Otac će također umrijeti, pomislila sam.

Zašto ne posvećujemo više pozornosti onima koje volimo? Zašto ih ne pitamo više o svakom malom detalju, o njihovom djetinjstvu, o tome kako se osjećaju, o čemu snivaju, jesu li umorni ili raspoloženi za razgovor, zašto nismo ustrajni u tome? Zašto ne čuvamo svaku fotografiju, ne vodimo bilješke, ne raspitujemo se kod drugih o onome što znaju, drugih koji su postojali prije nas, koji znaju ono što mi ne znamo?

Obuzeo me iracionalan strah od toga da ću morati drugima govoriti o majčinoj smrti. Nisam čak htjela nazvati brata u London ili obavijestiti muža i djecu. Morala sam doznati još neke stvari prije nego što budem spremna prihvatiti njezin odlazak.

A bili su tu i nevidljivi stanovnici onoga paralel-, nog svijeta koji je stvorila iz svoje prošlosti, za čiji

4001 | AzarNaflsi

smo se gubitak na neki način osjećali odgovornima. Bilo je sigurno da će se i oni pojaviti, te prikaze koje smo desetljećima držali na distanciji; i one će početi zahtijevati svoju posebnu priču, kao što sam ja tražila svoju. Svaki put kad sam pokušala napisati zahvale za knjigu, počinjući riječima:

»Mojoj majci, Nezhat«, te su sablasti sada počele izlaziti iz sjenki, izazivajući me: »Što je s tvojom majkom Nezhat? Hajde, reci nam konačno pravu istinu.«

Je li umrla onako kako je živjela, uronjena u svoje iluzije? Iluzije koje su za života bile destruktivne, na kraju su joj pritekale u pomoć. Pari me obavijestila da su joj neposredno prije nego što je umrla rekli da je režim pao i da ću se uskoro vratiti u Teheran sa svojom obitelji. Htjela je znati što se dogodilo s bivšim predsjednikom Rafsandžanijem i vjerskim vodom ajatolahom Hamnejem. Rekli su joj da će im se obojici suditi. Dodali su također da će se sve dobro završiti, onako kako je predviđjela. Slušajući sve to pomislila sam: barem je sve do kraja odbijala prihvatiti ono što nije željela, do kraja se odupirala »neželjenom«.

Nekoliko tjedana nakon majčine smrti povlačila sam se u spavaću sobu, poslagala na krevetu oko sebe njezine slike i proučavala ih povećalom; to je zabrinjavalo moje ukućane, ali na mene je imalo blagotvoran učinak. Jedne večeri pridružili su mi se Negar i Dara. Sjećam se iskrica zebnje u njihovim pogledima, jer su odudarale od vedrine njihovih glasova dok su me pokušavali nagovoriti da siđem i s njima pogledam Sein-felda, kao što nam je bio običaj. Kako me nisu uspjeli nagovoriti, sjeli su na rub kreveta i počeli kopati po slikama, komentirajući ih, govoreći kako maman Nessi na njima izgleda mlado i drugačije. Dara mi je rekao

Stvari o kojima sam šutjela

401

kako mu nedostaje hranjenje ptica u njezinu društvu, iako je to bila njezina ideja, a on je to radio samo da bi joj udovoljio. »Više nego ptice«, rekao je, »maman Ne-ssi je hranila mene, dajući mi čokolade i bombona.« »Zato što si bio njezin ljubimac«, rekla je Negar. »A ja sam bila Babaijeva ljubimica; obično me zvao 'mala Azi', pripovijedao mi je priče iz Šahname i sa mnom sadio cvijeće u vrtu. I maman Nessi nam je pripovijedala priče. Najčešće su to bile bajke, ali priča koja mi se najviše dopala bila je o njezinu prvom susretu sa Saifi-jem.« Negar me je pitala sjećam li se kako je ponavljala tu priču o svojoj prekrasnoj odjeći i plesu sa Saifijem. »Okolo-naokolo sobe«, Negar doda, pokazujući rukama. Svakako da sam se sjećala. Još sam jedanput pokušala dozvati u sjećanje onaj poseban ton u njezinu glasu, koji kao daje dolazio izdaleka dok je ponavljala priču o tom magičnom danu, zaleđenom u vremenu poput bajki koje je s užitkom pripovijedala mojoj djeci: »Srela sam ga na ujakovoj svadbi. Bilo mi je devetnaest i izgledala sam zanosno. Imali su dva

slavlja, jedno kasno prijepodne kad sam odjenula haljinu od krep-dešina i drugo navečer. Tada sam bila u haljini sašive-noj od svile za vjenčаницe. Saifi je bio jako zgodan, sin premijera, i poput mene potomak kadžarskih kraljeva. Stalno me gledao, ali dok je u blizini bio moj otac nije se usuđivao prići. Nitko nije, osim mojeg ujaka, s kojim sam najprije plesala. čim je otac otišao Saifi me zamolio za ples, četiri puta za redom, sve dok moj ujak nije počeo prijeteći piljiti u nas. Sljedeći dan došao je sa svojom obitelji u našu kuću kako bi zaprosio moju ruku...«

POGLAVLJE 3 1 .

JVad smo otišli iz Teherana, pokušala sam sačuvati u sjećanju sliku oca kako stoji u zračnoj luci, gledajući nas kako odlazimo. Pomislih, nikad ga više neću vidjeti. Užasno mi je nedostajao dok smo živjeli u Americi, u gradu Potomacu, u Marvlandu, ali uglavnom je on bio taj koji bi nas zvao i ostavljao poruke na automatskoj sekretarici; osjećala sam daje povrijeđen - ne prema njegovim riječima, nego prema glasu. »Samo sam vas htio čuti«, rekao bi, ili »Negar ima rođendan«, ili »Slušam te preko Glasa Amerike i BBC-a, ali ne mogu te dobiti na telefon.« Kad je bila objavljena Lo-lita u Teheranu, nisam mu odmah poslala primjerak. »čuo sam da si objavila knjigu«, rekao je u jednoj glasovnoj poruci. »Ljudi me pitaju o njoj, a ja ne znam što bih im rekao. Izgleda da tvoj otac posljednji doznaje što se događa.« Taj mi je njegov glas slomio srce, ali i dalje nisam znala što bih mu odgovorila.

Ponekad bih mu uzvratila poziv - uglavnom me zvao iz ureda, a i ja sam njega tamo nazivala.

Razgova-

Stvari o kojima sam šutjela

403

rali bismo dugo; nedostajao mi je kad bih čula njegov glas, obećavala sam mu pisati. Rekla sam da ću mu poslati članke o mojoj knjizi. Ponekad je slao fakseve, molio me da budem ljubazna s njegovom ženom, on je doista voli i uvijek je mislio da je i ja volim, da smo bile prijateljice. Obično bih ga nazvala nakon tih poruka. »Doista si sretan?«, pitala bih ga sa strepnjom.

Posljednji put sam ga vidjela u ljeto 2003. u Londonu, prigodom jednog obiteljskog susreta. Šahran i Mohammad su se razveli i Mohammad se ponovno oženio jednom divnom ženom, Georgie. Ostali su u prijateljskim odnosima. Šahran je nastavila živjeti u Londonu. Tog ljeta otac je djelovao vrlo krhko. Pa i tada, iako se činio ranjiv, bio je dotjeran, živahan i šarmantan. Kad smo se sreli oboje smo bri-znuli u plač, a sljedećih šest dana svaki bismo čas tijekom razgovara počeli plakati. Htjela sam vjerovati da je doista sretan, i premda me je u to neprestance uvjeravao izgledao jejako zabrinuto. Govorio je da mora prodati zemlju. Obećao je Šahin da će se pobrinuti za njezinu sigurnost. Rekao

- i . - j | j | Azarin i Mohammadov otac sa svojim

je kako vidi da su nje- unukom_ Mohammadovimsinom gova djeca u redu, fi- sinom 2002. godine.

404 I | AzarNafisi

nancijski su zbrinuta i imaju krasne obitelji, dok ona, Šahin, nema nikoga. Osim njezine majke koja je nedavno umrla, nitko se prema njoj nije odnosio kako je zaslužila, a i ona je više voljela sina iako se nikad o njoj nije brinuo. Da mi sve to nije zvučalo poznato, da nije ponavljao slične rečenice gotovo tijekom cijeloga života s majkom, možda bih mu povjerovala. Rekao je i da namjerava otići iz Irana kako bi svoje posljednje godine proveo s nama. U tome smo ga oboje, i brat i ja, podržavali. A kad je otišao, Mohammad je obećao da će se pobrinuti da ga dovede u Englesku, a kasnije i njegovu ženu.

Bili smo u Finsbury Parku, brat se igrao sa svojim sinom, a otac i ja smo šetali oko jezera. Rekao je: »Nikad nisam bio ženskar. Jedino sam tvojoj majci bio nevjeran sa Zibom i Šahin. Tvoja je majka imala dobro srce, zato je bilo teško ostaviti je. Pokušao sam, pokušao sam sve, ali za mene je bila izgubljena, sve što joj je bilo važno dogodilo se prije našega susreta.«

U jesen 2004. dogovorili smo se s mojim bratom i Georgie da ćemo zajedno proslaviti božićne blagdane. Htjeli smo otići u New Orleans. Iznenada, u studenome, Mohammad me nazvao i otkazao, jer se otac razbolio - imao je srčani udar. Mohammad je odmah otputovao u Teheran. Za razliku od majčine bolesti, na početku sam mirno prihvatila tu činjenicu. Cijelog sam se života bojala da ću ga izgubiti. činilo mi se da me moj strah štiti, kao da će ga moja želja da ga zauvijek

održim na životu nekim čudom spasiti od smrti. Sve do dana kad je završio u bolnici išao je svako jutro na posao, i redovito odlazio na Kaspijsko jezero, ponekad i dva puta na tjedan, ne bi li našao kupca

Stvari u kojima sam šutjela | \ 405

za zemljište koje je njegova žena toliko žarko željela prodati. Pogađao se i raspravljao s lokalnim dužnosnicima u Revolucionarnim odborima koji su preuzeli zemljišta nakon revolucije, s mjesnim klericima, s bilo kime koga je mogao podmititi ili privući na svoju stranu. Njegov posljednji dnevnik vrvi bilješkama o zabrinutosti za zemlju. Nalazimo u njemu i aluzije na Mohammada, na Georgie, na njezinu majku tijekom posjeta Teheranu, kao i zapis, pisan drhtavom rukom ali pun nade, o Mohammadovoj i mojoj želji da dođe živjeti kod Mohammada u London. Napisao je da to želi više od svega. Kao i u svojim zatvorskim dnevnicima, pisao je uglavnom o Iranu i Irancima, o tome kamo srlja država.

Nazvala sam ga u bolnicu. Rekla sam: »Bok, tata.« Odgovorio je: »Jesi to ti, Mohammade?« »Ne, ja sam, Azi.« »O, Azi«, rekao je, »upravo sam čitao tvoju knjigu, pročitao sam nekih sto pedeset stranica.« {Anti-Terra i Lolita u Teheranu: Azarine knjige, zapisao je na vrhu jedne stranice dnevnika). Rekao je da se osjeća bolje. Uskoro će se vratiti kući. Da, čim mu liječnik dopusti otputovat će u London.

Nekoliko dana nakon što je otac bio otpušten iz bolnice, brat se vratio u London kako bi pripremio njegov dolazak. Njihova je kuća imala previše stuba. Prodali su je nešto jeftinije i u velikoj žurbi kupili drugu, prikladnu za oca. Mohammad me nazvao i obavijestio da će im se otac pridružiti u siječnju, pa neka ja tada također dođem u London. Imala sam mnogo posla i sjećam se kako sam si ponavljala: »Da barem ne dolazi sada nego recimo za dva mjeseca - kako ću u London usred tolikog posla?« Razgovarala sam tele- « fonski s ocem i rekao mi je da se osjeća bolje. »Uskoro

406 j - AzarNafisi

ćemo se vidjeti«, dodao je. Dva dana kasnije Mohammad je ponovno nazvao. Otac je umro dan nakon što mu je liječnik rekao da može otputovati u London.

O posljednjim danima i trenucima moje majke prisni su me prijatelji potanko obavještavali. Nitko mi nije rekao kako je otac proveo svoje posljednje sate. Tijekom bolesti o njemu su se brinuli moj stric i jedan rođak, obojica liječnici. Slali su mi svoje izvještaje i dijagnoze. Otac je odlazio na posao čak i kad je izišao iz bolnice. Stric je rekao da su stres i odlasci na Kaspijsko jezero pogoršali njegovo stanje, ali da barem nije mnogo patio. Nije želio oboljeti od bolesti koja bi drugima stvarala probleme. Uvijek je bilo tako. Možda je i umro jer nije htio narušavati planove svoje kćeri.

Nakon što je izišao iz bolnice, spavao je u zasebnoj sobi jer nije htio usred noći uznemiravati svoju ženu. U noći kad je umro počeo se oko ponoći osjećati loše, no njegovoj je suprugi trebalo vremena da shvati kako nešto nije u redu. U šest ujutro već je bio proglašen mrtvim.

Prolazim kroz te sate, kroz te dane, i pokušavam zamisliti kako se osjećao. Je li se bojao, kao što je dao naslutiti u jednoj rečenici u posljednjem dnevniku žaleći se na probleme s pamćenjem, pritiske drage Šahin u vezi sa zemljom na sjeveru i vlastiti strah od smrti? Je li bio pomiren sa sudbinom, kao što je ponovio toliko puta, pa i u pjesmi koju je napisao za svoj nadgrobni spomenik?

Toliko puta su mi rekli da nisam kriva što se nisam našla pokraj roditelja na samrtnoj postelji. To nije nikakva utjeha. Ne osjećam se bolje zato što me zapravo politika spriječila da ih vidim, a ne tješi me ni činjenica da su druge kćeri morale propatiti daleko više od

Stvari o kojima sam šutjela

407

mene, primjerice djeca moje nekadašnje ravnateljice škole, koja su bila odsutna kad su im majku umotali u vreću te objesili ili ustrijelili. Proklinjem totalitarne režime, jer ucjenjuju svoje građane njihovim najdubljim osjećajima. Revolucija me naučila da ne nalazim utjehu u nevoljama drugih, niti se osjećam zahvalnom jer su mnogi puno više propatili. Bol i gubitak, kao i ljubav i radost, jedinstveni su i osobni - ne mogu se mijenjati uspoređivanjem s drugima.

Na kraju sam ipak otišla u London, u novi dom Mohammada i Georgie. Dali su mi očevu sobu. Bila je to jedina potpuno namještena soba u stanu... u dnevnoj sobi još su bile kutije. Bila je to mala prostorija u prizemlju, imala je komodu, vazu s cvijećem, a prozor je gledao na mali vrt. Krevet je

zauzimao veći dio sobe. Kad sam se u zračnoj luci opraštala od brata, Moham-mad mi je rekao:

»Eto, i do toga smo došli. Sada smo mi starci.«

Poslije očeve smrti Mohammad je otišao u Tehe-ran na njegov pokop i popratne pogrebne svečanosti. Nazvao me da bi me upozorio kako nam valja održati prijateljski i srdačan odnos sa Šahin. Na kraju krajeva, otac ju je volio i od nas je očekivao da je poštujemo. Nazvala sam je kako bih joj izrazila sućut; u dugom razgovoru rekla mi je da ju je u posljednjim trenucima držao za ruku, govoreći joj koliko je voli i zahvaljujući joj za sve što je učinila za njega. Zamolila sam je da Mohammadu da preslike očevih pjesama, one koje nismo imali, posebice liriku posvećenu mojoj majci, te nekoliko slika vraćenih ocu nakon majčine smrti. Bili su to zapravo portreti njegove majke, Mohammada i , mene. Obećala je da će to učiniti. Nazvala me nakon

4081 • AzarNafisi

nekoliko dana - govorila je vrlo ljubaznim i suosjećajnim tonom - zamolila me da joj pošaljem kopiju mog rodnog lista, koji joj je trebao kako bi ostvarila pravo na očevu mirovinu. Ponovno sam je zamolila za presliku očevih pjesama i neke slike, kao i nekoliko dragih uspomena. čim je primila kopiju mojega rodnog lista, poslala mi je njegove naočale, dvije kravate i jedan remen. Odbila nam je dati preslike njegovih pjesama i slike. Taj podao potez prekinuo je ionako krhke veze koje smo s njom održavali.

Nakon mojega prvog sukoba s majkom, prije toliko desetljeća, kada sam u dobi od četiri godine instinktivno i s određenim očajem shvatila da ne mogu pomaknuti ni krevet na omiljeno mjesto u sobi, otac me naučio kako mogu vratiti kontrolu putujući u svijet mašte, koji mi nitko ne može oduzeti. Nakon Islamske revolucije shvatila sam krhkost našeg zemaljskog postojanja, lakoću s kojom nam može biti oduzeto sve ono što nazivamo domom, što nam pruža osjećaj identiteta, osjećaj osobnosti i pripadanja. Naučila sam da mi je otac sa svojim pripovijetkama omogućio da si stvorim dom koji ne ovisi o zemljopisu i nacionalnosti, ili o bilo čemu što bi mi drugi mogli oduzeti. No te me priče nisu mogle zaštititi od boli zbog gubitka roditelja; nisu mi pružile utjehu, ni osjećaj završenog poglavlja. Tek sam nakon njihovih smrti počela shvaćati da su mi svaki na svoj način omogućili da stvorim unutarnji dom koji čuva moja sjećanja i pruža trajni otpor tiraniji čovjeka i vremena.